

675-11/2
1990

ISSN—0132—6058

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის

მანქანა

ისტორიის
ეთნოგრაფიისა და
ხელოვნების
ისტორიის
სერია

4

1990

ისტორიის,
ეთნოგრაფიისა და
ხელოვნების ისტორიის
სერია

СЕРИЯ
ИСТОРИИ,
ЭТНОГРАФИИ И
ИСТОРИИ ИСКУССТВА

თბილისი
ТБИЛИСИ

4. 1990

ქურნალი დაარსებულია 1971 წელს
Журнал основан в 1971 году

გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Выходит раз в 3 месяца

სარედაქციო კოლეგია: ა. აფაქიძე, ვ. ბერიძე, გ. გიორგაძე, ვ. ითონიშვილი, ი. კაჭარავა, მ. ლორთქიფანიძე, გ. მელიქიშვილი, რ. მეტრეველი (რედაქტორი), დ. მუსხელიშვილი, ო. ჟორდანია, ე. ხოშტარია-ბროსე (რედაქტორის მოადგილე), ო. ცქიტიშვილი, ლ. ჭილაშვილი, ნ. ჯანბერიძე.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: А. М. Апакидзе, В. В. Беридзе, Г. Г. Гноргадзе, О. К. Жордания, В. Д. Итонишвили, Ю. М. Качарава, М. Д. Лордкипанидзе, Г. А. Меликишвили, Р. В. Метревели (редактор), Д. Л. Мухелишвили, Э. В. Хоштария-Броссе (заместитель редактора), О. В. Цкитишвили, Л. А. Чилашвили, Н. Ш. Джанберидзе.

პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლორთქიფანიძე
Ответственный секретарь Г. Г. Лордкипанидзе

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19
ტელეფონი 37-85-50 Телефон

გადაეცა წარმოებას 15.IX.90; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 24.XII.90; ანაწყოების ზომა 7×12, ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; პირ. ნაბეჭდი თაბახი 18,2; სააღრიცხვო-საგამომც. თაბახი 14,26;
შეკვეთა № ტირაჟი 1600;
ფასი 1 მან. 30 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქართველოს მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузии, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შინაარსი

წარღება

რ. მებრძოლი, კლიოს მფარველობის ქვეშ	7
ლ. თოიძე, სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიური ოლქის შექმნა	17
მ. სილოგაძე, ეპიგრაფიკული ძეგლები და შენიშვნები	79
მ. ამირეჯიბი, კოპტური ეთნოგრაფიული თემის მნიშვნელობა თანამედროვე ეგვიპტეში	120

ცნობები და შენიშვნები

ზ. ბრატსკი, კოლხეთის აღმოსავლეთი რეგიონების ქართიზაციის საკითხისათვის	137
მ. ლუწკაშვილი, ცხრაწმის საერისთავოს პოლიტიკური ისტორიიდან	151
ბ. ბამბაშვილი, ჩაჩნეთის მესაქონლეობა და მთიელთა მიგრაციის საკითხები	168
პ. ფირფილაშვილი, ობოლეთის ტყეში ობოლთა თავშესაფრის შესახებ	178

ძველი ცივილიზაციები: ახალი აღმოჩენები

მ. ასტახიშვილი, ებლას ცივილიზაცია	195
---	-----

მწერლის მემკვიდრეობიდან

ი. შავშავაძე, შობა მაცხოვრისა	205
---	-----

ქრონიკა და ინფორმაცია

აკად. ს. ჯანაშიას დაბადების 90 წლისთავისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სხდომები	207
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Р. В. МЕТРЕВЕЛИ, Под покровительством Клио	7
Л. М. ТОИДЗЕ, Образование Юго-Осетинской автономной области	17
В. И. СИЛОГАВА, Эпиграфические этюды и заметки	79
К. Р. АМИРЕДЖИБИ, Значение коптской этнорелигиозной общины в современ- ном Египте	120

СООБЩЕНИЯ И ЗАМЕТКИ

З. Д. БРАГВАДЗЕ, К вопросу картизации восточных регионов Колхиды	137
В. Д. ГУНАШВИЛИ, Из политической истории Цхразмийского эриставства	151
Б. В. ГАМКРЕЛИДЗЕ, Скотоводческое хозяйство Чечни и вопросы миграции горцев	163
П. М. ПИРПИЛАШВИЛИ, О сиротском приюте в Оболенском лесу	178

ДРЕВНИЕ ЦИВИЛИЗАЦИИ: НОВЫЕ НАХОДКИ

Э. К. АСТАХИШВИЛИ, Цивилизация Эблы	195
---	-----

ИЗ НАСЛЕДИЯ ПИСАТЕЛЯ

И. Г. ЧАВЧАВАДЗЕ, Рождество Христово	205
--	-----

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Научные заседания, посвященные 90-летию со дня рождения акад. С. Н. Джа- нашиа	207
---	-----

CONTENTS

ARTICLES

R. Metreveli—Under the Klio's Defence	7
L. V. Toidze—Formation of South Ossetian Autonomous Oblast	78
V. I. Silogava—Epigraphic Studies and Notes	118
K. R. Amiredjibi—Some Notes about the Parts of Coptic Community in Modern Egypt	136

PROCEEDINGS AND NOTES

Z. D. Bragvadze—On the Problems of Kartisation in Eastern Regions of Colches (Kvirila Ravine)	150
B. V. Gamkrelidze—Herding Among the Chechens and the Question of Migration Among Mountain Peoples	176
P. M. Pirpilashvili—To the Problem of the Orphanage in the Oboleti Wood	194

AN OLD CIVILIZATION AND A NEW FINDINGS

E. Astakhishvili—Ebla's Civilization	195
--------------------------------------	-----

FROM A WRITER'S LEGACY

I. Chavchavadze, The Birth of Our Seviour	205
---	-----

CHRONICLE AND INFORMATION

The Scientific Session Devoted to the 90 th Anniversary of the Birth of Acad. S. Janashia.	207
--	-----

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი
როინ მახრაშელი

კლიოს მფარველობის ქვეშ

„როცა საზოგადოება თვლემს,
ისტორიკოსი უნდა ფხიზლობდეს“.
ჟ. ლეგოფი

ისტორია ძველთაგანვე გამორჩეული დარგია მეცნიერებისა. მისი მფარველი მუზაც — კლიო (ბერძნულ მითოლოგიაში ზევსისა და მნემოსინეს ასულად რომაა მიჩნეული), გამორჩეულია რვა დანარჩენი მუზისაგან (რომლებიც მისივე დები იყვნენ), რადგან მხოლოდ მას აქვს უფლება „დიდების მინიჭებისა“. თავისთავად ის ფაქტი, რომ ისტორიის მფარველი მუზა სხვა, ხელოვნების მფარველ მუზათა შორისაა მოხსენიებული და ხელოვნების ღმერთის — აპოლონის წინამძღოლობით მოქმედებს, იმაზე მიუთითებს, რომ ისტორია ხელოვნების უმაღლეს რანგშია აყვანილი. აქედან გამომდინარეობს ის პასუხისმგებლობა, რაც ისტორიის მეცნიერების წინაშე დგას: პასუხისმგებლობა ხალხისა და მომავლის წინაშე. მაღალი შეხედულებისანი იყვნენ ისტორიის მეცნიერებაზე ძველი ისტორიკოსები. სამაგალითოდ მხოლოდ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის დასახელება იკმარებდა. კვლევის პრინციპები, რაც „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისა“-ს ავტორმა თავის შრომას დაუდო საფუძვლად ჭეშმარიტი და უხადლა. უფრო წინ არსებითად არ წასულა ჩვენი ისტორიოგრაფია.

ისტორიის როლის განსაზღვრას თანამედროვე პირობებში, ისტორიის სხვადასხვა დარგის განვითარებას, კვლევის მეთოდოლოგიურ სიახლეებს და სხვა მრავალ საკითხს მიეძღვნა ისტორიულ მეცნიერებათა მსოფლიო XVII კონგრესი, რომელიც 1990 წლის 26 აგვისტოდან 2 სექტემბრამდე გაიმართა ქ. მადრიდში. კონგრესი ქრისტეფორე კოლუმბის მიერ ამერიკის აღმოჩენის 500 წლისთავს მიეძღვნა. ეს თარიღი, როგორც ცნობილია, ორი წლის შემდეგ, 1992 წელს სრულდება და მისი აღნიშვნისათვის განსაკუთრებულად ემზადება მსოფლიო საზოგადოებრიობა.

ორიოდ სიტყვით კონგრესის მიმდინარეობის შესახებ. იგი 26 აგვისტოს გაიხსნა. გახსნის ცერემონიალი მოკლე იყო. კონგრესის მონაწილეებს სიტყვით მიმართეს მეცნიერ ისტორიკოსთა მსოფლიო კომიტეტის პრეზიდენტმა ე. დელა ტორე ვილარმა (მექსიკა), ვიცე-პრეზიდენტმა, კონგრესის მასპინძელმა და საორგანიზაციო კომიტეტის თავმჯდომარემ ე. ბენიტო რუანომ (ესპანეთი), ამ კომიტეტის პასუხისმგებელმა მდივანმა მ. ბურგასმა (ესპანეთი) და სხვ. წარმოდგენილი იქნა მოხსენება ქრისტეფორე კოლუმბის დროინდელი ესპანეთის შესახებ (პროფესორი მიგუელ ანგელ ლადერო ჭუესადა).

კონგრესზე წარმოდგენილი იყო ე. წ. „დიდი თემები“: ამერიკის აღმოჩენა ევროპელების მიერ; ისტორიის კვლევის მეთოდოლოგიური პრობლემები; ქრონოლოგიის პრობლემები; მეგალოპოლისების ისტორია; ეკონომიკური, სოციალურ-კულტურული და პოლიტიკური ასპექტები; რევოლუციები და რეფორმები და სხვ.

ცალკეულ სექციებში, რომლებიც სხვადასხვა ხასიათისა იყო, მრავალი კონკრეტული საკითხი იქნა განხილული: ძველი, შუა საუკუნეების, ახალი და უახლესი ისტორიის პრობლემები; წყაროთმცოდნეობისა და ისტორიოგრაფიის საკითხები; დიდი ადგილი დაიკავა რელიგიის ისტორიის საკითხებმა. ამასთან საერთო დამახასიათებელი იყო ადამიანის კონკრეტული პრობლემებისაკენ შემობრუნება. კვლევის ცენტრში ადამიანთა პრობლემები მოექცა: მათი ქცევის, მდგომარეობის, ურთიერთობის თუ სხვა საკითხები. მნიშვნელოვანი ადგილი დაეთმო ეთნიკურ პრობლემებს, მიგრაციისა და სხვ. საკითხებს. ყურადღება მიექცა ყველა ფენის ადამიანთა ქცევისა და მდგომარეობის საკითხებს, რაინდების, მონაზვნების, მსახურთა და სხვ. გვერდით გარკვეული ადგილი ჰქონდა დათმობილი ე. წ. მარგინალებს (ასე მაგალითად, ერთ-ერთი სექციის სხდომაზე წაკითხულ იქნა მოხსენება ბიზანტიის მეძავების შესახებ), ცალკე სექცია იყო „ავადმყოფები და საზოგადოება“.

უაღრესად საინტერესო იყო მეთოდოლოგიის საკითხების განხილვა. აღინიშნა, რომ საბჭოთა კავშირის ისტორიოგრაფია დიდად დააზარალა მარქსისტულ-ლენინური მეთოდოლოგიის ჩარჩოებში მოქცევამ. ნიშანდობლივია, რომ ეს დებულება თვით საბჭოთა მხარემ წამოაყენა. განსხვავებით წინა კონგრესებისა და უცხოელ მეცნიერებთან სხვა შეხვედრებისაგან აღარ იყო უსაფუძვლო კამათი და დავა სხვადასხვა კონცეფციასა და პრობლემაზე.

დღესდღეობით ჩვენში საყოველთაოდ იქნა აღიარებული, რომ სოციალურ ურთიერთობათა მბრძანებლურ-ბიუროკრატიული სისტემის არსებობამ საზოგადოებრივ მეცნიერებათა (კერძოდ ისტორიის მეცნიერების) განვითარებაშიც შექმნა ნაკლოვანებათა წარმოქმნის ობიექტური საფუძველი. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სფერომ დაკარგა თავისი ავტონომია, დამოუკიდებელი ხასიათი. ისეთი ტრადიციული არსებითი თვისებები, როგორიცაა ქვეყნობის ობიექტურობა, კვლევის თავისუფლება, სამეცნიერო შემოქმედების დამოუკიდებლობა მსხვერპლად შეეწირა საკმაოდ ვულგარულად გაგებულ „სოციალურ“ დაკვეთას.

დღეს უკვე ხმამაღლა ვამბობთ, რომ საზოგადოებრივმცოდნეობის და მისი სოციალურ პრაქტიკასთან დაკავშირების ფორმები, აღარ შეესაბამება საზოგადოების წინაშე მდგარ გარდაქმნის ამოცანებს, რომლებიც გადამწყვეტ და დაუოვენებელი ცვლილებებს მოითხოვენ. ნებისმიერი საზოგადოებრივი წყობა (მათ შორის თანამედროვე სოციალიზმად წოდებულიც), უნდა იქნას შესწავლილი, როგორც რთული წინააღმდეგობრივი, ეკონომიკური და პოლიტიკური ფორმების სრულყოფამდე ჯერ კიდევ შორს მყოფი საზოგადოებრივი ფორმაცია. კატეგორიულად უნდა იქნას უარყოფილი რეალური სოციალიზმისა და მისი სასურველი მოდელის არარეალურ კაპიტალიზმთან დაპირისპირება. ცხვერებამ გვაჩვენა, რომ კარგად უნდა შევისწავლოთ კაპიტალიზმის დროს საზოგადოებრივი ურთიერთობები, რომლებიც, თავის მხრივ, წარმოშობენ შრომის ორგანიზაციისა და წარმოების მართვის პროგრესულ ფორმებს. აუცილებელია ახლებურად დაგინახოთ ადამიანთა ცივილიზაციის პერსპექტივა.

ისტორიულ მეცნიერებათა მსოფლიო XVII კონგრესზე განსაკუთრებული ადგილი დაიკავა ისტორიული ანთროპოლოგიისა და ეთნოლოგიის პრობლემებმა; ეთნოკრიზისებმა, რომელმაც მოიცვა მთელი მსოფლიო. საერთოდ საზოგადოებრივ მეცნიერებათა დღის წესრიგში მთელი სიმწვავეით დადგა ეროვნული და ეროვნებათშორისი საკითხები. აუცილებელი ხდება სახელმწიფოს ეროვნ-

ნული პოლიტიკის არსებითი რეორგანიზაცია. აქ ისტორიკოსებმა თავისი კონკრეტული სიტყვა უნდა თქვან. კონგრესზე წამოყენებული იქნა ე. წ. „უნივერსალურ ღირებულებათა პარადიგმა“, რომელიც გულისხმობს ადამიანთა უფლებების დაცვას, ადამიანის სრულ თავისუფლებას, სამართლებრივ სახელმწიფოს რეალურ არსებობას და სხვ. ჰუმანიტარულ საკითხებს. საერთოდ კონგრესს წითელ ზოლად გასდევდა ჰუმანიზმის სული.

არ შემძლია არ აღვნიშნო: როცა კატეგორიულად მოვითხოვთ ისტორიული ხასიათის მაღალხარისხიან გამოკვლევებს, არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ჩვენში არსებობდა მრავალი პრობლემა, რომელთა კვლევაზე, უფრო ზუსტად მათი გამოკვლევისათვის აუცილებელ წყაროებთან ისტორიკოსებს ხელი არ მიუწვდებოდათ. ხალხმა უნდა იცოდეს მართალი ისტორია, ჰუმანიტარი ისტორია. აქ ისიც უნდა ვთქვათ, რომ ხშირად ამ საქმის გაკეთებას ხელს უშლის არაპროფესიონალიზმი, ამა თუ იმ საკითხზე მოყვარულის დონეზე წერა. ეს გლობალური მოვლენა, განსაკუთრებით წახალისებული საკავშირო ჟურნალ-გაზეთებში, არც ჩვენი რესპუბლიკისათვისაა უცხო. რატომღაც მიაჩნიათ, რომ ისტორიაზე წერა და მსჯელობა ყველას შეუძლია. პროფესიონალიზმი და კომპეტენტურობა ყველაზე მეტად სწორედ საზოგადოებრივი მეცნიერებისთვისაა საჭირო. თანამედროვე ვითარებამ აუცილებელი გახადა კვლევის ახლებური მეთოდოლოგიისათვის ზრუნვა.

დღევანდელ ეტაპზე ისტორიკოსთა ვალია ღრმად გაიაზრონ ცალკეული ქვეყნებისა და რეგიონების ისტორიული განვითარების რეგიონალური და ეროვნული კომპონენტები, სრულად გახსნან მსოფლიო ისტორიული პროცესის მრავალსახეობა. სწორედ მსოფლიო ისტორიული პროცესის ტიპოლოგია ქმნის შესაძლებლობას გადაიჭრას ისტორიული შემეცნების ერთი კარდინალურ პრობლემათაგანი — განისაზღვროს საკუთრივ ისტორიული კანონზომიერების სპეციფიკა.

საერთოდ ისტორიის ღრმა ცოდნა რომ საჭიროა და მისი გათვალისწინება აუცილებელი — ეს მრავალგზის გვიჩვენა ცხოვრებამ. მრავალი მაგალითია იმისა, როცა ისტორიის გაკვეთილების გაუთვალისწინებლობამ ბევრჯერ ქვეყანა კატასტროფამდე მიიყვანა. დღეს განსაკუთრებით ღრმად უნდა ჩავუკვირდეთ პოლიტიკურ ისტორიას; დიდი ყურადღება უნდა დავუთმოთ ეკონომიკური ისტორიის ისეთ გლობალურ საკითხებს, როგორიცაა დემოგრაფიული, ენერგეტიკული, სასურსათო და ეკოლოგიური.

ქართველმა ისტორიკოსებმა ღრმად უნდა შეისწავლონ 1956 წლის 9 მარტისა და 1989 წლის 9 აპრილის მოვლენები, მისცენ მას სათანადო შეფასება (მიგვაჩინა რომ, ეს ჭერჭერობით არ გაკეთებულა სათანადო დონეზე) და შთამომავლობას რეალური, ღრმად გააზრებული და შეფასებული ისტორია დაუტოვონ.

ზოგადისტორიული პროცესის არსის მრავალფეროვნება განპირობებულია მსოფლიოს ხალხთა ეთნიკური სპეციფიკითაც. ე. წ. „თანამედროვეობის ეთნიკურ პარადოქსად“ მიჩნეული, რომ ხალხთა მატერიალური და სულიერი კულტურის ინტერნაციონალიზაციასთან ერთად შეინიშნება ეთნიკური თვითშეგნების აშკარა ზრდა. ამ უკანასკნელის უმნიშვნელოვანესი კომპონენტია ეთნოსის წევრთა და მათ წინაპართა ისტორიული ბედის ერთიანობა. აქედან გამომდინარეობს გაზრდილი ინტერესი ეთნოგენეზის პრობლემებისადმი, მსოფ-

ლიოს ხალხთა ეთნიკური ისტორიისადმი, აუცილებლობა მათი ქვეყანათმცოდნეობით-რეგიონალური და გლობალური განხილვისა. ამგვარი გამოკვლევები და მათგან გამომდინარე რეკომენდაციები უზრუნველყოფენ თანამედროვე ეროვნულ ურთიერთობებში წინააღმდეგობათა და დეფორმაციის გადალახვას.

ისტორიულ მეცნიერებათა მსოფლიო XVII კონგრესზე მრავალი სექცია მუშაობდა. ეს, რა თქმა უნდა, კარგი იყო, მაგრამ რთული და ძნელი დასასწრებად, რადგან ისინი ერთდროულად მიმდინარეობდნენ. საერთოდ მიგვაჩნია, რომ მომავალ კონგრესებზე უფრო უნდა შემოიფარგლოს განსახილველი პრობლემاتيკა, რაც მონაწილეს საშუალებას მისცემს დაიკაყოფილოს თავისი ინტერესები.

ამ სტრუქტურის ავტორს პლენარული სხდომების გარდა დასწრება და მუშაობა მოუხდა შუა საუკუნეების ისტორიის სექციის, ბიზანტინისტიკის, დიდი ქალაქების ისტორიის, აზიური ფეოდალიზმის სექციების სხდომებზე.

ჩვენ საშუალება გვქონდა შევხვედროდით ისტორიკოსთა მსოფლიო კონგრესის ახლად არჩეულ პრეზიდენტს პროფესორ თ. ბაქერს (დიდი ბრიტანეთი), გავუზიარეთ ჩვენი შთაბეჭდილებები და შევთავაზეთ წინადადებები. ერთი ასეთი წინადადება გახლდათ ხუთი წლის შემდეგ მომავალ კონგრესზე კავკასიის ისტორიის პრობლემეტიკის ცალკე, გამოკვეთილად განხილვა. საქმე ისაა, რომ საკითხები კონგრესზე ისე იხილება, რომ არაა გათვალისწინებული ის თავისებურებები, რაც კავკასიისათვისაა დამახასიათებელი. მაგ., ფეოდალიზმის პრობლემების განხილვისას სრულიად იყო უგულვებელყოფილი საქართველოს (ასევე ამიერკავკასიის სხვა ქვეყნების) ფეოდალიზმის თავისებურებები. ბატონი ბაქერი დაგვეთანხმა რიგი საკითხების სამომავლოდ გადაჭრის აუცილებლობაში. ამასთან აღვვითქვა, რომ მომავალი წლის დასაწყისში ეიზიტილ ჩამოვა საქართველოში, სადაც გავცნობა საქართველოს ისტორიკოსთა საქმიანობას. ვფიქრობთ, ამ დროისათვის საბოლოოდ უნდა გადაწყდეს საქართველოში ისტორიკოსთა დამოუკიდებელი ეროვნული კომიტეტის დაფუძნების საკითხი.

ერთი შენიშვნაც. ვფიქრობ, დრო და ადგილი კონგრესის ჩატარებისა არ იყო გონივრულად შერჩეული. საქმე ისაა, რომ აგვისტოს ბოლოს, როცა კონგრესი მიმდინარეობდა მადრიდში 40° ტემპერატურა იყო და, ბუნებრივია, მუშაობის ნაყოფიერება (განსაკუთრებით დღის მეორე ნახევარში) დაბალი იყო. XVIII კონგრესის ჩატარების ადგილად მონრეალი შეირჩა. ეს ფარული კენჭისყრით მოხდა. ასე განსაჯეთ, ტოკიოსა და ლონდონს კანადის ქალაქი მონრეალი ამჯობინეს. აქ, რასაც ვირველია, თავისი როლი შეასრულა მასპინძელთა მონდომებამ და ქალაქის მზადყოფნამ კონგრესის ჩატარებისათვის.

2 სექტემბერს უკვე ახალმა პრეზიდენტმა თ. ბაქერმა დახურულად გამოაცხადა ისტორიკოსთა მსოფლიო XVII კონგრესი და ამგვარად, მადრიდმა მონრეალს გადაულოცა ესტაფეტა.

მრავალი ახალი ინფორმაცია მოგვცა ჩატარებულმა კონგრესმა, მრავალი პრობლემა დააყენა და მრავალ საკითხზე დაგვაფიქრა.

მინდა ზოგიერთ საკითხზე მოვუთხრო მკითხველს. ჩვენი ინფორმაცია ჩვენივე კვლევის პრობლემეტიკიდან გამომდინარეობს — შუა საუკუნეების ისტორიის კვლევის პრობლემებს, კვლევის მეთოდებს შეეხება თანამედროვე პირობებში. ვფიქრობთ, ამგვარი ცნობები, რომლებიც დამყარებულია დასავლეთ

ევროპელ, ამერიკელ თუ რუს ისტორიკოსთა მონაცემებზე, მათი შრომებისა და რეფერირებული მასალების მიმოხილვაზე, არ უნდა იყოს ინტერესმოკლებული ჩვენი საისტორიო საზოგადოებისათვის.

ხშირად, ჩვენს ისტორიოგრაფიაში დასავლეთის მეცნიერებაზე (ისტორიული მეცნიერება გვაქვს მხედველობაში) აღვნიშნავდით, რომ იგი მსოფლიო კაპიტალიზმის კრიზისის შესაბამის მწვევე კრიზისს განიცდიდა. ამჟამად კი, როცა ქვეშარტებაზე ხმამალა შეიძლება ლაპარაკი, ჩვენ საშუალება გვაქვს თვალი გავადევნოთ დასავლეთის მეცნიერების განვითარების აღმავალ ევოლუციას. ისტორიული მეცნიერების XVII მსოფლიო კონგრესმა თვალნათლივ დაგვანახვა ერთიანი და მთლიანი მსოფლიო ისტორიული მეცნიერების განვითარების გზები. ვფიქრობთ, ქართული ისტორიოგრაფიაც ამ პროცესის განუყოფელ ნაწილად უნდა იქცეს.

შეფხერდებით შუა საუკუნეების ისტორიის კვლევის ზოგიერთ მიმდინარეობაზე. დასავლეთის თანამედროვე მედიევისტიკის ძირითადი ამოცანაა წარსულის ინტეგრაციული შეცნობა, როცა იგი აღიქმება, როგორც ადამიანის ქცევის განუყოფელ ურთიერთდაკავშირებულ და მთლიან სისტემად. რამდენადაც ადამიანის ქცევა ცხოვრების ნებისმიერ სფეროში უშუალოდ განისაზღვრება გარემო რეალებით, ამ ქცევისა და ყველა მისი შედეგის გაგება შეუძლებელია მოცემულ მომენტში ადამიანის პიროვნებისათვის დამახასიათებელი სამყაროს სურათის ანალიზის გარეშე. ცალკეულ, კონკრეტულ შემთხვევაში ეპოქის მატერიალური და სულიერი კულტურით სტრუქტურირებული ადამიანის პიროვნების შესწავლა, ისე როგორც სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფში პიროვნების ზოგადისა და განსაკუთრებულის გამოვლენა, წარმოჩენდება ისტორიული შემეცნების არსებით მომენტად. საკითხებისადმი ამგვარი მიდგომა ფრანგი ისტორიკოსებისათვის, ე. წ. „ანალების“ სკოლის ერთ-ერთი მიმდინარეობის წარმომადგენლებისთვისაა დამახასიათებელი. ამ მიმართულების ტიპური წარმომადგენელია ჟ. ლეგოფი. ამავე მიმდინარეობის მიმდევრები არიან ის ინგლისელი მეცნიერები, რომლებიც თავიანთ ნაშრომებს აქვეყნებენ ჟურნალ „Past and Present“-ში; გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკაში — ე. წ. „ყოველდღიურობის ისტორიის“ შესწავლის მიმდევრები; ავსტრიაში — ისტორიკოსები, რომლებიც სწავლობენ მატერიალურ კულტურასა და შუა საუკუნეების ყოფას — (ცენტრი ქ. კრემსში); იტალიაში — ე. წ. „მიკროისტორიის“ მკვლევრები (ჟურნალი „Quaderni Storici“).

ფრანგმა ისტორიკოსმა ჟ. ლეგოფმა ისტორიული მეცნიერების ზემოხსენებულ მიმდინარეობას კონკრეტული დეფინაცია მისცა: „კარგი ისტორიული მეცნიერება“ (იხ. Le Goff J., Histoire et memuar, P., 1988). ამგვარი ისტორიის შექმნის რეალობა შესაძლებელია შრომებში, რომლებშიც გაშუქებულია წარსულში ადამიანთა ცხოვრების ყველა მხარის ურთიერთმოქმედება, „სხვენიდან სარდაფამდე“ (მ. ვოველი), ე. ი. შემეცნების სფეროდან დაწყებული მატერიალური წარმოების სფერომდე.

არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ დასავლეთის ისტორიკოსები თავიანთ მიღწევებს იდეალიზებულად კი არ წარმოიდგენენ, არამედ პირიქით — კრიტიკულად განიხილავენ. იმდენად დიდია მათში დაუქმყოფილებლობის გრძნობა, რომ სოციალური ისტორიის კვლევას ზოგჯერ „კრიზისში“ მყოფად მიიჩნევენ. აქვე შევნიშნავთ, რომ ამ ტერმინში ჩადებული შინაარსი არსებითად

განსხვავდება ჩვენი ისტორიოგრაფების მიერ ადრე კრიზისად მიჩნეული მცნებისაგან. ფ. ფიურე, მ. სერტო, ა. ბეზანსონი და სხვ. მიიჩნევენ, რომ დღესდღეობით ისტორიკოსებს არა აქვთ ისტორიული განვითარების პროცესების ობიექტური აღდგენის საშუალება. მათ ხელში არსებული მონაცემები წარსულის მხოლოდ გარკვეული მონაკვეთის ფარგლებში ცალკეული ფენომენის განხილვის საშუალებას იძლევა. ამიტომ, მაგალითად, „ანალების“ სკოლის წარმომადგენლებს მიაჩნიათ, რომ წარსულის გაბმული გადმოცემისა და მისი სისტემური ანალიზის ადგილი წარსულის ცალკეული მოვლენების ღრმა კვლევამ უნდა დაიკავოს. ეს ნარკვევები კი თავის ადგილს მოიპოვებენ ეკონომიკის, დემოგრაფიის, პოლიტოლოგიის, ფსიქოლოგიისა თუ სხვა დარგების წიაღში.

„ანალების“ სკოლის ამ წარმომადგენელთა მოსაზრებას ეწინააღმდეგებიან ჟ. ლეგოფი, ჟ. შმიდტი, ჟ. ბონი, ბ. ლეპტი, რ. შარტიე, ჟ. დიუბი, რ. ფოსიე და სხვ., რომლებიც არ უარყოფენ შუა საუკუნეების კვლევის, მისი ისტორიული შემეცნების სირთულეს, რაც, ერთი მხრივ, დაკავშირებულია ისტორიული ცოდნის დივერსიფიკაციის გაფართოებასთან, მეორე მხრივ — სამეცნიერო კვლევის შედეგების ვერიფიცირებულობის მოთხოვნილების გაზრდასთან. ისინი გამოსავალს ხედავენ ადამიანის ქცევის, ეპოქის კულტურისა და ადამიანის პიროვნების სტრუქტურის სოციალური სისტემების ინტეგრაციულ ანალიზში. მედიევისტთა ეს ჯგუფი თვლის, რომ ისტორიის პერსპექტივები, უპირველეს ყოვლისა დაკავშირებულია სოციალური მეცნიერებების, განსაკუთრებით მენტალობის შემსწავლელი კულტურანთროპოლოგიისა და სოციოლოგიის განვითარებასთან. ისტორია მათ მიერ გაგებულია, როგორც გლობალური მეცნიერება, რომელიც განიხილავს საზოგადოებრივი ადამიანის ცვლილებებს ღრმში (Le Goff J., Preface à la nouvelle édition; La nouvelle histoire,—P. 1988).

„როცა საზოგადოება თვლემს, ისტორიკოსი უნდა ფხიზლობდეს“ — ჟ. ლეგოფის ეს სიტყვები მედიევისტის დიდ ამოცანაზე მიუთითებს. მისი აზრით, ისტორიკოსმა ყველა სხვა რეალობას უნდა დაუპირისპიროს მენტალური წარმოდგენების რეალობა. სწორედ მენტალური ანალიზის შერწყმას მატერიალური კულტურის ისტორიის ანალიზთან, შეუძლია გამოიყვანოს ისტორია ეპისტემოლოგიური კრიზისიდან.

უნდა შევნიშნოთ, რომ დასავლეთის ისტორიკოსები შემოფთებული არიან იმ საფრთხით, რაც შესაძლებელია მსოფლიო ცივილიზაციას ელოდეს. ატომური ომები ამ საფრთხის ერთ-ერთი გამოვლენაა. მის ზოგად გამოხატულებად მეცნიერები სთვლიან შემეცნების დეჰუმანიზაციას, რაც თითქმის მთელს მსოფლიოში შეიმჩნევა, ზნეობრივი ორიენტირების გაფერმკრთალება-დაკარგვის ტენდენციას, ცოცხალი არსებისათვის დამახასიათებელი თვითგადარჩენის ინსტიქტის თანდათან გაქრობას. გრძნობენ რა პასუხისმგებლობას კაცობრიობის დეგრადაციის გამო, დასავლეთის მეცნიერები ხმამაღლა აცხადებენ სოციალურ მეცნიერებათა საერთო კრიზისის შესახებ.

ისტორიული ცოდნის ეპისტემოლოგიური პრობლემები არანაკლებ აქტუალურია ჩვენთვის, ჩვენი ისტორიოგრაფიისათვის. ათეული წლების მანძილზე პიროვნების დეპერსონალიზაციამ ისტორიული მეცნიერების წინაშე მძიმე პრობლემები დააყენა. ჩვენი ისტორიული მეცნიერების განვითარება მომავალში ითვალისწინებს მის გამდიდრებას პლურიდისციპლინარული მიდგომით. ამას-

თან, საჭიროა გადაიღახოს შეხედულება ისტორიაზე, როგორც ადამიანის პიროვნების სტრუქტურის მიღმა მყოფ წინასწარ ცნობილი გზით ფატალურად მიმავალზე.

ჩვენს ხელთ არსებული ცალკეული ლიტერატურისა და რეფერირებულ მასალების საფუძველზე თანამედროვე დასავლურ მედიევისტკაში შეიძლება გამოიყოს შემდეგი პრობლემები:

1. მენტალობის ისტორიის ზოგადი საკითხი. ეს მოვლენა შეისწავლება თეორიულ-შემეცნებითი თვალსაზრისით (ე. ლეგოფი, პ. ბიორკი, ე. სონიე), ყურადღება ექცევა იმას, თუ რაოდენ ღრმა კვალი დაამჩნია ცალკეული კონკრეტული ეპოქის კულტურამ ადამიანის პიროვნების სტრუქტურაზე, თუ რამდენად იყო ურთიერთდაკავშირებული აღქმა და პიროვნების ქცევა მისი კონკრეტული ფუნქციონირების სოციალურ, წოდებრივ და მატერიალურ რეალობასთან; 2. ადამიანთა ქცევის სპეციფიკა, რომელიც განპირობებულია სქესობრივ-ასაკობრივი თავისებურებით. მამაკაცი, ქალი, ბავშვი, მოხუცები — ეს ადამიანის პიროვნების სხვადასხვა „კლასებია“. სწორედ მათი სხვაობა-მსგავსების საკითხები, ცხოვრების თავისებურებანი შუა საუკუნეების სხვადასხვა ქვეყანაში, შეადგენს დასავლეთის მედიევისტკის მნიშვნელოვან მიმართულებას; 3. რაინდობის გლობალური კვლევა. სწორედ რაინდობამ შეასრულა განსაკუთრებული როლი არა მარტო ხელისუფლებასა და პოლიტიკაში, არამედ სოციალურ-კულტურული თვალსაზრისითაც. რაინდობის სამყაროს სრული სურათის შესწავლით წარმოჩნდება და გაიანჭრება შუა საუკუნის ადამიანთა ქცევის სისტემა; 4. მეთოდოლოგიის პრობლემები. აქ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება თანამედროვე მეცნიერებაში ისტორიული სინთეზის პრობლემას. ^{1/} არსებითი როლი აქვს ისტორიულ დემოგრაფიას, რომელიც უაღრესად დიდ საქმეს აკეთებს „დიდი ისტორიისათვის“, ამარაგებს რა ამ უკანასკნელს მნიშვნელოვანი დემოგრაფიული ილუსტრაციებით (მაგ. ოჯახი, შობადობა, სიკვდილიანობა, ქორწინებები და სხვ.), დემოგრაფიის ფარგლებშია მოქცეული ისტორიისათვის აუცილებლად გასათვალისწინებელი პრობლემები; ადამიანის კვება, პროდუქტების წარმოება, ავადმყოფობები, სოციალური სისტემები და სხვ.

ერთი სიტყვით, დღის წესრიგშია შუა საუკუნეების ადამიანის („პოპო მედიევალ“) მთელი სიღრმით შესწავლის საკითხი.

მენტალობის პრობლემა შუა საუკუნეებში თავისთავად რთულია და მისი შესწავლა გაძნელებულია. ეგრძანელი ფ. გრაუსი მენტალობის შესასწავლად მრავალფეროვან მეთოდებს იყენებს, უხვად სარგებლობს სხვა მეცნიერებათა (სტრუქტურული ლინგვისტიკის, სოციოლოგიის, ფსიქოლოგიის, რაოდენობრივი ანალიზის) მონაცემებით (Graus F., *Mentalitäten im Mittelalter. Methodische u. inhaltliche Probleme*, Konstanz: Sigmaringen, 1987). მეცნიერი მიუთითებს იმ ნაკლოვან გარემოებაზეც, რომ ხშირად მენტალობის შესწავლა აღწერილობით ხასიათს ატარებს.

მენტალობის განმარტებას იძლევიან თავიანთ შრომებში გ. ტალენბახი, რ. შპრანდელი, ფ. შმალე და სხვ. გ. ტალენბახის განმარტება შემდეგია: მენტალობა — ესაა ბუნებრივი, თავისთავად ცხადი, ზოგჯერ იმპულსური მოქმედება და რეაგირება; ესაა აზროვნების სახე, რომელიც არანებისმიერია, და ზემოქმედებისადმი მცირე მიდრეკილება აქვს. კარგად ვლინდება იდიომებში, ანდაზებში, როცა მათ წარმოშობასა და ზუსტ მნიშვნელობას არავინ უფიქრ-

დება, და როცა ისინი, ბუნებრივად, თითქმის უნებურად ამოცურდებიან ქვე-ცნობიერად (Tellenbach G., Mentalität (ideologie und Herrschaft im Mittelalter), Darmstadt, 1982). ფ. გრაუსი მიიჩნევს, რომ მენტალობა წარმოადგენს კოლექტიური ქცევის არავერბალურ დისპოზიციას, რომელიც წინასწარი რეფლექსის გარეშე მოქმედებს.

მენტალობის ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი დამახასიათებელია ამ ფენომენის კოლექტიური ხასიათი. მას აქვს გარკვეული „კოდი“ გონებრივი განწყობისა და ქცევითი რეაქციის „დაპროგრამებისათვის“. ფ. გრაუსი დარწმუნებულია, რომ შეცდომაა ლაპარაკი „ეროვნულ მენტალობასა“ და „წოდებრივ მენტალობაზე“.

მნიშვნელოვანია საკითხი ისტორიული შემეცნების პროცესში მენტალობის ისტორიის როლისა და ადგილის შესახებ. მენტალობის კვლევის ევრისტიკულ ეფექტურობაში მეცნიერები არ ეჭვობენ. მეცნიერთა ერთი ნაწილი (მ. ბლოკი, ჟ. დიუბი, ჟ. ლეგოფი) მენტალობის ისტორიას განიხილავენ, როგორც ზოგადი ისტორიის ასპექტს, მეორე ნაწილი (ფ. არიესი, ე. ხირნიკი, რ. რაინ-ჰარდტი) — როგორც განსაკუთრებულ დისციპლინას თავისი კვლევის კონკრეტული საგნით.

ერთი სიტყვით, სხვადასხვა მოსაზრებაა მენტალობის ისტორიის როლის, ადგილისა და მნიშვნელობის შესახებ. მისი კვლევის აუცილებლობა კი დასავლეთის ისტორიკოსებისათვის აქსიომაა.

დასავლეთის ისტორიკოსთა კვლევის პროგრამაში დიდი ადგილი უკავია „გაადამიანურების“ პრობლემას. მთელი სიგრძე-სიგანით შეისწავლება შუა საუკუნეების ადამიანი. ყოველგვარი მცდელობაა იმისა, რომ დაიხატოს მაქსიმალურად სრულყოფილი სოციალურ-კულტურული პორტრეტი შუა საუკუნეების ეპოქისათვის დამახასიათებელი ადამიანთა ტიპების: მონაზვნისა და რაინდის, გლეხისა და მოქალაქის, ვაჭრისა და წმინდანის, ქალისა და „მარგინალის“. მოკლედ შევჩერდები ამ უკანასკნელ ტერმინზე. მიმაჩნია, რომ იგი კარგად ასახავს შინაარსს, რომელიც მასშია ჩადებული. მარგინალია [ლათინური *margo (marginis)*] არის წიგნის ან ხელნაწერის კიდეზე, არშიაზე მოთავსებული სათაური ან შენიშვნა. ზემოხსენებული „მარგინალი“ შუა საუკუნეების საზოგადოებრივი და კულტურული ცხოვრებიდან გარიყულს უდრის. ჩვენში ხშირად ამგვარი პიროვნების ასახავად „დეკლასირებულს“ ხმარობენ (მაგალითად დეკლასირებული ელემენტებია: გლახაკები, მეკობრეები, მეძაგები და სხვ.). ვფიქრობთ, ეს ტერმინი ჩვენშიც უნდა დაინერგოს.

დასავლეთის მეცნიერები სწავლობენ რა შუა საუკუნეების ადამიანს, ყუ-რადღებას აქცევენ ზოგად მენტალურ სტრუქტურებს (იდეალები, ღირებულებები, რწმენები, ცრურწმენები), რომლებიც აერთიანებენ სხვადასხვა სოციალური კატეგორიის ხალხს.

შუა საუკუნეების საზოგადოებას სწამდა, რომ ადამიანი — მეფე იყო იგი თუ მთხოვარი, მონაზონი თუ რაინდი, უნივერსალური და მუდმივი მოდელი იყო. შუა საუკუნეების ქრისტიანული ანთროპოლოგიისათვის ადამიანი უპირველეს ყოვლისა ღვთის შვილია, რომელიც მოწოდებულია იბატონოს ბუნებაზე, მიწაზე, ცხოველებზე. ამასთან ადამიანს მემკვიდრეობად ერგო ადამის ცოდვები, რის გამოც იგი განწირულია მძიმე შრომისათვის, ტანჯვა-წამებისათვის და გზის დასასრულს სიკვდილისათვის.

სხვადასხვა ეპოქაში ქრისტიანობა ადამიანს წარმოსახვად ხან ნეგატიური, ხან პოზიტიური სახით. ვადასვლა უპირატესად პესიმისტური ხედვიდან ოპტიმისტურში სრულყოფილი ხდება XII—XIII სს. ადამიანის ამ არსებით გადაზრებაში იცვლებოდა შრომის ინტერპრეტაციაც: წყევლა-კრულვისა და მონანიების შრომიდან გადარჩენისა და შემოქმედებითი შრომისაკენ. XIII საუკუნიდან იკონოგრაფიამაც ადამიანი დააფიქსირა, როგორც ამაყი, თავისთავში დარწმუნებული ფენომენი (მეფეები, პაპები, პრელატები, მდიდარი მოქალაქეები და მსხვილი ფეოდალები).

ქრისტიანულმა ანთროპოლოგიამ შუა ორი კონცეფცია შუა საუკუნეების ადამიანის შესახებ. ერთი მთავანია ადამიანი — მოგზაური, რომელიც თავის მოგზაურობას ახორციელებს ამქვეყნიურ ცხოვრებაში. თავისი არჩევანის შესაბამისად იგი მიემართება მარადიული ცხოვრებისაკენ, ან ტანჯვისა და სიკვდილისაკენ. შუა საუკუნეების ადამიანი თავისი დანიშნულებით პილიგრიმია, მოხეტალე რაინდი ან ჯვაროსანია. მეორე კონცეფციის მიხედვით, ადამიანის დანიშნულება მონანიებაშია, ცოდვებისაგან განწმენდაშია. XIII ს-დან ევროპაში გავრცელდა ადამიანთა მიერ ყოველწლიური აღსარებისა და მონანიების პრაქტიკა.

„შუა საუკუნეების ადამიანი“ — მისი მთავარი სოციალური ზოცმეხსება გვიანდელ ანტიკურ პერიოდში და ადრეფეოდალურ ხანაში იწყება. ჩვენი წელთაღრიცხვის მეორე ათასწლეულიდან შუა საუკუნეების ადამიანის შეგებაში ადგილი აქვს მრავალფეროვანი სტატუსების ცვლას. XIV—XV სს. ფეოდალური სისტემის „კრიზისმა“ სოციალურულ-ტიპოლოგიის ახალი ტრანსფორმაცია განაპირობა, რამაც, თავის მხრივ, პიროვნებათა ახალი ტიპები მოგვცა.

შუა საუკუნეების იდეოლოგიის შესაბამისად, ადამიანის ვალია — დარჩეს იქ, სადაც იგი ღმერთმა მოათავსა. ამალება ცოდვა, დამდალება — სირცხვილი. შუა საუკუნეების მონაზონთა ტკობა სიმყუდროვესა და მშვიდობაშია, რაინდის ცხოვრება მშვიდობასა და ძალადობას შუაა, ღმერთსა და სისხლს შორისაა, ძარცვასა და გაჭირვებულთა დაცვის მიჯნაზეა (ფ. კარდინი). რაინდული ცხოვრების მთავარი პოსტულატებია ეკლესიისადმი სამსახური და გაჭირვებულთა და სოციალურად სუსტთა (ქვრივ-ობლების) დაცვა. რაინდი „ქრისტეს ჯარისკაცობაზე“ ოცნებობს. მეორე მხრივ, ესპანეთის რეკონკისტა და ჯვაროსნული ომები რაინდობას ფართო ასპარეზს უხსნიდა. თუ ადრინდელ შუა საუკუნეებში „ქრისტეს მებრძოლი“ იყო მონაზონი, ასკეტი, მარტვილი, XI საუკუნიდან ეკლესიამ, რომელსაც რაინდების მხარდაჭერა სჭირდებოდა, დაიწყო იარაღის კურთხევა. ამიერიდან შესაძლო გახდა წმინდანად შერაცხულიყო ის პირი, რომელიც იარაღით იცავდა ქრისტიანობის კეთილდღეობას.

XIV—XV საუკუნეებიდან, როცა ცეცხლმსრდელი იარაღი გაჩნდა, რაინდის სოციალური და მორალური პრესტიჟი შესუსტდა. ამასთან რაინდულმა ინსტიტუტმა თავისი როლი შეასრულა შუა საუკუნეების ადამიანის ინდივიდუალიზაციის საქმეში, რაც, თავის მხრივ, ცივილიზაციის მოასწავებდა (ე. ელიასი).

ყველაზე მცირე წყაროები მოიპოვება შუა საუკუნეების გლეხობის სულიერი სამყაროს შესახებ (ეს შენიშვნა სავსებით ვრცელდება საქართველოზეც).

დასავლეთის ისტორიოგრაფიაში წამყვანი ადგილი უკავია შუა საუკუნეების ქალაქების ისტორიის კვლევას. შეისწავლება საქალაქო ცხოვრება და მო-

ქალაქეები, ქალაქის გავლენა შუა საუკუნეების ადამიანზე (მცირდება ოჯახური წრე, მაგრამ ფართოვდება სოციალურ ურთიერთობათა წრე, ადამიანი ყურადღების ცენტრში აყენებს ფულსა და ვაჭრობას). ამგვარად, მოქალაქე სრულიად ახალი სოციალურ-ტრუდული ტიპია შუა საუკუნეებისა. საგანგებოდ შეისწავლება ადამიანი მეზობლებითურთ, ქუჩისა და კვარტლის ცხოვრება; ტავერნა, სასაფლაო, ეკლესია, მოედანი. ქალთა შეხვედრის ადგილი ჭის მასობრივად, სადაც ისინი ერთად რეცხვენ, ერთად ქსოვენ, ნახულობენ საპატარძლოებს და ა. შ.

მთავარი ისაა, რომ ქალაქი იმორჩილებს ადამიანს, ზემოებს მასზე გამარჯვებას. ამასთან არიან ძლიერი ადამიანები, სულითა და კრიტიკული აზროვნებით. ესენი არიან „ინტელექტუალები“ (მ. ფუმავალი ბიონიო ბროკერი). დასავლეთში პროფესიონალი — ინტელექტუალის ტიპის ფორმირება XII—XIII სს. ხდება, როცა შეხედულება სწავლების შესახებ იმ რწმენად ქცევა, რომ იგი (სწავლება) ქალაქის სპეციალიზებული შრომის ერთ-ერთი სახეა, რომელიც ანაზღაურდება ქალაქის, ეკლესიის, ან უშუალოდ, მოსწავლეების მიერ.

დასავლეთის მეცნიერები დიდ ყურადღებას უთმობენ ისეთ საკითხებს, როგორიცაა ქალები ყოველდღიურ ცხოვრებაში, მიღებული ბავშვები, ბავშვები და ოჯახი, საოჯახო წყობა შუა საუკუნეების ქალაქში. განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ისეთი საკითხების ღრმად მიმოხილვას, როგორიცაა: მახვილის იდეოლოგია (ჟ. ფლორი), ღირსებისა და უღირსობის საკითხი მხატვრულ ლიტერატურაში (ი. რობრო), ოჯახის განვითარება და ქორწინება ევროპაში (ჯ. გუ-დი) და სხვ.

ცალკე უნდა ითქვას იმ გარემოებაზე, რომ უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება შუა საუკუნეების არქეოლოგიურ შესწავლას. საერთოდ ღრმად ვითარდება ისტორიის დამხმარე დისციპლინები.

ერთი სიტყვით, ისტორიული მეცნიერების განვითარება მთელს მსოფლიოში საინტერესოდ, განსაკუთრებული აღმავლობით მიდის. ამ სტრუქტურის ავტორი შორსაა იმ აზრისგან, რომ დასავლეთის მეცნიერთა ყველა გამოკვლევა უზადოა და მათი უკრიტიკოდ მიღება შეიძლება. ერთი რამ კი აუცილებელია, ჩვენ უფრო ახლოს და ღრმად უნდა გავიცნოთ ის მიმდინარეობები, რაც თანამედროვე მსოფლიო ისტორიულ მეცნიერებაში შეიმჩნევა, შევისწავლოთ კონკრეტული ნაშრომები და საჭიროებისამებრ შეძლებისდაგვარად გავითვალისწინოთ. ეს თავისთავად ჯერ კიდევ რთული საქმეა, მაგრამ უკვე იწყება საქართველოს საისტორიო საზოგადოების მიერ გარკვეული კონტაქტების დამყარება საზღვარგარეთელ ისტორიკოსებთან. უნდა შევეცადოთ, რომ ეს კონტაქტები ურთიერთსასარგებლო გავხადოთ. დღევანდელ ვითარებაში, როცა მეცნიერებათა აკადემიის ყველა ინსტიტუტსა თუ დანაყოფებს რეალური დამოუკიდებლობა აქვთ, უფრო აქტიურად და ფართოდ უნდა მოხდეს მეცნიერთა გაცვლა, განსაკუთრებით უნდა წახალისდეს უეაღფუტო გაცვლა, რაც რეალური და განსაზოცრებულად მართვია.

ჩვენი ამოცანაა — აქედანვე დავიწყოთ მზადება ისტორიულ მეცნიერებათა მსოფლიო XVIII კონგრესისათვის, რომელიც ხუთი წლის შემდეგ მონრეალში გაიმართება. ამ კონგრესზე საქართველოს ისტორიული მეცნიერება მრავალფეროვანი გამოკვლევების შედეგებით უნდა წარდგეს...

კლიოს მფარველობა არ აკლია ისტორიას. „დიდების მიმნიჭებელი“ მუზის ძალა ვინმე არც ქართველ მეცნიერებს მოაკლდეთ.

ლევან თორიძე

სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის შექმნა*

1921 წლის თებერვალ-მარტში, როცა საქართველოს ძალდატანებითი გასაბჭოება ხდებოდა, საქართველოდან ჩრდილო კავკასიაში 1920 წელს გადასული ოსთა შეიარაღებული რაზმები დაბრუნდნენ და წითელი არმიის ნაწილებთან ერთად (მათს შემადგენლობაში) აქტიურად იბრძოდნენ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების წინააღმდეგ. მათ შორის იყვნენ რევოლუციურ ლოზუნგებს ამოფარებული ექსტრემისტებიც, რომელნიც თავს სოციალიზმისათვის მებრძოლებად ასაღებდნენ, სიანამდვილეში კი „რევანშისტულ“ მიზნებს ისახავდნენ და სოციალიზმს დროშად იყენებდნენ.

წითელი არმიის ნაწილებს საქართველოდან 1920 წელს გახიზნული ყველა ოსი არ შემოჰყოლია, ნაწილი ჩრდილო კავკასიაში დარჩა. გავეცნოთ ორ დოკუმენტს, რომლებითაც ირკვევა, თუ როგორ მოხდა მათი დაბრუნება. 1921 წლის 14 მარტს გ. კ. ორჯონიკიძემ ქ. ვლადიკავკაიდან მიიღო თერგის ოლქის ჯარების სარდლის სმირნოვისა და გენშტაბის უფროსის შავროვის შემდეგი დეპეშა:

«В связи с советизацией Грузии наблюдается стремление эмигрантов Южной Осетии вернуться домой, дабы не пропустить срока весенних работ. Южно-Осетинский окружной комитет РКП(б) просит предоставить ему право разрешения на проезд в Южную Осетию отдельным эмигрантам, особенно сохранившим инвентарь, дабы скорейшим образом восстановить хозяйственную жизнь Южной Осетии и переход этот разрешить безболезненно. Прошу разрешить этот вопрос»¹.

აი, გ. ორჯონიკიძის საპასუხო დეპეშაც:

«Командвойск Теробласти т. Смирнову, копия т. Такоеву. Тифлис 17/III—21 г.

Абсолютнейшая свобода возвращения всех выселенных меньшевиками осетин само собой решается провозглашением Советской Грузии. Нет больше осетинского вопроса, осетины являются полными хозяевами своей судьбы. Грузсов-

* გაგრძელება. დასაწყისი იხ. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1990, № 3.

¹ სკკპ ცენტრალურ კომიტეტთან არსებული მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის ცენტრალური პარტიული არქივი (შემდგომში — მლი ცპა), ფ. 85, აღწ. 15, საქ. 261, ფურტ. 2.

2. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1990, № 4

правительством ассигновано миллиард рублей на помощь разоренных меньшевиками осетин Южной Осетии. Передай-те пожалуйста всем осетинам Южной Осетии, что ничто решительно не мешает их возвращению к себе. Орджони-кидзе»².

ოსების დაბრუნების შემდეგ კიდევ უფრო გამწვავდა ოსთა და ქართველ-თა ურთიერთობა. ოსები ეპატრონებოდნენ საქონელს, რომელიც, მათი აზ-რით, ქართველებს დარჩათ ოსთა 1920 წლის ივნისის აჯანყების ჩაქრობისა და აჯანყებულთა ჩრდილო კავკასიაში გახიზვნის შემდეგ. თუმცა საქართვე-ლოს სსრ საგანგებო კომისიაში მიაჩნდათ, რომ ამ დავაში არც ერთი მხარე არ იყო ბოლომდე მართალი³.

სათანადო ორგანოებმა ვერ გაითვალისწინეს ის საველლო შედეგები, რაც საქართველოში ოსთა არაორგანიზებულად დაბრუნებას უნდა მოჰყო-ლოდა. დავიმოწმეთ ადგილები სოფლების: სვერის, ქემერტის, მინდიანის, ყაფლანის, კასრანის და მონასტრის მცხოვრებთა მიერ 1921 წლის 25 აპრილს დაწერილი ერთობლივი განცხადებიდან, რომელიც საქართველოს სსრ ოქტომ-ბრის რევოლუციისა და სოციალისტური მშენებლობის ცენტრალური სახელ-მწიფო არქივის ფონდების მცველმა ნონა ხუციშვილმა გააცნო გაზეთ „ახალ-გაზრდა კომუნისტის“ მკითხველებს: „...გვაქვს მეტად ცუდი მდგომარეობა, დღეს ჩვენ ვიმყოფებით ლტოლვილებად, ვართ ჩვენს სახლებს მოწყვეტილნი. ოსების შემოსვლის შემდეგ გვიხდება 3 თვე (ასეა დედანში — ლ. თ.), რაც გა-მოქცეული ვართ სახლებიდან... ცხინვალში დაგვიწვეს 78—80 სახლი და რაც გადარჩა საქონელი და ავეჯი და ჭირნახული წაიღეს ჯავის რაიონისაკენ... რო-ცა ვთხოვთ, ცემითა და მუქარით გვიპასუხებენ. ამ დროს ამოხოცეს 32 კაცი, მათში ზოგი დაწვეს და ზოგიც ცემით დახოცეს, გაუპატვრეს ქალები, დედე-ბი, პატარები... ვთხოვთ უმორჩილესად მოგვეთ იარაღი, რომ დავიცვათ ჩვე-ნი თავი და მივიღეთ ჩვენს სახლებში ან მოგვეთ ქართული ჯარი, რომელიც ჩადგება სამძვარხედა, თორემ არ შეგვიძლიან ჩვენ იქ ცხოვრება, რადგანაც მუდამდღე ხდება დაცემა, იტაცებენ თუ რამე დარჩა ამ აოხრებულს სოფ-ლებში, ანგრევენ სახლებს და მიაქვთ ოსებისაკენ... შეგვაწუხებს ჯარმა, რო-მელიც დგას დღეს ცხინვალში. მოდიან სახლებში და გვაწუხებენ. გვთხოვენ ჭირნახულებს, საკლავს და აფუშებენ ჭირნახულს და ვენახებს და არ გვაქვს ღამე ძილი. მუდამ ღამე ხდება დაცემა. მასთან საქონელი გვყავს მუდამ სახლ-ში, რადგანაც გვეშინიან მოტაცების. თუ წავიყვანთ საძოვრად, მოდიან და იტაცებენ, რადგანაც არ ეშინიათ“⁴.

ასეთმა ძალადობამ კიდევ უფრო დაამძიმა ქართველი ხალხის გულისტკი-ვილი, საქართველოს ოკუპაციით რომ იყო გამოწვეული. პირველ ხანებში უმართავი გახდა ოსთა და ქართველთა ურთიერთობა. საჭირო შეიქნა განსა-კუთრებული დანიშნულების ნაწილების გამოგზავნა დედაქალაქიდან.

საქმეს ისიც ართულებდა, რომ ზუსტად გამიჯნული არ იყო გორის მაზ-

² მლი ცხა, ფ. 85, აღწ. 15, საქ. 261, ფურც. 1.

³ საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური სახელმწიფო არქივის (შემდგომში — სუიკსა), ფ. 281, აღწ. 1, საქ. 92, ფურც. 123.

⁴ გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1990 წლის 20 იანვარი. სტატია „შიდა ქართლი — ის-ტორია და თანამედროვეობა. საარქივო დოკუმენტები გვამცნობენ“.

რის და ცხინვალის რეგვომების სამოქმედო სფეროები. თვით ცხინვალში არსებობდა ორი რეგვომა: სამხრეთ ოსეთისა და ცხინვალის. საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბიურომ 1921 წლის 23 მაისს მიზანშეუწონლად ცნო ცხინვალში ორი რეგვომის არსებობა⁵, მაგრამ საქმეს მაინც არა ეშველა რა. ზმირად ხდებოდა შეხლა-შემოხლა იმის თაობაზე, თუ ვისი მმართველობა უნდა გავრცელებულიყო ამა თუ იმ რაიონზე.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე დადგა სამხრეთ ოსეთისათვის ავტონომიის მინიჭების საკითხი, რაც ერთობ ძნელი გადასაწყვეტი შეიქმნა. ამას თავისი ობიექტური მიზეზები ჰქონდა. ჯერ ერთი, გასარკვევი იყო რომელ ტერიტორიაზე და რა სახის ავტონომია უნდა მიენიჭებინათ სამხრეთ ოსეთისათვის. მეორე, რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავბიუროს, საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურ კომიტეტსა და რევოლუციურ კომიტეტს, რომელთაც ვერაფრით ვერ დავწამებთ არაინტერნაციონალიზმს, გაუჭირდათ სამხრეთ ოსეთის რევოლუციური კომიტეტისა და პარტიული კომიტეტის მიერ წამოყენებული მოთხოვნების დამაკმაყოფილება (სამხრეთ ოსეთის რევოლუციური კომიტეტი, ზუსტად ამ სახელწოდებით, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე შეიქმნა, თუმცა, მაშინ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ერთეული თავისი სტატუსითა და ტერიტორიით ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული).

და, აი, 1921 წლის 6—8 სექტემბერს გაიმართა სამხრეთ ოსეთის რევოლუციური კომიტეტისა და პარტიული კომიტეტის გაერთიანებული სხდომა სამხრეთ ოსეთის პასუხისმგებელი პარტიული მუშაკების მონაწილეობით, რომელმაც განიხილა „სამხრეთ ოსეთის თვითგამორკვევისა და პოლიტიკური მოწყობის საკითხი“. სხდომამ დაადგინა:

«1. Признать необходимым образование социалистической советской республики Юго-Осетии с центром в Цхинвали; 2) Социалистическая Советская Республика Юго-Осетии добровольно вступает в федеративную связь с социалистической Советской Республикой Грузии; 3) При выработке формы федеративной связи между обоими республиками гарантируется трудящимся Юго-Осетии максимум политических прав; 4) Социалистическая Советская республика Юго-Осетии обязуется в границах, соответствующих наличным этнографическим, географическим и экономическим условиям, гарантировать свободное экономическое и культурное развитие трудящихся Юго-Осетии, согласно прилагаемому проекту; 5) Настоящее постановление представить объединенному заседанию Кавбюро Р. К. П., Ц. К. К. П. Грузии и Ревкома Юго-Осетии для окончательного разрешения данного вопроса»⁶.

ამ დადგენილებაში სამი ისეთი საკითხია დაყენებული, რომელთაც არ შეიძლებოდა ქართველი ხალხის გულისწყრომა არ გამოეწვია. ეს გახლავთ თვითგამორკვევის ფორმის (სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკა), რესპუბლიკის

⁵ იხ. მლისფა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 11, ფურც. 26.

⁶ სუიკსა, ფ. 281, აღწ. 2, საქ. 3, ფურც. 164.

დედაქალაქის (ცხინვალი) და ტერიტორიის საკითხები (სამხრეთ ოსეთის საზღვრებში, ამ დადგენილების დანართის მიხედვით, მრავალი ქართული სოფელი უნდა შესულიყო).

მაშასადამე, უნდა შექმნილიყო სამხრეთ ოსეთის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკა. საქართველოში ამ დროს უკვე ჩამოყალიბებული იყო აფხაზეთისა და აჭარის რესპუბლიკები.

მოკლედ მათს შესახებ.

საქართველოს ტერიტორიის მთლიანობის ხელყოფად აღიქვა ჩვენმა საზოგადოებრიობამ არა მარტო ის, რომ ქართული მაწების ნაწილი მეზობელ საბჭოთა რესპუბლიკებსა და თურქეთს გადაეცა, ან კიდევ მათს მფლობელობაში იყო და დარჩა, არამედ ისიც, რომ საქართველოს ერთიან ტერიტორიაზე მაშინ რამდენიმე ავტონომიური ერთეული შეიქმნა. ავტონომიური ერთეული კი არა და აფხაზეთში საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა გამოაცხადეს (ყოველგვარი ავტონომიურის გარეშე). თითქოს უცნაურ ფაქტთან გვაქვს საქმე — საქართველოში ორი თანაბარუფლებიანი (სახელწოდებით ასე იყო) საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა ჩამოყალიბდა.

ამ „უცნაურობის“ ახსნა გავვიადვილებთ, თუ გავიხსენებთ რა პირობებში არსებდნენ რესპუბლიკებს ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ.

რევოლუციას მომხრეები სჭირდებოდა და ლოზუნგებიც ისეთი უნდა ჰქონოდა ფართო მასების მხარდაჭერას რომ უზრუნველყოფდა. იმპერიის არარტუს მოსახლეობაში ერთ-ერთ ასეთ ლოზუნგად ერთა თვითგამორკვევის მოთხოვნა ითვლებოდა და ამიტომაც კომუნისტური პარტიის მიერ ამ ადრინდელ ალიაბებულმა ლოზუნგმა რევოლუციის პერიოდში წინა პლანზე წამოიწია. დამოუკიდებლობის იდეამ მოიცვა დიდი თუ მცირე ერები და ეროვნებები, თქვენ წარმოიდგინეთ, ეს იდეა ერთობ პოპულარული გახდა თვით რუსულ ოლქებშიც კი. 1918 წელს შეიქმნა დონის საბჭოთა მთავრობა, ყუბან-შავიზღვისპირეთის რესპუბლიკა და ა. შ. მოსკოველ მუშაკთა ჯგუფმა საბჭოების მესამე ყრილობის შემდეგ 14 გუბერნიის გაერთიანება მოიწადინა და 1918 წლის 20 მარტს ამ გაერთიანების სახკომსაბჭოც შეიქმნა. პეტროგრადში ფუნქციონირებდა ჩრდილოეთის ოლქის სახკომსაბჭო. მალე გაჩნდა მსგავსი გაერთიანება ურალის ოლქის სახალხო კომისართა საბჭოს სახით. მასში შედიოდა უფის, ვიატკის, ორენბურგისა და პერმის გუბერნიები. ასეთი ზელოვნური საოლქო „დამოუკიდებელი“ წარმონაქმნები 1918 წლის დამლევამდე რუსეთის სხვა რეგიონებშიც არსებობდა⁷.

ბუნებრივია, დამოუკიდებლობის იდეამ დიდი გასაქანი პოვა არარტუს მოსახლეობაში, კერძოდ კავკასიის ხალხებში. ქართველმა ერმა თვით განახორციელა ეს იდეა — 1918 წლის მაისში დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობა აღიდგინა. გაიშალა მუშაობა საქართველოში მცხოვრები ეროვნული უმცირესობებისათვის გარკვეული ავტონომიური მმართველობის დასაწესებლად. ცნობილია, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობასა და ეროვნულ უმცირესობებს შორის ცალკეული შეხლა-შემოხლაც ხდებოდა ამ ნიადაგზე. რთული იყო საკითხი. ყოველმხრივი შესწავლა და საერთაშორისო გამოცდილების გათვალისწინებაც აუცილებელი ჩანდა.

⁷ იხ. კ. გ. ფედოროვი. სრულიად რუსეთის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში (1917—1920) (რუს. ენაზე), 1957, გვ. 88—89.

ზოგიერთ ეროვნულ უმცირესობასთან საქართველოს მთავრობის გართულებულ ურთიერთობას მოხერხებულად იყენებდნენ ქართველი ბოლშევიკები; რომლებიც ყოველგვარ დახმარებას აღუთქვამდნენ ეროვნულ უმცირესობებს მთავრობასთან ბრძოლაში, გამარჯვების შემთხვევაში ავტონომიასაც ჰპირდებოდნენ მათ. ხელისუფლებისათვის ბრძოლის პოლიტიკით იყო ეს განპირობებული. ეროვნული უმცირესობები მენშევიკების წინააღმდეგ მებრძოლ არმიაში ეგულდებოდნენ ბოლშევიკებს და ამიტომაც გულუხვ დაპირებებსაც არ აცლებდნენ მათ. დაპირებები გულწრფელი იყო. ხელისუფლების სათავეში ქართველი ბოლშევიკების მოსვლისთანავე დაპირებები საქმედ იქცა. 1921 წლის მარტში, მაგალითად, აფხაზეთი საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად გამოცხადდა. მოსკოვის, ლენინგრადის, დონის, ყუბან-შავიზღვისპირეთისა და სხვათა „დამოუკიდებელ“ გაერთიანებათა მაგალითის დამოწმებით გვინდოდა გვეჩვენებინა, რომ „სამოსტიინური“ ხასიათის „უცნაურობები“ არცთუ ისე ჭეშიათი იყო თვით სუფთა რუსულ ოლქებშიც კი. რა გასაკვირია, რომ მას ადგილი ჰქონდა აფხაზეთშიც.

არა, საკამათო ის როდია, ერგებოდა თუ არა აფხაზეთს ავტონომია. საუბარია იმაზე, რომ საბჭოთა სინამდილეში იმ დროსაც ეროვნული სახელმწიფოებრიობის უმაღლესი ფორმა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა იყო. შემდეგ მოდიოდა სამი ტიპის ავტონომიური ერთეული: ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა, ავტონომიური ოლქი და შრომითი კომუნა. რუსეთის ყოფილი იმპერიის ტერიტორიაზე შეიქმნა ბაშკირეთის, თათრეთის, ყირგიზეთის, თურქესტანის, მთის, დაღესტნის, ყირიმის, იაკუტიის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკები და ჩუვაშეთის, მარაის, ყალმუხეთის, ვოტის, კომის, ყაბარდო-ბალყარეთის, ბუჩიატ-მონღოლეთის, ყარაჩაი-ჩეჩქეზეთის, ოირატის (ალტაის), ადიღეს (ჩეჩქეზეთის) ავტონომიური ოლქები, აგრეთვე კარელიისა და ვოლგისპირეთის გერმანელთა შრომითი კომუნები. აქ ჩამოთვლილ ხალხთაგან ზოგიერთები მოსახლეობის რაოდენობითა და მათ მიერ დაკავებული ტერიტორიის მოცულობით ქარბობდნენ აფხაზეტსა და აფხაზეთს (ზოგიერთი, აფხაზეთის მსგავსად, საზღვრისპირა, ზღვისპირა მდებარეობითაც გამოირჩეოდა), მაგრამ მაშინ ვერც ერთი მათგანი ვერ ჩამოყალიბდა საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად. მხოლოდ აფხაზეთი და აფხაზეთი ჩათვალეს ასეთი სახელმწიფოებრივი სტატუსის ღირსად. არ არის აქ რაღაცნაირი საგანგებო ვითარება? რაღა თქმა უნდა არის. საკითხი ნაქარვეად გადაწყდა. განა საკამათოა, რომ ქართველ და აფხაზ ხალხებს შორის იმ დროს ნათდაუნებურად არსებული რთული ურთიერთობის მოწესრიგება აფხაზეთისათვის შედარებით უფრო დაბალი ტიპის ავტონომიის მინიჭებითაც შეიძლებოდა? მაგრამ მაშინ საქართველო ხომ ნაკლებად „დასჯილი“ იქნებოდა. საქართველოს „დასჯა“ კი აუცილებელი იყო, რადგან მან გაზედა და 1918 წელს თავისი დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობა აღიდგინა, ამასთან საქმესაც არა უშავს რა უძღვებოდა. თავიდათავი ის იყო, რომ რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავბიურო და ქართველ კომუნისტთა საგრობო ნაწილი საქართველოს ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ მშენებლობაში მაშინ წინდახედულობას ვერ იჩენდნენ. მსოფლიო სოციალისტური რევოლუციის იდეებით გატაცებულნი და მის მოლოდინში ნაკლებმნიშვნელოვნად თვლიდნენ საქართველოს სახელმწიფოებრივი ტერიტორიის მთლიანობის დაცვას. ამ საკითხზე ზრუნვას

დასავმობ ნაციონალიზმად და კომუნისტისათვის შეუფერებელ საქციელად მიიჩნევდნენ. არა, სუბიექტურად ქართველი ხალხის მტრობა კი არ ჰქონდათ გულში ჩადებული, მაგრამ ეგონათ, რომ რევოლუციის ინტერესებთან შედარებით ეს ისეთი მეორეხარისხოვანი საქმეა, რომლისთვისაც არ ღირდა არაქართულ რევოლუტა „რევოლუციური მასების“ განაწყენება.

ამიტომაც მოხდა, რომ მთელ 10 წლის მანძილზე აფხაზეთი საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად იწოდებოდა. ამიტომაც იყო, რომ ამ ხნის მანძილზე საქართველოს სსრ და აფხაზეთის სსრ სპეციალური ხელშეკრულებით (1921 წლის დეკემბრისა) იყვნენ დაკავშირებული (მსგავსი სახელშეკრულებო კავშირი რუსეთის სფს რესპუბლიკასაც ჰქონდა სხვა საბჭოთა რესპუბლიკებთან).

საქართველოსა და აფხაზეთის რესპუბლიკებს შორის სპეციალური ხელშეკრულების დადებაც აფხაზეთის მხრიდან გარკვეულ წინააღმდეგობას წააწყდა. საკითხი საბოლოოდ გადაწყვიტა რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავშირით, რომელმაც 1921 წლის 1 ნოემბერს ორჯონიკიძის, კიროვის, შიშინიკოვის, ნაზარეტიანის, ფიგატნერის, მაკრინის, მრავიანისა და ეშბას მონაწილეობით იმსჯელა საქართველოსა და აფხაზეთის ურთიერთდამოკიდებულებაზე და დაადგინა:

«1. Считать необходимым приступить к выработке проекта договора о взаимоотношениях между Грузией и Абхазией. 2. Для разработки проекта договора выбрать комиссию в составе т.т. Эшба, Элиава, Леграна под председательством тов. Леграна. 3. Разработанный проект договора представить на утверждение Президиума Кавбюро ЦК РКП. 4. Работа комиссии должна быть закончена к 10-му ноября»⁸.

მკითხველმა უნდა იცოდეს, რომ იყო აფხაზეთის პრობლემის გადაჭრის სხვა, კიდევ უფრო მიუღებელი ვარიანტიც. 1921 წლის 16 ნოემბერს რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავშირით, რომლის სხდომას ესწრებოდნენ ორჯონიკიძე, ფიგატნერი, ნაზარეტიანი, ელიავა, მდივანი, მარკოვი, შიშინიკოვი, ევროვი, აღნო, ეშბა და ლოლობერიძე, იტყუებული გახდა მიეღო ასეთი გადაწყვეტილება:

«1. Считать экономически и политически нецелесообразным существование независимой Абхазии; 2. Предложить тов. Эшба представить свое окончательное заключение о вхождении Абхазии в состав федерации Грузии на договорных началах или на началах автономной области в РСФСР»⁹.

ქართველ ხალხს ახლაც არაფერს ეკითხებოდნენ. რაც შეეხება საქართველოს „ფედერაციაში“ აფხაზეთის დარჩენას, ეს, საფიქრებელია, საბოლოოდ იმან გადაწყვიტა, რომ თუ აფხაზეთი რუსეთის სფს რესპუბლიკაში შესვლას მოისურვებდა, მას, როგორც ვნახეთ, მხოლოდ ავტონომიური ოლქის უფლებებს ანიჭებდნენ.

⁸ შლი ცპა, ფ. 64, აღწ. 1, საქ. 2, ფურც. 85.

⁹ იქვე, გვ. 89.

მცირე მნიშვნელობა როდი ჰქონდა რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავბიუროს 1921 წლის 24 ნოემბრის დადგენილებასაც, რომელიც საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტისა და აფხაზეთის პარტიული ორგანიზაციის ხელმძღვანელი ორგანოს — ორგბიუროს ურთიერთდამოკიდებულებას ეხებოდა. ამ დღეს კავბიურომ დაადგინა:

«1. Оргбюро Абхазии организационно связывается с ЦК КПП, сохраняя название РКП; 2. Тов. Эшба вводится в ЦК КПП на правах полноправного члена»¹⁰.

კავბიუროს ამ სხდომას ესწრებოდნენ: ორჯონიკიძე, ელიაშვილი და ნაზარეტიანი. გამოკითხვის წესით ეს დადგენილება მიზანშეწონილად ცნეს კიროვმა, მდივანმა და ფიგატნერმა¹¹.

ერთი კია. აფხაზეთის სახელმწიფოებრივ რესპუბლიკას საეკონომიკო, ცენტრალური ხელისუფლება ფაქტობრივად ავტონომიური რესპუბლიკების მწკრივში განიხილავდა (ათავსებდა) და ეს აისახა სსრ კავშირის 1924 წლის კონსტიტუციაშიც, სადაც აფხაზეთი ავტონომიურ რესპუბლიკად არის მოხსენიებული. „აჭარისა და აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკები, — აღნიშნულია კონსტიტუციაში, — და სამხრეთ ოსეთის, მთიანი ყარაბაღისა და ნახაჩევანის ავტონომიური ოლქები ეროვნებათა საბჭოში ვხავენთან თითო წარმომადგენელს“¹².

აფხაზეთი ფაქტობრივად ავტონომიურ რესპუბლიკად არის ნაგულისხმევი ზოგიერთ იმდროინდელ პარტიულ დოკუმენტშიც. 1922 წლის 27 თებერვალს, მაგალითად, საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმმა განიხილა საკითხი:

«О числе мест в ЦИК, представляемом Центру, автономным республикам, Армии...».

და დადგინა «Предоставить; Центру 35, автономным республикам Абхазии, Аджаристана и Южно-Осетии по 3 места»¹³.

როგორც ვხედავთ, აქ აფხაზეთი და სამხრეთ ოსეთი ავტონომიურ რესპუბლიკებად არიან დასახელებული. და აქ ოქმის შემდგენლის დაუდევრობასთან კი არ უნდა გვქონდეს საქმე მხოლოდ, არამედ საერთო ტენდენციასთან — აფხაზეთს, აჭარასა და სამხრეთ ოსეთს ამ შემთხვევაში ერთი ტიპის ავტონომიურ (!) ერთეულებად განიხილავენ.

აჭარის ავტონომიაც განსაკუთრებულ ვითარებაში შეიქმნა. მას საფუძვლად ეროვნული ნიშანი არ დასდებია. საბჭოთა სინამდვილეში ეს იყო უნიკალური შემთხვევა, როცა მთელ ერს და მის შემადგენელ ნაწილს ცალ-ცალკე რესპუბლიკები შეუქმნეს. ცხადია, აჭარის ავტონომიის შექმნა ქართველი ხალხის ინტერესებიდან არ გამომდინარეობდა. იგი რელიგიური და საგარეო-პოლიტიკური ფაქტორებით იყო განპირობებული. საქმე ისაა, რომ აჭარა-საქარ-

¹⁰ მლი ცხა, ფ. 64, აღწ. 1, საქ. 2, ფურც. 105.

¹¹ იქვე.

¹² სსრ კავშირის 1924 წლის კონსტიტუცია — საბჭოთა კონსტიტუციის ისტორია (1917—1956 წწ.), 1957 (რუს. ენაზე), გვ. 463.

¹³ მლისფა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 192, ფ. 215.

თველოს განუყოფელი ნაწილი — ისტორიული ბედუკუღმართობის შედეგად თურქეთის სამსაუკუნოვან მფლობელობაში მოექცა და მხოლოდ რუსეთ-თურქეთის 1877—78 წლების ომში რუსეთის გამარჯვების შედეგად დაუბრუნდა ამშობლოს (ქართველი ხალხი არასოდეს დაივიწყებს რუსეთის ამ ამაგს, თუმცა ისიც ცხადია, რომ რუსეთი მაშინ საკუთარი იმპერიის გაფართოებისათვის ზრუნავდა და არა საქართველოსათვის). თურქეთის ბატონობამ თავისი დიდი დასვა აჭარელთა ყოფასა და კულტურას. მუსლიმანური რელიგიის მიღების შემდეგ აჭარა თურქეთისა და, საერთოდ, მუსლიმანური აღმოსავლეთის ძლიერ იდეოლოგიურ ზემოქმედებას განიცდიდა.

აჭარამ ბოლომდე ვერ დააღწია თავი ამ გავლენას რუსეთის იმპერიაში შესვლისა და საქართველოსთან შეერთების შემდეგაც. თურქეთმა 1918 წელსაც სცადა აჭარის ხელშეკრულებით მიტაცება. მან აქ შექმნა თურქოფილური ორგანიზაცია, რომელიც აჭარის კვლავ თურქეთის მფლობელობაში გადასვლას მოითხოვდა. თურქოფილურ ძალებს დაუპირისპირდა სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტი, რომელმაც საქართველოს ფარგლებში აჭარის ავტონომიის ჩამოყალიბების საკითხი დააყენა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ ძირითადად შესაძლებლად მიიჩნია ამ მოთხოვნის დაკმაყოფილება და კონსტიტუციითაც დაადასტურა ეს, მაგრამ მისი რეალური განხორციელება ვერ მოასწრო.

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა საქართველოს სსრ რევკომის 1921 წლის 16 ივლისის დადგენილებით შეიქმნა. აჭარაში ავტონომიური მმართველობის დაწესება წინასწარ იყო გადაწყვეტილი რუსეთის სფს რესპუბლიკისა და თურქეთის 1921 წლის 16 მარტის ხელშეკრულებით (ესეც საქართველოს ფიქტიური დამოუკიდებლობის მაჩვენებელი). თუმცა ამ ხელშეკრულებაში არ იყო დაკონკრეტებული აჭარის ავტონომიის ფორმა და ამდენად, შეიძლებოდა არჩევანიც გაკეთებულიყო, უფრო დაბალი ტიპის ავტონომია დაარსებულიყო (ი. ფუტყარაძე), ავტონომიური მმართველობის შემოღება კი გარდაუვალი ჩანდა, რადგან ამ იდეას მაშინ აჭარლებიც თანაუგრძნობდნენ.

აჭარის ავტონომიის ბედი დღეს მთელმა ქართველმა ხალხმა უნდა გადაწყვიტოს, ცხადია, თვით აჭარლების სურვილისა და მოსალოდნელი შედეგების მაქსიმალური გათვალისწინებით. აქ დიდი წინდახედულობა და სიბრძნე გვმართებს. პირველი და გადამწყვეტი სიტყვა ეკუთვნით აჭარლებს, რომელთა ეროვნული თვითშეგნების მაღალი დონე არასოდეს ეჭვს არ იწვევდა.

ამრიგად, საქართველოს სს რესპუბლიკაში, მის კუთვნილ ტერიტორიაზე გასაბჭოების პირველ წელსვე შეიქმნა აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა (რომელიც იმავე წლის დეკემბერში გახდა სახელმწიფო, ხოლო მოგვიანებით ავტონომიური რესპუბლიკა), აჭარის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა და აყენებდნენ საკითხს სამხრეთ ოსეთის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის შექმნის შესახებ. იმისდა მიუხედავად, სამართლიანი იყო თუ არა საკითხის ასეთი გადაწყვეტა, უდავოა, ეს მოგონტი კიდევ უფრო ართულებდა საქართველოს კომუნისტების მდგომარეობას, რომელიც წითელი არმიის მიერ საქართველოს ძალდატანებითი გასაბჭოების (ოკუპაციის) პირობებში, ბუნებრივია, ისედაც უაღრესად მძიმე იყო. მკითხველმა იცის, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელმა კრებამ „საქართველოს ხალხის მოღალატეებად“ გამოაცხადა საქარ-

თველოს რევკომის წევრები, რომლებიც მოუძღოდნენ „რუსეთის საბჭოთა ლაშქართ საქართველოს რესპუბლიკის წინააღმდეგ“¹⁴, საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დასამყარებლად.

შექმნილ ვითარებაში ქართველ ბოლშევიკებს საქმით უნდა დაემტკიცებინათ, რომ მათთვის უცხო არაა ქართველი ხალხის ეროვნული ინტერესები. წინააღმდეგ შემოხვევაში ისინი ვერ გამონახავდნენ საერთო ენას ქართველ ხალხთან, განსაკუთრებით მის ინტელიგენციასთან. მით უფრო რომ ზოგიერთი ქართული პოლიტიკური პარტია ქართველ ხალხს საბჭოთა ხელისუფლებასთან შეუთრეგებლობისაკენ მოუწოდებდა, ხოლო კომუნისტურ პარტიას, არც თუ უსაფუძვლოდ, საქართველოს ტერიტორიის მთლიანობის დარღვევას საყვედურობდა. დამახასიათებელია ამ მხრივ გრიგოლ ლორთქიფანიძის გამონათქვამი, რომელსაც აქვე უცვლელად დავიმოწმებთ: „ჩამოჭრილი ტერიტორიების გარეშე დარჩენილი საქართველო ფორმალურად გამოცხადებულ იქნა საქართველოს საბჭოთა დამოუკიდებელ რესპუბლიკათ. მაგრამ თვით ეს საქართველოც ძლიერ დასვრა და დასჭრა რუსეთმა პოლიტიკულად და ტერიტორიულად. ამ მიზნით, მან გამოაცხადა აფხაზეთის ჯერ დამოუკიდებელი, შემდეგ ავტონომიური რესპუბლიკა, ასეთივე რესპუბლიკა აჭარაში და ავტონომიური ოლქი სამხრეთ ოსეთისა. ყველა ამ ე. წ. რესპუბლიკების შექმნა და მათი საქართველოსადმი დაპირდაპირება და მისგან მაქსიმალურად გამოთიშვა ძველი რუსი-ფიქტორული პოლიტიკის ახალ ფორმაში გაგრძელებაა. აფხაზეთის რესპუბლიკა რუსეთს სჭირია, როგორც საქართველოში შემოსავალი ჭიშკარი და საკოლონიზაციო პოლიტიკისათვის დასაყრდენობი პლაცდარმი. ასეთსავე პოლიტიკურსა და სტრატეგიულ როლს აკისრებს მოსკოვის იმპერიალიზმი ე. წ. სამხრეთ ოსეთს. ნამდვილი ოსეთი კავკასიონის ქედს გადაღმა კასრის ხეობის იქეთ, მაგრამ იქ რუსეთმა სრულიადაც არ დაინახა საჭიროთ შეექმნა წმინდა ოსური სახელმწიფოებრივი ორგანიზმი ჩრდილო ოსეთისა ან სხვა რამ ამგვარი სახელწოდებისა. იქ ოსები, ინგუშები და სხვები ერთ ავტონომიურ მთის რესპუბლიკაში დასტოვა, ხოლო საქართველოში, სადაც ოსობა წარმოადგენს ხიზნებასა და კოლონისტებს მათთვის ოთხი მხზრიდან (გორის, დუშეთის, შორაპნისა და რაჭის) ხელოვნურად გამოსჭრა ოსური ავტონომია მრავალ წმინდა ქართული სოფლების შიგ ჩართვით. ეს ზომაც მიმართული იყო, რასაკვირველია, იქითკენ, რომ ოსურ-ქართული შური გაეღვივებია და საქართველოში შემოსასვლელი ჭიშკრები მოსკოვის ხელში ყოფილიყო სავსებით და ამ მიზნისათვის, ასე წარმოდგინეთ იმდენათ აწამეს და აჯახრაცეს ავტონომიური ოსეთის საზღვარი, რომ მის ფარგლებში მამისონის გადასავალიც კი მოაქცეეს რაჭის მხრიდან“¹⁵.

ამ ნაწყვეტში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარის მოადგილე და სამხედრო მინისტრი გრიგოლ ლორთქიფანიძე სიმართლეს ამბობს. ქართველი ხალხის გულისტკივილს იგი ძირითადად სწორად გადმოსცემს. ეს პრობლემა მაშინ ნამდვილად იდგა. თვით კომუნისტების დამოკიდებულება აფხაზეთის, აჭარისა და სამხრეთ ოსეთის სახელმწიფოებრივი მოწყობის სხვადასხვა ასპექტისადმი არაერთგვაროვანი იყო. თუმცა ძირითადად კომუნისტთაგან თითქმის არავინ უარყოფდა ამ რეგიონებისათვის სხვადასხვა

¹⁴ გაზ. «ერთობა», 1921 წლის 23 თებერვალი.

¹⁵ გრ. ლორთქიფანიძე, ფიქრები საქართველოზე (ხელნაწერი), გვ. 270—271.

ფორმით ავტონომიური უფლებების მინიჭებას. კამათი მხოლოდ ფორმებსა და საზღვრებზე ჰქონდათ.

აქვე უნდა ითქვას, რომ აფხაზეთისა და აჭარისათვის, აგრეთვე ზოგიერთი სხვა რეგიონისათვის ავტონომიური მმართველობის უფლების მინიჭების წინააღმდეგ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობაც არ გამოდიოდა. ეს ნათლად ჩანს საქართველოს კონსტიტუციიდან, რომელიც საქართველოს დამფუძნებელმა კრებამ 1921 წლის 21 თებერვალს დაამტკიცა. მასში ცალკე თავად (მეთერთმეტე) არის გამოყოფილი „ავტონომიური მმართველობა“, სადაც ვკითხულობთ: „მუხლი 107. საქართველოს რესპუბლიკის განუყოფელ ნაწილებს — აფხაზეთს (სოხუმის ოლქი), სამუსლიმანო საქართველოს (ბათუმის მხარე) და ზაქათალას (ზაქათალას ოლქი), ენიჭებათ ადგილობრივ საქმეებში ავტონომიური მმართველობა. მუხლი 108. წინა მუხლში მოხსენიებულ ავტონომიურ მმართველობათა დებულებანი შემუშავებულ იქნება ცალკე კანონით“¹⁶.

მიუვრუნდეთ სამხრეთ ოსეთის რეევკომისა და პარტკომის 1921 წლის 6—8 სექტემბრის დადგენილებას. საქართველოს ტერიტორიაზე სამხრეთ ოსეთის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის შექმნის მოთხოვნა კიდევ უფრო მიუღებელი და შეუსაბამო იყო, ვიდრე აფხაზეთისა, რაზეც უკვე ვილაპარაკეთ. ასეთი რესპუბლიკა ჩრდილო კავკასიაში მდებარე ნამდვილ ოსეთშიც არ შექმნილა (მაშინ, სხვათა შორის, ჩრდილო ოსეთში არც ავტონომიური რესპუბლიკა და არც ცალკე ოლქი არსებობდა). ნამდვილად კურიოზული იყო ეს მოთხოვნა, იმდენად კურიოზული, რომ, როგორც შემდეგ ვნახავთ, რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავბიუროც კი ვერ დააკმაყოფილებს მას.

სამხრეთ ოსეთის რევკომისა და პარტკომის გადაწყვეტილებით 6—8 სექტემბრის დადგენილებას თან დაურთეს „მოკლე განმარტებითი ბარათი“, რომელშიც მოცემული იყო ცდა დაესაბუთებინათ სამხრეთ ოსეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნის აუცილებლობა.

მოხსენებითი ბარათი შედგებოდა შემდეგი განყოფილებებისაგან: სამხრეთ ოსეთის გეოგრაფიული მდებარეობა და მოსახლეობის რაოდენობა, სამხრეთ ოსეთის ეკონომიკური მდგომარეობა და მისი მოსახლეობის კულტურული განვითარების დონე, ისტორიულ-სოციალური განვითარება, სამხრეთ ოსეთის ღარიბ გლეხთა რევოლუციური ბრძოლის ისტორია, დასკვნა. დავიმოწმოთ ორიოდ ადგილი ამ მოხსენებითი ბარათიდან:

«Общность интересов и усилившееся культурно-политическое развитие масс объединяет осетинских крестьян с грузинскими, и в дальнейшем их деятельность протекает в тесном единении вплоть до разгрома Юго-Осетии. С начала февральской революции до октябрьского переворота внутри Осетии боролись только две мелкобуржуазные группы: С. Д. (меньшевики) и С. Р. О глубоком общественно-классовом расслоении не было и речи потому, что движение носило характер национального освобождения, и кулацкий элемент играл некоторую роль. Беспартийная интел-

¹⁶ საქართველოს კონსტიტუცია, მიღებული საქართველოს დამფუძნებელი კრების მიერ 1921 წლის თებერვლის 21, ბათუმში, გვ. 31.

ლიგენცია группировалась в большинстве вокруг С. Р. **Большевистская организация, зародившаяся** в октябре 1917 года в Тифлисе, работала в то время исключительно среди осетинских рабочих и **не имела никакого влияния на крестьян**. В процессе борьбы меньшевики, куда входили главным образом рабочие, побеждают, и временно крестьянские массы идут за ними. К началу октябрьского переворота их изменническая политика начинает проявляться, и массы с наиболее честными рабочими отходят от них... После ликвидации восстаний с июля 1918 года в Юго-Осетии **зарождаются правильные парторганизации большевиков** под руководством Тифлисской секции, перенесшей центр тяжести своей деятельности в деревню. К октябрю 1919 года Юго-Осетия покрывается сетью правильно организованных ячеек, районных организаций (17 райкомов) с числом членов и сочувствующих до 2.000 человек, объединенных уже в Юго-Осетинский партком... Происходившие в этот период народные съезды выдвигают на повестку дня вопрос о политическом самоопределении Юго-Осетии с ориентацией на Терскую, в то время, Советскую республику. Вопрос был поставлен настолько серьезно, что на пять съездов приезжают столпы меньшевизма: И. Церетели, И. Рамишвили и др. Большевики побеждают, и правительство Жордания разрешает вопрос с помощью германских солдат. Окончательно же вопрос о самоопределении снимается с повестки дня во: 1. нашествием карательной экспедиции генерала Каралова и Горийского уездначальника Карцивадзе, разгромивших Народный Совет в Цхинвале. 2. Нашествием экспедиционных войск меньшевистского правительства под командованием полк. Химшиева, после неудачного октябрьского выступления. Поход сопровождался расстрелами, поджогами, насилием и тому подобными бесчинствами. Партия уходит в подполье, наиболее видные товарищи изгоняются в Терскую область. С этого времени по июнь 1920 года меньшевистское правительство держит в разных частях Юго-Осетии значительные войсковые силы. Бесчинства их и административный произвол делает гнет невыносимым. В июле 1920 года по всей Осетии вспыхивает всеобщее восстание, в результате чего в Цхинвале объявляется Советская власть на всей территории Юго-Осетии. Ряд неблагоприятных обстоятельств для повстанцев дают меньшевикам возможность ликвидировать революционное движение с небывалой жестокостью и зверством. К великому несчастью бессознательная часть грузинских крестьян, под влиянием шовинистической агитации меньшевиков, приняли участие в гнусных деяниях правительства. До февраля 1921 года оставшаяся часть населения Юго-Осе-

თნი остаётся под гнетом правительства, подвергаясь жестким гонениям. **Вот почему главным образом с момента прихода Советской власти трудовые массы Юго-Осетии резко выставляют принцип самоопределения** (ხაზგასმა ყველგან ჩვენია—ლ. თ. ბარათის ავტორები შემდეგ დასკვნებს აკეთებდნენ:

«1. Так как географически Юго-Осетия составляет одно сплошное целое в пределах вышеуказанных границ (в (ამ საზღვრებში ქართული სოფლებიც იყო მოქცეული—ლ. თ. население ея этнографически однородно с особым национально-бытовым укладом жизни и хозяйственный быт ее обладает специфическими чертами — необходимо образовать из нее С.С.Р.

2. Степень классового расслоения и самосознания трудовых масс Юго-Осетии (необходимых для нормального развития республики) настолько высока, что обеспечивает республике нормальное развитие культурно-экономических сил ее.

3. Образование такой политической единицы, при данных объективных условиях, создает благоприятную почву для приобщения трудящихся Юго-Осетии к Советской власти (школа, суд и другие учреждения на родном языке) и скорейшего изживания чувства национального угнетения, которое появилось, главным образом, в период меньшевистского господства.

4. Свободное и успешное развитие культурно-экономических сил Юго-Осетии возможно только в том случае, если включить в состав ее те районы со смешанным населением, которые являются единственным культурно-экономическим центром Юго-Осетии и органически связаны с нею»¹⁷.

მაშასადამე, სამხრეთ ოსეთის რევკომი და პარტიული კომიტეტი ადასტურებდნენ, რომ: 1) სამხრეთ ოსეთის გლეხთა მოძრაობა კლასობრივ ნაიადავზე კი არ იყო აღმოცენებული, არამედ იგი ეროვნულ ხასიათს ატარებდა; 2) ბოლშევიკური ორგანიზაციები სამხრეთ ოსეთში მხოლოდ 1918 წლის ივლისის შემდეგ იქმნება, მანამდე თბილისის ბოლშევიკურ ორგანიზაციას სამხრეთ ოსეთის გლეხობაზე არავითარი გავლენა არ ჰქონია. ე. ი. 1918 წლის მარტის შეიარაღებული გამოსვლა ადგილობრივი ბოლშევიკური ორგანიზაციის მიერ მომზადებული არ იყო, რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ბარათის ავტორთა აზრით, ამ გამოსვლას ეროვნული ხასიათი ჰქონდა; 3) 1919 წლის ოქტომბრის შემდგომ პერიოდში სამხრეთ ოსეთში გამართული სახალხო ყრილობები აყენებდნენ სამხრეთ ოსეთის პოლიტიკური თვითგამორკვევისა და თერგის რესპუბლიკასთან მისი შეერთების საკითხს.

ყოველივე ამის შემდეგ აღარ უნდა უკვირდეთ, რომ ქართველი ხალხი და საქართველოს მთავრობა სასტიკად ილაშქრებდნენ ოსი ექსტრემისტების

¹⁷ სუიცსა, ფ. 281, აღწ. 2, საქ. 3, ფურც. 165—166.

წინააღმდეგ. ბარათის ავტორები მხოლოდ იმ რეპრესიებზე ლაპარაკობენ, რომლებსაც საქართველოს შეიარაღებული ძალები ახორციელებდნენ ოსთა აჯანყებების ჩასაქრობად, ხოლო კრინტსაც არ ძრავდნენ იმაზე, თუ რა ვანდალურ აქციებს მიმართავდნენ ოსი ექსტრემისტები სამაჩაბლოს ძირძველი მოსახლეობის წინააღმდეგ.

მოხსენებითი ბარათის ავტორები აღნიშნავენ, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ ოსეთის საკითხი საბოლოოდ გერმანელ ჯარისკაცთა დახმარებით გადაწყვიტა. ეს არ არის სწორი, რადგანაც ლაპარაკია 1919 წლის ოქტომბრის შემდგომ პერიოდზე, როცა საქართველოში გერმანელთა ჯარი უკვე აღარ იყო.

ავტორებს ისე გამოუდით, თითქოს ოსთა 1920 წლის ივნისის აჯანყება ოსი მოსახლეობისადმი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ჯარის ნაწილების უდიერმა დამოკიდებულებამ გამოიწვია. ჩვენ უკვე ვნახეთ რამ გამოიწვია ეს აჯანყება და ვინ იყო მისი სულისჩამდგმელი.

ავტორები სინანულით აღნიშნავენ, რომ „ქართველი გლეხობის შეუგნებელი ნაწილი მენშევიკთა შოვინისტური აგიტაციის გავლენით“ მთავრობის ღონისძიებებში მონაწილეობდა. გულსხმოვნ თითა აჯანყების ჩაქრობაში ქართველი გლეხობის მონაწილეობას. ჩვენ ის გვიკვირს, ნამდვილად გვიკვირს, რომ ექსტრემისტების წაქეზებით ოსი გლეხობის, მართლაც, „შეუგნებელმა ნაწილმა“ ხელი აღმართა საქართველოს დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ, თორემ ის რა გასაკვირია, რომ ქართველმა გლეხობამ (მისმა შეგნებულმა თუ „შეუგნებელმა“ ნაწილმა) მონაწილეობა მიიღო საკუთარ სახლში გაჩენილი ზანძრის ჩაქრობაში, საქართველოს დამოუკიდებლობის დაცვაში.

ისიც გაუგებარია, თუ სამხრეთ ოსეთის რევკომი და პარტკომი რატომ მოითხოვდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე სამხრეთ ოსეთის მაინცდამაინც საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნას. გაჩა რა ობიექტური პირობები იყო, ან რა ფაქტები მოიყვანეს ისეთი (თუნდაც ყველა მათგანი მართალი ყოფილიყო), რომლებიც აუცილებელს ხდიდნენ სწორედ ასეთი რესპუბლიკის შექმნას. თანაც თავიდანვე ჰქონდათ გამიზნული სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკაში ქართული სოფლების გაერთიანებაც.

მოხსენებით ბარათში ნახსენებია „გენერალ კარალოვის დამსჯელი ექსპედიცია“. ამასთან დაკავშირებით ერთი დოკუმენტი გვინდა გავაცნოთ მკითხველს. 1922 წლის 11 ივლისს საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმმა სპეციალურად იმსჯელა ამ საკითხზე და საჭიროდ მიიჩნია, რომ სამხრეთ ოსეთის პარტკომის დახმარებით მოეძიათ მასალები მოსენებრსათვის, რომელშიც ვაშუქებული იქნებოდა ვენერალ კარალოვის დამსჯელი რაზმის საქმიანობა სამხრეთ ოსეთში 1919 წლის მაისში¹⁸.

ცენტრალურ კომიტეტში ამ საკითხის განხილვის საბაზი ვახდა ცალკე კავკასიის არმიის განსაკუთრებული განყოფილებიდან 1922 წლის ივნისში შემოსული შემდეგი წერილი:

«В секретариат Ц.К.П. Грузии.

Прошу поручить одному из компетентных членов К.П. Грузии составить доклад о действиях карательного отряда генерала Каралова в Южной Осетии в мае 19-го года и

¹⁸ იხ. მღისფა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 192, ფურც. 683.

направить таковой по возможности не позднее 20-го июня в особотдел ОКА.

В докладе желательно осветить, главным образом следующие пункты:

1) Сколько было выступлений в Южной Осетии за время меньшевистского правления; 2) Какой характер (**белогвардейский** (ხაზგასმა ჩენია — ლ. თ.), или коммунистический) носили выступления в мае 1919 года; 3) Кто отличался наибольшей активностью из лиц командования в экспедиции генерала Каралова»¹⁹.

მკითხველის ყურადღება გვინდა მივაპყროთ დოკუმენტის ამ ადგილს, სადაც ლაპარაკია იმაზე, თუ რა ხასიათისა იყო გამოსვლები სამხრეთ ოსეთში 1919 წლის მაისში. ეს საკითხი დღესაც აქტუალურია. ყოველ შემთხვევაში დენიკინთან ამ გამოსვლების კავშირი რომ გამოსარიცხავი არ არის, ეს უეჭველია.

სამხრეთ ოსეთის რევკომისა და პარტკომის 1921 წლის 6—8 სექტემბრის გაერთიანებულმა სხდომამ დაამტკიცა აგრეთვე „სამხრეთ ოსეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის კონსტიტუციის პროექტი“ და „სამხრეთ ოსეთის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის საზღვრების პროექტი“. საზღვრების პროექტში სათითაოდაა ჩამოთვლილი სოფლები, რომლებიც სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკაში უნდა გაეერთიანებინათ. მათ შორის მოჰყვა ბევრი ქართული სოფელიც (ქართული და შერეული მოსახლეობით) გორის, დუშეთის, რაჭისა და შორაპნის მაზრებიდან. სამხრეთ ოსეთის საზღვრების პროექტში დასახელებული სოფლები საინტერესოა ქართული ტოპონიმის თვალსაზრისით. თვალში გვეცემთ სოფელთა სახელწოდებების ქართული წარმომადგენლობა²⁰.

„სამხრეთ ოსეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის კონსტიტუციის პროექტი“ სულ 15 მუხლისაგან შედგებოდა. მასში ჩამოთვლილი იყო სახალხო კომისარიატები, რომლებიც რესპუბლიკაში უნდა შექმნილიყო, განსაზღვრული იყო მათი კომპეტენციის სფეროები (მათგან ზოგი საქართველოს სსრ სათანადო სახალხო კომისარიატებს ექვემდებარებოდა, ზოგიც დამოუკიდებელი რჩებოდა) და სხვ. კონსტიტუციის პროექტში მაგალითად, ნათქვამი იყო:

«Столицей С.С.Р. Юго-Осетии является г. Цхинвали»;
 С.С.Р. Юго-Осетия состоит в федеративной связи с С.С.Р. Грузией;

«Для борьбы с контрреволюцией организуется особая Юго-Осетинская конная воинская часть с командованием на русском языке»;

«Всеми финансовыми и техническими средствами С.С.Р. Юго-Осетия снабжается из средств С.С.Р. Грузии»;

«Языком сношения между С.С.Р. Юго-Осетией и С.С.Р. Грузией служит русский язык»²¹.

¹⁹ იხ. მღისფა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 192, ფურც. 700.

²⁰ იხ. სუიცა, ფ. 281, აღწ. 2, საქ. 3, ფურც. 168—169.

²¹ იქვე, ფურც. 167.

როგორც ვნახეთ, კონსტიტუციის პროექტიდან დამოწმებულ ამონაწერებში რუსული ენის გამოყენების საკითხზე ორჯერ არის ყურადღება გამახვილებული. ეს უმთავრესად აიხსნება ცარიზმის დროს სამხრეთ ოსეთში შექმნილი ენობრივი სიტუაციით, რომლის გამოსწორებას არც ახალი რუსეთი ცდილობდა. გარდა ამისა, აქ აშკარად იგრძნობა ქართული ენის უპატივცემულობაც²².

გავიხსენოთ ერთი ეპიზოდი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობისა და სამხრეთ ოსეთის ეროვნული საბჭოს ურთიერთობიდან. 1919 წლის 4 მარტს სამხრეთ ოსეთის ეროვნული საბჭო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარეს სწერდა:

«Южно-Осетинский Национальный Совет просит Вас не отказать сделать распоряжение подведомственным учреждениям и должностным лицам о том, чтобы переписку с Осетинским национальным Советом и Осетинскими Обществами велась на русском языке, так как знающих грузинский язык в учреждениях Осетии почти нет, а о содержании переводчиков за отсутствием средств не приходится и говорить»²³.

სამხრეთ ოსეთის ეროვნული საბჭოს ამ თხოვნასთან დაკავშირებით სამთავრობო დაწესებულებებში რამდენიმე დოკუმენტი შეიქმნა. გავეცნოთ ზოგიერთ მათგანს.

1919 წლის 7 მარტს საქართველოს რესპუბლიკის საქმეთა მმართველი კ. ჯაფარიძე შინაგან საქმეთა სამინისტროს კანცელარიის დირექტორს სწერდა (ასლი სხვა უწყებებსაც დაეგზავნა): „გაახლებთ რა სამხრეთ-ოსეთის ეროვნული საბჭოს შუამდგომლობის პირს, მიწერ-მოწერის წარმოების შესახებ რუსულ ენაზე, გთხოვთ, რათა ხსენებული შუამდგომლობა შეწყნარებულ იქნას“²⁴.

1919 წლის 11 მარტს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის იუსტიციის სამინისტროს კანცელარიის დირექტორი რესპუბლიკის საქმეთა მმართველობას აცნობებდა: „დამატებით თქვენის ა/წ. მარტის 7-ის № 605 მომართვისა და თანახმად ბ-ნ მინისტრის განკარგულებისა, იუსტიციის სამინისტროს კანცელარია გთხოვთ გვაცნობოთ ვისის განკარგულებით გამოიგზავნა იუსტიციის სამინისტროში საქართველოს ოსთა ეროვნულ საბჭოს შუამდგომლობა მასთან ყველა მიწერ-მოწერის რუსულ ენაზე წარმოების შესახებ და გაქვეთ თუ არა ამ საგნის შესახებ რესპუბლიკის მთავრობის ბრძანება, ვინაიდან სამინისტროს კანცელარია აწარმოებს მთელ მიწერ-მოწერას ქართულ ენაზე“²⁵.

ამ მიმართებაზე საქართველოს მთავრობის საქმეთა მმართველის პასუხი, რომელიც 1919 წლის 17 მარტით არის დათარიღებული, ასეთი იყო: „პასუხით თქვენი ა. წ. მარტის 11 № 1144 მომართვისა მთავრობის საქმეთა მმართველობა გაცნობებთ, რომ განკარგულება ოსთა ეროვნულ საბჭოს შუამდგომლობის შეწყნარების შესახებ, რომ მიწერ-მოწერა ჩვენ დაწესებულებათა და მათ

²² შდრ. ნ. ხუციშვილი, „შიდა ქართლი — ისტორია და თანამედროვეობა“, გვ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1990, 20 იანვარი.

²³ სუიკსა, ფ. 1861, აღწ. 1, საქ. 355, ფურც. 3.

²⁴ იქვე, ფ. 2.

²⁵ იქვე, ფურც. 6.

შორის ხდებოდა რუსულ ენაზე — მოახდინა მთავრობის საქმეთა მმართველმა. მთავრობის დადგენილება ამის შესახებ არ ყოფილა და არც უნდა ყოფილიყო, რადგანაც თავისთავად ცხადია, რომ სხვა ერებთან მიწერ-მოწერა უნდა სწარმოებდეს მათ ენაზე ან იმ ენაზე, რომელზედაც მათ სურთ რომ მიწერ-მოწერა იწარმოოს. სხვანაირად მოქცევა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკის დაწესებულებებს არ შეუძლიათ, რადგანაც ეს იქნებოდა ლალატი იმ პრინციპებისა, რომელზედაც არის აგებული ჩვენი რესპუბლიკა. და თუ მივიღებთ მხედველობაში იმ გარემოებას, რომ ოსურ ეროვნულ საბჭოს თხოვნა ადვილი დასაკმაყოფილებელია, ამ თხოვნის შეუსრულებლობა უსამართლოც იქნებოდა“²⁶.

იუსტიციის სამინისტრო არ დააკმაყოფილა მთავრობის საქმეთა მმართველის ამ პასუხმა და 1919 წლის 20 მარტს კვლავ ზავენის ოფიციალურ წერილს მთავრობის საქმეთა მმართველობაში: „პასუხად თქვენის ა. წ. მარტის 7-ის № 605 მომართვისა ოსთა ეროვნულ საბჭოს შუამდგომლობის შეწყნარების შესახებ, რომ მიწერ-მოწერა სამინისტროსი მასთან სწარმოებდეს რუსულ ენაზე, იუსტიციის სამინისტროს კანცელარია გაცნობებთ, რომ მას არ შეუძლიან დაიცვას თქვენს მომართვაში აღნიშნული წესი მიწერ-მოწერისა, ვინაიდან კანცელარიას აქვს ბ-ნ მინისტრის კატეგორიული განკარგულება, რომლის მიხედვით სახელმწიფო ტერიტორიის ფარგლებში იუსტიციის სამინისტროს კანცელარია როგორც სახელმწიფო დაწესებულება, სახელმწიფო ენაზე უნდა აწარმოებდეს მიწერ-მოწერას, თუნდაც ქვეშევრდომი არაქართველ ტომს ეკუთვნოდეს.

ხსენებული განკარგულების გაუქმება ან შეცვლა შეადგენს მხოლოდ მინისტრის ან რესპუბლიკის მთავრობის კომპეტენციას“²⁷.

და კიდევ ერთი დოკუმენტი. 1919 წლის 24 მარტს საქართველოს მთავრობის საქმეთა მმართველი კ. ჯაფარიძე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარის მოადგილეს ე. გეგეჭკორს სწერდა: „ნ ამა მარტს მთავრობის თავმჯდომარის სახელზე, ჩემდამი რწმუნებულ მმართველობაში შემოვიდა სამხრეთ-ოსეთის ეროვნული საბჭოს თხოვნა, რომელშიც ხსენებული საბჭო შუამდგომლობს, რომ ჩვენი რესპუბლიკის დაწესებულებათა და მათ შორის მიწერ-მოწერა სწარმოებდეს რუსულ ენაზე, რადგანაც ქართული ენის მცოდნენი მათ თითქმის არ მოეპოვებათ, ხოლო თარჯიმანთა შენახვა, უსახსრობის გამო, არ შეუძლიათ.

ვიხელმძღვანელებ რა ამა წლის 1 ოქტომბრის (ასეა დედანში — ლ. თ.) პარლამენტის დადგენილებით, საიდანაც ნათლად სჩანს, რომ პარლამენტს არ თუ არ უფიქრია ეროვნულ უმცირესობათა თავის ენაზე მიწერ-მოწერის წარმოების უფლების შეზღუდვა, არამედ ამის შესახებ ცალკე კანონის გამოცემაც კი საჭიროთ დაინახა და აგრეთვე იმ მოსაზრებით, რომ სხვა ერებთან მიწერ-მოწერა, თანახმად იმ პრინციპებისა, რომელზედაც არის აგებული ჩვენი დემოკრატიული რესპუბლიკა, უნდა წარმოებდეს იმ ენაზე, რომელზედაც მათ სურთ, მე შევატყობინე ყველა სამინისტროებს, რომ ეს სამართლიანი თხოვნა ოსთა ეროვნული საბჭოსი დაეკმაყოფილებინათ. პასუხად ჩემი მიმართვისა (ა. წ. 7 მარტის, № 605), იუსტიციის სამინისტროს კანცელარიას დი-

²⁶ სურცა, ფ. 1861, აღწ. 1, საქ. 355, ფურც. 4.

²⁷ იქვე, ფურც. 1—2.

რექტორი შემეცნება რა უფლების ძალით ვაუვუჯავენ მას ზემოთ აღნიშნული ჩემი მიმართვა.

ყოველივე გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლათ ამა თვის 10 მარტს ამ საქმის შესახებ მე თქვენ გაგიკეთეთ მოხსენება და თქვენც, გაიზიარეთ რა ზემოთ მოყვანილი ჩემი მოსაზრება, დამავალეთ მიმეწერა იუსტიციის სამინისტროს კანცელარიის დირექტორისათვის, რომ თხოვნა ოსთა ეროვნული საბჭოსი დაეკმაყოფილებიათ. პასუხად აღნიშნული მიმართვისა, ხსენებული დირექტორი მწერს, რომ მას: „არ შეუძლიან დაიცვას“ ჩემს „მომართვაში აღნიშნული წესი მიწერ-მოწერისა“. ესე იგი, ის, დირექტორი არ ემორჩილება ჩემს, მთავრობის საქმეთა მმართველის განკარგულებას.

მიმაჩნია რა პირდაპირ დაუშვებლათ ამნაირი საქციელი იუსტიციის სამინისტროს კანცელარიის დირექტორისა, საჭიროდ დავინახე მომეხსენებია ზემოთ აღნიშნული თქვენთვის შესაფერი ზომების მისაღებათ²⁸.

ამ დავაში მტყუნისა და მართლის გარჩევისაგან ამჯერად თავი შევიკავოთ. დავისსომოთ, მხოლოდ თუ როგორ ზრუნავდნენ საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში ეროვნულ უმცირესობათა დაცვისა და საქართველოს სახელმწიფო ენის — ქართული ენის ფუნქციის რესპუბლიკის მთელ ტერიტორიაზე განვრცობისათვის. დავისსომოთ ისიც, რომ ე. გევგეკორიცა და კ. ჯაფარიძეც იმ მთავრობის წარმომადგენლები არიან, რომელიც ჩვენს ისტორიო-გრაფიას ეროვნულ უმცირესობათა მჩაგვრელის როლში გამოჰყავდა. მკათხველი იუსტიციის სამინისტროს პოზიციასაც გაგებით მოეკიდება, ცხადია.

ამ მიმოწერიდან ისიც კარგად ჩანს, რომ სამხრეთ ოსეთის მესვეურები იმ დროიდანვე უწყობდნენ ხელს სამხრეთ ოსეთში (გორის მაზრის ისევით დასახლებულ ტერიტორიაზე) რუსული ენის პოზიციების გაძლიერებას ქართული ენის ხარჯზე.

ახლა ენახოთ რა ბედი ეწია სამხრეთ ოსეთის რევკომისა და პარტიული კომიტეტის 1921 წლის 6—8 სექტემბრის გაერთიანებულ სხდომაზე მიღებულ დადგენილებას სამხრეთ ოსეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნის თაობაზე. ცხადია, საკითხი უნდა გადაეწყვიტათ საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურ კომიტეტს, საქართველოს სსრ რევოლუციურ კომიტეტსა და რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავბიუროს. ამ უკანასკნელის სიტყვა გადაწყვეტი იყო.

გაერთიანებული სხდომის დადგენილება და მასთან დაკავშირებული სხვა მასალები საქართველოს სსრ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატმა 1921 წლის 27 სექტემბერს გაუგზავნა საქართველოს სსრ რევოლუციურ კომიტეტს. ამ უკანასკნელმა 1921 წლის 10 ოქტომბერს „სამხრეთ ოსეთის ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულად გამოყოფის საკითხი“ განსახილველად გადასცა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურ კომიტეტს. რთული პრობლემის წინაშე აღმოჩნდნენ რესპუბლიკის ხელმძღვანელი ორგანოები. მათ უნდა გადაეწყვიტათ სამხრეთ ოსეთის თვითგამორკვევის ფორმის, მისი დედაქალაქისა და საზღვრების საკითხები. საქმეს რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავბიურომ მოაბა თავი. 1921 წლის 31 ოქტომბერს მან მოისმინა შ. ელიავას მოხსენება ამ საკითხზე და დაადგინა:

²⁸ სუიკსა, ფ. 1861, აღწ. 1, საქ. 355, ფურც. 12—13.

3. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1990, № 4

«1. Предоставить Южной Осетии права Автономной Области; 2. Предложить Ревкому Грузии совместно с Южно-Осетинским Исполкомом определить границы Южной Осетинской Автономной области»²⁹.

კავშირის დადგენილებაში ავტონომიური ოლქის ადმინისტრაციული ცენტრის შესახებ არაფერია ნათქვამი. ეს საკითხი საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმმა გადაწყვიტა 1921 წლის 17 ნოემბერს, როცა ა. ჯატიევისა და მ. ორანელაშვილის მოხსენების საფუძველზე დაადგინა:

«Принципиально признать гор. Цхинвали входящим в Южно-Осетинскую автономную область как административный центр последней»³⁰.

1921 წლის 23 ნოემბერს კი საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმმა დაამტკიცა შემადგენლობა კომისიისა, რომელსაც უნდა დაედგინა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის საზღვრები, და საქართველოს რევკომს წინადადება მისცა ამ კომისიაში შეეყვანა კაკაბაძე, შოტი, ჯატიევი და გაგლოვეი³¹.

კომისიის პირველი სხდომა 1921 წლის 5 დეკემბერს გაიმართა. კომისიის თავმჯდომარედ კირილე კაკაბაძე აირჩიეს, მდივნად — სერგო გაგლოვეი. იმსჯელეს კომისიის მუშაობის გეგმებსა და მეთოდებზე. დაადგინეს, რომ:

«При нанесении границ Автономной области Юго-Осетии руководствоваться соображениями целесообразности, удобствами административного управления, экономическим и культурнонациональным тяготением населенных пунктов к тому или иному центру. Причем для практического проведения в жизнь постановления ЦК, о признании Цхинвали административным центром последней, комиссия по ознакомлению на месте считает достаточным ограничиться пропагандой и разъяснением истинного положения, дабы рассеять распускаемые среди населения слухи»³².

მაშ ასე, გადაწყდა რომ იქმნება სამხრეთ ოსეთის არა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა და არც ავტონომიური რესპუბლიკა, არამედ ავტონომიური ოლქი. ამ საკითხს რაიმე გართულება არ გამოუწვევია. უთანხმოება მოჰყვა სამხრეთ ოსეთის ადმინისტრაციულ ცენტრად ცხინვალის გამოცხადებასა და ოლქისათვის ქართული სოფლების გადაცემას. თუმცა ცხინვალის რაიონის ქართული სოფლების კომუნისტურ უჯრედთა კრებამ 1921 წლის 5 დეკემბერსვე დაადგინა:

«Выслушав доклад т. Какабадзе об образовании Автономной области Юго-Осетии с центром в гор. Цхинвале собрание комячеек признает правильным постановление ЦК

²⁹ მლი ცხა, ფ. 64, აღწ. 1, საქ. 2, ფურც. 80.

³⁰ მლისფა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 8, ფურც. 7.

³¹ მლისფა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 8, ფურც. 31.

³² სუიცა, ფ. 281, აღწ. 2, საქ. 3, ფურც. 172.

Компартии Грузии об образовании А.О.Ю.О. с центром в Цхинвале и приветствует это постановление»³².

ცხინვალის რაიონის კომუნისტებმა, რომელნიც პარტიული დისციპლინის ერთგული იყვნენ, მხარი დაუჭირეს ზემდგომი ორგანოების დადგენილებას. კ. კაკაბაძეს აქ დიდი შრომა არ დასჭირდებოდა. სულ სხვა მდგომარეობა შეიქმნა ქართულ უპარტიო მოსახლეობაში. 1921 წლის 5 დეკემბერს ცხინვალში ორი კრება ჩატარდა. ერთზე უკვე ვთქვით. მეორე კრება ცხინვალის რაიონისა და ქ. ცხინვალის ქართველმა მოქალაქეებმა ჩაატარეს. ელერდოვის მოხსენების შემდეგ საერთო კრებამ დაადგინა:

«Собрание граждан представителей груз. сел большинством голосов высказалось против включения Цхинвали в состав Ав. О. Ю. О. Собрание в большинстве своем состояло из кулацко-меньшевистских элементов. Настроение в селах таково, что местные коммунисты не в состоянии выступать против них по слабости организации»³⁴.

კრების მესვეურებმა ვერ შეასრულეს პარტიული დავალება — კრებას ვერ მიაღებინეს მონაწილეობა ნების საწინააღმდეგო დადგენილება. ყველაფერი თურმე „კულაკურ-მენშევიკურმა უმრავლესობამ“ გადაწყვიტა, უოველ შემთხვევისათვის ოქმში ასე ჩაწერეს.

230 კაცი აწერდა ხელს სოფლების ღვანის, ნულისა და ავნევის მცხოვრებთა ერთობლივ განცხადებას, რომელიც 1921 წლის 26 დეკემბერს დაიწერა: „ჩვენ, ქვემოთ ამისა ხელისმომწერელნი გორის მაზრის ცხინვალის რაიონის ს. ს. ღვანის, ნულისა და ავნევის მცხოვრებელნი, ამა რიცხვში შევიკრიბებით ს. ღვანში საერთო კრებაზე და ვიჭონით მსჯელობა ქ. ცხინვალის და მის რაიონის ოსეთის ადმინისტრაციულ მართვა-გამგეობაში მოსალოდნელი გადასვლის შესახებ. ამ მეტად მძიმე და საყურადღებო საკითხის გამოსარკვევად, რათა ხალხს თავიდან აცილებოდა ის პროვოკაცია, რაიც იწვევდა ამ ორ მოძმე ერთა შორის მტრობასა და შუღლსა, სსრ მთავრობის მიერ იყო დანიშნული და გამოგზავნილი კომისია ამხ. კაკაბაძის თავმჯდომარეობით, რომელსაც, როგორც გავიგეთ, ჰქონდა დავალება, რომ შეჰკითხვოდა ქ. ცხინვალისა და მისი რაიონის მოსახლეობას, რომლებიც წესდგება, სულ ქართველებისაგან, სულ მცირედი გამონაკლისით, თუ რა აზრისანი იყვნენ ქ. ცხინვალის სამხრეთ ოსეთის მართვა-გამგებლობაში გადაცემის შესახებ. ამაზეც ყველა სოფლებსა გვყვანდა ქ. ცხინვალში გაგზავნილი ხუთ-ხუთი კაცი, სოფლის ნდობით აღჭურვილი. კრება მოხდა ქ. ცხინვალში, დაახლოებით ამ სამი კვირის წინათ. დაესწრნენ ყველა სოფლის წარმომადგენელნი (45 სოფელი). მოისმინა რა კრებამ კომისიის მოხსენება ცხინვალის ბედ-იბაღზე, რომელმაც თავის მოხსენებას მისცა განმარტება, რომ ქ. ცხინვალის გადაცემა სამხრეთ ოსეთის ადმინისტრაციულ ცენტრად, არავითარი საწინააღმდეგო არ უნდა იყოს ქართველობისათვის და ამასთანავე, შეეკითხა კრებას გამოეთქვა აზრი ამ საკითხის შესახებ. კრებამ ერთხმად, კატეგორიულად პროტესტი განაცხადა ქ. ცხინვალის და მისი რაიონის სამხრეთ ოსეთზე გადაცემის შესახებ. ...გარდა ამისა, კრებამ სურვილი გამოთქვა და დიდი აღფრთოვანებით შეხვდა ოსეთის ეროვნულ თვით-

33 სუიცსა, ფ. 281, აღწ. 2, საქ. 3, ფურც. 173.

34 იქვე, ფურც. 174.

გამორკვევას და გაუსვა ხაზი, რომ ეს თვითგამორკვევა მოხდეს თავიანთივე ეროვნულ ფარგლებში. ხოლო რაც შეეხება იმას, რომ ქ. ცხინვალი თავისი რაიონით გადაეცეს სამხრეთ ოსეთს, სცნო რა კრებამ ოსეთის ასეთი მოთხოვნის მიზანშეუწონად და უკანონოდ, რაც გამოიწვევს ჩვენი ერის პოლიტიკურად და ზნე-ჩვეულებრივ დაზარალებულად აღიქმას, ერთხმად დიდი პროტესტი განუცხადა ქ. ცხინვალისა და მისი რაიონის სამხრეთ ოსეთის მართვა-გამგეობაში გადაცემის შესახებ.

დიდი ხნის ბჭობის შემდეგ ერთხმად დაედგინეთ შემდეგი: რადგანაც დღევანდლამდის ჩვენ ხალხს ამ კომისიის დადგენილების შინაარსი არაფერი არ გაგვიცია, თუ რამდენად ანგარიში გაუწია კომისიამ ხალხის პროტესტს, ან რაიმე რეზოლუცია გამოუტანეს, არის დამაკმაყოფილებელი ხალხის სურვილისა თუ არა. ამაზედ მოვმართავთ სსრ მთავრობას, რათა ჩვენ მიერ ამოჩეულ დელეგატის პირით გვამცნოს ვითარება ამ ფრიად საჭირო საკითხის შესახებ და იმედს გამოვთქვამთ, რომ ვინაიდან ქ. ცხინვალი და მისი რაიონი არის ფართოდ დასახლებული ქართველებით, რომელთა რიცხვიც მინიმალურად უდრის ხუთი ათას მეკომურსა და გარდა ამისა, ქ. ცხინვალი ითვლებოდა და ითვლება კიდევ, როგორც გეოგრაფიული მდებარეობით, აგრეთვე მის გარშემორტყმულ ქართველებით დასახლებული სოფლებით, ქართლის შუაგულ კუთხედ. ამისათვის განმეორებით დიდ იმედს გამოვთქვამთ, რომ მუშურ-გლეხური მთავრობა ანგარიშს გაუწევს ხალხის სამართლიან მოთხოვნებს და მოსალოდნელ ჩვენ და ოსებს შორის ეროვნული შუღლის თავიდან ასაცილებლად ქ. ცხინვალი თავისი რაიონით დასტოვოს სს რესპუბლიკის მართვა-გამგეობის ფარგლებში...“³⁵.

კიდევ რამდენიმე ამონაწერი ქართული სოფლების მცხოვრებთა საერთო კრებების ოქმებიდან:

„...რისთვის უნდა ვიყოთ მოქცეულნი ოსეთის ფარგლებში ეროვნებათა თვითგამორკვევის აღსასრულებლად. მით უმეტეს, რომ მათი ენა ჩვენთვის სრულიად გაუგებარია და უცხო, მხოლოდ რაც შეეხება ეროვნებათა უმრავლესობას, მთელი ეს ჩრდილოეთი მხარე რაიონისა, მცირე გამოწკლისით, დასახლებულია ქართულ ენაზედ მოსაუბრე, მემკვიდრე ქართველებით“ (სოფ. ძაწენი, 1921 წლის 25 დეკემბერი).

თუ ჩვენს მოთხოვნაზე უარს გვეტყვიან „...მთავრობამ მაშინ მოგვცეს ბინა და გადაგვასახლოს შორს სადმე, რომ ჩვენს თვალსა და ყურს ვერ მოსწვდებოდეს ჩვენი ადგილების კენესა და არ ატირებდნენ ჩვენ ძველად განთქმულ გულგმირულ ჩვეულებას“ (სოფ. ქორდი, 1921 წლის 25 დეკემბერი).

„...ჩვენ მუდამყამს გვქონდა და ახლაც გვაქვს ოსებთან ძმური, მეგობრული, ნათესაური კავშირგანწყობილება. ეხლაც გულახდილად ვაცხადებთ, რომ მათთან, ოსებთან, ჩვენ მტრობა-ქიშპობას არ ვავეწვით. ქართველებმა იცხოვრონ თავიანთ ფარგლებში, ჰქონდეთ განსაზღვრული მიჯნები, ჰყავდეთ თავიანთი მოსამსახურე, მოსამართლე. ოსებმა კიდევ თავიანთ ფარგლებში განავონ თავიანთი საქმე ისე, როგორც თვითონა სურთ. ეს ორი ეროვნება თავიანთ საზღვრებს ნუ გადავლენ“ (სოფ. ტირძისი, 1921 წლის 26 დეკემბერი).

³⁵ გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1990 წლის 20 იანვარი, ნ. ზუციშვილის დასახ. პუბლიკაცია.

„...ვატანთ რა ამ დადგენილებას ჩვენს წარმომადგენლებს, იმედს გამოვთქვამთ, მთავრობა ჩვენ სამართლიან მოთხოვნილებას შეიწყნარებს და თავზე არ მოგვახვევს იმას, რაც ხალხს არ სურს“ (სოფლები ზემო ნიჭოზი, ქვემო ნიჭოზი, ზემო ხვითი, ქვემო ხვითი. 1921 წლის 27 დეკემბერი)³⁶.

ასეთი იყო ქართული მოსახლეობის აზრი. ახლა ვნახოთ რას ფიქრობდა ამ საკითხზე საქართველოს სსრ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატი, რომელიც უშუალოდ სწავლობდა შიდა ქართლის ტერიტორიაზე შექმნილ მდგომარეობას (უწყებრივად ევალებოდა) და რომელსაც პრაქტიკულად უნდა განეხორციელებინა ზემდგომი პარტიული ინსტანციების გადაწყვეტილება.

საარქივო ფონდებში დაცულია საქართველოს სსრ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისიის ბესო კვირკველიას მოხსენებითი ბარათი სამხრეთ ოსეთის ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულად გამოყოფის თაობაზე, რომელიც ჭერ კიდევ 1921 წლის 27 სექტემბერს განსახილველად გაეგზავნა საქართველოს სსრ რევოლუციურ კომიტეტს. იგი ასე იწყება: „სამხრეთ ოსეთის ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულად გამოყოფა სამაზრო ერთეულის უფლებებით გეოგრაფიულ და ეკონომიური მოსაზრებებით, საკითხის დეტალურათ შესწავლის შემდეგ, შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატს შეუძლებლათ მიაჩნია.

სამხრეთ ოსეთი როგორც მთლიანი გეოგრაფიული ერთეული არ არსებობს. არის მხოლოდ ოსობით დასახლებული ცალკე რაიონები, რომელთაც ურთიერთშორის არავითარი დამოკიდებულება არა აქვთ არც გეოგრაფიულად და არც ეკონომიურათ. თვითეული ამ რაიონთაგანი წარმოადგენს განუყოფელ ორგანულ ნაწილს სხვა და სხვა გეოგრაფიულ და სამეურნეო პროვინციებისას. ეს რაიონები ერთმანეთისაგან დაშორებულნი არიან გადაუგალი მთებით და ამასთანავე თვითეულს მათგანს აქვს სრულიად თავისუფალი გამოსავალი მხოლოდ ბარში. იგინი ერთი მეორეს მოწყვეტილნი არიან წლის განმავლობაში რამდენიმე თვით და თვითეული მათგანი ეკონომიურათ დამოკიდებულია იმ ველთან, რომელითავე დაკავშირებულია გეოგრაფიულად“³⁷.

მოხსენებითი ბარათი იწერება იმ პერიოდში, როცა სამხრეთ ოსეთის რეცკომი და პარტკომი აყენებდნენ საკითხს სამხრეთ ოსეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნის შესახებ. საქართველოს შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარს კი შეუძლებლად მიაჩნდა არათუ სამხრეთ ოსეთის სს რესპუბლიკის, ან ავტონომიური რესპუბლიკის, ან თუნდაც ავტონომიური ოლქის შექმნა, არამედ საერთოდ ამ რეგიონის ცალკე სამაზრო ადმინისტრაციულ ერთეულად გამოყოფაც.

სამხრეთ ოსეთის ცალკე სამაზრო ადმინისტრაციულ ერთეულად გამოყოფის მიზანშეუწონლობას (თუ კი მის ფარგლებში ქართული სოფლებიც მოექცეოდა) შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატი უმთავრესად გეოგრაფიული, დემოგრაფიული და ეკონომიკური ფაქტორებით განიხილავდა.

ოსთა კომპაქტური დასახლება ყველაზე მეტად შესაძინევი იყო გორის, დუშეთის, რაჭისა და შორაპნის მაზრებში. გორის მაზრაში ოსური დასახლებით გამოირჩეოდა მდ. ფრონის სათავეები, ყორნისისა და წუნარას რაიონები, სადაც, სახალხო კომისარიატის მონაცემებით, ოსთა მოსახლეობა მცხოვრებთა

³⁶ კრებათა ოქმები. იხ. სუიკა, ფ. 600, აღწ. 2, საქ. 5. გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1990 წლის 20 იანვარი.

³⁷ მლისფა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 10, ფურტ. 121.

88 პროცენტს უდრიდა. დიდი ლიახვის ხეობაში ოსები ცხოვრობდნენ სოფ. კეხეამდე. ამ სოფლის სამხრეთით მხოლოდ ქართველებით დასახლებული სოფლები იყო, სადაც ოსთა რიცხვი მცხოვრებთა 15 პროცენტს არ აღემატებოდა. ასევე იყო პატარა ლიახვის ხეობაშიც, სადაც ოსები სოფ. ვანათამდე ცხოვრობდნენ. ვანათის ჩრდილოეთით განლაგებულია ქართული სოფლები: ზელოთი, ორი ხოწურა, საცხენე, აწრისხევი და სვ. დუშეთის მაზრაში ოსები ცხოვრობენ არაგვისა და ქსნის სათავეებთან, რაჭის მაზრაში — ჯოჯუხას სათავესთან, ჩასავალის რაიონში.

გორისა და რაჭის მაზრებს ერთმანეთისაგან ყოფს გადაუვალი მთა, რომლის სიმაღლე 9 000 ფუტამდე აღწევს. ყველაზე დაბალი ადგილი ამ მთისა 6440 ფუტია. ასე რომ ჩასავალში მცხოვრები ოსების ეკონომიკური და ადმინისტრაციული დაკავშირება გორის მაზრის ოსობასთან, მით უმეტეს ზამთარში, ტექნიკურად დიდ სიძნელეებთან იყო დაკავშირებული, მაშინ როცა რაჭის მაზრის ადმინისტრაციული ცენტრი — ონი სულ რაღაც 7—10 ვერსით იყო დაშორებული ჩასავალის რაიონთან. „ამგვარათ ჩასავალის რაიონის მიწებზეა გორის მაზრის ოსობასთან იქნება სრულიად ხელოვნური, ბუნების და ეკონომიური ურთიერთობის საწინააღმდეგო კავშირი“, ნათქვამია შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის მოხსენებით ბარათში.

ამავე მოსაზრებებს ეყრდნობოდა ბ. კვირკველია, როცა გორისა და დუშეთის მაზრათა ოსობის ადმინისტრაციული და ეკონომიკური გაერთიანების შეუძლებლობას ამტკიცებდა. გორისა და დუშეთის მაზრებს, აღნიშნავდა იგი, „ყოფს თოვლიანი მთები, რომელთა სიმაღლე 11.333 ფუტამდის აღის და არსად 7.500 ფუტზე დაბლა არ არის და ეს მთები წლის განმავლობაში 7—8 თვე სრულიად გარდაუვალია. ამავე ბუნებრივ გეოგრაფიულ მიზეზების გამო არაერთი სამეურნეო კავშირი ამ ორ რაიონს შორის არ არსებობს. კობის რაიონი ე. ი. დუშეთის მაზრის ზემოთაღნიშნული ჩრდილო დასავლეთის სექტორი, სადაც ოსების მოსახლეობა 60% არ აღემატება, დაკავშირებულია ეკონომიურათ დუშეთთან სამხედრო გზით, რომელიც 30—40 ვერსით დაშორებულია ამ რაიონს. გორის მაზრის ოსობასთან კავშირისათვის კობის რაიონის ოსობა იძულებული იქმნება იაროს წელიწადში რვა თვე მაინც დუშეთზე — მცხეთაზე — გორზე — ცხინვალზე და შემდეგ ოსეთში — რისთვისაც დაახლოვებით 150 ვერსის გავლა დასჭირდებოდა. ამ რაიონის ერთთა ერთი გამოსავალი მთელი წლის განმავლობაში არის მხოლოდ სამხედრო გზა, რომელიც პას როგორც გეოგრაფიულად, ისე ეკონომიურათ აკავშირებს მხოლოდ დუშეთთან, მაშასადამე, ამ რაიონის მიწებზეა გორის მაზრასთან ბუნების და ეკონომიკის საწინააღმდეგო კავშირი ექნება“.

რჩებოდა მხოლოდ გორის მაზრა, სადაც, როგორც ითქვა, ოსები სახლობდნენ დიდი ლიახვის, პატარა ლიახვისა და ფრონის ხეობებში (სულ 32 000 სული). მაგრამ, ბ. კვირკველიას აზრით, ამ ხეობებში განლაგებული სოფლების ბაზაზეც არ შეიძლებოდა ცალკე სამაზრო აპარატის შექმნა, რადგან ამის საშუალებას ადგილობრივი პირობები არ იძლევაო. ყორნის — წუნარის რაიონი მდ. ფრონის ხეობით ქართლის ველს უკავშირდება და მას „დიდი ლიახვის ხეობისაგან ყოფს რუსთავ-ზარბაზნის ქედი, რომლის სიმაღლე 6.230—5.664 ფუტზე დაბალი არ არის და წარმოადგენს ბუნებრივ საზღვარს მთასა და ველს შორის. გზების სრული უქონლობა და ბუნებრივი საზღვარი რუსთავ-ზარბაზნის

ჯახის ქედი, მეურნეობის მხრივ ყორნის — წუნარის რაიონს აკავშირებს ქართლის ველთან — ტირიფონასთან და საერთო მას არაფერი აქვს ლიახვის ხეობის ოსობასთან. ამ რაიონის ერთადერთი გამოსავალი არის მხოლოდ თიღვა — ოქონაფა — გომი და არავითარ შემთხვევაში ლიახვის ხეობის ოსობასთან მას კავშირი არა აქვს“.

გეოგრაფიული პირობები შეუძლებელს ხდის დიდი და პატარა ლიახვის ხეობების დაკავშირებასაც. „აქაც მთელი ხეობის სიგრძეზე გადაჭიმულია მთების გრებილი, რომელთა სიმაღლე 11.000—6.000 ფუტზე დაბლა არ არის და ზამთრის თვეებში გადაუვალელი სიმაღლენი არიან“.

საქართველოს სსრ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის მოხსენებით ბარათში გაკეთებული იყო ასეთი დასკვნა: „...ოსების მიერ დასახლებული რაიონები მოკლებული არიან გეოგრაფიულ მთლიანობას და შეადგენენ გეოგრაფიულად და ეკონომიურად სრულიად სხვა და სხვა პროვინციების ნაწილებს, ასეთ ჩამონაჭურებიდან ხელოვნურად შემდგარ ადმინისტრაციულ ერთეულის შექმნა განუხორციელებლად უნდა ჩაითვალოს ტოპოგრაფიული პირობების გამო...“

შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატმა თავისი აზრი გამოთქვა იმის თაობაზეც, თუ როგორ უნდა გადაჭრილიყო ეს პრობლემა. მოხსენებით ბარათში ვკითხულობთ: „ზემოთ ნათქვამიდან ცხადია, რომ ხელოვნური გამოკვეთა სამაზრო ერთეულის ოსეთისათვის გორის, დუშეთის და რაჭის მაზრებიდან შეუძლებელია, მამასადამე, ოსების მოსახლეობა თვითნებურად ამ მაზრისა უნდა დარჩეს იმ მაზრაში, რომელშიც იყო აქნობამდისაც. ამასთანავე თვითნებურად ამ რაიონში გარდა წვრილ ადმინისტრაციულ ერთეულისა — თემისა, უნდა შეიქმნას სარაიონო ერთეული. ასეთები იქნება ჩასავალის — რაჭის მაზრაში, კობისა — დუშეთის მაზრაში, ყორნის, წუნარისა, დიდი ლიახვის ხეობისა და პატარა ლიახვის ხეობის — გორის მაზრაში. ამავე დროს თვითნებურად ამ მაზრის რევეკომში ოსურ მოსახლეობას ეყოლება წარმომადგენელი, რომელიც დაიცავს ოსთა ინტერესებს მთელ მაზრის მასშტაბში. ამ უკანასკნელს, ე. ი. ოსურ მოსახლეობის წარმომადგენელს სამაზრო რევეკომში უფლება უნდა მიეცეს რევეკომის დადგენილება, თუ იგი ეწინააღმდეგება ოსურ მოსახლეობის ინტერესებს, განსაჩივროს საქართველოს რევეკომში, რომელიც სადავო საკითხის შესახებ გამოიტანს საბოლოო გადაწყვეტილებას. ამგვარად საკითხის გადაწყვეტას ვეკარნახებს ოსური მოსახლეობის ადგილობრივი გეოგრაფიული პირობები და მათი ეკონომიური ინტერესი“³⁸.

ჩვენ უკვე ვიცით სამხრეთ ოსეთის პრობლემაზე გორის მაზრას ქართული მოსახლეობისა და რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის აზრები. ახლა ვნახოთ როგორ წყდებოდა ეს საკითხი ზემდგომ ინსტანციებში. ცხადია, საკითხის სირთულეს ყველა გრძნობდა. ცდილობდნენ ორივე მხარისთვის მისაღები გამოსავალი მოეძებნათ. ვერ ახერხებდნენ. ესეც გასაგებია. კომუნისტი ხელმძღვანელები, როგორც წესი, საკითხის პოლიტიკურ მხარესაც დიდ ყურადღებას აქცევდნენ. ოსთა თვითგამორკვევას ისინი აუცილებლად მიიჩნევდნენ. პოლემიკა მხოლოდ თვითგამორკვევის ფორმასა და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ერთეულის საზღვრებს ეხებოდა.

³⁸ მლისტა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 10, ფურც. 121—122.

საცხებით დასაშვებია, რომ რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავბიუროს 1921 წლის 31 ოქტომბრის, ჩვენთვის უკვე ცნობილ, გადაწყვეტილებაზე ერთგვარი გავლენა იქონია საქართველოს სსრ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის ზემოაღნიშნულმა პოზიციამაც. ამ დღეს ხომ კავბიურომ გარკვეულწილად კომპრომისული დადგენილება მიიღო — სამხრეთ ოსეთს მიანიჭა სტატუსი არა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკისა (რასაც სამხრეთ ოსეთის რევკომი და პარტკომი მოითხოვდნენ), არამედ ავტონომიური ოლქისა.

გარკვეული „კომპრომისი“ შეიძლება დავინახოთ საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის 1921 წლის 12 დეკემბრის შემდეგ დადგენილებაშიც, რომელიც კ. კაკაბაძის, გ. გაგლოევის (სასაზღვრო კომისია) და ბ. კვირკველიას მოხსენების საფუძველზე იქნა მიღებული (პრეზიდიუმის სხდომას ესწრებოდნენ: მ. ორახელაშვილი, მ. ოკუჯავა, ს. ქავთარაძე, ბ. მღივანი, ლ. ღუმბაძე, მ. ტოროშელიძე, ლ. ლოღობერიძე და სხვ.):

«1. Местопребыванием административного центра Автономной области Осетии признать г. Цхинвали с распространением автономной власти на территории, населенные осетинами, исключая Часавальское общество, которое остается в составе Рачинского уезда и Кобнийского района, остающегося в составе Душетского уезда.

2) Детально границы автономной Осетии будут определены особой комиссией, уже работающей в этом направлении.

3) Впредь до перелома настроения населения Цхинвальского района в пользу включения этого района в Автономную Осетию, власть над городом и окружающими его грузинскими селами, оставить в руках районного ревкома, входящего в состав Горийского уезда»³⁹.

ეს დადგენილება მოწმობს, რომ საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა გარკვეულწილად ანგარიში გაუწია ქართული მოსახლეობის პროტესტებს. კერძოდ, მან ჩასავალის საზოგადოება და კობის რაიონი შესაბამისად რაჭისა და ღუშეთის მაზრათა შემადგენლობაში დატოვა. თუმცა, სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ადმინისტრაციულ ცენტრად მაინც ქ. ცხინვალი მიიჩნია. რთული მდგომარეობიდან გამოსავალს ცენტრალური კომიტეტი მაშინ იმაში ხედავდა, რომ ქ. ცხინვალისა და მიმდებარე ქართული სოფლების მმართველობა დროებით გორის მაზრას დაქვემდებარებულ რაიონულ რევკომს მიანდო. ეს ასე უნდა ყოფილიყო მანამ, სანამ ქართული მოსახლეობის განწყობილება სამხრეთ ოსეთისათვის ქ. ცხინვალის გადაცემის სასარგებლოდ არ შეიცვლებოდა. წინ ჯერ კიდევ ბევრი სამუშაო იყო. სასაზღვრო კომისიას საბოლოო დასკვნა ჯერ კიდევ არ წარმოედგინა. კომისია დიდ წინააღმდეგობას წააწყდა. ქართული მოსახლეობის განწყობილება სამხრეთ ოსეთისათვის ქ. ცხინვალისა და მიმდებარე ქართული სოფლების გადაცემის სასარგებლოდ, ცხადია, არ იცვლებოდა.

ამ საკითხთან დაკავშირებულ დოკუმენტთა ერთ წყებას ჩვენ უკვე ვიცნობთ, ინტერესს მოკლებული არ იქნება სხვა მასალებიც. სპეციალური კო-

39 მლისუბა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 8, ფურც. 44.

მისიის მოხსენებით ბარათში, საქართველოს სსრ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატს რომ წარედგინა, ნათქვამია: 1921 წლის „ოქტომბერ-ნოემბრის თვეებში, როდესაც ხმები გავრცელდა, რომ ცხინვალის რაიონი ქალაქითურთ უნდა გადავიდეს სამხრეთ ოსეთის ხელისუფლებაზე, მთელმა ქართველმა მოსახლეობამ ცხინვალის რაიონისა, სახელდობრ, სოფლებმა: კეხვამ, ქვემო აჩაბეთმა, ზემო აჩაბეთმა, არბომ, დიცმა, კორდმა, ქვემო ნიჭოზმა, აფნევემა, ძარწემმა, დაგერისმა, ნულმა, ზემო ხეითმა, ქვემო ხეითმა, ზემო ნიჭოზმა, ყელქცეულმა, ქემერტმა, ქურთამ, თამარამენმა, ვანათმა და თვით ცხინვალმა, ესე იგი, 20 სოფელმა წარმოგზავნა შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატში თავისი წერილობითი დადგენილებანი, რომლებითაც ისინი თხოულობენ ძველ ადმინისტრაციულ ე. ი. გორის მაზრის ფარგლებში დარჩენას. შუამდგომლობა ამათი იმდენათ კატეგორიული ფორმით იყო გამოთქმული, რომ არავის ეჭვი ვერ დაებადა მათი ასეთი ნებასურვილის სინამდვილესა და გულწრფელობაში. ბევრი ამ სოფელთაგანი ამასაც კი ამბობდა — სჯობს ცოცხლათ დაგვხოცოთ, სადმე აქედან გადაგვასახლოთ, ვიდრე ოსეთის ხელისუფლების ქვეშ დაგვტოვოთ“⁴⁰.

ასეთივე პოზიცია ეკავა თვით ცხინვალის რევკომს, რომელიც საქართველოს სსრ შინაგან საქმეთა ავტონომიური ოლქისათვის ცხინვალისა და რამდენიმე ქართული სოფლის გლეხობა „აცხადებს, თუ მთავრობა ასეთ ნაბიჯს გადადგამს, ჩვენს მდგომარეობას არ გავცნობა, ამ შემთხვევაში სჯობს ყველანი დავიხოცოთ“⁴¹. ცხინვალის რევკომი სთხოვდა რესპუბლიკის ხელმძღვანელობას, რომ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქისათვის ცხინვალისა და ქართული სოფლების გადაცემის საკითხს ჯერჯერობით მაინც დადებითად ნუ გადაწყვეტდა, „თორემ, ვიმეორებთ, ჩვენ ნამდვილი ცნობები ვვაქვს მიღებული და ღრმად ვართ დარწმუნებული, რომ სისხლის ღვრა აუცილებელიაო“⁴². სწორედ ასეთ ვითარებას ითვალისწინებდა საქართველოს სსრ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატი, როცა 1921 წლის ნოემბერში საქართველოს სსრ რევკომს სთხოვდა „სამხრეთ ოსეთისათვის ადმინისტრაციული ერთეულის შექმნის საკითხის რეგოლაციონურ კომიტეტის მსჯელობიდან დროებით მოხსნას, ვიდრე მოწესრიგდებოდეს ურთიერთობა ქართველთა და ოსთა შორის...“⁴³.

1922 წლის იანვარში საქართველოს შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატს გადასცეს ქ. ცხინვალში მცხოვრებ ქართველთა, სომეხთა და ებრაელთა საერთო კრების დადგენილება, „რომლითაც ისინი მოითხოვდნენ ცხინვალისა და მისი რაიონის კვლავ ისტორიულ საზღვრებში დარჩენას“⁴⁴.

გავეცნოთ კიდევ რამდენიმე ქართული სოფლის მცხოვრებთა კრებების დადგენილებებს, რომლებიც გაანალიზებულია შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის სპეციალური კომისიის ზემოხსენებულ მოხსენებით ბარათში:

„1) სოფ. ნედლათიდან. ოქმში, რომელიც დაწერილია 26 თებერვლის (1922 წლისა — ლ. თ.) თარიღით, ნათქვამია, რომ ჩვენ ნედლათის მცხოვრებნი მიწერილი ვიყავით ოქონას. დღეს ოქონა სამხრეთ-ოსეთს დაექვემდებარა და ჩვენც მძიმე პირობებში ჩაცვივდით, სხვათა შორის იმიტომაც, რომ წარმო-

40 სტიცა, ფ. 284, აღწ. 1, საქ. 62, ფურც. 81.

41 იქვე.

42 იქვე.

43 იქვე.

ება რუსულათ და ოსურათააო, რაიც ჩვენთვის გაუგებარიაო. თხოულობენ გორის მაზრის, გომის რაიონის ავლევის თემზე მიწერას, სადაც აქამდე ვიყავით მიწერილიო.

2) სოფ. ხუნდისუნიდან: ამ სოფლის მცხოვრებნი, ოქონაზე მიწერილნი იგივეს ამბობენ და იმასვე თხოულობენ, რასაც ნელათის მცხოვრებნი.

3) სოფ. ბინდარადან. ამ თემის მცხოვრებნი (ავლევის თემისა გომის რაიონისა) 9 მარტის დადგენილებით ამბობენ: ჩვენ არ გვემხრობა (! — ლ. თ.) მორჩილება სამხრეთ-ოსეთისა (შორს არის, გლახა სასიარულო გზები გვაქვს) და ამიტომ გთხოვთ გორის მაზრაზე გადაგვრიცხოთ.

4. სოფ. თიღვიდან. ამ სოფლის მცხოვრებნი ამბობენ: გადაგვრიცხეს ცხინვალზე, ე. ი. ოსეთის ხელისუფლების ქვეშ დაგვაყენესო, წინად კი ვიყავით ავლევის თემში (გორის რაიონი), ხელაც ვესურს ვიყოთ გორზე მიწერილიო.

5) სოფ. ალაბარიდან. ოქმში, რომელიც ა. წ. 15 თებერვლის თარიღითაა შედგენილი, ნათქვამია: ვართ ოქონის რაიონისა, გვეწვიან ცხინვალისაკენ, ჩვენ — კი გვსურს ვიყოთ მიწერილი გორზედ...

6) სოფ. საცხენეთიდან. იანვრის 20-ის დადგენილებაში ამ სოფლის მცხოვრებნი ამბობენ: სოფელი ქართველებითაა დასახლებული. ოსების ხელ-ქვეშ ყოფნას მეტს ვეღარ შევიძლებთ, ლამის არის ავიყარნოთ და გადავსახლდეთ სადმე, რადგან ოსები დაზარალებულნი არიან, ყველა ხარჯებს მთავრობისა თუ თავის სასარგებლოთ, ჩვენს კისრიდან იღებენო...

7) სოფ. ზემო და ქვემო ოქონიდან. ამ სოფლების მცხოვრებნი ა/წ. 22 თებერვლის დადგენილებით თხოულობენ — ზემო და ქვემო ოქონა დარჩეს გორის მმართველობის ქვეშ, როგორც დღემდის იყო, ახლა კი რატომღაც სამხრეთ-ოსეთი გვეერთებსო⁴⁴.

აქვე უნდა ითქვას, რომ ეს დადგენილებები მიღებულია მაშინ, როცა დეკრეტი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის შექმნის შესახებ ჯერ კიდევ არ იყო გამოქვეყნებული. ქართული მოსახლეობის პროტესტები მიმართულია მათთვის მიუღებელი მოსალოდნელი გადაწყვეტილების წინააღმდეგ (პროტესტები, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, დეკრეტის გამოქვეყნების შემდეგაც არ შეწყდება).

საგულისხმოა, რომ ქართული მოსახლეობის ამ აზრს ოსური მოსახლეობის ნაწილიც იზიარებდა. გორის სამაზრო აღმასკომის შინაგან საქმეთა სამმართველოს განყოფილება 1922 წლის 21 მარტს საქართველოს სსრ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატს აცნობებდა:

„ბევრია იმისთანა მაგალითები, რომ სხვადასხვა რაიონებში ოსები აცხადებენ სურვილს, რათა ისინი ჩამოვაშოროთ ოსეთის რეკომს, რადგან მათ სურთ ქართველებთან ერთად ცხოვრება, რადგან მათ, ოსებს, ქართველებთან გასაყოფი არა აქვთ და თუ ვინმე ამას მოითხოვს ე. ი. ოსების ცალკე ყოფნას, ყოველივე ეს სიცრუეა ან რაიმე მოსაზრებით დაინტერესებულია“. აღნიშნავს რა ამას, განყოფილების გამგეს საჭიროთ მიაჩნია საგანგებო კომისიის დანიშვნა შექმნილ მდგომარეობის გამოსაძიებლად. თან ამ მიმართვას დართული აქვს დადგენილება ს. ხურვალეთში ა/წ. 12 მარტს — შემდეგი შინაარსისა: ჩვენ ქვემო-ქალის რაიონის სოფლების 1) ზემო-ბაღების, 2) ქვემო, 3)

⁴⁴ სუიცა, ფ. 284, აღწ. 1, საქ. 62, ფურც. 81.

⁴⁵ იქვე, ფურც. 81.

გუდინათ-კარის, 4) საღორეთის, 5) ჩაჩანანთ კარის, 6) მეტესმანის და 7) ღვდუღეთის წარმომადგენლებმა დაეადგინეთ; რადგანაც არწევის — მე-3 რაიონის აღმასკომი ძალით მოითხოვს ამ სოფლების მცხოვრებთაგან მათთან შეერთებას ადმინისტრაციულად და ახდენს ჩვენს მიმართ სხვა და სხვა განკარგულებებს, ჩვენ კი მათთან კავშირი არა გვსურს, ვუვზავნით დადგენილებას უმაღლეს მთავრობას, რათა მან წინადადება მისცეს მე-3 რაიონის სოფ. არწევის აღმასკომს (ოსური აღმასკომია), რომ იგი ჩამოგვეხსნას, რადგან ჩვენი ღრმა სურვილია ვექვემდებარებოდეთ ქვემო-ჭალის რაიონის აღმასკომს (ქართველი აღმასკომია), როგორც ეს მთავრობისაგან არის დაწესებული. ამ დადგენილებას ხელს აწერს 14 წარმომადგენელი ყველა ზემოთ დასახელებული სოფლებისა, რომელთა ხელისმოწერას ადასტურებს ქვემოჭალის აღმასკომის თავმჯდომარე საკუთარი ხელისმოწერით და ბეჭდის დასმით.

ამ დადგენილებას მეორე გვერდზე ერთვის ასეთი დამატება: „1922 წ. 13 მარტს — ქვემო-ჭალა. ჩვენ, ხურვალეთის თემის სოფ. წინაგარის მცხოვრებთა წარმომადგენელნი, ხუბულური და ქიჩინაშვილი (ოსებია) ჩვენი სოფლის მცხოვრებთა დავალებით, ვაცხადებთ სურვილს ზემოხსენებულ დადგენილებაში აღნიშნულ სოფლებთან ერთად შევეერთდეთ ქვემო-ჭალის რაიონს, როგორც ვყოფილვართ მამაპაპურათ, რადგან უფრო ახლო და მოხერხებულია ჩვენთვის“. ამათ ხელის მოწერასაც ადასტურებს იგივე თავმჯდომარე ქვემო-ჭალის აღმასკომისა.

რას გვიჩვენებს ეს საინტერესო დოკუმენტი? ა) **რვა სოფლის ოსობა** თხოულობს — ქართველთაგან ნუ გამოგვითიშავთ და ქვემო-ჭალის ხელისუფლების ქვეშ დაგვტოვებთ; ბ) **ეს რვა სოფელი** ეკუთვნის ისეთ უდავო წმინდა ქართულ ტერიტორიას, როგორიც არის **ხურვალეთის თემი**; გ) პრეტენზიას ძალაუფლების გაერცელებისას, ამ რვა ქართულ სოფლებზე აცხადებს, როგორც სჩანს, არწევის უფრო ჩრდილოეთით მდებარე სოფლის აღმასკომი, **სადაც** ავტონომიური ოსეთის ხელისუფლებაა.

ორივე უკანასკნელი დოკუმენტები კი, — ნათქვამია შემდეგ მოხსენებით ბარათში, — ე. ი. ის, რაც გომის რაიონის ავლევის თემს ეხება და ის, რაც ქვემო-ჭალის რაიონის ხურვალეთის თემს, ნათელყოფს ერთს გარემოებას — ავტონომიური ხელისუფლება სამხრეთ-ოსეთისა ვრცელდება ისეთ რაიონებსა და თემებზე, რომელნიც სრულიად უდავო ქართული ტერიტორიაა. ეს გარემოება, რომლის დასაბუთებას ჩვენ ამ მოხსენების დიდი ნაწილი მოვანდომეთ, იმდენად უდავო და აშკარა იყო თვით მმართველ წრეებისათვის, რომ, როგორც ვსთქვით, მთავრობამ და კომ. პარტიის ცენტრალურმა ხელმძღვანელმა ორგანომ შესაძლებლად ვერ დაინახეს თავიანთ დადგენილებებში სამხრეთ ოსეთის ავტონ, ოლქის შესახებ შეეტანათ დუშეთის მაზრის კობის რაიონი და რაჭის მაზრის ჩასავალის საზოგადოება, გარდა იმისა, რომ თვით ქალ. ცხინვალის სამხ. ოსეთის ადმინისტრ. ცენტრათ გამოაცხადეს მხოლოდ პირობით: იგი ასეთ ცენტრათ უნდა მას შემდეგ გამხდარიყო, თუ ადგილობრივი ქართველი მოსახლეობა გამოითქვამდა სურვილს ავტონომიურ ოსეთში შესვლისას, მანამდე კი ქალ. ცხინვალში და მის რაიონში გორის მაზრის ხელისუფლება რჩება⁴⁶.

დიახ, ასეთ პირობას, როგორც ვნახეთ, მართლაც შეიცავდა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1921 წლის 12 დეკემბრის დადგენილე-

⁴⁶ სუცისა, ფ. 284, აღწ. 1, საქ. 62, ფურც. 84—85.

ბა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ადმინისტრაციულ ცენტრად ქ. ცხინვალის გამოცხადების თაობაზე. ჩვენ ისიც ვნახეთ, რომ ქართული მოსახლეობის დამოკიდებულება ამ საკითხისადმი არ შეცვლილა. მიუხედავად ამისა, რესპუბლიკის ხელმძღვანელობამაც არ შეცვალა ამ საკითხზე თავისი ადრინდელი დადგენილება. 1922 წლის 15 იანვარს საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმმა, რომელსაც ესწრებოდნენ ორახელაშვილი, მდივანი, დუმბაძე, ცინცაძე, ნაზარეთიანი, ეშბა, ლოღობერიძე, ბოლქვაძე, მურდალეიშვილი (ცენტრალური კომიტეტის წევრები) სვანიძე, კაკაბაძე, კახიანი, რუდაკოვი, დევდარიანი, კანდელაკი (მოწვეულნი) და ტექნიკური მდივანი ზირაქაშვილი, მოისმინა კ. კაკაბაძის მოხსენება სამხრეთ ოსეთში გავრცელებული პოლიტიკური კამპანიის შესახებ და დაადგინა:

«1. Подтвердить прежнее постановление о включении г. Цхинвали в Авто-Юго-Осетинскую область (за 7, пр. 3);

2. Вопрос о клине с 12 грузинск. дерев., лежащими севернее Цхинвали, оставить открытым до съезда Советов Грузии»⁴⁷.

აქედანაც ჩანს, რომ საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურ კომიტეტს უჭირს ქართული სოფლების ბედის გადაწყვეტა. ეს ურთულესი საკითხი მან საქართველოს საბჭოების ყრილობას მიანდო.

ქართული და ოსური მოსახლეობის ურთიერთობა თანდათან იძაბებოდა, რასაც, შესაძლოა, შეიარაღებული შეტაკება მოჰყოლოდა. ვერც ერთი მხარის ბოლომდე განიარაღება ვერ მოხერხდა. საზღვრების დაუზუსტებლობა კიდევ უფრო ამძაფრებდა მდგომარეობას. 1922 წლის 30 მარტს საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმმა მახარაძის, კაკაბაძის, ორახელაშვილის, საბაშვილის, მამულიას, გასვიანის, ამასის, კანდელაკისა და ზირაქიშვილის (ტექნიკური მდივანი) მონაწილეობით განიხილა საკითხი „Об определении границ Юго-Осетинской автономной области“ და დაადგინა:

«Автономии Юго-Осетии в определенных комиссией границ декретировать ВЦИКу. Обязать всех т.т. Горийского уезда проводить это постановление всеми мерами и ответственность возложить на них»⁴⁸.

სამხრეთ ოსეთის პარტიული და საბჭოთა ხელმძღვანელობა, ცხადია, ყველა ღონეს ხმარობდა, რომ რესპუბლიკის ცენტრალურ ორგანოებს რაც შეიძლება მალე გამოეცათ დეკრეტი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის შექმნის შესახებ. 1922 წლის 19 აპრილს ამ საკითხზე სპეციალურად იმსჯელა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ცენტრალური — აღმასრულებელი კომიტეტისა (ასეთი ორგანო სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის იურიდიულ გაფორმებამდეც არსებობდა) და საოლქო პარტიული კომიტეტის გაერთიანებულმა სხდომამ, რომელმაც დაადგინა, რომ დევეშა გაევზავნათ საქართველოს სსრ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტისათვის და ეთხოვათ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის იურიდიულად გაფორმების დაჩქარება⁴⁹.

47 მლისფა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 189, ფურც. 2.

48 მლისფა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 192, ფურც. 366.

49 მლისფა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 263, ფურც. 9.

მდგომარეობა უთუოდ რთული იყო. ყურადღებას ის იპყრობს, რომ საქართველოს მმართველმა პარტიამ, მიუხედავად ქართული მოსახლეობის წინააღმდეგობისა, საბოლოოდ მაინც სამხრეთ ოსეთის მესვეურთა მოთხოვნის დაკმაყოფილება ამჯობინა — მიზანშეწონილად მიიჩნია ქართული სოფლების მიერთება სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქთან. ქართველ კომუნისტთა იმდროინდელი წარმოდგენებით ეს იყო ეროვნული საკითხის გადაჭრა პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის საფუძველზე. ძვირად, ერთზე ძვირად დაგვიჯდა ეროვნული საკითხისადმი ასეთი მიდგომა. ცხადია, საკითხი შეთანხმებული იყო (თუ მეტი არა!) რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის კავშიუროსთან.

სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის შექმნის ოფიციალური თარიღია 1922 წლის 20 აპრილი. საქართველოს სსრ ცენტრალურმა აღმასრულებელმა კომიტეტმა და სახალხო კომისართა საბჭომ ამ დღეს მიიღეს დეკრეტი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის მოწყობის თაობაზე. გავითვალისწინოთ ჩვენი საზოგადოებრიობის დიდი ინტერესი ამ დოკუმენტისადმი და მთლიანად დავიმოწმეთ იგი:

დეკრეტი № 2

სრულიად საქართველოს საბჭოთა ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტისა და საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭოსი

სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიური ოლქის მოწყობის შესახებ

სრულიად საქართველოს საბჭოთა ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი და სახალხო კომისართა საბჭო ადგენენ:

1. მოეწყოს სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიური ოლქი, როგორც საქართველოს სოც. საბჭ. რესპუბლიკის შემადგენელი ნაწილი; აღნიშნული ოლქის ცენტრად იქნეს ქ. ცხინვალი.

2. სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიური ოლქის შედგენილობაში მოთავსდეს ტერიტორია, რომელიც უჭირავს სამხრეთ-ოსეთის ხალხს შემდეგ საზღვრებში:

ა) ჩრდილოეთით სანაპირო ხაზი გაივლის კავკასიონის მთავარ ქედზე მთიულთა ავტონომიური რესპუბლიკის სამხრეთ სახელმწიფო საზღვრის გასწვრივ;

ბ) დასავლეთით — სანაპირო ხაზი იწყება მთიულთა სოც. საბჭ. ავტონომიური რესპუბლიკის საზღვრებიდან მდინარე ჩანჩახის სათავესა და მის შენაკადებთან, გადასტრის სიმაღლეს 8.872, მიემართება წითელტის ქედის გასწვრივ, გადასტრის მდინარე ჩანჩახს, შენაკადი გესკეს შესართავში გაგრძელდება სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით გესკეს მთის კალთებზე ამა მდინარის დასავლეთით; გადასტრის გესკეს მთას, ძვარის მთას, სიმაღლეს 6.062, მდინარე ღარულას სოფ. დაბლა-კეაქას ქვევით, მდინარე ქვედრულას, სოფ. ქვედის აღმოსავლეთით; დაეშვება ველუანტის მთის კალთებზე, გადასტრის სიმაღლეს 7.616; გადასტრის ქუდიეის მთას, 2.932-ს სიმაღლის ცოტა დასავლეთით; გაგრძელდება აღმოსავლეთ-სამხრეთის მიმართულებით, 6.013 სიმაღლის ძირის გასწვრივ; გადასტრის მდინარე ყვირილის მარჯვენა შენაკადს სოფ. პერევის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, გაივლის სოფ. პერევის აღმოსავლეთით; გადასტრის მდი-

ნარე ყვირილის 2.170 სიმაღლეს აღმოსავლეთით, მიეზღინება პერანგის მთას 5.201 სიმაღლეზე; მიემართება სამხრეთით ამა მთის კალთებზე ძირულის მთის დასავლეთით; გადასტრის უკანასკნელს და გაივლის კაპრების — სერის ქედს, 4.172 სიმაღლემდე; გაგრძელდება მდინარე ჭარათ-ხევის ზემო მიმდინარეობით და შემდეგ კაპრების — სერის ქედის კალთების იქით, მდინარე ლოპანის დასავლეთით.

გ) სამხრეთით: სანაპირო ხაზი გაგრძელდება ჭორჭან-წნელისის გზით, გადასტრის მდინარე ლოპანს, წნელისის ქვევით, მოუხვევს ჩრდილო-აღმოსავლეთით; გაივლის სოფ. ატოცის ზევით, გადასტრის მდინარე ფრონას სოფ. ოქონის ქვევით, მიიმართება სამხრეთით, მდინარე ფრონის აღმოსავლეთით, გადასტრის მდინარე ფრონის მარცხენა შენაკადს, სოფ. ქვათეთრის ქვევით; შემდეგ გადასტრის მდინარე ფრონას (ყორნისისა) სოფ. და დვანას ზევით; გაივლის დვანი-გუჯაბაურის გზის პარალელურად ჩრდილო-დასავლეთის მხრით; გადასტრის მდინარე დიდ ლიახეს ქალაქ ცხინვალის ქვევით და სოფელ ერგნეთის ზევით; მიეზღინება სოფ. ერედვას; გადასტრის მდინარე პატარა-ლიახეს, სოფ. არბოს ზევით, მდინარე ჭარებულას, სოფელ მერეთისა და კოშკის ზევით; მოუხვევს სამხრეთ-აღმოსავლეთით, გადასტრის მდინარე ოთრევას სოფ. ფლავისმანის ზევით და მდ. აშურას და მეჭუდას, სოფ. აძვისა და მეჭვრისხევის ცოტა ზევით; გრძელდება სოფ. ყიზბალისა და ბერშეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთით; გადასტრის მდინარე ტარტლას სოფ. წინაკარის ქვევით, მდინარე ლეხურის მარჯვენა შენაკადს სოფ. ხურვაღეთის ზევით, შემოუვლის სოფელთა ჯგუფს: ორჭოშანს, აბრევას და სხვ., გადასტრის მდინარე ლეხურს სოფ. საკორინთლოსა და ოძისის ჩრდილოეთით; გადასტრის მდინარე ქსანს სოფ. ოძისის ზევით და მიეზღინება იფნიანის ქედის მთას;

დ) აღმოსავლეთით: სანაპირო ხაზი იფნიანის ქედის მთიდან მოუხვევს ჩრდილოეთით და გადასტრის ხნარცვას, გაივლის სოფ. მიქელიანთკარის, ირმის სოფლის და სხვა სოფლების ხაზის დასავლეთით; შემოუვლის ჩრდილოეთით 6 409 სიმაღლის შუა კალთებს, გადასტრის უკანასკნელს ეკლესიის ნანგრევების ცოტა აღმოსავლეთით; შემდეგ გაგრძელდება ჩრდილოეთისაკენ ქედით მდ. ალევის მიმდინარეობის გასწვრივ ამა მდინარის აღმოსავლეთით; გადასტრის ჭარტალას მთას 8.283 სიმაღლეზე, საფერშეთის და ტახტის მთებს, გაგრძელდება მდინარე არაგვისა და ქსნის შენაკადების შუა წყალთა გამყოფი ქედის ხაზით; გადასტრის სიმაღლეებს: ყურყუტსა, მუნჯუხსა და ლომისის უღელტეხილს მონასტრის ნანგრევებთან და მიემართება ჯამურის უღელტეხილამდე; გადასტრის მდ. არაგვის მარჯვენა შენაკადებს — განისისა, ერეთისა და სხვა სოფლების დასავლეთით; გაგრძელდება ჩრდილო-დასავლეთით მდ. არაგვის ზემო-მიმდინარეობით; მოუხვევს დასავლეთით, გადასტრის ლახვ-წითის მთას და მიემართება წყალთა-გამყოფი ქედის ხაზით მდინარე თერგისა და დიდი ლიახის შენაკადების შუა, გადასტრის 12.117, 11,333 და 12,572 სიმაღლეებს და მიეზღინება ვიალკ-პარსის მთას.

3. სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიური ოლქის მმართველი ორგანოებია ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი და ადგილობრივი საბჭოები.

4. სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიური ოლქის საქმეთა მმართველობისათვის დაარსდება სახალხო კომისარიატები: ა) შინაგან საქმეთა, ბ) იუსტიციისა, გ)

განათლებისა, დ) ჯანმრთელობისა; ე) შრომისა და სოც. უზრუნველყოფისა; ვ) მიწათმოქმედებისა ზ) სასურსათო, თ) ფინანსთა, ი) სახალხო მეურნეობის საბჭო და კ) მუშათა და გლეხთა ინსპექცია.

შენიშვნა: 1: სამხრეთ-ოსეთის განსაკუთრებული სახალხო კომისართა საბჭო არ დაარსდება და სახალხო კომისარიატები მოქმედებენ, როგორც ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის განყოფილებანი.

შენიშვნა 2: გარეშე საქმენი და საგარეო ვაჭრობა რჩება საქ. სოც. საბჭ. რესპუბლიკის ცენტრალური ორგანოების გამგებლობაში.

სამხედრო საქმეს განაგებს სამხედრო კომისარიატი, რომელიც უშუალოდ ექვემდებარება საქართველოს სამხედრო და საზღვაო სახალხო კომისარიატს და მოწყობილ იქნება უკანასკნელის მიერ სამხრეთ ოსეთის ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტთან შეთანხმებით.

კონტრ-რევოლუციისთან ბრძოლა დარჩება საქართველოს საგანგებო კომისიის ორგანოთა გამგებლობაში, რომელნიც მოწყობილ იქნება უკანასკნელის მიერ სამხრეთ-ოსეთის ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტთან შეთანხმებით.

5. რათა საქართველოს სოც. საბჭ. რესპუბლიკის ტერიტორიაზე დაცულ იქნეს და მოეწყოს ერთიანი საფინანსო და სამეურნეო მოქმედება, სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიური ოლქის სახალხო კომისარიატები: სასურსათო, საფინანსო, შრომისა, სახალხო მეურნეობის საბჭო და მუშათა და გლეხთა ინსპექცია დარჩებიან საქართველოს სოც. საბჭ. რესპუბლიკის სათანადო სახალხო კომისარიატების ქვემდებარებაში; ამასთანავე უკანასკნელთა ყოველი განკარგულება და ღონისძიება განხორციელებულ უნდა იქნეს სამხრეთ-ოსეთის სახალხო კომისარიატების მიერ სამხრეთ-ოსეთის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის მეშვეობით.

შენიშვნა: მეხუთე მუხლში დასახელებული სახალხო კომისარები დანიშნულ იქნებიან საქ. სოც. საბჭ. რესპუბლიკის სათანადო სახალხო კომისარიატების მიერ, სამხრეთ ოსეთის ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტთან შეთანხმებით და დამტკიცებულ იქნებიან უკანასკნელის მიერ.

6. სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიური ოლქის სახალხო კომისარიატები: შინაგან საქმეთა, იუსტიციისა, განათლებისა, ჯანმრთელობისა, მიწათმოქმედებისა და სოციალურ უზრუნველყოფისა; ავტონომიური არიან თავის მოქმედებაში და პასუხისმგებელნი საქ. სოც. საბჭ. რესპუბლიკის ცენტრალური ორგანოების წინაშე, სამხრეთ-ოსეთის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის მეშვეობით.

7. სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიური ოლქი ყველა საჭირო საფინანსო და ტექნიკური საშუალებებით მომარაგებულ იქნება საქ. სოც. საბჭ. რესპუბლიკის საერთო სახსრიდან საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტისა და სახალხო კომისართა საბჭოს უშუალო განკარგულებისამებრ სამხრეთ-ოსეთისა ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის მეშვეობით.

8. იმ ადმინისტრაციული ერთეულების ფაქტიურ გადაცემას, რომლებიც მიეთვისება სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიურ ოლქს, აწარმოებს შერეული კო-

მისია, შემდგარი სამხრეთ-ოსეთის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი-სა, მოსაზღვრე დაინტერესებული მახრის აღმასრულებელი კომიტეტისა და საქართველოს სოც. საბჭ. რესპუბლიკის ცენტრალური ხელისუფლების წარმომადგენელთაგან.

აღნიშნულ კომისიას დაევალება თავისი მუშაობა დაამთავროს არა უგვიანეს ამა 1922 წ. მაისის 1-სა.

სრულიად საქართველოს საბჭოთა ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდომარე ფ. მახარაძე. საქართველოს სოც. საბჭ. რესპუბლიკის სახ. კომისართა საბჭოს თავმჯდომარე ს. ქავთარაძე.

აღმასრულებელი კომიტეტის მდივანი თ. კალანდაძე.

1922 წ. აპრილის 20.

ტფილისი-სასახლე⁵⁰.

დეკრეტის გამოქვეყნების შემდეგ გორისა და სხვა მაზრების ქართული მოსახლეობის უკმაყოფილება კიდევ უფრო გაცხოველდა. მოსახლეობა იმ ქართული სოფლებისა, რომლებიც დეკრეტის ძალით სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქს მიაკუთვნეს, კვლავ უგზავნიდა საჩივრებს საქართველოს სსრ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატს. ეს საჩივრები (კრებათა დადგენილებები, განაჩენები) გაანალიზებულია სპეციალური კომისიის ზემოაღნიშნულ მოხსენებით ბარათში, რომელიც 1922 წლის 16 დეკემბერს გაეგზავნა სრულიად საქართველოს საბჭოთა ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმს საქართველოს სსრ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისრის ა. გეგეჭკორის ხელმოწერით. გავეცნოთ ამ დოკუმენტსაც:

სრულიად საქართველოს საბჭოთა ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმს

ვარდგენ რა ამასთანავე შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატთან არსებულ სპეციალურ კომისიის მოხსენებას, ფაქტიურ მასალთ დასაბუთებულს, და მიმაჩნია რა საჭიროთ, რომ ორ მეზობელ ერთა შორის ერთხელ და სამუდამოდ მოეღოს ბოლო ყოველივე უთანხმოება-კონფლიქტებს, ტერიტორიალურ ნიადაგზე აღმოცენებულს, და დამყარდეს მათ შორის მშვიდობიანი ურთიერთობა და თანამშრომლობა, ვმუშამდგომლობ სრულიად საქართველოს საბჭოთა ცენტრალურ აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმის წინაშე, რათა მიღებულ იქმნას ჭეղჩერობით მხოლოდ პრინციპიალური გადაწყვეტილება — გადასინჯულ იქმნას დეკრეტი ნომერი მე-2. რაც შეეხება იმ საკითხის დეტალურ გარკვევას, თუ რა ცვლილებანი იქმნას შეტანილი ამ დეკრეტში, ეს მიენდოს შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატს, რომელსაც დაევალოს საკითხის განხილვა სპეციალურ კომისიაში სამხრეთ-ოსეთის წარმომადგენლის მონაწილეობით.

შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარი — ა. გეგეჭკორი⁵¹.

ახლა დავიმოწმეთ მოხსენებითი ბარათის ის ადგილები, რომლებიც ქართული მოსახლეობის უკმაყოფილებას ეხება:

⁵⁰ სუიკსა, ფ. 284, აღწ. 1, საქ. 26, ფურც. 5—6.

⁵¹ იქვე, საქ. 62, ფურც. 62, ფურც. 79.

«1. ოქმი, ა. წ. მკათათვის 11-ს შემდგარი, საერთო კრებისა ქვემოთ დასახელებულ 10 სოფლისა: თიღისა, ოქონისა, სუნისისა, ნაბაკვევისა, ტყის უბნისა, შინდარისა, ნედლათისა, ალი-ბარისა, ახალშენისა და ხუნდისუბნისა. ოქმში ვკითხულობთ: «სამხრეთ ოსეთის ხაზის გავლების დროს მოვეყვით მის ფარგლებში, რაც წარმოადგენს ეკონომიური თვალსაზრისით დიდ უზერ-ხელობას — ა) ცხინვალში სიარული არ გვეზერება, ძველთაგან ჩვეულის ვართ გომში, სურამში და გორში სიარულს, რომელთა ბაზრითაც ვსარგებლობდით მუდამ და სადაც სადღეა ყოველი ჩვენი ნაწარმოები; ბ) ცხინვალის გზები იმდენად ძნელი სასიარულოა, რომ ყოველად აუტანელია ჩვენთვის და ჩვენი საქონლისათვის და გ) დაწესებულებებში სიარულის დროს, ჩვენი საქმეებისა გამო, მიგვაქვს იმავე დროს გასასყიდლათ ყოველი ჩვენი ნაწარმოები და ამით ვიმატებდით სამუშაო დღეებსო... დავადგინეთ: ვინაიდან სამხრეთ ოსეთის ოლქზე მიწრა გამოიწვევს ჩვენს დაღუპვას, კატეგორიულად მოვითხოვთ, რათა ჩვენი სოფლები დარჩეს გორის მაზრის ფარგლებში და მიეწეროს მახლობელ საციხურას თემს.

2. სოფ. ქარების მცხოვრებნი ა. წ. 23 აგვისტოს განაჩენით თხოულობენ: ჭარები გადადის ოსების, სახელდობრ: ცხინვალის აღმასკომზე, რომელიც დაშორებულია ჩვენგან 30 ვერსით; ჩამოდის მდ. პატარა ლიახვი, რომელმაც მოდიდება იცის 1 თებერვლიდან სექტემბრის გასვლამდე, ასე რომ ამ მიზეზით კაცი ვერ გადის... გარდა ამისა ჩვენ ქართველები ვართ და არ ვიცით ოსური ენა... ამ მოსაზრებათა გამო, გვინდა არა ოსების, არამედ ტყვიანის რაიონის აღმასკომზე ვიყვეთ მიწერილნი, რომელიც ჩვენზე ახლა.

3. ტყვიანის თემის სოფელ დისევის და კულბითის მცხოვრებნი ა/წ 26 აგვისტოს განაჩენით აცხადებენ: „სამხრეთ-ოსეთზე ჩვენი მიწრა არც ისტორიულად, არც გეოგრაფიულად, არც ეთნოგრაფიულად და არც ეკონომიურად მიზანშეწონილად და სამართლიანად არ მიგვაჩნია, ამიტომ იმედი გვაქვს, რომ მთავრობა ჩვენ ქართველებს გვართმობით, უცხო ტომის ხელში არ გადაცევდეს, რომელთაც ჩვენ არ გვაკავშირებს როგორც ზემოხსენებული გარეუბანი, ისე არც ენა და არც ზნე-ჩვეულებანიო“.

4. რაჭის მაზრის აღმასკომი ა/წ 20 აგვისტოს თარიღით ატყობინებდა შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატს: „რაჭის მაზრის ქართველ გლეხობის საბუთებით შეძენილი უძრავი ქონება, სახნავი, საძოვარი მიწები და ტყეები მოჰყვა სამხრეთ-ოსეთის ოლქში და დღეს თითქმის სადაოთ ხდება ეს მათი საკუთრება, რადგან ამ ადგილებს ოსები თავიანთ საკუთრებათ სთვლიან... გლეხობისათვის ტყით სარგებლობა იმ მხრითაც უზერხული ხდება, რომ ნებართვის ასაღებათ მათ ცხინვალში უნდა წავიდნენ, რომელიც 70 ვერსის მანძილზეა... აღმ. კომიტეტი თხოულობს: შეჩერებულ იქმნას ოსეთის ფარგლებში შეტანა იმ ტყეებისა, რომელნიც ქართველ გლეხობის საკუთრებას შეადგენს, წინააღმდეგ შემთხვევაში კონფლიქტი ოსებსა და ქართველებს შორის მოსალოდნელიაო“.

5. ამასვე ადასტურებენ რაჭის მაზრის წედისის თემის სოფ. წედი-სის, ქვედის... მცხოვრებთა რწმუნებულნი, რომელნიც თავიანთ განცხა-

დებაში ა/წ. 6 სექტემბერს დაწერილში, ამბობენ: „ოსების საზღვრებში მოხვდა ზემო-რაჭის თითქმის ყველა სატყეო აგარაკები, სათიბები და სახნავი ყანები, რომელთა შორის უფრო საყურადღებოა წედისის თემის სატყეო აგარაკი, სახნავი და სათიბი ადგილები, რაიც ზემოაღნიშნულ სოფლების საკუთრებას შეადგენს; ესლა კი ოსეთის განკარგულებაში გადავიდა. უნდა მოვახსენოთ ცენტრ. აღმასკომს (განცხადება ცენტრ. აღმ. სახელზე), რომ თუ ის არ მიაქცევს ყურადღებას ასეთს მნიშვნელოვან საკითხს, იძულებული გავხდებით ყველამ თავები დავისოცოთ და ჩვენი ოჯახები წყალში წაუყაროთ, მაგრამ ჩვენ იმედი გვაქვს, ჩვენს აგარაკს, სათიბებს, სახნავ მიწებს ისევ ჩვენ და გვიტოვებენ ე. ი. მოაქცევთ საქართველოს რესპუბლიკის ტერიტორიაში“. ალბათ უნდოდით ეთქვათ „რაჭის მაზრის ფარგლებში“, თორემ საქართველოს ტერიტორიაში ხომ ახლაც არის — ოსეთის ავტონომიური ოლქის ტერიტორია საქართველოა (ამ განმარტებას თვით შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატი იძლევა — ლ. თ.).

6. სოფ. ძვილეთის მცხოვრებლებმა შემდეგი თხოვნით მიმართეს შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატს (თხოვნას ა/წ 5 მაიათათვის თარიღი აქვს): „სოფ. ძვილეთი აღმოსავ. დასავლეთით და სამხრეთით გარს შემორტყმულია ქართულ სოფლებით და ეს სოფლები და თვით ძვილეთი ეკუთვნებიან ზემო ქართლს. წინად ვიყავით მიწერილი დირბის საზოგადოებაზე ანუ შემდეგ დირბის თემზე, ახლა მიგვაწერეს სამხრეთ-ოსეთის ოლქზე. ჩვენ პიტალო ქართველები ვართ, ოსური ენა სრულიად არ ვიცით. დირბის სასამართლო ჩვენგან სამ ვერსზეა, ხოლო თუ სამხრეთ-ოსეთის ფარგალში დაერჩით, მაშინ წუნარში 15 ვერსზე მოგვიხდება სიარული. ამასთანავე მდ. დვანის ფრონე დიდია და ჩვენთვის ძალიან ძნელია იქ სიარული, ამიტომ გთხოვთ მიგვაწეროთ ისევ დირბის თემზე, გორის მაზრაზე და

7. ქსნის თემი (დუშ. მაზ.) შეამდგომლობს (დადგენილებით ა/წ 21 ოქტ. მიღებულით):

„გამოგვეცხადა რა, რომ ქსნის თემი გადადის სამხრეთ-ოსეთზე, ჩვენ ეს ყოვლად შეუძლებლათ მიგვაჩნია: ა) ცხინვალი დაშორებულია ჩვენს თემზე 50 ვერსით მეტზე და ამ სიშორეზე სიარული საჩივრებისა თუ სხვადასხვა საქმისა გამო შეუძლებელია, რადგან მოითხოვს მუშა-კაცისაგან მოცდენას, წასვლა-წამოსვლაში არა ნაკლებ 3—4 დღისა, რაიც დამღუპველი იქნება იქ სიარული, მაშინ, როდესაც დუშეთი ჩვენზეა 18 ვერსის მანძილზე... რაც უნდა გაგვიპირდეს ჩვენ ცხინვალში ვერ ვივლით და ბევრი უსამართლობა და ჩვენი გაჭირვება დარჩება მთავრობას გაუგებარი. ძლიერ მნიშვნელოვანია ისიც, რომ მეზობელ სოფლებთან, რომლებიც მდებარეობენ დუშეთისაკენ, გვაქვს ახლო დამოკიდებულება მამულის და სხვა საქმეებისა გამო და ამათთან საქმის მოსაგვარებლათ უნდა ვიაროთ დუშეთს და ისინი კი თუ ჩვენზე საჩივარი ექნებათ, — ცხინვალსამნაირად სულ აგვეწეწება საქმე, ამიტომ, ვთხოვთ მთავრობას მიგვაწეროს ისევ დუშეთს და აგვაცდინოს მრავალი გაჭირვება და უსიამოვნება... ამგვარად, ქართველი მოსახლეობა გორის მაზრისა დაყინებით კატეგორიულათ ერთსა და იმავს ითხოვს, არაერთხელ, — სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა სახით (წერილობით თუ პირადად დეპუტაციის საშუალებით). ერ-

ოსთა და იმავე სურვილს გამოსთქვამს ოთხჯერ — არ დაუმორჩილონ იგი ოსთა ხელისუფლებას⁵².

მაშასადამე, ქართული მოსახლეობა ვერ ურიგდებოდა იმ აზრს, რომ მრავალი ქართული სოფელი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქს უნდა შეერთებოდა. როგორც ვნახეთ, ქართული მოსახლეობის უმცაოფილება არ ჩაცხრა მას შემდეგაც, რაც გამოქვეყნდა საქართველოს სსრ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტისა და საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭოს დეკრეტი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის მოწყობის შესახებ.

შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის მიერ საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმისათვის 1922 წლის 16 დეკემბერს წარდგენილ ზემოაღნიშნულ მოხსენებით ბარათში ამასთან დაკავშირებით ნათქვამია: „...ქართველი მოსახლეობა დღემდე განაგრძობს ამ გარემოებით გამოწვეულ უკმაყოფილების გამოთქმას, დრტივნას და ასეთ უკმაყოფილების მიზეზზე ჩვენ უკვე მივუთითეთ, სახელდობრ: ა) სამხ. ოსეთის ავტონომიურ ოლქში შეტანილია დეკრეტით № 2 დასავლეთით რაჭის და შორაპნის მაზრების ნაწილები; ბ) აღმოსავლეთით დიდი ნაწილი დუშეთის მაზრისა და გ) სამხრეთით მთელი წყება სოფლებისა, რომელნიც თანახმად მთავრობისა და პარტიის ზემოდ აღნიშნულ დადგენილებათა (მუხ. მე-3) შეტანილ უნდა ყოფილიყვნენ ამ ტერიტორიაში მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ გორის მაზრის ქართველი მოსახლეობა, ოსთა მეზობლათ თუ ოსთა შორის მცხოვრები, თავის კატეგორიულ სურვილს გამოსთქვამდა დამორჩილოს ოსეთის ავტონომიურ ხელისუფლებას, მანამდე კი ეს ქართველი მოსახლეობა გორის მაზრის ხელისუფლების ქვეშ უნდა დარჩენილიყო“⁵³.

შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის მიერ გამოთქმული ეს საყვედური საფუძველს მოკლებული არ არის. როგორც ზემოცხიტირებული დოკუმენტები მოწმობენ, ქართული მოსახლეობის აზრი უცვლელი დარჩა, იგი ბოლომდე წინააღმდეგი იყო სამხრეთ ოსეთისათვის ქართული სოფლების გადაცემისა. დეკრეტის გამოცემისას კი ეს მომენტი უგულვებელყვეს.

აქვე გვინდა მკითხველს შეეთავაზოთ სია იმ ქართული სოფლებისა, რომლებიც საქართველოს სსრ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტისა და საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭოს 1922 წლის 20 აპრილის დეკრეტით (№ 2) სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქს გადაეცა. ამ სიაში, რომელიც საქართველოს სსრ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის სპეციალურმა კომისიამ (თავმჯდომარე გრ. გველესიანი, წევრები: დ. კარიჭაშვილი და ს. გიორგაძე) შეადგინა, ნაჩვენებია ქართულ სოფელთა ეროვნული შემადგენლობა. მთლიანად დაევიმარქმით სპეციალური კომისიის მოხსენებით ბარათის სათანადო ადგილი (სოფელთა დასახელებაში მოსალოდნელი უზუსტობისათვის მკითხველს წინასწარ ვუხდით ბოდიშს):

„აქაც ჩვენი აზრის გასაშუქებლათ, ფაქტიურ მასალას მივმართავთ. ჩამოვთვლით იმ ქართულ სოფლებსა, თუ ქალაქს, რომელნიც ოსეთის სამხრეთით მდებარეობენ და დეკრეტით (№ 2) სამხრეთ-ოსეთზე გადავიდნენ.

52 სუიკსა, ფ. 284, აღწ. 1, საქ. 62, ფურც. 82—84.

53 სუიკსა, ფ. 284, აღწ. 1, საქ. 62, ფურც. 85.

1. თამარაშენის საზოგადოებისა:

12 ქართული სოფელი*, სახელდობრ:

	ქართ.	ოსები	სხვ. ეროვნებისა	სულ
ზემო აჩაბეთი				
ქვემო აჩაბეთი				
თამარაშენი				
პატარა ქარწეში				
დიდი ქარწეში				
საბაწმინდა	4119	525	6	4650
ქემერტი				
ხეთი				
დგერისა				
ქურთა				
კეხვი				
სვერი				

2. ცხინვალის საზოგადოება:

I. ქალაქი	ქ. ცხინვალი	1185	0	2697	3832**
	ს. გუჯაბაური	186	40	0	226

3. წუნარის საზოგადოებისა:

I. სოფელი, ნული	413	24	0	437
-----------------	-----	----	---	-----

4. დირბის საზოგადოებისა:

I, სოფელი ძველი	324	10	10	344
-----------------	-----	----	----	-----

5. ავლევის საზოგადოებისა:

11 სოფელი, სახელდობრ:				
ხუნდის უბანი				
შინდარა				
თიღა				
ძალეთი				
ზემო ოქონა				
ქვემო ოქონა	1526	334	0	1860
ნეღლათი				
სუფნისი				
ნაბაკევი				
ჯერისისი				
ბზისხევი				

*) ქართულ სოფლებათ ვსთვლით ისეთ სოფლებს, სადაც ოსები 50% ნაკლებია.

**) 1917 წლის სამეურნეო აღწერაში ცხინვალის მოსახლეობის სტატისტიკა არ მოიპოვება. 1886 წლის საოჯახო სიებიდან შედგენილ სტატისტიკურ ნუსხით სულ 3832 მცხოვრებია, 1915 წლისათვის კი ადმინისტრაციის მიერ შეკრებულ ცნობების მიხედვით, — სულ 4618. დღეისათვის ეს ციფრი უნდა გაორგედეს.

6. მერეთის საზოგადოებისა:

	ქართ.	ოსები	სხვ. ეროვნებისა	სულ
6 სოფელი, სახელდობრ:				
სნეკვი				
ზარდიანთ-კარი				
ქსუსისი	1536	119	0	1655
ქარები				
კუბითი				
დისევი				

7. ორტევის საზოგადოებისა:

1 სოფელი, სახელდობრ				
ვანათი	432	48	0	480

8. ბოლოთის საზოგადოებისა:

8 სოფელი, სახელდობრ:				
აწესრიხევი	299	0	0	299
საცხენეთი	289	0	0	289
ხაშურა	135	0	0	135
ხადურიანთ-კარი*	22	0	0	22
ბელოთი	220	0	0	220
ზემო აენევი*	287	0	0	287
ქვემო აენევი*	127	0	0	127

სულ გადასულია 40 ქართული სოფელი და 1 ქალაქი, სადაც ოც ათასამდე ქართველია, ხოლო ოსთარაოდენობა უდრის — 1100 სულს“.

აი, ასე შეიქმნა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი მასში მრავალი ქართული სოფლის გაერთიანებით. დეკრეტის გამოცემას, ბუნებრივია, ქართული მოსახლეობის უკმაყოფილება მოჰყვა. საქართველოს სსრ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი იძულებული გახდა სულ მალე შეეტანა ზოგიერთი კორექტივი 20 აპრილის დეკრეტში. 25 აპრილსვე მან დაადგინა: „ქართულ სოფლებში ადმინისტრაცია და მილიცია დარჩეს ქართული“ და „კობის რაიონი ადმინისტრაციულად მიეწეროს ღუშეთის მაზრას“⁵⁴. ამ შესწორებებმა შექმნილი მდგომარეობა, ცხადია, საბოლოოდ ვერ განუხტეს. შეიარაღებული შეხლა-შემოხლის საშიშროება კვლავ რჩებოდა. განშირდა ექსცესები ორივე მხრიდან სამეურნეო თუ სხვა ყოფით საკითხებზე. ამიტომ იღებდნენ

*) 1917 წლის სამეურნეო აღწერაში ამ სამი სოფლის მცხოვრებთა რაოდენობა აღნიშნული არ არის, ამიტომ ჩვენ აქაც 1884 წლის საოჯახო სიებიდან ამოღებულ ცნობებზე ვსარგებლობთ და დღეისათვის ვაორკეცებთ.

⁵⁴ სუიქსა, ფ. 284, აღწ. 1, საქ. 2, ფურც. 85—86.

⁵⁵ იქვე, ფ. 284, აღწ. 1, საქ. 62, ფურც. 87.

ზომებს მოსახლეობის განიარაღებისათვის. 1922 წლის 26 მაისს სამხრეთ ოსეთის საოლქო პარტიულმა კომიტეტმა დაადგინა:

«Произвести разоружение по всей области беспартийных элементов. Для разоружения и подавления бандитизма в некоторые районы послать отряды с представителями обл. парткома, ЧОН и Политбюро. Одновременно обратиться Ц.К.К.П. Грузии, ЧОН, Наркомвоенмор и Грузчека о немедленном разоружении беспартийных в смежных с областью районах, где масса настроена контрреволюционно.

Особое мнение тов. Завадина: создать смешанную комиссию из представителей А.О.Ю.О. и смежных уездов для совместного разоружения районов не только входящих в А.О.Ю.О., но и в смежных, входящих уезды. Председатель Вл. Санакоев. Секретарь А. Чочиев»⁵⁶.

მკითხველი მიწვდება, რომ აქ ჩვეულებრივი ბანდიტების განიარაღებაზე როდია საუბარი. სიტყვა «ბანდიტიზმის» მოშველიებით დადგენილების ავტორები ცდილობენ გაიოლებულად წარმოაჩინონ საქმე. «კონტრრევოლუციურად განწყობილ მასამ» კი უმთავრესად სამხრეთ ოსეთისათვის ქართული სოფლების გადაცემით უკმაყოფილონი იგულისხმებიან. აქვე ნახსენები «პოლიტიურად» საგანგებო კომისიის ადგილობრივი ორგანოს იმდროინდელი სახელწოდებაა.

სამხრეთ ოსეთის საოლქო პარტიული კომიტეტის ამ დადგენილებაზე საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის რეაგირება ასეთი იყო: 1922 წლის 12 ივნისს მან მახარაძის, ოკუჯავას, ქავთარაძის, ცინცაძის, საბაშვილის, კანდელაკის, ბიბინეიშვილის, თუმანოვისა და ზირაქიშვილის მონაწილეობით განიხილა:

«Постановление Юго-Осетинского парткома с просьбой разоружить беспартийное население Юго-Осетии» და დაადგინა:

ა) Предложить парткому постановление это в жизнь не проводить,

ბ) Предложить парткому дать сведения в ЦК, в каких местностях население должно быть разоружено и по каким мотивам, в) Поручить ЧК выяснить вопрос о необходимости и возможности разоружения. Материалы представить в ЦК на рассмотрение»⁵⁷.

როგორც ვხედავთ, მოსახლეობის განიარაღება ადვილ საქმედ არ ჰქონდათ წარმოდგენილი. მას, შეიძლება, ახალი გართულება მოჰყოლოდა. ამიტომაც ფრთხილობდნენ...

საგულისხმოა, რომ როცა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქს ხელოვნურად ქმნიდნენ და მასში ქართულ სოფლებსაც ძალით აერთიანებდნენ, მაშინ, როგორც ითქვა, კავკასიონის იქეთა ოსეთს, რომელიც ოსთა ნამდვილი თავდაპირველი სამშობლოა, არავითარი საკუთარი ავტონომია არ გააჩნდა. ჩრდილო ოსეთის ავტონომიური ოლქი მხოლოდ 1924 წელს წარმოიქმნა რუ-

⁵⁶ მლისფა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 192, ფ. 583.

⁵⁷ მლისფა, ფ. 14, აღწ. 1, საქ. 192, ფურც. 559.

სეთის სფს რესპუბლიკაში. 1936 წელს ამ ავტონომიურ ოლქს ავტონომიური რესპუბლიკის სტატუსი მიეცემა, მაგრამ ვიდრე ეს მოხდებოდა, გარკვეული ძალები სამხრეთ ოსეთისა და ჩრდილო ოსეთის გაერთიანებას ცდილობდნენ. გადაიდგა სათანადო ნაბიჯებიც, რომელთა შესახებ, ალბათ, მოკლედ ჩვენც უნდა ვისაუბროთ. საკითხი განიხილეს ჩრდილო ოსეთის, სამხრეთ ოსეთის, სრულიად საქართველოსა და ამიერკავკასიის საბჭოთა წარმომადგენლობითმა ორგანოებმა⁵⁸.

გაერთიანების ინიციატივა ოფიციალურად ჩრდილო ოსეთიდან მომდინარეობდა. იქ ეს საკითხი 1925 წლის იანვარში, ჩრდილო ოსეთის საბჭოების პირველ ყრილობაზე წამოიჭრა. ამ პრობლემის გადაწყვეტა უშუალოდ ეხებოდა რუსეთის სფს და საქართველოს სს რესპუბლიკებს. ამიტომაც ორივე რესპუბლიკაში გაჩაღდა მოსამზადებელი მუშაობა. უწინარეს ყოვლისა უნდა გარკვეულიყო, თუ რომელ სახელმწიფოში (რუსეთის სფს თუ საქართველოს სს რესპუბლიკაში) შევიდოდა გაერთიანებული ოსეთი. აქ აუცილებლად გასათვალისწინებელი იყო ქართველი ხალხის აზრი. იგი, ბუნებრივია, ვერ შეურიგდებოდა ქართული ტერიტორიის (ოსებით დასახლებულა გორის მაზრის ნაწილის) გასწვრივს. ადვილად გადასაწყვეტი არც ჩრდილო ოსეთის შემოერთების საკითხი იყო, რადგან ისიც უნდა განეჭვრიტათ, თუ რა შეიძლებოდა მოჰყოლოდა ამ შემოერთებას მომავალში.

მოვლენები ასე განვითარდა: 1925 წლის 27—31 მარტს გაიმართა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის მუშათა და გლეხთა დეპუტატების საბჭოების V ყრილობა, რომელმაც მე-10 საკითხად განიხილა:

«Сообщение представителя Северо-Осетинского ЦИК тов. Каргиева о решении I-го съезда Северной Осетии по вопросу объединения с Юго-Осетией» და დაადგინა:

«1. Выслушав заявление представителя ЦИК Северной Осетии тов. Харитона Каргисва о состоявшемся решении съезда Советов Авт. области Северной Осетии об объединении Северной и Южной Осетии, 5-й съезд Советов Автономной области Юго-Осетии приветствует решение I-го съезда Советов Автономной области Северной Осетии и считает своевременным постановку этого вопроса.

2. 5-й съезд Советов Юго-Осетии мыслит осуществление этого объединения Северной и Южной Осетии в пределах ССР Грузии.

3. 5-й съезд Советов поручает новому ЦИКу Юго-Осетии совместно с ЦИКом Северной Осетии образовать объединенную специальную комиссию по изучению вопроса объединения обеих Осетий.

4. По изучению комиссией вопроса объединения окончательное разрешение его, т. е. объединения обеих Осетий поручить соответствующим ЦИКа́м»⁵⁹.

⁵⁸ ამ ისტორიულ-იურიდიულ ფაქტს თავისი შეფასება მისცა იაკობ ფუტყარაძემ გამოცემულ «გაზეთ „კომუნისტმა“ 1989 წლის 13 დეკემბერს გამოქვეყნებულ სტატიაში „სალი ძახილი“.

⁵⁹ სულიცა, ფ. 284, აღწ. 1, საქ. 170, ფურც. 3.

როგორც ვხედავთ, სამხრეთ ოსეთის საბჭოების ყრილობამ აშკარად და გარკვევით გამოთქვა თავისი აზრი — სამხრეთ ოსეთისა და ჩრდილო ოსეთის ავტონომიური ოლქების გაერთიანება საქართველოს სსრ ფარგლებში უნდა მოხდესო. გინდა ირწმუნო სამხრეთელ ოსთა ამ სურვილის გულწრფელობა, რადგანაც, ჯერ ერთი, მათ კარგად იცოდნენ, რომ საქართველოში ოსთა დენაციონალიზაციის ნაკლები საშიშროება არსებობდა (თუ კი ამას გაუბრუნდნენ); ვიდრე, ვთქვათ, რუსეთის ფედერაციაში; მეორე, ასევე ცნობილი იყო ქართველი ხალხის უკმაყოფილება საქართველოს სსრ რესპუბლიკაში შემავალი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქისათვის გორის მაზრის ქართული სოფლების გადაცემის გამო, და ძნელი მისახვედრი როდი იყო, რომ უფრო მეტად გაძლიერდებოდა ქართველი ხალხის უკმაყოფილება და წინააღმდეგობა, თუ კი მთელი ე. წ. სამხრეთ ოსეთი სხვა რესპუბლიკას გადაეცემოდა. ამ წინააღმდეგობას შეეძლო ჩაეშალა საქმე, გაეძნლებინა მთავარი მიზნის მიღწევა, რაც ოსი ხალხის გაერთიანებაში მდგომარეობდა. ამიტომ სამხრეთელ ოსებს სრული საფუძველი ჰქონდათ ეფიქრათ, რომ მათ მიერ არჩეული გზა ნაკლებ წინააღმდეგობრივი იქნებოდა. და კიდევ ერთ გარემოებასაც მივაქციოთ ყურადღება. ჩრდილო ოსეთში ოსები თავიანთ ისტორიულ სამშობლოში ცხოვრობენ. ჩრდილო ოსეთის ავტონომიური ოლქის ტერიტორია ოსთა ისტორიული კუთვნილებას და ამ ქვეყნის (ტერიტორიის) ბედის გადაწყვეტა იდეალურ ვითარებაში, უწინარეს ყოვლისა, თვით ოსების საქმედ უნდა მიეჩინათ. ამიტომ თუკი მთელი ოსი ხალხი გადაწყვეტდა საბჭოთა საქართველოსთან შეერთებას, საფიქრებელი იყო, რომ საბჭოთა რუსეთი ხალხის ნების წინააღმდეგ არ გაილაშქრებდა, ყოველ შემთხვევაში მას საამისო მორალური საფუძველი არ ექნებოდა. ყოველივე ამის გამო შეიძლება დავუშვათ, რომ ორი ოსური ავტონომიის საქართველოში გაერთიანების იდეას ორივე ავტონომიურ ოლქში მართლაც გულწრფელად უჭერდნენ მხარს. თუმცა, ისიც აშკარაა, რომ ძნელი იყო მათი ნამდვილი გულის წადილის ამოცნობა. ვინ იცის, იქნებ ეს გეგმა მომავალში „ქართული მიწა-წყლის მიტაცების შუალედურ ეტაპადაც“ (ი. ფუტყარაძე) კი ჰქონდათ წარმოდგენილი. ყოველ შემთხვევაში არ იყო გამორიცხული, რომ საქართველოსათვის ეს ერთი შეხედვით უვნებელი (თითქოს სასარგებლოც კი) წამოწყება მეტად ძვირი დაუჯდებოდა თვით საქართველოს მომავალში, იმ ქართველების დროს, საბჭოთა ქვეყნის ხელმძღვანელთა შეცვლას რომ მოჰყვებოდა ხოლმე უმთავრესად.

ასე იყო თუ ისე, საქმე დაიძრა. მას შემდეგ, რაც სამხრეთ ოსეთში მოეწონეს ოსთა ორივე ავტონომიის გაერთიანების იდეა და ისიც განსაზღვრეს, რომ ეს გაერთიანება საქართველოს ფარგლებში მოხდებოდა, ჩრდილო ოსეთის ხელმძღვანელობამ სრულიად რუსეთის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმს აცნობა: „ჩრდილოეთი და სამხრეთი ოსეთი ერთიანდებიან ერთ ავტონომიურ საბჭოთა რესპუბლიკად და შედიან საქართველოს რესპუბლიკის შემადგენლობაში“⁶⁰.

სრულიად რუსეთის ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს ამ იდეისათვის წინააღმდეგობა არ გაუწევია. „თანახმა გახდა საკითხის ასე დაყენებაზე“ ჩრდილო კავკასიის საოლქო აღმასრულებელი კომიტეტიც. თავისი სიტყვა

⁶⁰ გაზ. „კომუნისტი“, 1989 წლის 13 დეკემბერი, ი. ფუტყარაძის დასახ. სტატია.

უნდა ეთქვა საქართველოს. და აი, 1925 წლის 15 ივლისს საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის სესიამ ამ საკითხზე მოისმინა ჩრდილო ოსეთის ავტონომიური ოლქის წარმომადგენლის ტაკოევის მოხსენება და ერთხმად მოიწონა საქართველოს ფარგლებში ჩრდილოეთ და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიების გაერთიანების იდეა. დაეიმიწმით რამდენიმე ადგილი ამ სესიაზე ტაკოევის გამოსვლიდან, რომელთა შესახებ იაკობ ფუტყარაძემ მოუთხრო გაზეთ „კომუნისტის“ მკითხველებს ზემოდასახელებულ სტატიაში. ტაკოევმა განაცხადა: სამხრეთ ოსეთი „გადაჭრით მოითხოვს ჩრდილოეთ ოსეთისაგან, რომ... გაერთიანება მოხდეს საქართველოს ფარგლებში“, ჩრდილოეთ ოსეთი „სურვილს აცხადებს რსფსრ-ს ჩამოშორდეს და შევიდეს საქართველოს სსრ-ს შემადგენლობაში“. კიდევ უფრო საგულისხმოა ტაკოევის მიერ გაცემული პასუხი მის მიერვე დასმულ კითხვაზე: „იქნება ვისმე ეგულისხმება ოატომ არის ორიენტაცია აღებული საქართველოზე? იმიტომ, რომ ოსეთი არსებობდა და მხარდამხარ ვიდოდა საქართველოს რესპუბლიკასთან, ჩრდილოეთ და სამხრეთ ოსეთის მშრომელნი, და მით უფრო პასუხისმგებელი მომუშავენი, თვალნათლივ ჰხედავენ, რომ საღი ნაციონალური პოლიტიკა ისე მიზანშეწონილად არსად არ ხორციელდება, როგორც საქართველოს რესპუბლიკაში“. გარდა ამისა, სამხრეთ ოსეთი კატეგორიულად აყენებს საკითხს, რომ იგი მხოლოდ მაშინ გაუერთიანდება ჩრდილო ოსეთს უკეთეს ეს უკანასკნელი თანახმა იქნება საქართველოს სსრ-ს შემადგენლობაში შესვლაზე“. ამავე სესიაზე ითქვა: «სამხრეთ ოსეთის მშრომელნი აცხადებენ, რომ მათ კულტურულ მოთხოვნილებათ და სამეურნეო საჭიროება საქართველოს რესპუბლიკა მთლად, სრულიად და უცილობლად აკმაყოფილებს. იმიტომ ისინი სცნობენ, რომ არავითარი საჭიროება არ არის და სრულიად უსარგებლოც იქნება რაიმე ახალი ექსპერიმენტის მოხდენა ე. ი. საქართველოდან გამოყოფა. აშკარაა, რომ სამხრეთ-ოსეთის ეს საღი ძახილი ყოველ მხრივ ყურადღების ღირსია“. ამ გამოწვევამთან დაკავშირებით სწორად შენიშნავს ი. ფუტყარაძე, რომ ოსი კაცის ეს ბრძნული სიტყვები უფროსი თაობის პოლიტიკურ ანდერძად გაცხადდა სრულიად საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის სესიაზე⁶¹.

მაშასადამე, საქართველოს ფარგლებში სამხრეთ და ჩრდილოეთ ოსეთის გაერთიანების სასარგებლოდ თავიანთი აზრი გამოთქვეს, საქართველოსა და რუსეთის საბჭოთა წარმომადგენლობითმა ორგანოებმა. რა აზრისა იყვნენ ამ საკითხზე მაღალი პარტიული ინსტანციები? ამ კითხვაზე ნაწილობრივ პასუხს იძლევა ი. ბ. სტალინის დებეშა, რომელიც გ. კ. ორჯონიკიძემ სრულიად საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის 1925 წლის ივლისის სესიამდე დაახლოებით 2 კვირით ადრე მიიღო. დებეშაზე მხოლოდ თვე და რიცხვია აღნიშნული, მაგრამ შინაარსის მიხედვით შეიძლება გაირკვეს, რომ იგი 1925 წელს განეკუთვნება. აი ისიც:

«Подана из Москвы 29.VI. Получена и расшифрована 30.VI. Тифлис. Заккрайком — Орджоникидзе.

Лично я не возражал против плана Осетин, но, ввиду поступивших возражений Юго-Востока, очень колеблюсь и не решаюсь дать никаких советов. Очень бы просил тебя

⁶¹ იხ. გაზ. „კომუნისტი“, 1989 წლის 13 დეკემბერი.

отложить ответом до нашей совместной встречи с Микояном. Сталин»⁶².

ამ დებუიდან ჩანს, რომ ი. ბ. სტალინს არაფერი ჰქონდა საწინააღმდეგო საქართველოს შემადგენლობაში ჩრდილოეთ და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქების გაერთიანებისა („ოსეთის გეგმა“), მაგრამ იმის გამო, რომ „სამხრეთ-აღმოსავლეთს“ საწინააღმდეგო მოსაზრებები გამოუთქვამს, გადაჭრით ვერაფერს ურჩევდა გ. კ. ორჯონიკიძეს, რომელსაც, უნდა ვივარაუდოთ, სწორედ რჩევა უთხოვია მისთვის. დებუებაში დასახელებულია ა. ი. მიქოიანი, რომელიც მაშინ პარტიის ჩრდილო კავკასიის სამხარეო კომიტეტის მდივანი იყო. ბუნებრივია, მისი აზრიც უნდა მოესმინათ ამ საკითხის გადაწყვეტისას. ა. ი. მიქოიანი ადრე რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის სამხრეთ-აღმოსავლეთის ბიუროს ხელმძღვანელობდა. ამიტომ, დებუებაში მოხსენიებული „სამხრეთ-აღმოსავლეთი“ იქნებ თავის დროზე ამ ორგანოს საგამგებლოში შემაჯალ რეგიონს ნიშნავდეს. თუმცა ცნობილია, რომ სამხრეთ-აღმოსავლეთის ბიურო მხოლოდ 1924 წლის მაისამდე არსებობდა, ი. ბ. სტალინის ეს დებუება კი 1925 წლის ივნისს განეკუთვნება.

ი. ბ. სტალინის დებუებას ჩრდილოეთ და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიების გამაერთიანებელი მოძრაობა თითქოს. უნდა შეეჩერებინა (დროებით მაინც). მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. როგორც ვნახეთ, 1925 წლის 15 ივლისს ამ თემაზე მსჯელობა ჰქონდა საქართველოს ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს; იმავე წლის 7 ავგისტოს კი ამიერკავკასიის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმმა (საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის წარდგინებით) განიხილა (27-ე საკითხად) ორი ოსური ავტონომიის გაერთიანების საკითხი და დაადგინა:

«Против постановления 2-й сессии Всегрузинского Центрального Исполнительного Комитета от 15-го сего июля об объединении Автономных областей Северной и Южной Осетии в одну Автономную социалистическую советскую республику не возражать.

Особое мнение члена Президиума ЗакЦИКа тов. Назаретяна А.: «Ввиду того, что в ближайшие пять-десять лет экономическое объединение невозможно, за отсутствием путей сообщения (перевал, соединяющий Сев. Осетию с Южной, закрывается на 9 месяцев), разрешение вопроса об объединении автономных областей Северной и Южной Осетии считаю преждевременным»⁶³.

ამრიგად, ჩრდილო და სამხრეთ ოსეთის გაერთიანების გზაზე სულ ცოტა ორნაირი წინააღმდეგობა გამოიკვეთა: ერთი — „სამხრეთ-აღმოსავლეთისა“, რაც, საფუძვრებელია, იმაში მდგომარეობდა, რომ არ სურდათ საქართველოს ფარგლებში გაერთიანება (ვერ თმობდნენ ჩრდილო ოსეთს); მეორე — ამიაკ ნაზარეტიალის პირით გაცხადებული (სამიმოსელო გზების უქონლობა, საუღელტეხილო მოძრაობის სეზონურობა), რომელმაც, უნდა ვივარაუდოთ, ბოლო მოენტუმი გადამწყვეტი გავლენა იქონია გაერთიანების საკითხის უარყოფითად

⁶² მლი ცკა, ფ. 558, აღწ. 1, საქ. 3333, ფურც. 1.

⁶³ სუიესა, ფ. 607, აღწ. 1, საქ. 320, ფურც. 70.

გადაწყვეტაზე. დიას, ჩრდილო ოსეთისა და „სამხრეთ ოსეთის“ გაერთიანებისათვის აუცილებელი იყო მუდმივმოქმედი დამაკავშირებელი გზების გაყვანა, რაც მომავალში უნდა გაკეთებულიყო. აქედან გამომდინარე, ადვილი მისახვედრია, თუ რა მნიშვნელობას ანიჭებდნენ როკის უღელტეხილის მშენებლობას.

და თუ ჩრდილო და „სამხრეთ ოსეთის“ თუნდაც საქართველოს ფარგლებში გაერთიანება შემდგომ თვით საქართველოსთვის საზიანო აღმოჩნდებოდა (!), უნდა ვალიართ, რომ მაშინ ა. ნაზარეტიანის პირით გაცხადებულ „განსაკუთრებულ აზრსა“ და მის მხარდამჭერებს გადავურჩენივართ.

ოსეთის საკითხთან დაკავშირებით გვინდა მკითხველს გავაცნოთ ი. ბ. სტალინის კიდევ ერთი დებემა, რომელიც სხვა საინტერესო საკითხსაც ეხება და ამიტომ მთლიანად დავიმოწმებთ მას:

«Подана из Москвы 17.IX. Получена и расшифрована 18.IX. Тифлис — Закрайком РКП(б). Орджоникидзе. Жалею, что шутки о Мингрелии приняты всерьез легковерьными товарищами. Можешь заявить от меня, что я не высказывался и не намерен высказаться в пользу Автономии Мингрелии. Можешь заявить об этом в той форме, в какой найдешь целесообразным. Насчет Осетии поговорим по приезду. Сталин»⁶⁴.

„სამეგრელოს ავტონომიის“ საკითხი ცალკე საუბრის თემაა. რაც შეეხება დებემის ბოლო ფრაზას, ოსეთს რომ ეხება, იგი მიგვანიშნებს, რომ ი. ბ. სტალინი 1925 წლის (დებემაში გამოგზავნის წელი არ არის მითითებული, მაგრამ უეჭველია, რომ ისიც 1925 წელს განეთქვანება) სექტემბერშიც ყოყმანობს და გარკვეულ დირექტივას ვერ აძლევს გ. კ. ორჯონიკიძეს ამ საკითხში. ჩრდილო და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქების ერთ ავტონომიურ რესპუბლიკად გარდაქმნისა და საქართველოში მისი გაერთიანების საკითხს, ცხადია, საბოლოოდ ი. ბ. სტალინი გადაწყვეტდა. ღვთის მადლით, გადაწყდა იგი უარყოფითად და ამით არც არაფერი დაშავებულა.

მაგრამ იდეა გაერთიანებისა (უფრო სწორად — ქართული მიწა-წყლის მიტაცებისა) თურმე არ ჩამკვდარა. ამაზე მეტყველებს სამხრეთ და ჩრდილო ოსეთიდან ცენტრში გაგზავნილი წერილები, რომელთა ავტორები ყალბ ბრალდებას უყენებენ ქართველ ხალხს, უღვთოდ ამახინჯებენ ქართველი და ოსი ხალხების ურთიერთობის ისტორიას, ცდილობენ დააწმუდონ ზემდგომი პარტიული და საბჭოთა ინსტანციები, რომ სამხრეთელი ოსები იმყოფებოდნენ აუტანელ მდგომარეობაში, რომელიც მათ თითქოს ქართველმა ზალხმა შეუქმნა და მოითხოვენ სამხრეთ და ჩრდილოეთ ოსეთის ავტონომიების გაერთიანებას რუსეთის სფს რესპუბლიკაში.

60-იან წლებში ოსი ინტელიგენციის ერთმა წაწილმა აშკარა ანტიქართული კამპანია გააჩაღა, რაც, რასაკვირველია, შეუმჩნეველი არ დარჩა ქართულ საზოგადოებრიობას. ერთ-ერთ დოკუმენტში, რომელიც 1973 წლის ივლისს განეთქვანება ვკითხულობთ:

«В последнее время в произведениях некоторых осетинских писателей особенно будируется тема Давида Сослана в нездоровом антиисторическом аспекте. В этой связи назовем поэму Д. Хетагурова «Гоцци», выдержавшую два издания на осетинском языке в гор. Орджоникидзе. В поэме грузины названы «подзащитным народом», «утопающим в грязи», говорится, что грузины якобы насильственно отторгли исконные земли Осетии («урвали долину реки Риони»). В поэме «Гоцци» Давид Сослан представлен как кондотьер, наемник... Можно было бы не вспомнить эту... поэму, публикации которой на русском языке в 1960 году решительно воспрепятствовало Московское издательство «Советский писатель», если бы с этих же позиций не относились к данной теме некоторые писатели Юго-Осетии, в том числе З. Хостицоева, Х. Дзуццати и др. Надо сказать, что стихотворение Ш. Джикаева «Печаль Давида Сослана» (опубликованное в 1966, 1967, 1970 гг.) является прямым перепевом вышеуказанной поэмы «Гоцци». В произведении Ш. Джикаева также говорится о том, что «стонут свои (т. е. осетины) на свободе», «что стонет своя страна в цепях», что потомки никогда не помянут добрым словом Давида Сослана, что ему «на их пиру никогда не будет места», ибо «когда родичу ты будешь чужд, — другому никогда не будешь родственником... Умрешь у них под забором».

В свое время некоторые осетинские критики выступили против подобных тенденций в литературе. — В стихотворении Ш. Джикаева, — писал Х. Джиоев, — показана реакционная идеология... Национальная вражда представлена здесь как идеал (журн. «Мах Дуг» № 5, 1967). К сожалению, ни автор, ни его сторонники не прислушались к голосу критики. Все современные «проблемы» национального «недовольства» некоторых писателей носят явно искусственный характер... Об этом свидетельствует хотя бы письмо Ф. Гаглоити (Гафеза), бывшего ответственного секретаря Юго-Осетинского отделения союза писателей Грузии. «Нам нужен патриотизм, может быть и национализм, — делился он своими мыслями (18.XII. 1966 г.) в письме, адресованному к писателю Р. Тедети. — Если бы положение сегодня у осетинского народа было таким же, как у грузинского или у русского народов, тогда бы ни один осетин не показал своих национальных чувств... Посмотри-ка на азербайджанцев, они тоже действуют точно, как наши соседи. Во имя будущности своего языка они накрыли своими лапами маленькие народы, живущие вокруг них. Ты же в России находишься, посмотри-ка вокруг: их литература, их искусство — все делается с целью укрепить руссизм (русификацию). Пушкин заложил им хо-

роший фундамент: «Здесь русский дух, здесь Русью пахнет». Теперь посмотри на Шолохова, Твардовского, Грибачева, Федина и на многие сотни других. О чем они пишут? Заботятся ли, чтобы воспеть «дружбу между культурами и народами?» Черта с два!... Теперь все поставлено так, чтобы маленькие племена влились в утробу акул. Знакомая с образами художественного творчества Н. Джусойты, опубликованными на осетинском языке, и его статьями и публицистическими выступлениями, напечатанными на русском языке в центральной прессе, нетрудно заметить разительное противоречие. В своих статьях Н. Джусойты выступает как страстный поборник дружбы народов, сторонник тесных взаимосвязей братских литератур... Защищая... бесспорно правильную точку зрения на всесоюзной арене, Н. Джусойти... к сожалению, не всегда придерживается ее в своем художественном творчестве»⁶⁵.

ეს ვრცელი ამონაწერი დავიმოწმეთ საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის მიერ შექმნილი სპეციალური კომისიის მოხსენებითი ბარათიდან, რომელსაც ხელს აწერენ ო. ნოდია, რ. მიმინოშვილი, ი. ბოგომოლოვი, გ. ციციშვილი, ვ. შადური, მ. კიკვაძე, ნ. წერეთელი. არაფერია გასაკვირი იმაში, რომ ოსი ინტელიგენციის ერთი ნაწილი საკუთარი ხალხის გასაჭირზე ფიქრობს, მის ბედზე წუხს, რაც აშკარად ჩანს ამ ამონაწერიდანაც. მაგრამ უმადურობაა შენთვის მზრუნველს მტრობა დააბრალო, მთელი სოფლების მჩუქებელს გადამგვარებელი უწოდო. ასეთ რამეებში კაცს მისამართები არ უნდა შეგეშალოს, აქცენტებიც სწორად უნდა დასვა. აქ დამოწმებული აზრებიდან ჩვენთვის, ცხადაა, ბევრი მიუღებელი და უსაფუძვლოა. სხვა ხალხების მიმართ გამოთქმულ საყვედურებზე პასუხის გაცემაც სხვათა მოვალეობად მივიჩნიოთ. ამჯერად დავჯერდეთ მხოლოდ ორი ფაქტის კონსტატაციას: პირველი, ოსი ინტელიგენციის ერთი ნაწილი აშკარა ანტიქართულ განწყობილებას ქართულ ენის სახელმწიფო პროგრამის შემუშავებამდე დიდი ხნით ადრე ამჟღავნებდა, მეორე, ოსი ინტელიგენციის ეს ნაწილი პრეტენზიებს უყენებს არა მარტო ქართველ, არამედ რუს ხალხსაც. თანამედროვე ეტაპზე კი, როგორც ცნობილია, მას ბრძოლის მახვილი მხოლოდ ქართველი ხალხის წინააღმდეგ აქვს მიმართული. ამის შესახებ საზოგადოებრიობა ფართოდ არის ინფორმირებული.

კიდევ ერთი დოკუმენტი, რომელთა ავტორები მხოლოდ და მხოლოდ უმადურ ექსტრემისტთა სახელს იმსახურებენ. ეს გახლავთ სკკპ ცენტრალური კომიტეტის გენერალური მდივნის ი. ვ. ანდროპოვის სახელზე 1983 წლის 10 მაისს გაგზავნილი საჩივარი, რომელსაც ხელს აწერენ იურისტი ს. ჯიოვეი, ვაქრობის მუშაკი ზ. დრიავეი, მძღოლი ტ. კუჩმაზოვი და პედაგოგი სიუჟაევი. კონკრეტზე, რომელშიც საჩივარი იყო ჩადებული, გამგზავნის ასეთი მისამართია აღნიშნული: 355045, ქ. სტავროპოლი, ტამანის ქ. № 26, ს. ა. ჯიოვეი. ეს მისამართი და გვარიც, შეიძლება, ფიქტიური იყოს, მაგრამ, ცხადაა, ეს არაა მთავარი. მთავარია წერილის შინაარსი, მისი პროვოკატული ხასიათი და ის,

65 მლისფა, ფ. 14, აღწ. 48, საქ. 157, ფურც. 62—64.

რომ ეხება სამხრეთ ოსეთის ამბებს. საჩივარი შეიცავს ისტორიულ ნაწილს, გაუქმდებულს, ტენდენციურად და პრიმიტიულად შედგენილს. ავტორები ზოოლოგიურ სიძულვილს ამჟღავნებენ ქართველი ხალხის მიმართ, ყოველივე იმის მიმართ, რაც კი წმიდათა წმიდაა ქართველი და ოსი ხალხების ურთიერთობაში.

მკითხველის წინაშე ბოდიში უნდა მოვიხადოთ და კვლავ ვრცელი ამონაწერები დავიმოწმოთ. საჩივრის ავტორები ი. ვ. ანდროპოვს სწერდნენ:

«В 1920 г. меньшевикам стало известно о том, что у наших бойцов нет уже ни одного патрона и тогда они направили свою гвардию против Юго-Осетии. Бойцы наши со слезами на глазах вынуждены были со своими семьями отступать через Главные Кавказские хребты в Северную Осетию. Имущество их разграбили меньшевистские негодяи, все деревни, села были сожжены дотла. Из 75 тысяч беженцев остались живыми не более 50%, остальные погибли от азиатской холеры.

Свидетельством тому является телеграмма В. И. Ленина от 18 декабря 1920 г. на имя Владикавказского Ревкома об оказании немедленной помощи беженцам, бежавшим от грузинских меньшевистских банд».

«...22 апреля 1922 г. ЦИК Грузии издал декрет, коним Ю/Осетия включается в состав Грузии, как автономная область, конечно, без согласия нашего народа. В то время в Центре нашего государства в верхах находились грузины и поддерживали их».

«В 1979 г. была издана книжонка Издательством политической литературы в Москве, автор Э. Шеварднадзе, где он описывает интересные вещи, а именно: во время гражданской войны за власть Советов боролись яростно грузинские трудящиеся, а что Ю/Осетия кровь проливала за Советскую власть ему неизвестно, ему также не ведомо, что Ю/О была безжалостно сожжена меньшевиками, а в Грузии и гусиного хлева не повредили. Ему же неизвестно, что через Главные Кавказские горы перешла 2-я Ю/Осетинская бригада вместе с Ю/О повстанческими отрядами и они разгромили меньшевиков. Он же пишет, что в школах детей обучают на любом языке, не допуская никаких привилегий, ограничений или принуждений в употреблении тех или иных языков, т. е. получать образование на родном языке. На территории собственно Грузии проживает не менее 100 тыс. осетин, за пределами автономной области, где до господства Берия в школах преподавали предметы на русском и осетинском языках, а теперь на грузинском языке, т. е. происходит грузинизация осетинских детей... По переписи населения в 1926 г. население Ю/Осетии состояло из 130 тыс. человек, из них осетин 81%, грузин — 16%, остальные армяне, евреи и др.

(см. Путеводитель транспечати НКПС, под редакцией Э. С. Батенина, стр. 470, издания 1927 г. Москва)»...

«Далее, за последнее время в газетах пишут такие статьи, которые не признают существования Ю/Осетии, т. е. враждебные, именно: строительство транскавказской Рокской автотрассы окончено, которая соединила Северную Осетию с Южной Осетией.

Половина длины этой дороги проходит по территории СО АССР, а вторая половина этой дороги проходит только по территории Юго-Осетинской авт. обл. За эту дорогу вся осетинская нация вовеки будет благодарить наших верховных руководителей, которые положительно решили этот вопрос, но возмутительно то, что без шовинизма, без антиосетинской политики и здесь не обошлось и не обходится. Все время в газетах: «Заря Востока», «Вечер. Тбилиси», т. е. во всех газетах пишут, что транскавказская автострада соединит Северную Осетию с Грузией, т. е. наша авт. обл. Юго-Осетия исчезла, похоронили ее живьем. Отсюда простой вывод: грузинские меньшевистские банды открыто проводили политику: Южную Осетию растворить среди грузин, чтобы там ни одного осетина не было. Вот эта политика проводится и сейчас. Разве это не шовинизм?

Удивительно и то, что наши руководители проходят мимо такого отвратительного национализма. Неужели им неизвестно о том, что эта дорога проходит только по территории Северной и Южной Осетии, а в газетах читают, что указанная дорога соединила Северную Осетию с Грузией, но никто из руководителей нигде не задает вопрос шовинистам, а куда же делась автономная область Ю/Осетии? Возникает вопрос, когда же будет положен конец антиосетинской политике и кто положит такой конец и когда?»

«Юрий Владимирович, можно ли совместить такое отношение к нашей нации с Конституцией СССР? А если нет, то почему бы не объединить южную часть Осетии с Северной Осетией в составе РСФСР, ведь территория наша единая, теперь провели и первоклассную шоссеиную дорогу с г. Алагир СО АССР и до центра Юго-Осетии г. Цхинвали. В крайнем случае провести среди юго-осетинского населения плебисцит и тогда народ скажет свое слово, как это принято в международном праве... Мы просим провести плебисцит населения Ю-Осетии об объединении с Северной Осетией и чтобы единая Осетия избавилась от географических названий север, юг, а была единая Осетинская автономная советская социалистическая республика в составе РСФСР — ОА ССР. Тогда все вышеприведенные вопросы будут решены легко».

ი. ვ. ანდროპოვის სახელზე გაგზავნილი ეს საჩივარი სხვა დაუსაბუთებელ მტკიცებებსა და ცილისმწამებლურ გამოხდომებსაც შეიცავს (საჩივარი, ცხადია, მთლიანად არ მოგვიყვანია). ბრალდებები, რომლებსაც მომჩივანნი ქართველ ხალხს უყენებენ, მკითხველმა იცის, არ ახალია. ბევრ მათგანს, თანამედროვე ადამონიხასელებიც რომ იმეორებენ, ქართულ პრესაში დამაჯერებელი პასუხიც გაეცა. მაგრამ, ვინაიდან ი. ვ. ანდროპოვის სახელზე გაგზავნილი საჩივრის თვით ფაქტი და მასში წამოყენებული ზოგიერთი პრეტენზია ფართო საზოგადოებრიობისათვის უცნობია, გარკვეული პასუხი, ალბათ, ჩვენც გვმართებს.

დავიწყოთ იმით, რომ საჩივრიდან დამოწმებულ პირველივე ამონაწერში დამახინჯებულად არის გააზრებული საკმაოდ ცნობილი ისტორიული ფაქტი. კერძოდ, მომჩივანთა აზრით ვ. ი. ლენინი 1920 წლის 18 დეკემბრის დეპეშაში ელადიკავკასის რევკომს სთხოვდა სასწრაფო დახმარება აღმოეჩინა იმ ოსი ლტოლვილებისათვის, რომლებიც თითქმის „ქართველ მენშევიკთა ბანდებმა“ სამხრეთ ოსეთიდან განდევნეს 1920 წლის ივნისის ოსთა აჯანყებას ჩაქრობის შემდეგ. სინამდვილეში კი ვ. ი. ლენინის ამ დეპეშაში სრულიად სხვა ლტოლვილებზეა საუბარი, რაც ახლავს გახდება ცხადი. გავეცნოთ თვით დოკუმენტს.

«Телеграмма Владикавказскому Ревкому. Владикавказ, Ревком.

Копия члену реввоенсовета Кавфронта Орджоникидзе.

По полученным в СовнаркOME сведениям, беженцы гражданской войны, бежавшие от контрреволюционных банд в 1919 г. из селения Алагир в количестве, свыше 300 семей, находятся в станице Ардонской и в городе Владикавказе в чрезвычайно бедственном положении. Несмотря на все наши хлопоты, беженцы до сих пор не могут добиться возвращения в родные места или помощи по переезду и устройству на новых местах. Срочно удовлетворите законные требования беженцев и окажите им действительную помощь по устройству на постоянное жительство.

Написано 18 декабря 1920 г. Предсовнаркома Ленин»⁶⁶.

როგორც ვხედავთ, ვ. ი. ლენინის ამ დეპეშაში გარკვევით არის ნათქვამი, რომ საქმე ეხება არა სამხრეთ ოსეთიდან ჩრდილოეთ ოსეთში 1920 წელს გახიზნულ ოსებს, არამედ ჩრდილოეთ ოსეთში მდებარე სოფელ ალაგირიდან იმავე ჩრდილოეთ ოსეთის სტანიცა არდონსა და ქ. ვლადიკავკაში 1919 წელს გაქცეულ ლტოლვილებს. შეიძლებოდა ყოველივე ეს უბრალო ფაქტობრივ უზუსტობად მიგვეჩნია და ყურადღებაც არ გავცევამხილებინა მასზე. შეიძლებოდა წერტილიც დავგვესვა აქვე, მაგრამ იმის გამო, რომ საქმე გვაქვს ისტორიული სინამდვილის არა მარტო ფაქტობრივ, არამედ პოლიტიკურ გაუკუღმართებასთანაც, იქნებ სჯობდეს მკითხველს მოკლედ მოვუთხროთ, თუ ნამდვილად ვისზე ზრუნავდნენ ამ შემთხვევაში ვ. ი. ლენინი და გ. ვ. ჩიჩენი, ვინ იყვნენ ეს ალაგირელი ლტოლვილები?

⁶⁶ В. И. Ленин, Полн. собр. соч. т. 52, гл. 299—300.

დეპეშას ხელს აწერდა გ. ვ. ჩიჩერინიც.

აბსოლუტურად დადგენილია, რომ საქმე ეხება ქართველ ლტოლვილებს, იმ ქართულ ოჯახებს, რომლებიც 1919 წლის იანვარში იძულებული გახდნენ მიეტოვებინათ სოფელი ალაგირი, სადაც კომპაქტური ქართული დასახლება ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 80-იან წლებში გაჩნდა. 1918 წლამდე ალაგირელ ქართველებს კეთილმეზობლური ურთიერთობა ჰქონდათ ოსებთან, რაც სამოქალაქო ომის დროს მტრობით შეიცვალა. ამ წლის ივნისში ალაგირელმა ქართველებმა უმასპინძლეს ს. გეგეჭკორის შეიარაღებულ რაზმს, რომელიც საქართველოდან ჩრდილოეთ ოსეთში გადავიდა საბჭოთა ხელისუფლებისათვის საბრძოლველად. რაზმის წევრები ალაგირელ ქართველთა ოჯახებში დაბინავდნენ. ზოგიერთი ალაგირელი ქართველი ს. გეგეჭკორის რაზმშიც ჩაეწერა, რასაც სათანადო რეაქცია მოჰყვა ოსეთში იმ დროს არსებული სხვა პოლიტიკური, კერძოდ, ანტისაბჭოთა ძალების მხრიდან. ეს სტუმრობა ძვირად დაუჯდათ ალაგირელ ქართველებს. იგი გახდა ერთ-ერთი მიზეზი მათი დარბევის, აწოკებისა და ქონებრივი გაპარტახებისა.

საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ განწყობილი ოსთა შეიარაღებული რაზმები ცდილობდნენ არაოსი მოსახლეობისაგან გაეწმინდათ თავიანთი მხარე და ამით ქონებრივადაც მოეთხოთ ხელი. ისინი ვასაქანს არ აძლევდნენ ქართველებს: ართმევდნენ გაღწეულ პურს, ფქვილით დატვირთულ ურმებს, ცხენებს, ალაგირსა და მის მიდამოებს არბევდნენ ვ. ვანიევის, პოლკოვნიკ უგალუკ ცალიკოვის, ს. ურუმოვის, ა. ურუმოვის, ყ. რევზოვისა და სხვათა შეიარაღებული რაზმები, რომლებსაც განზრახული ჰქონდათ ალაგირზე თავდასხმა, იქაური ქართული და რუსული მოსახლეობის განადგურება, მათი სახლ-კარისა და ქონების დაპატრონება. ალაგირზე პირველი თავდასხმა ოსთა შეიარაღებულმა რაზმებმა 1919 წლის 6 იანვარს მოაწყვეს, მაგრამ ქართველებმა წითელ გარნიზონთან ერთად უკუაგდეს ისინი. მეორე თავდასხმის მოგერიება კი შეუძლებელი შეიქნა: 1919 წლის 11 იანვარს მრავალრიცხოვანი შეიარაღებული რაზმები შეიჭრნენ ალაგირში და საშინელი ზოცვა-ჟლეტა მოუწყვეს ქართველებს, არ ზოგავდნენ ბავშვებსა და მოხუცებს. 75 წლის ალექსი ლობჯანიძე, პელაგია პოტიომკინა და მისი მცირეწლოვანი შვილები თოკებით შეკრეს, თავიანთ სახლებში ჩაკეტეს, ცეცხლი წაუქიდეს და ისე დაწვეს, ბევრი დახვრიტეს, ბევრი ყელი გამოჰკრეს.

სწორედ ამ ამბების შედეგად აიყარა ალაგირიდან 300 ოჯახი და თოვლიან გზას გაუდგა. ბევრი ლტოლვილი გზაში დაიღუპა. თავდამსხმელებმა დაწვეს სახლები, გაანადგურეს და დაიტაცეს სურსათ-სანოვადე, წაიყვანეს საქონელი, გაძარცვეს ეკლესია, თავდამსხმელთა უმრავლესობა ქართველთა მიერ მიტოვებულ ბინებში მოკალოდა, მათ ჭირნახულსაც დაეუფლა. კანონიერი მემკთრონეებისათვის სახლ-კარი შემდეგაც არ დაუბრუნებიათ⁶⁷.

აი ამ ლტოლვილებზეა საუბარი ვ. ი. ლენინისა და გ. ვ. ჩიჩერინის 1920 წლის 18 დეკემბრის დეკრეტში. ი. ვ. ანდროპოვის სახელზე გაგზავნილი საჩივრის ავტორებმა კი ეს ფაქტი სრულიად გაუქუდმართებულად წარმოაჩინეს.

ალაგირელი ქართველების ტრაგიკული ისტორიის ცოდნას გარკვეული მნიშვნელობა აქვს საქართველოსა და ოსეთის ურთიერთობათა ზოგიერთი ჩრდილოვანი მხარის სრული წარმოდგენისათვის (ს. რეხვიაშვილი), ჩვენც

67 დაწვრ. იხ. ს პ ა რ ტ ა კ რ ე ხ ვ ი ა შ ვ ი ლ ის სტატია «ალაგირელ ქართველთა ტრაგედია», რომელიც «სახალხო განათლების» 1989 წლის 18 ოქტომბრის ნომერში გამოქვეყნდა.

5. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1990, № 4

მხოლოდ ამ მიზნით მოვიხსენიეთ ეს აღმაშფოთებელი ფაქტი, რაც მუდამ შავ ლაქად დარჩება ქართველი და ოსი ხალხების ურთიერთობათა ისტორიაში. აქაც საჩივრის ავტორებმა გვაძიძულეს.

გარდა აღნიშნულისა, საჩივარი ბევრ შეუსაბამობას შეიცავს, მაგრამ როგორ დავდლოთ მკითხველი ისეთ საყველთაოდ ცნობილ ფაქტებზე საუბრით, როგორიცაა, მაგალითად, რომ:

— 1920 წელს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების მიერ სამხრეთ ოსეთის აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ ჩრდილო ოსეთში გადავიდა არა 75000 სამხრეთელი ოსი ლტოლვილი, არამედ დაახლოებით 20000 (იხ. Известия Ю.—Осетинского научно-исследовательского Института краеведения, Выпуск II, Сталинир, 1935, с. 122, 127 და სხვ.).

— სამხრეთ ოსეთი საქართველოს შემადგენლობაში შედიოდა მუდამ და საქართველოს ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტისა და სახკომსაბჭოს 1922 წლის 20 აპრილის დეკრეტმა ეს მხოლოდ დაადასტურა;

— „ჩვენი სახელმწიფოს ცენტრში“ იმ დროს მყოფი ქართველი ხელმძღვანელი მუშაკები (ალბათ ი. ბ. სტალინსა და გ. კ. ორჯონიკიძეს გულისხმობენ) ოსთა და საერთოდ არაქართველთა უკანონო პრეტენზიებსაც კი უფრო მეტი პატივისცემით ეპყრობოდნენ, ვიდრე ქართველთა სამართლიან მოთხოვნებს.

— ედუარდ შევარდნაძე თავის 1979 წელს გამოცემულ წიგნში, როცა საბჭოთა ხელისუფლებისათვის «საქართველოს მშრომელთა ბრძოლაზე» ლაპარაკობს, რასაკვირველია, სამხრეთ ოსეთის მშრომელებსაც გულისხმობს. ის სავსებით სწორად მიუთითებს, რომ საქართველოში მცხოვრებ ეროვნულ უმცირესობებს აქვთ საშუალება მოშოლიურ ენაზე მიიღონ განათლება.

— საგაზეთო ცნობა იმის თაობაზე, რომ როკის ავტორტრასამ (ტრანსკავკასიის ავტოსტრადა) ჩრდილო ოსეთი საქართველოსთან დააკავშირა, არ შეიძლება ქართული „მოვინიშმისა“ და „ანტიოსური პოლიტიკის“ გამოვლინებად მივიჩნიოთ, რადგან სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი საქართველოს ნაწილია (ე. ი. იგივე საქართველოა) თუმცა, ცხადია, არც ის იქნებოდა შეცდომა, თუ დაწერდნენ, ამ ავტოსტრადამ ჩრდილოეთ ოსეთი სამხრეთ ოსეთთან დააკავშირაო.

— 1926 წლის აღწერით სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში ცხოვრობდა არა 130 000 ოსი (ანუ მოსახლეობის 21%), როგორც საჩივრის ავტორები წერენ, არამედ 60 351 ოსი (მოსახლეობის 62,1%) და 23 533 ქართველი (მოსახლეობის 26,9%).

კმარა. ქართველი ხალხის მიმართ საჩივარში წამოყენებულ უსაფუძვლო ბრალდებებზე უფრო ფართო მსჯელობა ცალკე საუბრის თემად მივიჩნიოთ. ამჟამად ჩვენი მთავარი ამოცანაა იმის დადასტურება, რომ რუსეთის სფს რესპუბლიკაში სამხრეთ ოსეთისა და ჩრდილოეთ ოსეთის გაერთიანების საკითხი გარკვეულმა ძალებმა, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ჯერ კიდევ 1983 წელს (იქნებ ადრეც) დააყენეს სკკპ ცენტრალური კომიტეტის გენერალური მდივნის წინაშე. ასე რომ თანამედროვე ადამონიხასელები ამ ძალთა სულიერი მეგობდრენი არიან.

დიახ, ასეთ პრობლემებზეც გვიხდება ღღეს საუბარი, სამწუხაროდ 20-იანი წლების ქართული საზოგადოებრივი აზრი თითქმის წინასწარ გრძნობდა

მომავალ გართულებებს. მან ხომ თავიდანვე საქართველოს ტერიტორიის მთლიანობის ხელყოფად აღიქვა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ხელოვნურად ჩამოყალიბება, რესპუბლიკის ტერიტორიაზე სხვა ავტონომიური ერთეულების შექმნა. თუმცა იგი ტრადიციას არ ღალატობდა და აუცილებლად მიიჩნევდა საქართველოში მცხოვრებ ეროვნულ უმცირესობათა თუ ეთნიკური ჯგუფების უფლებათა დაცვას, მათ სამართლიან ეროვნულ-კულტურულ მოთხოვნათა დაკმაყოფილებას. მაგრამ არც იმის დავიწყება შეიძლება, რომ ცივილიზებულ საზოგადოებაში ეროვნულ უმცირესობებს უფლებებთან ერთად გარკვეული მოვალეობებიც უნდა ჰქონდეთ. ქართველ ხალხს არასოდეს არ უნდა მოეშალოს თავის გასაჭირში ეროვნულ უმცირესობათა თანადგომის იმედი. ეროვნული უმცირესობები კი ქართველ ხალხში მათს ქომავგს, დამცველსა და მფარველს უნდა ხედავდნენ. ეს უნდა იყოს ჩვენი ხალხების ურთიერთობის ამოსავალი წერტილი, რაც ყველამ უნდა შევიგნოთ. აქ ისტორიამაც ბევრი რამ უნდა გვასწავლოს. ისტორიის გაკვეთილები კი იმას მოწმობენ, რომ საბოლოოდ გონიერება იმარჯვებს უგუნურებაზე. ზღვარგადასული ემოციები როცა იქნება ჩაცხრება. ჩვენმა ხალხებმა კი ერთად უნდა იცხოვრონ. სხვა გზა არა გვაქვს. ჩვენ თავს ჩვენ თვითონ უნდა მოვუაროთ. სხვის იმედზე ყოფნა მდგომარეობიდან საუკეთესო გამოსავალი როდია. ურთიერთდათმობა, კომპრომისი, მიტევება და შერიგება, — აი რამ უნდა გადაგვარჩინოს და კვლავაც დაგვახლოვოს. ამაში უთუოდ დაგვეხმარება მართალი ისტორიის ცოდნა. უნდა ვიცოდეთ, თუ ვის, როდის, ვის მიმართ რა ცოდვა აქვს ჩადენილი. ისტორიული მეხსიერება მერმისის განჰკერტასა და სამომავლო გაკვეთილების გამოტანას გავვიადვილებს. მაგრამ ისტორიიდან მხოლოდ ის უნდა ავიღოთ, იმას მივაქციოთ განსაკუთრებული ყურადღება, რაც გვაახლოებს ერთმანეთთან. ისტორიკოსის მთავარი ამოცანა ეს უნდა იყოს. თუმცა, სამწუხაროდ, ამ ნაშრომში ქართველ და ოს ხალხთა ურთიერთობის ნეგატიურ მხარეებზე მოგვიხდა საუბარი. მკითხველი ალბათ დარწმუნდა, რომ ჩვენ მხოლოდ თავს ვიცავთ, ვუპასუხებთ, ვცდილობთ მიუკერძოებლად და დოკუმენტურად დავსაბუთოთ უსაფუძვლობა ქართველი ხალხის მიმართ წამოყენებული ბრალდებებისა. აბა, როგორ არ უნდა ვთქვათ, მაგალითად, რომ სისასტიკე, რომელიც საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შეიარაღებულმა ძალებმა გამოიჩინეს 1920 წელს ოსთა აჯანყების ჩაქრობისას, გაპირობებული იყო კიდევ უფრო უღმრთო უღმრთებელი სისასტიკით, რომელსაც აჯანყებული ოსები იჩენდნენ ქართველთა მიმართ 1918—1919 წლებში. ასეთი უღმრთლობის გამართლება არასაკადრისია კლასობრივი ბრძოლის თვალთახედვითაც. იგი ახალ კონფრონტაციამდე მიგვიყვანს.

საქართველოში მცხოვრები ეროვნული უმცირესობებისა თუ ეთნიკური ჯგუფებისათვის ძნელი გასაგები არ უნდა იყოს, რომ ქართველი ხალხი არასოდეს შეურიგდება საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევას, ქართული მიწა-წყლის მიტაცებისა და სხვა სახელმწიფოსთან მიერთების მცდელობებს. ვინ ვინ და მათ ხომ კარგად იციან საქართველოს ეთნიკური და დემოგრაფიული სიტუაცია, არც ის არის ძნელი მისახვედრი, რომ სწორედ ამ სიტუაციის გამო ქართველ ხალხს უკანდასახევი გზა აღარ აქვს. „მიდინართ ამოდენა გზაზე სამხრეთ საქართველოსკენ, აქეთ-იქიდან საუკეთესო მინდვრები, ველებია გადაშლილი, სოფლიდან სოფელში შედიხართ... გარშემო კი ქარ-

თულ მიწაზე ერთი ქართული სახლი არ მოიძებნება, ერთი ქართველი არ ჰქონება, ერთი ღერი ქართული არ ისმის...“ (ირინა ტალიაშვილი). გულისშემძვრელია ეს ვითარება. ისიც ცხადია, რომ ამ რეალობამაც განაპირობა ქართული ეროვნული მოძრაობის აღმავლობა. შეცდომა, საბედისწერო შეცდომა იქნება, თუ ჩვენი ეროვნული უმცირესობები დაუპირისპირდებიან ამ მოძრაობას. ამით საერთო მტრის საქმე გაკეთდება. ქართული ეროვნული მოძრაობის პროგრამაში კი თვალსაჩინო ადგილი უნდა დაიკავოს რესპუბლიკაში მცხოვრები ყველა ხალხის ეროვნულ-კულტურულ სამართლიან მოთხოვნათა დაკმაყოფილებისათვის საქმიანმა ზრუნვამ.

ყველაფერი ისე უნდა გავაკეთოთ, რომ მომავალმა არ დაგვძრახოს. ვიფიქროთ, ყველამ ვიფიქროთ ამაზე. გავებით მოვეყიდოთ სხვათა გასაჭირსაც. დღეს არავის არ უღზინს. ჩვენი გაჭირვება, უმთავრესად, ავტორიტარიზმის, მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული სისტემის ტოტალიტარული ბატონობის ეპოქამ მოიტანა. ნუ დავადანაშაულებთ ამაში რუს, ქართველ, აფხაზ, ოს თუ სხვა ხალხებს.

ნუ გვიწყენს ნურავინ, თუ ქართველი ხალხი მტკიცედ მოითხოვს, რომ საქართველოში მცხოვრებმა ეროვნულმა უმცირესობებმა პატივი სცენ ქართულ კულტურას, ისტორიას, ტრადიციებს, იზრუნონ რესპუბლიკის სახელმწიფო ენის — ქართული ენის დაუფლებისათვის.

ქართველი ხალხი იმასაც მოითხოვს, რომ არაქართველებით დასახლებული ქართული მიწა-წყალი არ გადაიქცეს ქართველთა და არაქართველთა დენაციონალიზაციის კერად. და ეს არავის არ უნდა აღიზიანებდეს...

ერთი სიტყვით, უნდა ვღიაროთ, რომ ეროვნული საკითხი ჩვენში ახალ გადაწყვეტას ელის. ეს არც არის გასაკვირი. ბუნებრივია, რომ წითელი არმიის მიერ ძალდატანებით გასაბჭოებულ საქართველოში იგი სამართლიანად ვერ გადაწყდებოდა. ამასთან დაკავშირებით, ვფიქრობთ, მკითხველისათვის ინტერესს მოკლებული არ იქნება ი. ბ. სტალინის აზრი, რომელიც მან, რკპ(ბ) XII ყრილობის მიერ შექმნილი ეროვნული საკითხის სექციის სხდომაზე გამოთქვა 1923 წლის 23 აპრილს. ლენინის (იგი სხდომას არ ესწრებოდა), ზოჯაევის, რაკოვსკის, ტროცკისა და სხვათა საპასუხოდ სტალინმა ამ სხდომაზე განაცხადა:

«...Тут говорили, что я мастер по национальным вопросам. Товарищи, я должен сказать, что никогда я на это звание не претендовал. Я дважды отказывался от доклада по национальному вопросу и оба раза мне единогласно приказывали делать доклад. Я скажу, что я несведущ в этих делах, кое-какие знания я имею в этом вопросе, но мне это надоело хуже горькой редки. Почему это обязательно Сталин должен делать доклад. Где это написано. Почему он должен отдуваться за грехи, которые творятся на местах. Это нигде не написано. Однако мне приказали и в качестве подневольного человека, я на съезде выступил, как докладчик. Это ответ тов. Ходжаеву...

2-я палата это не то же самое, что Наркомнац. Я два года дрался за уничтожение Наркомнаца и получил отказ. Это орган, ничего не делающий и тормозящий работу. Меня не

Старый ленинист Раковский склоняет и спрягает фамилию товарища Ленина, но не мешало бы ему посмотреть кое-какие документы о конфедерации. Вы, товарищ Раковский,

должны знать, что по вопросу о конфедерации даже в рамках международных, тов Ленин стоял решительно против...

Нельзя обижать националов, нельзя поляка называть полячком, туркестанца называть татарской лопатой, нельзя грузина назвать капказским человеком. Да, поляка нельзя называть полячком, а ковырять Польшу штыком можно? Прощупать Польшу штыком можно? Оказывается, что с точки зрения национального самоопределения это сделать можно. Нельзя туркестанца назвать татарской лопатой, хорошо, оставлять там войска русские можно? Тов. Троцкий сказал кусочек правды. Но не всю правду, а вся основа в этом. Нельзя (не разборчиво — Л. Т.) человека назвать капказским человеком, а оставлять там войска с точки зрения национального самоопределения можно? Нельзя бухарца называть — я даже не знаю как его назвать — но вводить туда свои войска можно? С точки зрения определения прав национальностей этого делать нельзя. В чем же дело? В том то и дело, что в национальном вопросе есть свои пределы. Это важный вопрос, но есть другой более важный вопрос, о власти рабочего класса. Вот в чем дело. Мы обязаны проводить в жизнь принцип самоопределения народов, безусловно, но кроме этого есть право рабочего класса на свою власть...

Вы должны честно и открыто сказать всем националам (национал, кажется, теперь ругательное слово), что мы иногда вынуждены идти против права самоопределения национальностей, против их интересов, за сохранение рабочими своей власти.

В этом не вина, а беда наша. И те, которые здесь охотно раздают обещания, должны это сказать честно, что мы нарушаем право на самоопределение и не можем не нарушать. Ибо вопрос национальный есть подчиненный вопрос в отношении к вопросу рабочему. Вам нужны цитаты из книги тов. Ленина? Я могу представить сколько угодно цитат. Национальный вопрос у тов. Ленина есть вопрос подчиненный высшему вопросу — рабочему вопросу. ...к поправке тов. Троцкого я вношу дополнение — чтобы начать формирование национальных частей, грузинских, армянских, азербайджанских, украинских и т. д. Нельзя, конечно, торопиться, так как было в Грузии, но начать это дело постепенно и подсесть основу недовольства в республиках, которое там имеется, выведя наши войска. Первое требование самоопределения — это вывод войск. Сейчас мы себе этой роскоши позволить не можем. Вот в чем беда. Если вывести войска из Грузии, туда войдут турки, пострадает революция»⁶⁸.

⁶⁸ შლი ცხა, ფ. 50, აღწ. 1, სპ. 48, ფურც. 59—67.

ძვირფასი დოკუმენტია. იგი ერთხელ კიდევ გვიდასტურებს, რომ ი. ბ. სტალინს XII ყრილობაზე „უჭირდა“. მის ველიკორუსულ პოლიტიკას „ნაციონალები“ დაუბრისპირდნენ. ი. ბ. სტალინის მოწინააღმდეგეთა შორის მთავარი ადგილი ეჭირა ქართველ კომუნისტთა ერთ ჯგუფს, რომელსაც მაშინ ვ. ი. ლენინიც უჭერდა მხარს. ვ. ი. ლენინს ამ დროს უკვე დაწერილი ჰქონდა ცნობილი ნაშრომი „ეროვნებათა საკითხისათვის ანუ «ავტონომიაციის» შესახებ“. ამ ნაშრომსა და ვ. ი. ლენინის სხვა ბოლოდროინდელ დოკუმენტებში მკაცრადაა გაკრიტიკებული ი. ბ. სტალინი, ფ. ე. ძერჟინსკი და გ. კ. ორჯონიძე. ვ. ი. ლენინი მათ „გარუსებულ სხვატომელებს“ უწოდებს და ბრალსა დებს ეროვნებათა მიმართ ველიკორუსული სულისკვეთების გამოვლინებაში. ი. ბ. სტალინისათვის ყველაფერი ეს ცნობილია. მან თავი უნდა იმართლოს. ამიტომ იგი იძულებულია ყველაფერი ბოლომდე თქვას და შეუღამაზებლად წარმოაჩინოს საბჭოთა კავშირში ეროვნული საკითხის გადაწყვეტის პრაქტიკა. ი. ბ. სტალინი აღიარებს და მარქსისტული დოქტრინის საფუძველზე ამართლებს კიდევ, რომ რევოლუცია ზოგჯერ იძულებულია არათუ პატივი არ სცეს ერთა თვითგამორკვევის უფლებას, არამედ გაილაშქროს კიდევ მის წინააღმდეგ. ი. ბ. სტალინი ვ. ი. ლენინსაც გადასწვდა. საქმეში ჩახედული მკითხველი უთუოდ მიხვდება, რომ ი. ბ. სტალინის მიერ დამოწმებული სიტყვები, პოლონელის, ქართველის, თურქესტანელისა თუ სხვა ხალხების წარმომადგენელთა ეროვნული ღირსების შელახვის დაუშვებლობას რომ ეხება, ვ. ი. ლენინს ეკუთვნის (იხ. ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 36. გვ. 692). ი. ბ. სტალინიც, რასაკვირველია, დაუშვებლად მიიჩნევს „ნაციონალთა“ სიტყვიერ შეურაცხყოფას. აქ ის ეთანხმება ვ. ი. ლენინს. მაგრამ ამასთან იგი აღნიშნავს, რომ „ნაციონალთა“ ეროვნული ღირსების, მათი უფლებების უფრო მეტი შელახვა სწორედ მაშინ მოხდა, როცა წითელი არმია პოლონეთს ხიშტით მიაღვა, საქართველოსა და თურქესტანში კი დაუპატიჟებლად შევიდა და დარჩა. აქვე უნდა ითქვას, რომ ი. ბ. სტალინი როდი გმობს წითელი არმიის ნამოქმედარს. პირიქით, იგი ვ. ი. ლენინთან და სხვებთან ერთად, თვით გახლდათ დასახელებული ქვეყნების მიმართ წითელი არმიის მიერ განხორციელებული აქციების ერთ-ერთი სულისჩამდგმელი და ორგანიზატორი. ი. ბ. სტალინმა უბრალოდ ის დაადასტურა, რომ ერთიც დაუშვებელია და მეორეც, მაგრამ სხვა გამოსავალი არა გვაქვსო... სხვა გამოსავალი მაშინ ვერ „იპოვეს“. იგი მალე უნდა გამოინახოს.

* * *

აქვე დანართის სახით მკითხველს ვთავაზობთ რამდენიმე დამახასიათებელ (ზოგჯერ ურთიერთსაწინააღმდეგო) მასალას 1920 წლის ქართული პრესიდან. ფეიქრობით, ეს მასალები დაგვეხმარება სამხრეთ ოსეთის 1920 წლის აჯანყების ხასიათის გარკვევაში (დანართი განკუთვნილი იყო ქურნალის წინა ნომრისთვის, რომელშიც ტექნიკური მიზეზების გამო ვერ გამოქვეყნდა).

გ ა ზ ე თ ი „სახალხო საქმე“. 1920 წლის 23 მაისი. გლეხიშვილის სტატია „ბოლო უნდა მოეღოს“.

„არაერთხელ წაგვიკითხავს გაზეთებში ცხინვალისა და როკის რაიონებში სამხედრო მოქმედების თაობაზე. წაგვიკითხავს და ცოტა არ იყოს გაგვეკვირვებია: განა რა მოხდა ამ პიმაართულებით, რომ აქ ჩვენი ჯარები დარაზმულან. არაფერი ბატონებო, მე აქ ვცხოვრობ ზღუდში და ერთხელაც ვერ ვნახე თათრების, ან ლეკების, ან სხვა რომელამე მტრის ჯარები, თუმცა ჩვენები კი ბევრჯერ მეტყვიან: მაშ ვინ აიკლო ცხინვალი 1918 წ. მარტში ვინ გადასწვა იგი, ვინ მოიტაცა მშრომელი ხალხის ქონება და მისი ვაი-ვაგლახით შეძენილი ავღადიდებო? ვინ და ჩვენი რესპუბლიკის უმადურმა შვილებმა. ეს უმადური შვილები არიან თავისი ცრუინტელიგენტების მიერ თავგზა არეული ოსები. ამ ცრუ-ინტელიგენტებს არ მო-

ეწონათ ჩვენი დამოუკიდებლობის გამოცხადება, რადგან ამით თბილისი ადგილები ეკარგებოდათ და დაიწყეს ჩრდილოეთისაკენ ყურება და მისი იმედებით ცხოვრება.

ცხინვალის ოს-ინტელიგენტებს ზოგიერთი დაშნაკელეზიც უჭერდნენ მხარს და დამეგობრებულბმა იწყეს ხალხში პროვოკაციის გავრცელება საქართველოს წინააღმდეგ. აიარალებდნენ ხალხს, ემზადებოდნენ რაღაც ამბებისათვის და იყვნენ ერთ ამბავში. არა ერთსა და ორს ოსს უთქვამს, რომ ყველა მამაკაცი დავალებულია შეიძინოს იარაღი და ვინც თავი-სი ნებით არ შეიძენს, იმას ძალათ გაუყიდიან ძროხას ან ხარს და შეაძენინებენ იარაღს. აგიტაციამ და პროვოკაციამ თავისი საქმე გააკეთა, ხალხი არიგ-დარია. როცა შინაური არეულობით და გარედან მტრის მუქარით ისარგებლეს, დაესხნენ ცხინვალს და ააწიოკეს. ლა-ზუნგი ასეთი იყო: „ქარბინი ბახარ მცხეთა!“ (პური გქამთ მცხეთაშიო). მაგრამ ეს მათი ავანტიურა მათთვისვე ზარალით დამთავრდა. მაშინ ჩვენი სამხედრო ძალის საუკეთესო ნაწილი აქ იყო დაბანდებული, ბათომი კი ჭერ კიდეც გაუწვრთნელის, ახალგაზრდა გამოუცდელი ჯარის ანაბარად იყო.

მას შემდეგ არა ერთხელ და ორჯელ შეუჩოჩოლებია ცხინვალი ოსეთს. რა წამს რომელიმე ძალას დანიხავენ ჩვენს წინააღმდეგ მომართულს, მაშინვე თვითონაც სამუადისს შეუდგებიან და აბა ცხინვალელებს, იყავით შიშში და ვაი-ვაგლახში. ბოლშევიკები ვართ, კარგია ღმერთმანი, ბოლშევიკდება ყველა ის, ვისაც კი საქართველო სძულს, და ნეტავი მაცოდინა, რატომ სძულდ ოსებს საქართველოს რესპუბლიკა? ხარჯებს ისინი არ იხდიან, საღდათად არ მიდიან, რესპუბლიკას არაფრით ეხმარებიან და ყოველისფერს კი სარგებლობენ. აუარებელი ხარჯები მიდის მათზე და განა იმიტომ, რომ მტრულად იყვნენ ყოველთვის დენიკინი იყო კავკასიაში, ისინი დენიკინთან გარბოდნენ, ბოლშევიკები არიან და იმათთან გარბიან. ეს ყოველისფერი კი მათი ინტელიგენციის საქმეა, თორემ მე ხალხისაგან ხშირად გამოიგონია გულწრფელი ჩივილი: დაგვანებონ თავი, ჩვენ არაფერი გვაქვს საჩუბარი და სადეიდარაბოვო. დიახ, ვიტყვი და მოდამ ვამბობ, ეს მათი ინტელიგენციის საქმეა. ცხინვალში გასნეს სკოლა ასე წოდებული „Ирон гимназ“, სადაც მხოლოდ რუსულ ენაზეა სწავლება, აქ, რა თქმა უნდა, ოსის ბავშვები არიან და ბევრმა დაშნაკელმა თავისი შვილი მიაცუკანა ამავე „Ирон гимназ“-ში, თუმცა თვითონ [მას] კი საქართველო „ემსახურება“ და ჯამაგირებს, საქართველოს ხალხიდან იღებს. ჰო, და აი სასწავლებელში ისე მოწამულს (ღვდამშია — „მოსწავლეს“ — ლ. თ.) ახალი თაობა, რომ დაფარულმა სიძულვილმა ბოვშევებში იჩინა თავი და მათ კიდეც წაუკიდეს შერობას ცეცხლი, სადაც ცხინვალის უმაღლეს დაწყებით სასწავლებელია მოთავსებული. ეს კიდეც არაფერი, რომელნიც მოზრდილები იყვნენ გაიქცნენ ამ ცოტა ხანში კავკაზში და ბოლშევიკებს შეუერთდნენ. რა თქმა უნდა მათ სოციალიზმისაკენ კი არ უნდოდათ წასლა, არამედ ცხინვალისაკენ და, საერთოდ, საქართველოს წინააღმდეგ. მათი მშობლები კი არხინად დასეირნობენ ცხინვალში.

ეხლა კიდეცა სდვას ჯარი ცხინვალში და მიემგზავრება ჯავა-როკში. მე მგონია ეხლა კი უნდა უკანასკნელად გადაწყდეს საკითხი: ვისთან გვაქვს საქმე, თუ ყაჩაღებთანა გვაქვს, მაშინ ყაჩაღების წინააღმდეგ ჩვენ ომს არ ვიწყებთ, მხოლოდ მათ სასტიკადა ვსჯით და, თუ მტრის წინააღმდეგ, მაშინ მათ ჩვენი რესპუბლიკის ფარგლებში ყოფნა არა სდომიათ და მათი გამოსვლები ისე უნდა აიხსნას, როგორც ომის გამოცხადება.

ასეთ გარემოებაში ყოფნა კი, როგორც აქამდე იყო, ყოვლად შეუძლებელია, ვინაიდან ყოველთვის მათი და კანკალით მყოფიან ცხინვალის მცხოვრებლები ან დღეს ჩამოვლენ ბრბოები და ავგაწიოკებენ ან ხეალო“.

გახეი თი „ერთობა“. 1920 წლის 12 ივნისი — „აიხე ოსებზე“ (სტატია ხელმოუწერელია).

„ოსები კვლავ ამოძრადნენ. ისინი ფიქრობენ საქართველოს რესპუბლიკას დანგრევას და ჩვენს „ჩამორჩენილ“ კუთხეებში თავისი კულტურის შეტანას. ამ „კულტურის“ მეთაურნი არიან ყოფილი ძველი მოხელეები, ხოლო სახელმწიფოებრივი ორგანიზაციის საძირკველი ძველი, ჩვენს ხალხში საკმარისად ცნობილი „სტრაჟნიკები“. მათ ეჯავრებათ ჩვენი დემოკრატია, რომელმაც დაამხო ძველი წესწყობილება. მათ სძულთ ჩვენი რესპუბლიკა, რომელიც მათ აღმზრდელ და მასაზრდოებელ რუსეთის თვითმკარობელების სრულს წინააღმდეგობას წარმოადგენს. ამ სამი წლის განმავლობაში, ჩვენი რესპუბლიკის სხვადასხვა კუთხეებში, ძველი შიშოლოგიით და სულისკეთებით გაყვნილია წრეებმა რამოდენიმეჯერ მოახდინეს შეიარაღებული გამოსვლები. რესპუბლიკამ ბოლო მოუღო მათ გამოსვლებს და ყველგან დემოკრატიული წეს-რიგი დაამყარა. ოსებს კი ვებოდიშებოდით. გეგგონა, რომ შეიგნებდნენ თავიანთ მოვალეობას რესპუბლიკის წინაშე. ამ ორი წლის განმავლობაში მათ ერთი ჯარის კა-

ცი არ მოუციათ სახელმწიფოსათვის. ერთი შაური არ შეუტანიათ რესპუბლიკის ხაზინაში და როგორც პარაზიტები ცხოვრობდნენ რესპუბლიკის დანარჩენ მოქალაქეების ხარჯზედ. ეს მათ არ ეძვარს, როგორც ეტყობა, მათ მეთაურებს გადუწყვეტილი, რომ უკეთესი იქნება, რომ მოსაგებიც, თუ ციხეაღის რაიონში მცხოვრებ ქართველ დემოკრატებს დამორჩევდნენ, მათ ქონებას ხელში ჩაიგდებდნენ და ჩვენ მოქალაქეებს ხარკს დაადებდნენ კონტრიბუციის სახით ყოველდღიურ ხარჯებისათვის.

იმ აღმანიებს, რომელთაც ამ ორი წლის განმავლობაში არავითარი ვალი არ მოუხდიათ რესპუბლიკის წინაშე, სურთ ჩვენი მშვიდობიანობის სიყვარული ბოროტად გამოიყენონ. დღეს რესპუბლიკამ უნდა სთქვას „კამარა“. და მთელი თავისი სიძლიერით უნდა შეაგნებოს თავ-მშვენიელ ბრბოებს, თუ რას ნიშნავს რესპუბლიკანური წეს-რიგის დაცვა და მოქალაქის ელემენტარულ მოვალეობის ასრულების საჭიროება. აჯანყებულ ოსებს მეთაურობენ ჩრდილოეთიდან მოსული შეიარაღებული მოყაჩაღე ბრბოები. ასე ესმით კავკასიის კომუნისტებს ხელშეკრულების ასრულება. ჩვენ გვარწმუნებენ, რომ მოსკოვის მთავრობამ ეს არ იცის, რომ ის წინააღმდეგია თავისი „პერიფერიების“ ამნაირ გამოსვლებისათვის. შეიძლება მართლაც ტაქტიკური მოსაზრებით დღეს არ უნდოდეს მოსკოვს გაამწვავოს დამოკიდებულება ჩვენს რესპუბლიკასთან. თუ ეს ასე არის, მით უარესი მოსკოვის მთავრობისათვის. მაშასადამე, მას არ შესწევს ძალა აღაგმოს მისი ბანდები. რესპუბლიკის მთავრობა ერთხელ და სამუდამოდ აღაგმავს ქვეყნის მოღალატეებს. ის ვალდებულია სამუდამოდ ბოლო მოუღოს ამ ვანდელის.

ის მკაცრი ზომები, რომელსაც ჩვენი რესპუბლიკა იძულებული ხდება მიმართოს მესამეთ აჯანყებულ ოსეთის რაიონის ასალაგმავთ, იქნება წმინდა თვალდაკრული აქტი ჩრდილოეთიდან შემოჭრილი მტრის წინააღმდეგ, ეს იქნება მოძალადებთან და მტარვალბთან ბრძოლა ადგილობრივი მცხოვრებთა დასაცავით, რესპუბლიკის და დემოკრატიის დასახსენლად“.

გ ა ზ ე თ ი „კ ო მ უ ნ ი ს ტ ი“. 1920 წლის 13 ივნისი. „ყველას გასაგონათ (სამხრეთ ოსეთის აჯანყების გამო)“.

ს ტ ა ტ ი ა ხ ე ლ მო უ წ ე რ ე ლ ი ა

„ოსეთი კვლავ აჯანყდა და თავის შინ მან საბჭოთა ხელისუფლება (მთავრობა) გამოაცხადა; ის ისწრაფვის ეროვნული თვითგამორკვევისაკენ. ასეთი აჯანყება იქ დაახლოებით ამ ორი უკანასკნელი წლის განმავლობაში მესამეჯერ ხდება. აქედან აშკარაა, თუ რანაირ სერიოზულ მოვლენასთან გვაქვს ჩვენი აქ საქმე. თითოეული პოლიტიკური პარტია ვალდებულია ნათლად და გარკვევით გამოთქვას თავისი დამოკიდებულება ოსეთის აჯანყების შესახებ. თავისთავად იგულისხმება. რომ საქართველოს სხვადასხვა ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიების დამოკიდებულება იმ წვრილ ეროვნებათა ნაციონალური თვითგამორკვევის საკითხთან, რომელსაც საქართველოს ტერიტორიაზე ცხოვრობენ, წინააღმდეგ ყველაფერს აშკარაა: ეს პარტიები არავითარ თვითგამორკვევის უფლებას არ ცნობენ არა თუ საქმით, არამედ სიტყვითაც კი და ამიტომ ისინი გადაჭრით ძალადობის მომხრენი არიან და ითხოვენ, რომ სამხრეთ ოსეთის აჯანყება იარაღის საშუალებით იქნას ჩაქრობილი. ნათელი და აშკარაა აგრეთვე საქართველოს კომუნისტური პარტიის დამოკიდებულება ამ აჯანყებასთან, რომელსაც მიზნით აქვს დასახული ეროვნული თვითგამორკვევა კომუნისტების პრაგრამა ყველას გასაგონათ ამბობს, რომ ყველა ეროვნებას აქვს უფლება ნაციონალური თვითგამორკვევისა სრულ გამოყოფამდე და ცალკეულ სახელმწიფოს დაარსებამდე. მაშასადამე ამ უფლებას ვერ წაუბრთმევთ ჩვენ ვერც სამხრეთ ოსეთის მცხოვრებთ, რამდენადაც მათ განსაზღვრულ ტერიტორია უჭირავთ და რამდენადაც ისინი სხვა ეროვნებათა ტერიტორიას თავს არ ესმინან. ამას თხოულობს ნამდვილი, ჭეშმარიტი დემოკრატიზმის პრინციპი, და ამიტომ ნაციონალური მოძრაობის ყოველივე ძალდატანებითი ჩაქრობა დაუშვებელია და დასაგმობია.

ასეთი ორი ერთი მეორეს ძირიანათ საწინააღმდეგო შეხედულება კონკრეტულათ ოსეთის ხალხის თვითგამორკვევაზე. პირველი შეხედულება საესვებით გაიზარტეს ბურჟუაზიის იმპერიალისტურ სულისკვეთებას, მეორე დგას პროლეტარიატის თვალთახედვის წერტილზე და ეყრდნობა მუშათა ინტერნაციონალის საფუძველზე. მაგრამ არის კიდევ მესამენაირი დამოკიდებულება სამხრეთ ოსეთის აჯანყებასთან, რომელიც სიტყვით სცნობს ერთა თვითგამორკვევის უფლებას, მაგრამ საქმით მას უარყოფს. ასეთი პარტიები მენშევიკების დამოკიდებულება სამხრეთ ოსეთის საკითხთან. სიტყვით ეს პარტია სცნობს ერთა თვითგამორკვევის, მაგრამ საქმით ის როგორც მმართველი პარტია საქართველოში, ისეების ნაციონალურ მოძრაობას ძალდატანებით აქრობს. ჩვენ ვამბობთ, რომ მენშევიკების ასეთი პოლიტიკა ვერ გამარ-

თლდება მუშათა ინტერნაციონალის პრინციპებით; მისი გამართლება შეიძლება მხოლოდ კაპიტალისტური ან იმპერიალისტური იდეოლოგიით.

მენშევიკების გაზეთები „ბორბა“ და „ერთობა“ ენერგიულად შეუდგნენ ასეთი პოლიტიკის გამართლებას. კიდევ მეტი ისინი მოითხოვენ რომ ჩვენ, კომუნისტებმა, დაედასტუროთ ეს ძალმომრეობის პოლიტიკა წვრილ ერთა მიმართ. მენშევიკებს გონიათ, რომ ჩვენ განგებ არაფერს ვაშბობთ აქამდის, მაგრამ ჩვენ არა ვართ ჩვეული სიჩუმეს, როცა ეს საჭიროა, მით უმეტეს ასეთ საკითხში.

თავის პოლიტიკას სამხრეთ ოსეთის შესახებ მენშევიკები ამართლებენ შემდეგი საბუთებით: 1) სამხრეთ ოსეთის თვითგამორკვევა ნიშნავს საქართველოს დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ გალაშქრებას. 2) ოსეთის შეიარაღებული აჯანყება საქართველოს რესპუბლიკის წინააღმდეგ რუსეთთან საზავო ხელშეკრულების დარღვევაა; 3) ოსეთის მოძრაობა, ეს ჩამორჩენილი კუთხის მოძრაობაა, ისაა მოძრაობა საშუალო საუკუნოების ახალი დროის დემოკრატიის წინააღმდეგ, რასაც საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა წარმოადგენს, ერთი სიტყვით, ოსეთი ქართული ვანდება, რომელიც რევოლუციის და დემოკრატიის სახელით დასჯილი და დამარცხებული უნდა იქნასო. ვერც ერთი ამ საბუთთან კრიტიკას ვერ უძლებს. რით უნდა შეუშალოს ხელი პატარა ოსეთის თვითგამორკვევამ შედარებით დიდ საქართველოს დამოუკიდებლობას. აშკარაა, თუ დიდი რუსეთის არსებობა, ხელს არ უშლის პატარა საქართველოს არსებობას, ის პატარა ოსეთის არსებობა ხელს ვერ შეუშლის საქართველოს არსებობას, რომელიც სრულებით არ საჭიროებს პატარა ოსეთის ტერიტორიას. მეორე მხრით, საბჭოთა რუსეთთან დადებული ხელშეკრულება აქ არაფერ შუაშია. საბჭოთა რუსეთმა, თანახმა მის მიერ აღსარებულ პრინციპისა ეროვნული თვითგამორკვევის უფლებისა, მან იცნო საქართველოს სახელმწიფოს დამოუკიდებლობა, მან უარი განაცხადა მის ყოველგვარ სუვერენულ უფლებებზე, მის შინაურ საქმეებში ჩარევაზე. მაგრამ ეს სრულებით არ ნიშნავს იმას, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ სხვა წვრილ ეროვნებათ, როგორიც არიან თუნდაც ოსები, ეროვნული თვითგამორკვევის უფლება ამ ხელშეკრულების ძალით აღარ აქვთ. ამის მტკიცება პირდაპირ ამსურლია. მაგრამ მენშევიკები ამბობენ, რომ აჯანყებას საიდუმლოთ ხელი შეუწყო და დაეხმარა საბჭოთა რუსეთით. მაგრამ ოსეთი წინათაც ორჯერ აჯანყდა, როცა საბჭოთა რუსეთს მისთვის არავითარი დახმარების აღმოჩენა არ შეეძლო და რათ არ უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ ახლაც ის დამოუკიდებლათ აჯანყდა? მაშასადამე, საზავო ხელშეკრულების არავითარ დარღვევას აქ ადგილი არ აქვს. მაგრამ მენშევიკებს აქვთ კიდევ მესამე საბუთი.

ოსეთი, იმათი აზრით, წარმოადგენს საქართველოს ვანდებას, ის იბრძვის რევოლუციის წინააღმდეგ, ის იცავს საშუალო საუკუნოების წეს-წყობილებას, მას აქვს მტაცებლობითი და ყაჩაღური ხასიათი; და გარდა ამისა, ოსეთის აჯანყებამ ვერ წამოაყენა ვერავითარი ლოზუნგი, ვერც ნაციონალური და ვერც სოციალური. ჯავის აჯანყებულთ არასოდეს არ წამოუყენებიათ თავის ლოზუნგ რაიმე გარკვეული და განსაზღვრული ლოზუნგები, რომელთა სახელით ისინი იბრძვიან; ისინი იღებენ მათთვის სრულებით უცხო და გაუგებარს ლოზუნგებსო და სხვ. ყველა ამის ძალით საქართველოს დემოკრატია, მენშევიკების აზრით, ვალდებულია ჩააქროს ჯაველ ოსების მოძრაობა იარაღის საშუალებით. რომ სამხრეთ ოსეთი საქართველოსათვის არ წარმოადგენს ვანდებას, რომ ის არ იბრძვის რევოლუციის წინააღმდეგ, ეს ყველაფერი აშკარაა, მაგრამ ყველაზე უფრო გაუგებარია აქ ის, რომ ოსეთის მოძრაობისათვის არავითარი ლოზუნგი არ წამოუყენებიათ. როგორც ჩანს ბოლშევიკური კომუნისტური ლოზუნგები, ლოზუნგები საბჭოთა ხელისუფლებისა, მენშევიკებისათვის ლოზუნგები არაა, ვინაიდან ეს ლოზუნგები მათ არ მოსწონთ. მენშევიკები ვერ უარყოფენ იმ ფაქტებს, რომ სამხრეთ ოსეთი საბჭოთა მთავრობის დროშის ქვეშ იბრძვის, მაგრამ ეს მისი უფლებაა. ისე, როგორც ქართველი დემოკრატია მოითხოვს თავის თვითგამორკვევას და წინააღმდეგობას უწევს ყველა იმას, ვინც მათ ძალით თავს ახვევს თავის ნებისყოფას, ისევე ჯავის ოსებს სრულ უფლება აქვთ ქვეშარბიტი დემოკრატიზმის სახელით მოითხოვონ რომ ძალდატანებით მათ წურავინ მოახვევს თავის ნების ყოფას.

— თქვენ არ მოგწონთ საბჭოთა პრინციპები, მაგრამ ნება მოგვეცით ჩვენ შინ განვხორციელოთ ეს პრინციპები — იი რას ამბობენ და რას მოითხოვენ საქართველოს დემოკრატიისაგან ჯავის ოსები.

ერთი სიტყვით, შეიარაღებული ძალით ჯავის მოძრაობის ჩაქრობა არ მარბილება საერთაშორისო სოლიდარობის პრინციპებით, ეს ეწინააღმდეგება მუშათა ინტერნაციონალის ჯე-

ლა საუკეთესო იდეებს. პარტიას, რომლის პროგრამაში ერთა თვითგამორკვევის უფლებაა აღიარებული, არ შეუძლია ოსეთის ხალხის თვითგამორკვევას შეებრძოლოს ტლანქი ძალით. ეს იქნება თავისი პროგრამის უარყოფა, ეს იქნება დანაშაული ინტერნაციონალური პროლეტარიატის წინაშე.

მეზობელ ხალხთა ძმური სოლიდარობის სახელით, ჩვენ ვთხოვლობთ, რომ ოსებზე ძალდატანება არ იქნას ხმარებული, რომ ამ ნიადაგზე არ დაიღვაროს ჭარბი და ოს მუშების და გლეხების სისხლი. თუ მართლა არსებობს ერთა თვითგამორკვევის უფლება, თუ მენშევიკებს არ ამოუშლიათ ეს უფლება თავის პროგრამიდან, იმათ არ აქვთ არავითარი საფუძველი ოსეთზე ძალდატანების გასამართლებლათ. ამას თხოვლობს არა თუ სოციალიზმის, არამედ უბრალო დემოკრატიზმის პრინციპი. და გარდა ამისა ამსვე თხოვლობს თავთ საქართველოს დამოუკიდებლობის ინტერესს იმ დროს, როცა ამ დამოუკიდებლობას გარეშე მტრები ემუქრებიან, ვინაიდან ასეთ დროს საჭიროა, რომ მას ზურგი გამაგრებული ქონდეს და არ საჭიროებდეს იმ სამხედრო ძალების დახმარებას. საქართველოს ინტერესები თხოვლობენ, რომ ოსეთთან ის მეგობრულ განწყობილებაში იყოს, და ის შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ რომ საქართველოს დემოკრატია იცნობს ოსების ეროვნულ თვითგამორკვევას. თუ ასეთი ცნობა არ მოხდა, თუ ოსეთის აჯანყება უხეში ძალით იქნა ჩაქრობილი, მაშინ მთელი პასუხისმგებლობა ამ ძმთა შორის სისხლის ღვრაში თავს დაატყდება საქართველოს მენშევიკების პარტიას და სხვას არავის. ეს კიდევ არააფერი. ამით საფრთხეში ჩავარდება თავთ საქართველოს დამოუკიდებლობა, რომლის დაცვას თითქო ასე ენერგიულათ ცდილობენ მენშევიკები. მაშ ძირის სისხლის მღვრელი ომი მოძმე ხალხთა შორის, და გაუმარჯოს ძმურ, სოლიდარულ განწყობილებას! გაუმარჯოს ერთა თვითგამორკვევის უფლებას“.

გ ა ზ ე თ ი „ე რ თ ო ბ ა“. 1918 წლის 15 ივნისი.
„ი ი დ ე ე ო ს ე თ ე ზ“ (ს ტ ა ტ ი ა ხ ე ლ მ ო უ წ ე რ ე ლ ი ა)

„ბოლშევიკებმა ხმა ამოიღეს. მათ თქვეს თავის გულის ნადები, მაკრამ ისე, როგორც შეფერის მათ იდეურძობას.

ისინი წინააღმდეგი არიან, რომ საქართველოს ჯარმა იარაღით გასცეს პასუხი აჯანყებულ ჯავის ხელებს. რათა? იმიტომ ხომ არა, რომ ეს აჯანყება თითონ მათ მოაწყვეს და მათი ლოზუნგების საფარველ ქვეშ დააყენეს ის ნასტრაინიკალი და ნაპრისტავალი ხელმძღვანელები, რომელნიც ყაჩაღებთან ერთად ამყარებენ ცხინვალის რაიონში ბალშევიკურ „სოციალიზმს“?

ერთა თვითგამორკვევის — ამ დიდი იდეის სახელით ამართლებენ ბალშევიკები ოსების მუხანათურ-თავდასხმას.

ოსები თავს დაგვესხნენ მაშინ, როცა, ჩვენ ფრონტი გვეკონდა ადერბეიჯანის საზღვარზე და ბათუმის ოლქში. იმას ეძახიან ჩვეულებრივ ენაზე — მოლაღატებობა, დემოკრატიისათვის ზურგში მახვილის ჩაქმება, რაც ჯავის ოსებს მათი ბალშევიკური ყაჩაღების ლიდერობით სისტემატად დადამტკიცათ, და თუ ჩვენ ამის წინააღმდეგ გავილაშქრეთ, ესე იგი თავდასხმელი მოვიგვრეთ, ეს არის თურმე „თვითგამორკვევის უფლების შელახვა“.

მერე მართალია ბოლშევიკების იდეური წუწუნი? „კომუნისტების“ პროგრამა ყველას გასაგონათ ამბობს, რომ ყველა ეროვნებას აქვს უფლება ნაციონალური თვითგამორკვევისა, სრულ გამოყოფამდე და ცალკე სახელმწიფოს დაარსებამდე“. კეთილი მაგამ ერთი ვიკითხოთ, მართლა ახორციელებს ამას კომუნისტების ლაშქარი და კომისრები?

ავიღოთ ჩრდილო-კავკასია, სადაც იმყოფება ასეთი მთავარი ტერიტორია. ბოლშევიკებმა ჯავის ხეობის გადმოსახლებულ ოსებს ურიგებენ სახელმწიფოებრივ უფლებებს — რატომ ჩრდილო ოსეთის, ესე იგი ოსების ნამდვილ ტერიტორიაზე არ ახორციელებენ ამ თავის პროგრამას? იქ ხომ საქართველო აღარ ყავთ ხელის შემშლელი! ან ჩეჩნები, დღესტნელები რატომ ვერ ღებულობენ დამოუკიდებლობას, ან კიდევ ყაზახები და სხვ.? რათ დაუყენეს პათ სთავეში ზევიდან დანიშნული კომისრები და წითელ არმიელთა სისხლიანი ხმტკებით ახლობენ მათ თავისუფლებას?

როცა გაზ. „კომუნისტი“, რომელიც თფილისში გამოდის, ასე ებლაუქება ამ დიდ ლოზუნგს, ამავე დროს, რათ ხდება, რომ კავკასიის გაზ. „კომუნისტი“ რუსულ ენაზე, ძირითადად უარყოფს ამ ლოზუნგს? იგი ამბობს „რომ ბურჟუაზიული რევოლუციის ხანაში 1917 წელს ხალხთა თვითგამორკვევის პრინციპი იყო მომენტის შესაფერი ლოზუნგი იმისთვის რომ და-

ენგრა მეფისა და მემამულეთა სახელმწიფო, ძირი გამოთხარათ მისი ცენტრალიზმისათვის და ასე დაესუსტებიათ იგი“.

ახლა კი, ცხადია, თავის კომუნისტურ ცენტრალიზმისათვის ძირის გამოთხრა არ სურთ. ამრიგით, ბალშევიკების ეს იდეა ბუშმენურ წესით ტარდება. იგი კარგაა, როცა ამით სხვის სახელმწიფოს არღვევ. ცუდია, თუ იგი შენ სახელმწიფოს გიარღვევს.

ახლა ყველასათვის ცხადია, თუ რა მიზანს ემსახურება თვლისელი „კომუნისტა“, როცა ჯავის ხეობაში უნდა შექმნას საბჭოთა დამოუკიდებელი რესპუბლიკა და იმავე დროს მთავარი ოსეთისათვის თვითგამორკვევან სიტყვის თქმაც კი კონტრარევოლუციონერობათ მიაჩნია.

დიახ, ცხადია, რომ ჯავის თვითგამორკვევა არის საქართველოს დარღვევის ბოროტ-სურ-ვილით წამოყენებული, ხოლო გაზეთი ირწმუნება, რომ ჯავა არ ესაჭიროება საქართველოს, და სხვა ლათიები, მხოლოდ დარისევლობაა ამ შავი განზრახვების დასაფარავათ მოყვანილი.

მაგრამ მათი ორმაგი თვალთმაქცი პოლიტიკის კული კალთიდან მოსჩანს და ამხელს მათს აზრსა და მოქმედებას.

მაშ ასე, ბალშევიკები ოპირიბოვნენ. იღებენ ცუდლუტობას ეწვეიან, რომ თავის აჯან-ყების წყურვილი ჩვენი დემოკრატიის წინააღმდეგ როგორმე მაღალი ფრახების სამოსელში გაახვიონ.

მაგრამ იქნება ჩვენთვის, დემოკრატიისათვის არის სავალდებულო, ოსთა თვითგამორ-კვევა ჯავის ხეობაში? ჩვენ ხომ მართლა მომხრე ვართ ეროვნული თვითგამორკვევის, ვაფ-სინჯოთ ესეც:

ყოველ ერს აქვს უფლება თვითგამორკვევის. ეს მართალია. მაგრამ ამ შემთხვევაში უნდა დაისვას საკითხი მთელი ერის. ანუ მისი დიდი უმრავლესობის შესახებ. ოსებს აქვთ უფლება თვითგამორკვევისა, ეს უდათა. მაგრამ ყველა ოსის სიფელს, ან თემს ასეთი უფლება არ აქვს.

საქართველო დამოუკიდებელია დღეს, მაგრამ მასში არ შედიან არც სოჭის ოლქის ქარ-თველები, არც კავკასიის, არც მინერალურ წყლების რაიონში მცხოვრებნი, რამდენადაც ისინი აღვილობრივი მკვიდრნი არიან. განა მათი ყოფნა იმ რაიონებში, შეიძლება გახდეს საბოთი კავკასიისა და სლავისაგან ქართულ სახელმწიფოს შექმნისა?

რასაკვირველია არა. ეს არც ბალშევიკებს მსკელია თავში. ჩვენ, მით უმეტეს.

გორის მაზრაშიც რამდენიმე სოფელია და ერთი-ორი თემი არის ოსებისგან შემდგარი. მაგრამ განა მათაც ისე არ უნდა ვუყუროთ როგორც ქართველთა კოლონიის ჩრდილო კავ-კასიაში? ცხადია, ეს არის მცირე ნაწილი ერისა, რომელიც მეორე-ერას ფარგლებში მოყო-ლია ხალხთა ნარევათ ცხოვრების გამო. ოსები არიან კახეთში, ალაზან გაღმა, არიან ატენის ხეობაში, არიან ტრეიქსის ხეობაში, ჯავაში, რაჭაში, საჩხერის მაზრაში, მაგრამ ესენი შე-ადგენენ რამდენიმე სოფელს, რომელიც საქართველოს უდავო ტერიტორიაში შედის, ამიტომ მათ ეროვნულ განცალკევებაზე ლაპარაკი შეუძლებელია. აქ შეიძლება საკითხის დასმა მხო-ლოდ მათი კულტურული განვითარების უზრუნველყოფაზე. არც მეტი, არც ნაკლები. წი-ნააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენ მივიღებდით ისეთ დებულებას, როცა უმრავლესა-ერი უნდა გახდეს მსხვერპლი უმცირესობის, რომელიც მის საზღვრებზე ნარევათ ცხოვრობს და ამით მის ტერიტორიას აჭრელებს.

სად გაგონილა, რომ რამდენიმე მილიონი მცხოვრები შეწიროდეს მსხვერპლად რამდე-ნიმე ათასიერსა ჯავის ხეობის დამოუკიდებლობა, კახეთის ოსების და სხვა წვრილი ეროვ-ნულ ნაშთების, იქნებოდა საქართველოს დარღვევა, მისი საზღვრების მოშლა და ადვილათ დასაპყრობათ გადაქცევა. ბალშევიკებს რომ ეს სურთ, ჩვენთვის ეს ყოველ გვეს გარეშეა, მაგრამ როცა ისინი ამ იდუმალ ზრახვას ერთა თვითგამორკვევის იდეას ახევენ თავზე, ეს იდეური შანტაჟია და მეტი არაფერი. თვითგამორკვევის უფლება სრულ დამოუკიდებლობამდე აქვს ერებს, და არა ერთა მცირე ნაშთებს, რომელნიც გადასახლებულან სხვა ეროვნების ფარგლებში და არც ერთ სოციალისტს არ უქადაგნია აქამდე ყოველი სოფლის და თემის თვითგამორკვევა. არამედ აღიარებდენ თვითგამორკვევას მთელი ერის, როგორც ასეთის.

ოსეთის თვითგამორკვევა ამ პრინციპის მიხედვით უნდა მოხდეს ე. წ. ჩრდილო ოსეთ-ში, სადაც ოსთა ოთხმოცდაათი პროცენტი ცხოვრობს და არა ჯავაში, სადაც სულ რამდე-ნიმე სოფელია ოსის.

ეს გახლავთ სოციალისტური სიმართლე და არა ის, რასაც ბალშევიკები გაიძახიან მუხა-ნაურთი მიზნით ყველას გასაგონათ, თვით გაზეთის ფურცლებზე.

ამ პრინციპს ვადგვიართ ჩვენ, ქართველი სოციალ-დემოკრატები საერთაშორისო პრო-ლეტარიატის დიდებულ მოძღვრებთან ერთად.

ხოლო ბოლშევიკების აჯანყების მართლებას საკუთარ სახელს ვაძლევთ, ეს არის მოლა-ლოცობა საერთაშორისო სოციალიზმის, ეს არის მოლაღატობა საქართველოს დემოკრატიის და მისი რესპუბლიკის“.

გ ა ზ ე თ ი „ე რ თ ბ ა“. 1920 წლის 18 ივნისი. „ოსების
აჯანყება და ჩრდილო-კავკ. კომუნისტები“
(სტატია ხელმოწერელია)

„კავკასიის კომუნისტების გაზეთი „საღდატ. რევოლუციის“ 4 ივნისის ნომერი სხვათა შორის შემდეგსა სწერს „აჯანყება, რომლის შესახებაც ჩვენ თავის დროზე ვწერდით, ფაქ-თოვდება და ფეხს იკიდებს. სამხრეთ ოსეთის პროლეტარიატი ემზადება სამკედრო-სასი-ცოცხლო ომი გამოუცხადოს ქართველ ჯალათებს — ჟორდანის მთავრობას.“

როდესაც განმთავისუფლებელი მოძრაობის ტალღები შეიჭრნენ ჩრდილოეთიდან სამ-ხრეთ ოსეთში, მშრომელი მთის ოსებმა გამოაცხადეს თავიანთ ჰეგემანში საბჭოთა მთავრობა, მიმართვეს რა რუსეთის საბჭოთა მთავრობის ხელმძღვანელებს, სამხრეთ ოსეთის ყრილობის წარმომადგენლები, პროტესტს აცხადებენ, რომ ისინი ძალით შეუერთეს ბელუოკრატული რუსეთის ნაბუშარ სოციალ-გამყიდველების საქართველოს რესპუბლიკას. მთას ესმის ეს ხმა, ესმით გამხეცებულ მენშევიკების კბილების კრაჭუნი და წინასწარვე გრძნობენ, რომ დაკო-ყებული ხელები რუსეთის პროლეტარიატის, მიეშველება მათ“.

ასე „იცავენ“ და „ასრულებენ“ მოსკოვში საქართველოსთან დადებულ ხელშეკრულებას ჩრდილო კავკასიის კომუნისტები!
ვის უნდა მოეთხოვოს პასუხი?“

Л. М. ТОИДЗЕ

ОБРАЗОВАНИЕ ЮГО-ОСЕТИНСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ

Резюме

Автор на основе анализа многочисленных документальных материалов прослеживает процесс образования Юго-Осетинской автономной области в составе Грузинской ССР.

После долгой подготовительной работы Юго-Осетинская автономная область была образована в апреле 1922 года. В ее состав, наряду с деревнями, населенными осетинами, были включены грузинские селения (с центром в г. Цхинвали), что вызвало законное недовольство со стороны грузинского населения.

Официальные протесты, направленные сельскими (грузинскими) сходками по этому поводу в высшие инстанции Грузинской ССР, не были учтены партийным и советским руководством республики, что было воспринято общественностью как ущемление национальных интересов грузинского народа.

В работе содержится попытка раскрыть причины, обусловившие обострение межнациональных отношений, обосновывается необходимость политического урегулирования отношений между грузинским и осетинским народами.

L. M. TOIDZE

FORMATION OF SOUTH OSSETIAN AUTONOMOUS OBLAST

Summary

Having analysed numerous documents the Authors traces back the process of formation of the South—Ossetian Autonomous Oblast (region) within the Georgian SSR.

The South Ossetian Autonomous Oblast was formed in the april of 1922 after a long preparatory work. Besides the villages inhabited by Ossetians, it contained Georgian villages (with the centre in the town of Tskhinvali), this latter fact causing quite legitimate discontent among the Georgian population.

Official protests addressed to the highest authorities of the Georgian SSR by the Georgian village meetings were ignored by the party and soviet authorities, and this was considered by the society, as infringement upon national interes s of the Georgian people.

The Author attempts to reveal factors causing strained national relations, gives reasons for the urgency of political settlement of relations between the Georgian and Ossetian peoples.

ვალერი სილოგავა

ეპიგრაფიკული ეპიუდეგი და შენიშვნები

3. „ქელი და სიმტიცე“ სოფელ ვარიანიდან

შუა ქართლში, ქ. გორიდან ჩრდ.-დასავლეთით 14 კმ-ზე, იაკობ გოგებაშვილის მშობლიურ სოფელ ვარიანში, სოფლის განაპირას, ვაშლის ვრცელი ბაღებით გარშემორტყმულ მინდორზე დგას ამჟამად დანგრეული ეკლესია „დედალეთისა“. ეკლესია აგებულია მდინარის ხეობის ქვევით, რომლებიც ერთმანეთთან შეკავშირებულია კირქვის დუღაბის სქელი ხსნარით. კედლების კუთხისა და თაღების ქვევად გამოყენებულია მუქი შავიამნისფერი და ღვინისფერი ქვის ფილების სწორკუთხად გათლილი მოზრდილი კვადრები. ამჟამად (1983) დგას საყდრის მხოლოდ დახეტილ-დაბზარული და ბევრგან სანახევროზე მეტად გადანგრეული კედლები, ხოლო მისი ჭერი და სახურავი მთლიანად ჩანგრეულ-ჩაქცეულია. აქა-იქ კედლებზე საკმაოდ მოზრდილი ხეებიცაა ამოსული (ძირითადად — ლეღვი, კუნელი...)*.

ღმრთისმშობლის მოზრდილ ეკლესიას შესასვლელი ჰქონია სამი მხრიდან. მათგან, შედარებით მეტ-ნაკლები სისრულით, მოღწეულია ჩრდ. შესასვლელი. მისი თალი და გვერდითი კიდეები ამოყვანილია ღვინისფერი ტუფის გათლილი ფილებით. შესასვლელის ჭრილის ბალავრად გადებულია შავიამნისფერი ტუფის დიდი ზომის (140×30 სმ.) ფილა, რომელიც კედლის წყობაში ღრმად არის ჩასმული. ამის გამო, მას გადმოფარებული აქვს შესასვლელის თაღის განიერი წარბი, რომელსაც ატმოსფერული ნალექებისაგან კარგად დაუცავს, როგორც ეს ფილა, ისე მასზე ამოკვეთილი წარწერა (სურ. 1).

ფილაზე წარწერა ამოკვეთილია 8 სტრიქონად. პირველი სტრიქონი და მეორე სტრიქონის პირველი ასო (დ) შესრულებულია გარდამავალი მხედრული დამწერლობით. ხოლო დანარჩენი ტექსტი — ასომთავრულით. ასოები ამოკვეთილია ღრმა და განიერი კვეთით; ზოგიერთ ადგილას, სხვებთან შედარებით, ძალზე განიერი კვეთით. წარწერის სტრიქონებისათვის ფილის ზედაპირზე გავლებულია პარალელური განივი ხაზები, თუმცა, ასოები არათანაბარი სიმაღლისაა და ხაზებს შორის მათი მოთავსება არ არის დაცული. ასოების სიმაღლე: 2—4, 5—5 სმ., განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი — მოკლე, ღრმად ამოკვეთილი განივი ხაზი.

წარწერიანი ფილის ქვედა კიდე შემომტვრეულია და, გარდა ამისა, კიდესთან ახლოს ფილის ზედაპირი ატკეცილ-ამომტვრეულია. ამის შედეგად, წარწერის ბოლო ორი სტრიქონი ძალზე დაზიანებულია და ნაკლული, ისე, რომ მისგან მხოლოდ მეტად უმნიშვნელო ნაწილია მოღწეული. ეს მით უფრო დასანანია, რომ როგორც ჩანს, სწორედ აქ ყოფილა მოთავსებული ტექსტის ძი-

* საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, 5, თბ., 1990, გვ. 67,

რითადი და არსებითი ნაწილი, რომელიც, სამწუხაროდ, ამჟამად საბოლოოდ დაღუპულია. გარდა ამისა, ფილის ზედაპირი, უკვე ქვის თავისებურებიდან გამომდინარე, რამდენადმე ფოროვანია. ამის შედეგად, ასომთავრული ასოები ყო-

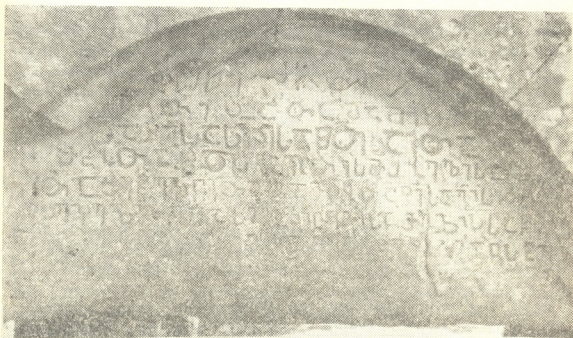
სურ. 1

ველთვის ერთნაირი სიმრგვალით და ლაზათით არ არის გამოყვანილი. ყოველივე აღნიშნულს ისიც უნდა დაემატოს, რომ ტიმპანის ფილა მარჯვენა მხარეს გაპობილია მთელ სიგრძეზე.

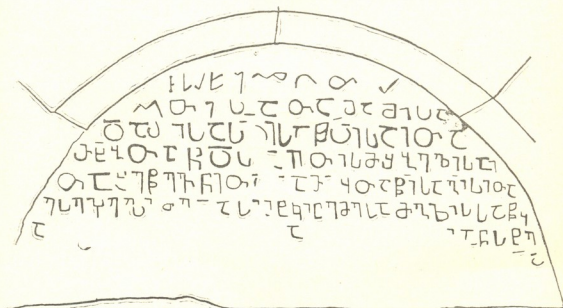
წარწერის ტექსტი ასეთია (სურ. 2, 3):

† საზელითა ღ(მრ)თისა(ი)თა, მამისა და ძისა, ს(უ)ლისა წ(მი)დისაითა. მ(ეო)ხ(ე)ბ(ი)თა წ(მი)დ(ი)სა ღ(მრ)თისმშ(ო)ბელისაითა, შეწევნითა და მ(ეო)ხ(ე)ბ(ი)თა წ(მი)დ(ი)სა გ(იორგ)ისითა, ესე ჰელი მე, და სიმტკიცე მე, სამგზის

საწყალობელ[მ(ა)ნ სტეფან[ნე(?) [დავწერე. შევსწირე ვარ]იანს ტე[...]] [სა-
ლოცველ]ად.

სურ. 2

სურ. 3

როგორც ვხედავთ, წარწერა ეპიგრაფიკული საბუთია და იისი ტექსტი წარმოადგენს „ჰელს“ და „სიმტკიცეს“. სამწუხაროდ, ტექსტის ნაკლებობის გამო, გაურკვეველია, თუ რას შეეხებოდა იგი. თითქოს ცხადია მხოლოდ ის, 6. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1990, № 4

რომ იგი რალაც შეწირულებას გადმოსცემდა. საეჭვოა ასევე, საბუთის გამცემის სახელის („სტეფანე“) აქ წარმოდგენილი წაკითხვა — ამის საფუძველს მხოლოდ სახელის აღმნიშვნელი სიტყვის ბოლოს შემორჩენილი ასოები **ა, ე**, გვაძლევს (თუ დავუშვებთ, რომ სახელი დაუქარაგმებლად იყო გადმოცემული, არ არის გამორიცხული, რომ აქ ასევე წავიკითხოთ „იოვანე“). შეიძლება მასთან რაიმე წოდების, ან თანამდებობის („ჰევისუფალი“?) სიტყვაც იყო აღნიშნული. ტექსტის დასასრული ფორმულაც, ალბათ, უფრო ვრცელი იყო, მაგრამ რადგან აქ ვარიანტების დიდი მრავალფეროვნებაა შესაძლებელი, მისი უფრო ვრცელი სახით აღდგენისაგან თავს ვიკავებთ.

წარწერის პალეოგრაფიული ნიშნებიდან აღსანიშნავია შემდეგი:

ტექსტის პირველი სტრიქონი და მეორე სტრიქონის პირველი ასო, როგორც აღინიშნა, შესრულებულია გარდამავალი მხედრული დამწერლობით. ასომთავრული ასოებიდან:

ც **ა**-ს მუცელი ნახევარწრეზე მეტი მოხაზულობისაა, რომელსაც განივი ხაზი უშუალოდ, ყელის გარეშე, პირდაპირ რკალზე ადევს. ეს ასო ტექსტში დასტურდება ორნაირი მოხაზულობით — ერთია ჩვეულებრივი, მრგვლოვანი ასომთავრული მოხაზულობა, რომლის შესახებაც აღვნიშნეთ, მეორეა — კუთხოვანი მოხაზულობით (განსაკუთრებით თვალსაჩინოდ და გამოკვეთილად მე-4 სტრიქონის ბოლოს და მე-5 სტრიქონის დასაწყისში), რომელიც რამდენადმე ნუსხურ მოხაზულობას ემსგავსება, თუმცა, ზომით ასომთავრული ასოების სიდიდისაა.

ბ **დ**-ს სწორი მოხაზულობის წრეს განივი ხაზი უშუალოდ ადევს, თანაც მარცხნიდან მარჯუთი გახსნილია, ბოლომდე განივ ხაზთან შეერთებული არ არის.

ძ **თ**-ს მუცელი ყველა შემთხვევაში გადმოცემულია სწორი წრის სახით, რომელსაც მიდგმული აქვს მოზრდილი მარჯუთი, განივი ხაზი, ძირდაწვეული კაუჭით.

წ **წ**-ს თავმუცელი, რომელიც რამდენადმე დაკუთხული მოხაზულობისაა, განსაკუთრებით მუცელი, ყველა შემთხვევაში შეკრულია.

ზ **ლ** კუთხოვანი მოხაზულობისაა, განუსხურებისაკენ მიდრეკილებით, თუმცა, სიდიდით ასომთავრული ასოების ტოლია.

ი **ღ**, **ც** **ც** და მათთან ერთად კუთხოვანი **ე** **ტ** ნუსხური მოხაზულობისაა, თუმცა, როგორც ამ წარწერის ნუსხური მოხაზულობის მიდრეკილების სხვა ასოები, ესენიც დანარჩენი ასომთავრული ასოების ზომისაა და ტექსტში პროპორციულადაა განლაგებული.

აღსანიშნავია, აგრეთვე, დამწერლობის დაბალი დუქტუსი, ასოების „დაძვარი“ მოხაზულობა.

აღწერილი პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით წარწერა **X** ს-ით, ან **XI** ს-ის დასაწყისით თარიღდება. ამავე ხანით თარიღდებს მას ტექსტის რეალები — დიპლომატიკური ტერმინი „ჰელი“, რომელიც, ჩვენს ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული ტრადიციით, საბუთის აღსანიშნავად მხოლოდ **XI** ს-ში, ან **X—XI** სს-ში გვხვდება. ყოველივე აღნიშნულის მიხედვით, ვარიანს

წარწერა, როგორც ჩანს, X ს-ის დასასრულით და XI ს-ის დასაწყისით უნდა დათარიღდეს¹.

მიუხედავად იმისა, რომ ვარიანის წარწერის ტექსტის არსებითი ნაწილი ძალზე დაზიანებულია, ტექსტის მოღწეული ფრაგმენტები მაინც მნიშვნელოვანია: ჯერ ერთი, ტექსტის მიხედვით ცხადია, რომ წარწერა განეკუთვნება ჩვენამდე მოღწეულ იმ მცირერიცხოვან ეპიგრაფიკულ საბუთებს, რომელთაც „კელი“ ეწოდებათ; აქვე დასტურდება მეორე დიპლომატიკური ტერმინი „სიმტიციე“, რომელიც ეპიგრაფიკულ ძეგლებში აქამდე უცნობი იყო და ბოლოს, ტექსტის შემორჩენილი ფრაგმენტის („...იანს“) მიხედვით, თუ აქ წარმოდგენილი აღდგენა („[ვარ]იანს“) სწორია, მივიღეთ, რომ წარწერაში დასტურდება ტოპონიმი „ვარიანა“, რომელიც ამ ადგილს უძველესი დროიდან, სულ ცოტა X ს-დან მაინც პრეტენდია.

საღვთისმშობლის, ვარიანის წარწერის გარდა, სპეციალურ ლიტერატურაში სულ შვიდი „კელია“ აღრიცხული — ოთხი ზემო სვანეთის წარწერა-გრაფიტებში, ერთი — რაჭაში (ზემო კრიხი), ხოლო ორი — აღმოსავლეთ საქართველოში (მეჭუდის და გომეწერის წარწერები)². ამჟამად მათ უნდა მიემატოს ვარიანის წარწერაც, რომელსაც ტექსტის მიხედვით, ეწოდება როგორც „კელი“ ისე „სიმტიციე“.

ტერმინი „კელი“, მისი მნიშვნელობა, დანიშნულება და გავრცელების ქრონოლოგიური საზღვრები საგანგებოდ შეისწავლა აკად. ნ. ბერძენიშვილმა³, რომლის მიერ მიღებული დასკვნები შემდეგშიც არაერთხელ დადასტურდა ახალგამოცემული მასალებით.

ტერმინი „სიმტიციე“ ერთ-ერთი ქართული დიპლომატიკური ტერმინია. საღვთისმშობლის ცნობილ ისტორიულ დოკუმენტებში იგი ყველაზე ადრე დასტურდება მელქიზედე ქართლის კათალიკოსის „დაწერილში“ სვეტიცხოვლისადმი. უკანასკნელი გამოცემის მიხედვით 1031/1033 წწ. დათარიღებულ ამ საბუთში, ტერმინი „სიმტიციე“ ორგზის გვხვდება: 1. მელქიზედე კათალიკოსის ხელრთულობაში — „თქუენ, წმიდანო მღვდელთ-მოდღუარნო, რომელთა ესე დაწერილი და განგებული სულისა ჩემისაი ჰნაზოთ, თქუენ ს ი მ ტ ი ც ი ე დაწერეთ“⁴ და 2. ოქროპირ ქართლის კათალიკოსის ხელრთულობაში, სადაც აღნიშნულია — „ესე, ვითა... მელქიზედე ქართლისა კათალიკოსსა თვისა ჯელითა ს ი მ ტ ი ც ი ე დაუწერია... მეცა გლახაკსა... ჩემითა ჯელითა დამიწერია და მათი ბრძანებული დამიმტიციებია“-ო⁵.

¹ წარწერის ტექსტი 1984 წელს გამოსცა პროფ. ი. მეგრელიძემ (იხ. მისი, სიძველეები ლიახვის ხეობაში, თბ., 1984, გვ. 108). სამწუხაროდ, წარწერის ამ გამოცემაში ტექსტი რომ საბუთს წარმოადგენს შეუმჩნეველი დარჩა (ამის შესახებ იხ. სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტ. II, თბ., 1988, გვ. 186). ამავე პუბლიკაციაში წარწერის ვარაუდობა მხედრულით შესრულებული ნაწილი დაზიანებულია როგორც „ნაკლებ ოსტატურად გამოკვეთილი“, ხოლო წარწერა დათარიღებულია XII ს-ის II ნახ.-ით. ამავე დროს, წარწერის პირველი სტრიქონის ქ წაკითხულია, როგორც „აქ“, მე-4 სტრიქონის „მეოხებითა“, როგორც „თხზათა“, მე-5 სტრიქონის „მეოხებითა“, როგორც „გამგებთა“, მე-6 სტრიქონში წაუკითხავია „კელი მე და“, ხოლო იმავე სტრიქონის „სამაგზის“-იდან ბოლომდე წაკითხულია მხოლოდ „წრა...“.

² სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტ. II. 1988, გვ. 188—189.

³ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი III, თბ., 1966, გვ. 135—191.

⁴ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. I, თბ., 1984, გვ. 29, № 2: 134—136.

⁵ იქვე, გვ. 30—31, № 2: 154—159.

მოყვანილი ნაწყვეტებიდან ჩანს, რომ „სიმტკიცე“ საბუთისადმი დართული ხელრთულობის აღმნიშვნელი ტერმინი უნდა ყოფილიყო. მელქიზედე კათალიკოსის იმავე დაწერილიდან, თითქოს, ისეც ჩანს, რომ საბუთისადმი დართულ ხელრთულობას „ველის ჩართვა და დამტკიცება“ ეწოდებოდა; კერძოდ, საბუთისადმი დართულ კვრივე კახთა მეფის ხელრთულობაში შემდეგია აღნიშნული: „ესე ვითა, დიდებულ-ყავს ღმერთმან სული მათი, მელქიზედეს ქართლის კათალიკოზსა, სულისა მათისათვის გაუგია და დაუწერია და შემდგომად, აღიდენ ღმერთმან, ზაგრატს კურაპალატსა კელითა მათითა ჩაურთავს და დაუმტკიცებია, ნეცა, კვრივე მეფესა, დისწულსა კვრივე მეფისასა, კელითა ჩემითა ჩამირთავს და დამიმტკიცებია“⁶.

მელქიზედე კათალიკოსის დაწერილის სხვა ადგილიდან, თითქოს, ისიც ჩანს, რომ „სიმტკიცე“ საბუთის აღმნიშვნელი ტერმინიც უნდა ყოფილიყო: „რომელნი სოფელნი ძულად ჰქონდეს ამას წმიდასა დედაქალაქსა, შესავალნი იყუნეს. და მე მოვაკენე გამზრდელსა ჩემსა ზაგრატ კურაპალატსა და შეუვალად გამოვადნეს და მიბოძეს სიმტკიცე შეუვალობისა“⁷. ისე ჩანს, რომ „სიმტკიცე“, თითქოს, ამ მნიშვნელობით დასტურდება ვარიანის წარწერის ტექსტშიც, მაგრამ, აქ ყურადღებას იქცევს ერთი გარემოება.

ვფიქრობთ, შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ ამ წარწერაში ტერმინები „ველი“ და „სიმტკიცე“ გამოყოფილად, ცალ-ცალკეა დაწერილი, როგორც სხვადასხვა საგნის აღმნიშვნელი სახელები: „ესე ველი მე, და სიმტკიცე მე“. როგორც ჩანს, აქ „ველი“, ისევე, როგორც სხვა შემთხვევებში, ეპიგრაფიკულ საბუთს აღნიშნავს, ხოლო „სიმტკიცე“ ხელრთულობას, დართულ საბუთისადმი, რომლის თავდაპირველი დედანი ტექსტი რბილ საწერ მასალაზე იქნებოდა დაწერილი თავისი ხელრთულობა-დამტკიცებებით⁸. სწორედ ასეთი საბუთის მოკლე შინაარსის, ძირითადი არსის გადმოცემას წარმოადგენს ის „ველი“, რომელიც ვარიანის ეკლესიაზეა ამოკვეთილი, როგორც ამას ჰქონდა ადგილი სხვა ეპიგრაფიკული საბუთების შემთხვევებშიც.

ამრიგად, ვარიანის წარწერა-საბუთში დადასტურებული ორი დიდი-მატიკური ტერმინიდან („ველი“ და „სიმტკიცე“) ერთი აღნიშნავს ეპიგრაფიკულ საბუთს, როგორც ეს აქამდეც იყო ცნობილი და მიღებული, ხოლო მეორე — საბუთისადმი დართულ ხელრთულობას.

4. ანტონ ქუთათელის წარწერა

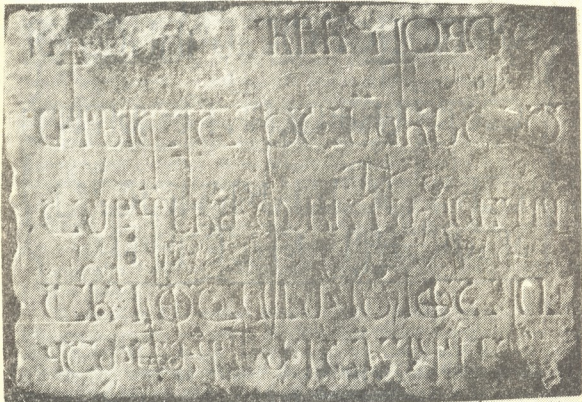
თერჯოლის რაიონის სოფელ გოდოგანში, „ოქროს ჯვრის“ სახელით ცნობილი ეკლესიის ნანგრევების გაწმენდისას, სხვადასხვა არქიტექტურულ დეტალებს შორის აღმოჩნდა თეთრი კირქვის სწორი, ოთხკუთხა ფილა, რომლის ზედაპირი მთლიანად შევსებულია ამოკვეთით შესრულებული კიდურწა-

⁶ იქვე, გვ. 30, № 2: 143—148; ი. ჯავახიშვილი, ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა, ტფ., 1926, გვ. 113—114.

⁷ იქვე, გვ. 27, № 2: 77—79.

⁸ ივ. ჯავახიშვილის დაკვირვებით, „სიმტკიცის წიგნი“, ანუ „სიმტკიცე“ „საბუთების ერთ ჯგუფს ჰქვია“ (იხ. მისი, ქართული სიგელთა-მცოდნეობა, გვ. 42; თხზულებანი, ტ. VII, თბ., 1984, გვ. 127).

ისრული ასომთავრული წარწერით¹. ფილის ზომებია: 56×40 სმ., სისქე — 16—18 სმ. ფილის ზედა კიდე მარცხენა მხარეს ატეცილია, ასევე, უმნიშვნელოდ ჩამოთლილია ქვედა კიდე მარჯვენა მხარეს. ზედა კიდის ატეცევის გამო, წარწერის პირველი სტრიქონის დასაწყისი დაზიანებულია და ტექსტი ნაკლებია. 4—5 ადგილას ფილის ზედაპირზე დასმულია გვიან გავლებული ვერტიკალური ღარები — მარცხენა ნაწილში, ბოლო ორი სტრიქონის არეში ეს ღარები

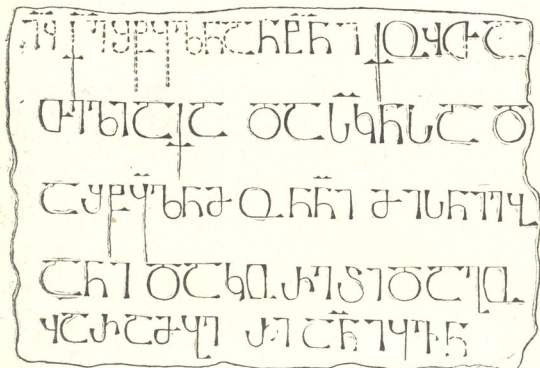

სურ. 4

რები ჯვრებს გადმოსცემს ამ ვერტიკალური ღარებით გადახაზულია წარწერის ზოგიერთი ასო. გარდა ამის, დროთა განმავლობაში, როგორც ჩანს, ატმოსფერული ნალექებისაგან, ფილის ზედაპირი ოდნავ გადაცვეთილა. ამ დაზიანებათა მიუხედავად, წარწერის ტექსტი მთლიანად და თავისუფლად იკითხება. წარწერა ამოკვეთილია ხუთ სტრიქონად; ასოების სიმაღლე: 4—9 სმ; განკვეთილობის ნიშნები არ ახლავს; ქარაგმის ნიშანი: კიდურწაისრული, განივი,

¹ ეკლესიის ნანგრევების გაწმენდაზე მუშაობდნენ ს. სიმონეთის საშუალო სკოლის მოსწავლეები. მათ ზეცემოქმედებდა დავით კლდიაშვილის სახლ-მუზეუმის (ს. სიმონეთში) დირექტორი დავით გოცირიძე, რომელმაც გადმოცა ცნობები წარწერის აღმოჩენის ვითარების შესახებ (1984. 13. XII). წარწერიანი ფილა ამჟამად (1986) ინახება დავით კლდიაშვილის სახლ-მუზეუმში.

სწორი ხაზი. დაზიანებული, ან ნაკლული ადგილების აღდგენით წარწერის ტექსტი ასეთია (სურ. 4, 5):

სურ. 5

ი(ეს)უ ქ[(რისტ)ე, შ(ე)წყ(ა)ლ(ე)ნ] ანტ(ო)ნი ქუთათელი აქა და ს(აუ)-კ(უ)ნ(ო)სა; და შ(ე)წყ(ა)ლ(ე)ნ მონ(ა)ნი მასნი: ებანი, და კორეჭი და გუარამბერი; ა(მე)ნ იყ(ა)ენ.

გარდა ამისა, წარწერის სტრიქონებს შორის მოთავსებულია გვიან ამოკაწრული ასომთავრული გრაფიკები; მათგან, მეტ-ნაკლებად გარკვევით, გაირჩევა შემდეგი: წარწერის პირველ და მეორე სტრიქონებს შორის, მარჯვენა კიდედან $\text{ქ} \text{ჟ} \text{ჟ} \text{ჟ} \text{ჟ}$, ე. ი. „ქ(რისტ)ე, შ(ე)წყ(ა)ლ(ე)ნ მ(ი)ქ(ა)ლ“; მე-2 და მე-3 სტრიქონებს შორის, ასევე მარჯვენა კიდედან, ამოკაწრულია მოზრდილი ასო შ დ; მე-3 და მე-4 სტრიქონებს შორის, მარცხენა ნაწილში — $\text{ქ} \text{ჟ} \text{ჟ} \text{ჟ}$, ე. ი. „ქ(რისტ)ე, შ(ე)წყ(ა)ლ(ე)ნ“; შემდეგ, ასოთა კვეთის ღარების გადაცვეთის გამო, ტექსტი გადასულია. ამასთანავე, ფილის ზედაპირზე შეიმჩნევა სხვა გრაფიკების ასოთა უმნიშვნელო ფრაგმენტები, რომელთა მიხედვით არც ამ ასოების და არც, ცხადია, რაიმე ტექსტის დადგენა არ ხერხდება.

ანტონ ქუთათელის წარწერა, როგორც წერილობითი ძეგლი, ერთ-ერთი მოხდენილი და ლამაზი ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლია. განსაკუთრებულ „სიმსუბუქეს“ ტექსტის ფილაზე განლაგებას ანიჭებს ქ , წ და ჟ ასოების ხაზგასმით წაგრძელებული ფორმები, რომელთა ქვედა კიდეები დამწერლობის ორხაზოვანი ბადიდან დაბლაა დაწეული. ამის შედეგად, პირველი და მე-2, მე-2

და მე-3, მე-3 და მე-4 სტრიქონები ერთმანეთს საგრძნობლად დაშორებულია (მაშინ, როდესაც მე-4 და მე-5 სტრიქონები, შედარებით სხვებთან, მიჯრითაა ამოკვეთილი). ჩვეულებრივ, ტექსტის ასეთი შემოკლება, წიგნური დამწერლობის ძეგლებში გვხვდება², მაგრამ, ამ წარწერის სახით, მან ეპიგრაფიკულ ძეგლშიც იჩინა თავი. ცხადია, მთელ წარწერას განსაკუთრებულ ღაზათს ანიჭებს ასოთა კიდურწაისრულობა და თეთრი ფერი ქვისა, რომელზედაც იგია შესრულებული.

კიდურწაისრული დამწერლობის ორი სახეობიდან, რომელთაგან, ერთ შემთხვევაში, კიდევში დასმული სამკუთხედების წვეტები მიმართულია ასოს ტანის შიგნით, ხოლო, მეორე შემთხვევაში — ტანის გარეთ, გოდოგნის წარწერაში დასტურდება პირველი, ე. ი. აქ წვეტები მიმართულია ასოს ტანის შიგნით. ამჟამად, რომ გოდოგნის წარწერის სახით ჩვენ საქმე გვაქვს მაღალი რანგის ხელისუფლის, ამ შემთხვევაში ქუთათელი მღვდელმთავრის, მემორიალური წარწერის ნიმუშთან. ასეთივე წარწერის კარგი ნიმუშებია, აგრეთვე, სამთავნელი მღვდელმთავრის ილარიონ ყანჩაელის წარწერა სამთავისის ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადზე³, მელქიზედეკ ქართლის კათალიკოსის წარწერები სვეტიცხოვლის ტაძარზე⁴, ანანია მთავარეპისკოპოსის, ბაგრატ მეფისა და გურანდუხტ დედოფლის წარწერები ხცისის ტაძარზე⁵, სამშენებლო წარწერა ბაგრატის ტაძარზე (ქუთაისში)⁶ და სხვ. ყველა ისინი, და მათი მსგავსი სხვა წარწერები, დანარჩენი თანადროული ეპიგრაფიკული ძეგლებიდან გამოირჩევიან სახეიშო იერით, წერილობითი ძეგლის მხატვრული ფუნქციითაც.

გოდოგნის წარწერის კონკრეტული პალეოგრაფიული ნიშნებიდან აღსანიშნავია შემდეგი:

ა-ს განივი ხაზი ტანთან დაკავშირებულია დაბალი ყელით. ეს ნიშანი პირველი საფეხურია ა-ს განივი ხაზის ტანთან მოშორების გზაზე. იგი თავს იჩენს X—XI სს. მიჯნიდან. XI ს-ში უკვე ა-ს განივი ხაზი მაღალი ყელით უკავშირდება ასოს ტანს. ასეთი სახის ა-ს კლასიკური ნიმუშია სამთავისის ტაძრის 1030—1050-იანი წლების წარწერები⁷.

ა-ს წარწერის ტექსტში გვხვდება ორჯერ (სტრქ. 3, 5) და ორივეჯერ მისი ქვედა განივი ხაზი გადმოცემულია ქუთისის გარეშე. ამ ადგილას ასოს წაისრული კიდური მიმართულია ზემოთ, ასოს შიგნით, და არა ქვემოთ, ე. ი. ასოს ტანის გარეთ, როგორც ეს საერთოდ მიღებულია ბ-ს მოხაზულობაში.

² ნიმუშები იხ.: P. O. Шмерлинг, Художественное оформление грузинской рукописной книги IX—XI вв., Тб., 1979, таб. 4, рис. 5—8; таб. 5, рис. 2; таб. 7, рис. 8, 9, 11, 12; таб. 8, рис. 5.

³ გ. სოხაშვილი, სამთავისი (მასალები ტაძრის ისტორიისათვის), თბ., 1973, ტაბ. 10, 51, 52, 55.

⁴ ლ. მუსხელიშვილი, მცხეთის სვეტიცხოვლის ტაძრის უძველესი წარწერები და მათი დამოკიდებულება მელქიზედეკ კათალიკოსის ანდერძთან, „ქართული ხელოვნება“, 1, 1942, სურ. 1, ტაბ. 36.

⁵ P. O. Шмерлинг, Древний Цвимозетский храм близ с. Хциси, „ქართული ხელოვნება“, 4, 1955, ტაბ. 54.

⁶ ქართული წარწერების კორპუსი, ლაპიდარული წარწერები, ტ. II. გამოსაცემად მოამზადა ე. სილოგავამ, თბ., 1980, № 33.

⁷ გ. სოხაშვილი, სამთავისი, ტაბ. 51, 52.

დ-ს განივი ხაზი ტანთან, ა-ს მსგავსად, შეერთებულია ასევე დაბალი ყელით. ეს ნიშანი დ-ს მოხაზულობაში X—XI სს. მკვნიდან იჩენს თავს და ამის შემდეგ განივი ხაზი ასოს ტანს ყოველთვის ყელისა, მოგვიანო ხანებში (XII ს-დან) მაღალი ყელით, უკავშირდება.

ო მ წარწერის ტექსტში გვხვდება ოთხჯერ: ორჯერ, როგორც უ-ს პირველი ნაწილი („ქოთათელი“, 1 სტრქ., „გოვარამბერი“ — 4—5 სტრქ.) და ორჯერ დამოუკიდებელი მნიშვნელობით („მონა“ — მე-3 სტრქ., „კორეკი“ მე-4 სტრქ.). ორჯერ ეს ასო (1 და მე-3 სტრქ.) გადმოცემულია სწორი წრიული მოხაზულობით. ორჯერაც (მე-4 სტრქ.) იგი გადმოცემულია ორი პარალელური ვერტიკალური ხაზის განივი ხაზებით შეერთებით. აქედან, მარცხენა ვერტიკალური ხაზი, რამდენადმე მორკალურია ასოს ტანის შივნი. წარწერის ტექსტში უ-ს გადმოცემა ო და ვ ნიშნებით, ადრინდელი ტრადიციის ნიშანია — ეს ასო ამ სახით გადმოიცემა ყოველთვის V—X სს-ში.

დასახელებული პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით, გოლოგნის წარწერა X—XI სს-ის მიჯნით, ან XI ს-ის I ნახ-ით თარიღდება.

წარწერაში დასახელებული პირები, ქუთათელის მონები — ებანი, კორეკი და გუარამბერი უცნობია. წარწერის ტექსტის „გუარამბერი“ უნდა გავიგოთ როგორც ერთი სიტყვა და არა როგორც ბერის (სასულიერო პირის) სახელი, რომელსაც „გუარამ“ ერქვა. ეს სახელი ისეთივე წარმოებისაა, როგორც იაბერი⁸, ჭიანჭერი⁹, კახაბერი¹⁰, სულაბერი¹¹, გინდაბერი¹², ივანაბერი¹³, და მისთანანი. სახელები ებანი, კორეკი¹⁴, და, მაშასადამე, გუარამბერიც საერო სახელებია და უნდა ვივარაუდოთ, რომ ქუთათელის მონებად დასახელებული ეს პირები საერო პირებია. მართალია, მათ მონები ეწოდებოთ, მაგრამ ჩანს, რომ გარკვეული დამსახურება მიუძღვით, ან ანტონი ქუთათელის წინაშე, ან იმ ეკლესიის აშენებაში, რომელზედაც წარწერა იყო მოთავსებული. ამ მხრივ სიშანდობლივია, რომ სვეტიცხოვლის ამშენებელი არსუკისძე ამ ტაძრის წარწერებში იხსენიება, როგორც „მონა“¹⁵, ხოლო ერთ-ერთი წარწერაში, როგორც ტაძრის მშენებლობის კტიტორის მეღჭიზედიკ კათალიკოსის მონა: „ადი-

⁸ იაბერი ქოხაისძე, სხვა გლეხებთან ერთად, ანტონ ჭყონდიდის თხოვნით, წყაროს მკაზმავად შესწირა თამარ მეფემ შიომღვიმის მონასტერს (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. I, შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს: თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, 5. შოშიაშვილმა, თბ., 1984, № 20 : 15, 17).

⁹ ჭიანჭერი იყო თმარის დროის ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე — მანდატურთუხუცესი და ამირსპასალარი.

¹⁰ კახაბერი რაჭის ერისთავთა საგვარეულო სახელია XII—XIII სს-ში.

¹¹ ეს სახელი დასტურდება სვანეთის ერთ-ერთ გრაფიტში, რომელიც XI—XII სს. თარიღდება (სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტ. II. ეპიგრაფიკული ძეგლები, თბ., 1988, გვ. 375, № 224).

¹² 1200 წლის ახლო დროის ერთი საბუთის მიხედვით ცნობილია ივანაბერი წუერ-გრძელისძე (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. I, გვ. 89, № 16 : 33).

¹³ იმავე საბუთს ამოწმებს ვინმე ბერი გინდაბერი (იქვე, გვ. 91, № 16 : 74).

¹⁴ „კორეკი“ ან მისი მსგავსი სახელი წყაროებში არ დასტურდება, ხოლო რაც შეეხება „ებანი“-ს, მის პარალელად შეიძლება დავასახელოთ ვინმე „ებანი“, გვარად ხარაისძე, რომელიც XIII ს-ის შუა წლებით დათარიღებულ ერთ საბუთში („დაწერილი კავთულა და თევდორა ბურჭულთა დემეტრე ტიხუაისძისადმი“) მოწმედ არის დასახელებული (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. I, გვ. 94, № 18 : 9).

¹⁵ ლ. მუსხელიშვილი, მცხეთის სვეტიცხოვლის ტაძრის უძველესი წარწერები, გვ. 136, 137.

დენ ღმერთმან ქრისტეს მიერ მელქიზედეკ ქართლისა კათალიკოზი, ამენ. აღე-
 შენა ესე წმიდაჲ ეკლესიაჲ ჯელითა გლახაქისა მონისა მათისა არსუქისძისა-
 ათა, ღმერთმან განუსუენე სულსა [მისსა]“¹⁶.

რაც შეეხება ანტონი ქუთათელს, ასეთი სახელით მღვდელმთავარი ცნობი-
 ლია საღირისძეთა ფეოდალური სახლიდან. იგი თამარ მეფის ეპოქის ერთ-
 ერთი ცნობილი და აქტიური მოღვაწეა: „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედ-
 თანში“ ორჯერ არის მოხსენიებული XII ს-ის ბოლო ოცეული წლების საქარ-
 თველოს მეტად ბოზოქარ პოლიტიკურ მოვლენებთან დაკავშირებით: პირვე-
 ლად, თამარ მეფის სამეფო ტახტზე მეორედ კურთხევის დროს, 1184 წელს,
 როდესაც „ვინამთავან ლიხთ-იმერითგან იყო წესი დაღამად გვრგვნისა თავსა
 სამეუფოსა, აწვეს მონაზონი ღირსი და მადლშემოსილი მთავარეპისკოპოსი
 ქუთათელი ანტონი საღირისძე, მოღებად გვრგვნისა“¹⁷. ხოლო მეორედ — და-
 სავლეთ საქართველოს დიდებულთა აჯანყების დროს სამეფო სახლის წინააღ-
 მდეგ 1190 წელს, როდესაც თამარ მეფე „ოდესმე თევდორე პატრიარქსა და ან-
 ტონი ქუთათელსა, რომელი-იგი ოდენ დარჩა მას ჟამსა ერთგულად ლიხთ-
 იმერით, სისხლთა დათხევამდის, და სხუათა ეპისკოპოსთა გზავნიდის“¹⁸ აჯან-
 ყებულთა მშვიდობიანი გზით შემოსარიგებლად. როგორც ამ ნაწყვეტიდან ჩანს,
 სამეფო სახლის ერთგული ანტონ ქუთათელი ამ მისიას შესწარვია კადეც.

მიუხედავად იმისა, რომ დიდია ცთუნება გოდოგნის წარწერის ანტონი
 ქუთათელის „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ანტონ ქუთათელთან
 გაიგივებისა, წარწერის პალეოგრაფიული თარიღი ამის შესაძლებლობას გამო-
 რიცხავს, ისინი სხვადასხვა პირებად — ერთი XI ს-ის I ნახევრის, ხოლო მე-
 ორე XII ს-ის II ნახევრის მოღვაწეებად უნდა მივიჩნიოთ.

უნდა აღინიშნოს, რომ საისტორიო წყაროებს დაუცავთ ცნობები ადრინ-
 დელი ხანის რამდენიმე ქუთათელი მღვდელმთავრის შესახებ. საჭიროა მათ
 რიგში თავისი ადგილი მივიჩნიოს გოდოგნის წარწერის ანტონი ქუთათელსაც.

სამწუხაროდ, XII ს-ზე ადრინდელი ცნობები ქუთათელ მღვდელმთავართა
 შესახებ საისტორიო წყაროებში არ აღმოჩნდა. ტბეთის ოთხთავის ანდერძში,
 რომელიც 1160-იანი წლების ახლოს ჩანს შესრულებული¹⁹, ანდერძის ავტო-
 რი, ხელნაწერის დამკვეთი პავლე მტბევეარი აღნიშნავს, რომ „დავაწერე ესე
 ოთხთავი... სალოცველად ღმრთივგვრგვნოსანთა მეფეთა: დიმიტრი, გამზრდე-
 ლისა ჩემისა და გიორგი ძისა მათისა და სასკრად საწყალობელისა სულისა ჩე-
 მისა“ და სულთა ნათესავთა ჩემთათვისო; ამ ნათესავებს შორის, სხვებთან ერ-
 თად, იგი ასახელებს: „დისწულთა ჩემთა ნიკოლოზი ქუთათელ მთავარეპის-
 კოპოსისა, და არსენი ქუთათელ მთავარეპისკოპოსისა, იოვანე ანჩელ მთავარ-
 ეპისკოპოსისა, ანტონი ოპიზისა წინამძღვრისა, არსენი დიმიტრის მეფის მწირ-
 ველისა და ყოველთა თჳსთა და ნათესავთა“²⁰.

¹⁶ იქვე, გვ. 137.

¹⁷ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 26—27.

¹⁸ იქვე, გვ. 50.

¹⁹ ხელნაწერის ანდერძში აღწერილია გიორგი III-ის მეფობის მეხუთე წელს მომხდარი ამბები.

²⁰ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, Q-929, 318v; ხელნაწერთა აღწერილობა, Q კოლექცია, ტ. II, თბ., 1958, გვ. 356.

აქედან ცხადია, რომ ანტონი საღირისძის ქუთათლობას წინ უძღოდა ნიკოლოზის და არსენის ქუთათლობა. შესაძლებელია პავლე მტბევარის ერთ-ერთი დისწული, ანდერძის ტექსტში დასახელებული ანტონი ოპიზისა წნამძღვარი, მემკვიდრე გახდა თავისი დანარჩენი დეიდაშვილების — ნიკოლოზის და არსენისა ქუთათელთა კათედრაზე. მაშინ, მოღვაწეობის დროის მიხედვით, იგი შეიძლება მივიჩნიოთ გიორგი III-სა და თამარის თანამედროვე ანტონი საღირისძე ქუთათელ მთავარეპისკოპოსად. ამ დაშვებიდან იმასაც მივიღებთ, რომ ტბეთის ოთხთავის ანდერძში დასახელებული პავლე მტბევარის მრავალრიცხოვანი ნათესაობიდან, რომელთაც მაღალი სასულიერო თანამდებობები სჭერიათ XII ს-ის საქართველოში, ერთ-ერთი საღირისძეთა ფეოდალური სახლის წევრი ყოფილა.

აკად. კ. კეკელიძე მიიჩნევდა, რომ ტბეთის ოთხთავის ანდერძში დასახელებული პავლე მტბევარის დისწულები — მღვდელმთავრები და სხვა მაღალი სასულიერო ხელისუფლების მატარებელი პირები, ძმებია — გვარად საღირისძეები²¹. მაგრამ, როგორც ჩანს, ყველა მათგანის ძმებად მიჩნევა და ერთი რომელიმე საგვარეულოსადმი მიკუთვნება სწორი არ უნდა იყოს. კ. კეკელიძეს, როგორც ჩანს, მხედველობიდან გამორჩა, რომ პავლე მტბევარის დისწულები — ორი სხვადასხვა პირი — ქუთათელი მთავარეპისკოპოსი და დიმიტრი მეფისა მწირველი, ერთი და იგივე სახელის — არსენის მატარებელია, რაც თუ მათ ძმებად მივიჩნევთ, ცხადია, გამორიცხულია. ნიშანდობლივია, რომ იგი როდესაც ჩამოთვლის პავლე მტბევარის დისწულებს, არსენი ქუთათელ მთავარეპისკოპოსს არ ახსენებს, ე. ი. მას იგი გამორჩენია და ნაცვლად ზუთისა ოთხი პირი ჰყავს დასახელებული²². საერთოდ, ისედაც ძნელი საგარაუდებელია, რომ თითქმის მთელი XII ს-ის მანძილზე ქუთათლობა სამ ძმას ჰქონოდა თანმიმდევრობით დაკავებული. ამავე დროს, ისიც ფაქტია, რომ ისინი ერთმანეთის დეიდაშვილები და მამასადამე, ერთი ან მონათესავე ფეოდალური სახლის წევრები მაინც იყვნენ. დანამდვილებით მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ მათგან საღირსძეა ერთ-ერთი — ანტონი ოპიზისა წინამძღვარი, ისიც იმ შემთხვევაში თუ მას თამარ მეფის თანამედროვე ანტონ ქუთათელ მთავარეპისკოპოს საღირისძესთან გავაიგივებთ²³.

უთუოდ, „ადრინდელი პერიოდის“ ქუთათელთა რიგში უნდა ვიგულისხმოთ სამოელ ქუთათელი მთავარეპისკოპოსი, რომლის მოსახსენებელი, გან-

²¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1980, გვ. 309, 323.

²² იქვე, გვ. 309.

²³ XI—XII სს-ის ერთი იერუსალიმური ხელნაწერის (№ 73) ერთ-ერთ კრაბტოგრაფულ მინაწერში იხსენიება ვინმე თეოდორე ქუთათელი („ქე აე თე ქუთათელი“ — 84r; იხ. ლ. ათანელიშვილი, ძველი ქართული საიდუმლო დამწერლობა, თბ., 1982, გვ. 41). იგივე თეოდორე იქვე (110r) ახსენიება „ქუთათლობის“ გარეშეც. ამავე ხელნაწერის, როგორც კრაბტოგრაფულ, ისე არაკრაბტოგრაფულ მინაწერებში იხსენიებიან სხვა პირებიც: მამია გელასი (დასახელებულია ათვერ, ივია ხელნაწერის დამკვეთი), დავითი, სემეონ. აქ დასახელებული თეოდორეს „ქუთათლობა“, როგორც ჩანს, მის წარმომავლობას (ქუთათურობას, ქუთათისელობას) აღნიშნავს და არა სასულიერო წოდებას. ნიშანდობლივია, რომ ყველა მინაწერში, სადაც კი ქუთათელია დასახელებული, ყოველთვის აღნიშნულია მათი მთავარეპისკოპოსობა, ხოლო იერ. 73-ში, როგორც ვხედავთ, ეს ასე არ არის. ამავე დროს, „თეოდორე ქუთათელი“ მიჩნეულია ამ ხელნაწერის გადაწერად (გ. ნინუა, მაქარი მეგვაბტელის სახელით ცნობილ „სწავლათა“ ქართული თარგმანის შესახებ, „მრავალთავე“, VI, 1978, გვ. 46).

წესებული 20 აგვისტოს, შეტანილია ათონის ქართველთა მონასტრის („ივირონის“) „აღაპების წიგნში“²⁴. მართალია, ეს აღაპი, ისევე როგორც ამ წიგნში შეტანილი სხვა აღაპები, უთარიღოა, მაგრამ მოსახსენებლის ტექსტში აღნიშნულია, რომ სამოელ ქუთათელის აღაპი „ვითარცა მაშენებელთაჲ ეგრეთ გარდაიდებოდენ“; აყად. ელ. მეტრეველის მოსაზრებით, ასეთი ფორმულირებით და სათანადო განწესებით, აღაპთა წიგნში შეტანილია მონასტრის დამაარსებელთა — ჩორჩანელთა ფეოდალური სახლის წევრთა აღაპები, მონასტერიც საგვარეულოდ ითვლებოდა XI საუკუნის 40-იან წლებამდე და აღაპებიც ასეთი განწესებით ამ დრომდე დაიდებოდა; ე. ი. გამოდის, რომ სამოელ ქუთათელი მთავარეპისკოპოსი ჩორჩანელთა სახლის წარმომადგენელი ყოფილა და ამავე დროს მისი მოღვაწეობა X ს-ის დასასრულისა და XI ს-ის 40-იან წლებამდე დროით უნდა განისაზღვროს (ამ დროის რომელიმე მონაწევრით).

მივიღეთ, რომ სამოელ ქუთათელის მოღვაწეობა გოდოგნის წარწერის ანტონ ქუთათელის მოღვაწეობის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს დაემთხვა, ე. ი. ორივე, ცხადია, ერთიმეორის მონაცვლეობით, X ს-ის დასასრულსა და XI ს-ის I ნახევარში მოღვაწეობდა. პირობითად, თუნდაც გარკვეული თანმიმდევრობის დაცვისათვის, შეიძლება სამოელ ქუთათელი ანტონ ქუთათელის მომდევნო მოღვაწედ მივიჩნიოთ.

ათონის ქართველთა მონასტრის წინამძღვრის მამა პავლეს მიერ დაწესებულია „ადრეული პერიოდის“ კიდევ ერთი ქუთათელი მღვდელმთავრის აბულასან ქუთათელის მოსახსენებელი (29 დეკემბერს)²⁵, რომელიც, როგორც ჩანს, ტბეთის ოთხთავის ზემოდასახელებულ ანდერძში მოხსენიებულ არსენი ქუთათელის შემდგომი ხანის ქუთათელად უნდა ვიგულისხმოთ. საქმე იმაშია, რომ როგორც მამა პავლე აღნიშნავს, აბულასან ქუთათელს ივირონისათვის შეუწირავს „პერპერაჲ მ“ (40), რომელიც „მოგუცა ჯელითა ნიკოლოზ გულაბერისძისაჲთა“. ხოლო ნიკოლოზ გულაბერისძე, როგორც ცნობილია, XII ს-ის საქართველოს, თამარის ეპოქის მოღვაწეა. ცნობილია, რომ იგი 1150—1178 წწ. ქართლის კათალიკოსი იყო, შემდგომ „სიმდაბლისა ძლით“ დატოვა კათალიკოსობა და იერუსალიმს წავიდა²⁶. თამარმა გამეფებისთანავე კვლავ კათალიკოსობა შესთავაზა, მაგრამ ნიკოლოზ გულაბერისძემ უარი განაცხადა; კ. კეკელიძის ვარაუდით ნიკოლოზ გულაბერისძე გარდაიცვალა 1190 წლის ახლო ხანებში²⁷. აღაპთ, სწორი იქნება თუ დავუშვებთ, რომ ნიკოლოზ გულაბერისძე ათონზე იყო და აბულასან ქუთათელის სააღაპედ მონასტერს შესაწირავი გადასცა 1178 წლის შემდეგ, როდესაც მან კათალიკოსობა დატოვა და იერუსალიმს წავიდა, 1184 წლამდე, როდესაც იგი თამარ მეფის მიწვევით კვლავ საქართველოში დაბრუნდა. ამდენად, დაახლოებით ამავე დროზე — 70-იანი წლების დასასრული — 80-იანი წლების დასაწყისი, უნდა მოდიოდეს აბულასანის ქუთათლობაც. აბულასანი, როგორც ჩანს, ქუთათელის კათედრაზე შესცვალა ანტონ საღორისძემ.

²⁴ ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ზელთანწერი აღაპებით, ობ., 1901, გვ. 241, აღაპი № 101.

²⁵ იქვე, გვ. 257, აღაპი № 149.

²⁶ ბასილი ეზოსმოდგვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი, „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, გვ. 117: 14—15.

²⁷ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, გვ. 318.

ნიკოლოზ გულაბერისძის მიერ „სიმდაბლისა ძლიო“ ქართლის კათალიკოსობის დატოვება „ქართლის ცხოვრების“ — სამეფო კარის იფიციალური ისტორიის ვერსიას. საქმის ფაქტიური ვითარება ასეთი უნდა ყოფილიყო: მაინცდამაინც 1178 წელს ნიკოლოზ გულაბერისძემ იმიტომ დატოვა კათალიკოსობა, რომ იგი, უნდა ვიფიქროთ, წინააღმდეგი იყო საქართველოს სამეფო სახლის ისტორიაში უპრეცედენტო შემთხვევისა — ქალის მეფედ, თუნდაც თანამოსაყდრედ კურთხევისა; რადგანაც მისი პოზიცია დამარცხდა, როგორც ჩანს, იგი იძულებული გახდა ათონსა და იერუსალიმს წასულიყო.

საკუთრივ ქალის მეფედ კურთხევის იდეის წინააღმდეგი ნიკოლოზ კათალიკოსი შეიძლება არც იყო, რადგან მისსავე ნაწარმოებში „საკითხავი სუეტისა ცხოველისაჲ“, ივ. ჯავახიშვილის შეფასებით, მან პირველმა დასვა და თავისებურად ახსნა საკითხი იმის შესახებ, თუ რატომ იყო, რომ ყველა სხვა ქვეყნისაგან განსხვავებით, სადაც ქრისტიანობა იქადაგეს და ვააერცელეს მამაკაცმა მოციქულებმა, საქართველოში ეს მისია განახორციელა ქალმა, წმ. ნინომ (ივ. ჯავახიშვილი, ნიკოლოზ კათალიკოზი, იხ. მისი, ქართული ენისა და მწერლობის საკითხები, თბ., 1956, გვ. 97—109). ცხადია, რომ სასულიერო სფეროში ქალისა და კაცის თანაბარუფლებიანობის აღიარებიდან ამ იდეის საერო ყოფაში გადატანამდე არაფერი რჩებოდა (საერო სფეროში, ვიცით, რომ ეს იდეოლოგია დასაბუთდა „ვეფხისტყაოსნისა“ და მის ფორმულაში „ლეკვი ღომისა სწორია, ძე იყოს თუნდა ხვადია“). მართალია, ნიკოლოზ კათალიკოსი ასე შორს არ წასულა და ასეთი იდეოლოგია არ შეუშუშავებია, მაგრამ მცხი ნაწარმოების მთავარი აზრი — ქალი მოციქულისა და კაცი მოციქულების თანაბარუფლებიანობისა, იმ დროის სამეფო ხელისუფლებისათვის საგსებით მისაღები იყო და 1184 წელს, ე. ი. თამარის მეფედ მეორედ კურთხევისას, მისი კვლავ მოწვევა საქართველოში ამით უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი. შეიძლება ეს ნაწარმოები ნიკოლოზ კათალიკოსმა 1184—1190 წწ. შექმნა, საქართველოში დაბრუნების შემდეგ — მისი დაწერის თარიღი ხომ ჩვენთვის უცნობია, და მაშინ, მოიხსენება წინააღმდეგობა მის მიერ კათალიკოსობის „დატოვების“ მიზეზებსა და მის ნაწარმოებში გატარებულ იდეას შორის.

ჩვენ არ ვიცით 1155—1156 წლების მოვლენებში ნიკოლოზს, რომლის კათალიკოსობა ამ დროს უკვე ხუთ წელს მოითვლიდა, რა პოზიცია ეჭირა. როგორც ვიცით, ამ დროს გადადგა სამეფო ტახტიდან დემეტრე I, მისი სურვილის საწინააღმდეგოდ გამეფდა მისი უფროსი ვაჟი დავითი, რომელიც 6 თვის მეფობის შემდეგ გარდაიცვალა, ისე რომ დარჩა ძე, ტახტის კანონიერი მემკვიდრე; ჯერ თანამოსაყდრედ ეკურთხა, ხოლო შემდეგ სამეფო ტახტზე ავიდა დემეტრეს უმცროსი ვაჟი გიორგი III. სომეხი ისტორიკოსის სტეფანოს ორბელიანის ცნობით, გიორგი III ხომ იმ პირობით აკურთხეს მეფედ, რომ ღმნას სრულწლოვნად გახდომისას ტახტს მას გადასცემდა (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი II, თბ., 1965, გვ. 242—243).

მოვლენები ისე განვითარდა, რომ გიორგი III-ემ ტახტი არ დას-
თმო; შეიძლება ნიკოლოზ კათალიკოსი დემნას, უფრო სწორად ივანე
ორბელის ბანაკს მიემხრო, ხოლო მათი დასჯისა და სასტიკად დამარ-
ცების შემდეგ, იძულებული შეიქნა კათალიკოსობა დაეტოვებინა და
ათონსა და იერუსალიმს წასულიყო. არც ის არის გამორიცხული, რომ
გიორგის III-ის მიერ დემნა-ორბელთა წინააღმდეგ მიმართულ სას-
ტიკ და მეტად მკაცრ რეპრესიებს ნიკოლოზი წინ აღუდგა და რო-
დესაც ვერაფერს გახდა, დასტოვა საკათალიკოსო ტახტი, როგორც ეს
გააკეთა სულ სხვა ვითარებასთან დაკავშირებით ასი წლის შემდგომ
მისმა თანამოსახელე კათალიკოსმა ნიკოლოზ III-ემ დემეტრე II-ის
მეფობის დროს.

1184 წელსაც ნიკოლოზის საქართველოში ჩამოსვლა და მის მიერ
კათალიკოსის გადაყენების ცდაც ხომ უშედეგოდ დამთავრდა, რადგან
კათალიკოსმა მიქაელ მირიანისძემ საკათალიკოსო საყდარი არ დას-
თმო. ცნობილია, რომ ამ უკანასკნელმა თამარის მეფედ ორავე კურ-
თხევაში აქტიური მონაწილეობა მიიღო და, როგორც ჩანს და აღია-
რებულია ჩვენს ისტორიოგრაფიაში, ყოველივე ამის სანაცვლოდ კა-
თალიკოსობასთან ერთად „ჯყონდიდელ-მაწყურელობა და მწიგნო-
ბართუხუცესობა მოევერაგა უფლისაგან“ (ქცა, II, 118: 26—27).
ამავე დროს მასვე „აქუნდა სამთავისიცა“ (იქვე, 122: 11).

ყოველივე ამის შედეგად მიქაელ კათალიკოსისა და სამეფო კარს
შორის იმდენად დაიძაბა ურთიერთობა, და იგი გაგრძელდა ამ სახით
მიქაელის გარდაცვალებამდე (1186), რომ „ქართლის ცხოვრების“
ავტორი (ამ შემთხვევაში, პირობითად, ბასილი ეზოსმოდვარი) გა-
უგონარ მკრეხელობას სჩადის — ახალგარდაცვლილი კათალიკოსის
შესახებ წერს, რომ „მოკუდა ქართლის კათალიკოსი.. მირიანის ძე
მიქაელ... და არავინ შეწუხნა მისთვის, არცა დიდი და არცა მცირე,
რამეთუ ყოველნი სძულობდეს“ (ქცა, II, 122 11—13) და იქვე, ამის
საპირისპიროდ, თითქოსდა ნიშნისმოგებით — „მოკუდა ამარსპასალარი
გამრეკელი და ესე ყოველთა იგლოვეს“ (იქვე, 122: 14).

ამდენად, ნიკოლოზ გულაბერისძის მიერ „სიმდაბლისა ძლით“ კა-
თალიკოსობის დატოვება ოფიციალური ისტორიოგრაფიისა და სა-
მეფო კარის თვალსაზრისია. ჩვენს საკითხთან ყოველივე ამის ის კავში-
რი აქვს, რომ ნიკოლოზ გულაბერისძეს, ცხადია, საქართველოს ეკლე-
სიის მღვდელმთავრებში თავისი მომხრეები ეყოლებოდა. ერთ-ერთი
მათგანი ყოფილა აბულასან ქუთათელი, რომლის შესაწირავიც მას
ათონზე წაუღია და რომლის სპარსულ-არაბული სახელი, ერთ-ერთი
უმაღლესი რანგის სასულიერო იერარქისა, თავისთავად იწვევს გა-
კვირვებას. როგორც ჩანს, ნიკოლოზ გულაბერისძეს ეს მისი დასის
ქუთათელიც თან ვადაჰყოლია, რადგან სწორედ მის შემდეგ და 70-
იანი წლების დასასრულიდან ჩანს ქუთათელად სამეფო კარის უაღ-
რესად ერთგული და მისთვის თავდადებული ახალი ქუთათელი ანტონი
სადირისძე, რომელთანაც ერთად მოუხდა 1184 წელს საქართველო-
ში დაბრუნებული ნიკოლოზ გულაბერისძეს მიქაელ მირიანისძის წი-
ნააღმდეგ წარუმატებელი ბრძოლა (ქცა, II, 118: 4, 5, 23). ცხადია,

რომ თუ ნიკოლოზ გულაბერისძემ 1178 წელს ქართლის კათალიკოსის ტახტი მართლაც „სიმდაბლისა ძლით“ დასტოვა, ექვსიოდე წლის შემდეგ ამ ტახტის ახალი მპყრობელის წინააღმდეგ ბრძოლას არ დაიწყებდა კვლავ მის მოსაპოვებლად.

ათონის ქართველთა მონასტრის „სააღაპე წიგნში“ შეტანილია კიდევ ერთი ქუთათელი მღვდელმთავრის პავლე ქუთათელის მოსახსენებელი (15 იანვარს)²⁸, რომლითაც, როგორც ჩანს, უნდა დასრულდეს XII ს-ის ქუთათელ მღვდელმთავართა რიგი. როგორც მოსახსენებლის ტექსტშია აღნიშნული, აღაპის დაწესებისათვის პავლე ქუთათელმა „მოსცა დრაჰკანი პერპერაჲ მ, მამისა პავლეს კელთა“. ხოლო ათონის ქართველთა მონასტრის ერთ-ერთი წინამძღვარი „მამაჲ პავლე“, როგორც იმავე საღაპე წიგნში მისივე ხელით ჩაწერილი 1170 წლის დამტკიცება-ხელრთულობიდან ჩანს²⁹, 70-იანი წლების შემდგომი ხანის მოღვაწეა³⁰. 80-იანი წლებისათვის, როგორც ზემოთ აღინიშნა, მას აბულასან ქუთათელისათვის აღაპი დაუწესებია. იგი მონასტრის წინამძღვრის თანამდებობაზე XII ს-ის 90-იან წლებშიც ჩანს (იხ. აკად. ელ. მეტრეველის გამოკვლევა, რომელიც იბეჭდება). ამდენად, პავლე ქუთათელისათვის, აქ დასახელებულ სხვა ქუთათელთა მოღვაწეობის დროის გათვალისწინებით, აღგილი რჩება მხოლოდ XII ს-ის 90-იანი წლებისათვის. როგორც ჩანს, მას შემდეგ, რაც 1190 წელს ანტონ საღირისძე ქუთათელი შეეწირა დასავლეთ საქართველოს აჯანყებულ დიდებულთა შემორიგებას საქართველოს სამეფო კარისათვის, მისი აღგილი პავლე ქუთათელმა დაიკავა.

ამრიგად, წყაროების მიხედვით ამჟამად ცნობილ „აღრეული პერიოდის“ ქუთათელ მთავარეპისკოპოსთა შემდეგი რიგი მივიღეთ:

ანტონ (I) — X—XI სს. მიჯნა, ან XI ს. I ნახ.

სამოელ — X ს. დასასრ. — XI ს. I ნახ.

.....

ნიკოლოზ — XII ს. I ნახ.

არსენი — XII ს-ის შუა ხანები.

აბულასან — XII ს-ის 70-იანი წლები — 80-იანი წლების დასაწყისი.

ანტონ (II) საღირისძე — XII ს-ის 80-იანი წლები.

პავლე — XII ს-ის 90-იანი წლები³¹.

²⁸ ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელთნაწერი აღაპებით, გვ. 263, № 156.

²⁹ იქვე, გვ. 273.

³⁰ კ. კეკელიძის ვარაუდით, მამა პავლე ივერონის წინამძღვრად იყო 1170—1184 წწ. (კ. კეკელიძე, ათონის ლიტერატურული სკოლის ისტორიიდან, ეტიუდები, II, თბ., 1945, გვ. 235).

³¹ ცხადია, ქუთათელთა აქ წარმოდგენილი რიგი პირიპირობითა და აღბაჲ, არასრული: ორი საუკუნის მანძილზე — XI ს-ის დასაწყისიდან XII ს-ის დასასრულამდე, უნდა ვივარაუდოთ, რომ მეტი იყო ქუთათელი ვიდრე აქ დასახელებული პირებია. ზედარებისათვის, მაგალითად, შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ მართო XV ს-ში, ერთი საუკუნის მანძილზე, საქართველოში 12 კათალიკოსი მეუფეობდა (მართალია, ორიოდე მათგანი — რამდენჯერმე; იხ. ბ. ლომიძე, XV საუკუნის საქართველოს ქრონოლოგიიდან, კრ. „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“, თბ., 1966, გვ. 279—280).

ცნობილია, რომ საეპისკოპოსო კათედრა ქუთაისში (და ბეღიაში) დააარსა ბაგრატ III-მ (975/978—1014)³². ბაგრატ III-ის მიერვეა აგებული ქუთათელთა საკათედრო ტაძარი³³, დღეს ბაგრატის ტაძრის სახელწოდებით ცნობილი, რომელშიც ტარდებოდა საქართველოს მეფეთა კურთხევა სამეფო ტახტზე. რადგან სხვა ცნობები არ გავაჩნია და ქრონოლოგიურადაც გოდოგინის წარწერა ბაგრატის ტაძრის აგების დროისა ჩანს³⁴, იქნებ უსაფუძვლო არ იყოს ვარაუდი, ამ წარწერის ანტონ ქუთათელის, საერთოდ პირველ ქუთათელ მღვდელმთავრად მიჩნევის შესახებ.

5. ელმელიძე ფადლისძის წარწერა და თამარ დედოფლის გამწვანების დოფის შესახებ

1848 წელს აკად. მ. ბროსემ გამოაქვეყნა ასომთავრული ტექსტი და ფრანგულთა თარგმანი ერთი წარწერისა, რომლის ასლი გადაუღია და მისთვის გადაუცია ვინმე ტოპოგრაფი სემიონოვს. მისივე ცნობით, ეს წარწერა მოთავსებული ყოფილა ბორჩალოს მარჯაში, ლოქის მთაზე, ს. ორო-ჯოღლში მდებარე ეკლესიის ნანგრევებში¹.

1942 წელს წარწერის შესახებ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების VII სამეცნიერო სესიაზე მოხსენება გააკეთა აკად. ა. შანიძემ. მოხსენების თეზისებში აღნიშნულია, რომ „წარწერა მოთავსებულია დარბაზული ტიპის უგუმბათო ეკლესიაზე, რომელიც მდებარეობს ლოქის წყლის მარცხენა ნაპირას მომალლო გორაზე, შვიდიოდე კმ-ის მანძილზე მათხიდან“².

1956—58 წლებში ამ ადგილებში მოეწყო ისტორიის ინსტიტუტის საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის განყოფილების სამეცნიერო ექსპედიცია დ. მუსხელიშვილის ხელმძღვანელობით. 1960 წელს გამოაქვეყნდა ექსპედიციის მუშაობის ანგარიში, სადაც პირველად არის გამოქვეყნებული მხედრული წარწერის ტექსტი³. აქვეა აღნიშნული, რომ ადგილს, სადაც ეკლესია მდებარეობს, ეწოდება „ორთაფოში“ და ამის შემდეგ წარწერას დაუმკვიდრდა ორთაფოშის ეკლესიის წარწერის სახელი⁴. მართალია, აქ წარწერა სრულად

³² მატეანე ქართლისა, „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 281: 1, 6.

³³ ქართული წარწერების კორპუსი, II, გვ. 52—53, № 33.

³⁴ ტაძრის ჩრდ. ფასადის ერთ-ერთი წარწერის თანახმად, დიდი ხანია ცნობილია, რომ 1003 წლისათვის ტაძრის იატაკი „განმტყიცნა“ (ქართული წარწერების კორპუსი, ტ. II, გვ. 51—52), ე. ი. ტაძრის აგება ძირითადად დამთავრებული იყო.

¹ M. Brosset, *Rapports sur un voyage archéologique*, 3e et dernier livraison, St-Pb., 1851, VI rapp. 133.

² ა. შანიძე, ერთი უცნობი თამარის დროინდელი წარწერა, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების VII სამეცნიერო სესია, 1942 წლის 20 და 22 ივნისს. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1942, გვ. 8.

³ დ. მუსხელიშვილი, ქვემო ქართლის ისტორიულ-გეოგრაფიული ექსპედიციის საველე სამუშაოთა (1956—1958 წწ.) შედეგები, „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული“, I, თბ., 1960, გვ. 50—51, № 10.

⁴ იქვე, გვ. 28; ავტორი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ ნასოფლარს „ძველად თიოქოს ანდოკი უნდა რქმეოდა“.

არ გამოქვეყნებულა, მაგრამ გამოცემულის მიხედვით (აგრეთვე, ა. შანიძის თეზისების მიხედვითაც) აშკარა იყო, რომ წარწერის ტექსტი, საამშენებლო შინაარსთან ერთად, ეპიგრაფიკულ საბუთსაც წარმოადგენდა.

1973 წელს „ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსის“ I ტომის გამოსაცემად მომზადებისას, წარწერა, როგორც ეპიგრაფიკული საბუთი, ადგილზე შევისწავლე („კორპუსის“ თავდაპირველი პროექტით გათვალისწინე-

სურ. 6

ბული იყო მასში ეპიგრაფიკული საბუთების ჩართვაც. შემდეგში ეს პროექტი შეიცვალა და შეკრებილი და გამოსაცემად მომზადებული საბუთების გამოცემის ბედი გაურკვეველია. ამიტომაც გადაწყდა, ამ წარწერა-საბუთის ცალკე გამოქვეყნება)⁵.

⁵ წარწერა 1981 წელს გამოაქვეყნა გ. ოთხმეზურმა; იხ. მისი, XII—XIII სს. მიწის ქართული ლაპიდარული წარწერები, როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1981, გვ. 86—89, № 11.

ორთაფოშთის ეკლესია, თანამედროვე ადმინისტრაციული დაყოფით, მდებარეობს ბოლნისის რაიონში. იგი, წარწერის მიხედვით, ღმრთისმშობლის სახელობისა ყოფილა; აღმართულია გორაზე, მდ. ლოქისწყლის მარცხენა ნაპირას (როგორც ჩანს, ამის გამოა, რომ მას ა. შანიძე „ლოქის ეკლესიასაც“ უწოდებს, ხოლო მ. ბროსე იმ ადგილს, სადაც ეკლესია დგას, „ლოქის მთის“ სახელით მოიხსენიებს⁶); წარმოადგენს დარბაზული ტიპის ნაგებობას, რომლის გადახურვა ამჟამად ჩაქცეულ-ჩანგრეულია (სურ. 6). ამის შედეგად ეკლესიის

სურ. 7

შიგნით მრავლად ყრია ქვები და შეღესილობის ნარჩენები. ადგილი, სადაც ეკლესია მდებარეობს, ამჟამად დაუსახლებელია და არც ახალი საფლავები ჩანს მის გარშემო.

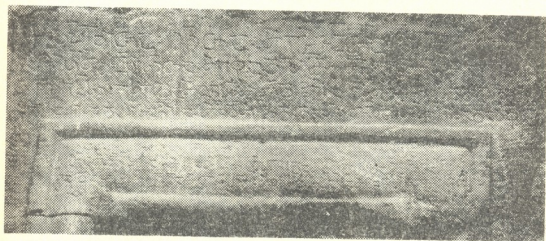
წარწერა, უფრო ზუსტად — სამი დამოუკიდებელი ტექსტისაგან შედგენილი ვრცელი ასომთავრული წარწერა, ამოკვეთილია ეკლესიის სამხრეთ კე-

⁶ III წარწერის მიხედვით (იხ. ქვემოთ), თითქოს, ამ ადგილს, სადაც ეკლესია და მონასტერი აშენდა, „თვსლუ“ ეწოდებოდა, თუ ამ სიტყვას ტოპონიმად მივიჩნევთ.

7. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1990, № 4

დელზე, კარიბჭის შიგნით, ეკლესიაში შესასვლელი კარების გარშემო — ბალავრის ქვაზე და შესასვლელის კრილის ანაყოლის ქვების ფილებზე (სურ. 7).

პირველი, მთავარი წარწერა, შესრულებულია 20 სტრიქონად; წარწერის დასაწყისი — 1—9 სტრიქონები, ამოკვეთილია ბალავრის ქვაზე; ტექსტის გაგრძელება-დასასრული — 10—20 სტრიქონები — შესასვლელის მარჯვენა ანაყოლის ზედა ფილაზე. საკუთრივ ბალავრის ფილაზე წარწერის ტექსტი ორ ნაწილად არის გაყოფილი შესასვლელს ზემოდან შემოყოლებული ოთხკუთხა მოჩარჩოვებით. ბალავრის ქვის ზომაა: 180×75 სმ., ხოლო მარჯვენა ანაყოლის წარწერიანი ფილის ზომა — 109×58 სმ. აქ წარწერას უჭირავს ფართობი: 80×75 სმ. სამწუხაროდ, ამ ფილის მარცხენა კიდე ჩამომტვრეულია და ზედაპირიც ადგილ-ადგილ ატყეცილია. ამის გამო, წარწერის ეს უმთავრესი ადგილი, სადაც აღნიშნული იყო მონასტრისათვის შეწირული მიწის საზღვრები, დაზიანებულია და ნაკლული (სურ. 8, 9).

სურ. 8

მეორე წარწერა (სურ. 10, 11) მოთავსებულია შესასვლელის მარცხენა ანაყოლის ფილაზე. იგი ამოკვეთილია 7 სტრიქონად, წარმოადგენს დამოუკიდებელ, თუმცა, ძირითად წარწერასთან დაკავშირებულ ტექსტს დასაწყისში დასმული ქანწილით. ეს წარწერა გადმოსცემს ეკლესიის აშენების თარიღს. წარწერიანი ფილის ზომაა: 107×37 სმ. მასზე ტექსტს უჭირავს ფართობი: 45×18 სმ. აქაც შესასვლელის ანაყოლის ფილა ჩამომტვრეულია, ოღონდ მარჯვენა მხარეს და ამის შედეგად ნაკლულია წარწერის სტრიქონთა დასასრულები, თუმცა ტექსტის აღდგენა ადვილად ზერხდება.

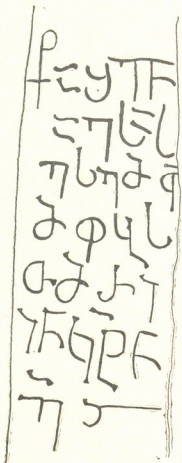
მესამე წარწერა (სურ. 12, 13), რომელიც ასევე დამოუკიდებელ ტექსტს შეიცავს ქრისტესადმი მიმართვით, მოთავსებულია შესასვლელის წარბის მარჯვენა საყრდენ ფილაზე, მის დასავლეთ მხარეს. ამოკვეთილია 2 სტრიქონად. ფილის ზომაა: 22×29 სმ., მასზე წარწერას უჭირავს ფართობი: 27×15 სმ.

+ ს¹ ² ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹ ⁴⁷⁰ ⁴⁷¹ ⁴⁷² ⁴⁷³ ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵ ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷ ⁴⁷⁸ ⁴⁷⁹ ⁴⁸⁰ ⁴⁸¹ ⁴⁸² ⁴⁸³ ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ ⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸ ⁴⁸⁹ ⁴⁹⁰ ⁴⁹¹ ⁴⁹² ⁴⁹³ ⁴⁹⁴ ⁴⁹⁵ ⁴⁹⁶ ⁴⁹⁷ ⁴⁹⁸ ⁴⁹⁹ ⁵⁰⁰ ⁵⁰¹ ⁵⁰² ⁵⁰³ ⁵⁰⁴ ⁵⁰⁵ ⁵⁰⁶ ⁵⁰⁷ ⁵⁰⁸ ⁵⁰⁹ ⁵¹⁰ ⁵¹¹ ⁵¹² ⁵¹³ ⁵¹⁴ ⁵¹⁵ ⁵¹⁶ ⁵¹⁷ ⁵¹⁸ ⁵¹⁹ ⁵²⁰ ⁵²¹ ⁵²² ⁵²³ ⁵²⁴ ⁵²⁵ ⁵²⁶ ⁵²⁷ ⁵²⁸ ⁵²⁹ ⁵³⁰ ⁵³¹ ⁵³² ⁵³³ ⁵³⁴ ⁵³⁵ ⁵³⁶ ⁵³⁷ ⁵³⁸ ⁵³⁹ ⁵⁴⁰ ⁵⁴¹ ⁵⁴² ⁵⁴³ ⁵⁴⁴ ⁵⁴⁵ ⁵⁴⁶ ⁵⁴⁷ ⁵⁴⁸ ⁵⁴⁹ ⁵⁵⁰ ⁵⁵¹ ⁵⁵² ⁵⁵³ ⁵⁵⁴ ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ ⁵⁵⁷ ⁵⁵⁸ ⁵⁵⁹ ⁵⁶⁰ ⁵⁶¹ ⁵⁶² ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵ ⁵⁶⁶ ⁵⁶⁷ ⁵⁶⁸ ⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ ⁵⁷¹ ⁵⁷² ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ ⁵⁷⁵ ⁵⁷⁶ ⁵⁷⁷ ⁵⁷⁸ ⁵⁷⁹ ⁵⁸⁰ ⁵⁸¹ ⁵⁸² ⁵⁸³ ⁵⁸⁴ ⁵⁸⁵ ⁵⁸⁶ ⁵⁸⁷ ⁵⁸⁸ ⁵⁸⁹ ⁵⁹⁰ ⁵⁹¹ ⁵⁹² ⁵⁹³ ⁵⁹⁴ ⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ ⁵⁹⁷ ⁵⁹⁸ ⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰ ⁶⁰¹ ⁶⁰² ⁶⁰³ ⁶⁰⁴ ⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ ⁶⁰⁷ ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹ ⁶¹⁰ ⁶¹¹ ⁶¹² ⁶¹³ ⁶¹⁴ ⁶¹⁵ ⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ⁶¹⁸ ⁶¹⁹ ⁶²⁰ ⁶²¹ ⁶²² ⁶²³ ⁶²⁴ ⁶²⁵ ⁶²⁶ ⁶²⁷ ⁶²⁸ ⁶²⁹ ⁶³⁰ ⁶³¹ ⁶³² ⁶³³ ⁶³⁴ ⁶³⁵ ⁶³⁶ ⁶³⁷ ⁶³⁸ ⁶³⁹ ⁶⁴⁰ ⁶⁴¹ ⁶⁴² ⁶⁴³ ⁶⁴⁴ ⁶⁴⁵ ⁶⁴⁶ ⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸ ⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰ ⁶⁵¹ ⁶⁵² ⁶⁵³ ⁶⁵⁴ ⁶⁵⁵ ⁶⁵⁶ ⁶⁵⁷ ⁶⁵⁸ ⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰ ⁶⁶¹ ⁶⁶² ⁶⁶³ ⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ ⁶⁶⁷ ⁶⁶⁸ ⁶⁶⁹ ⁶⁷⁰ ⁶⁷¹ ⁶⁷² ⁶⁷³ ⁶⁷⁴ ⁶⁷⁵ ⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷ ⁶⁷⁸ ⁶⁷⁹ ⁶⁸⁰ ⁶⁸¹ ⁶⁸² ⁶⁸³ ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷ ⁶⁸⁸ ⁶⁸⁹ ⁶⁹⁰ ⁶⁹¹ ⁶⁹² ⁶⁹³ ⁶⁹⁴ ⁶⁹⁵ ⁶⁹⁶ ⁶⁹⁷ ⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ ⁷⁰⁰ ⁷⁰¹ ⁷⁰² ⁷⁰³ ⁷⁰⁴ ⁷⁰⁵ ⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ ⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ ⁷¹¹ ⁷¹² ⁷¹³ ⁷¹⁴ ⁷¹⁵ ⁷¹⁶ ⁷¹⁷ ⁷¹⁸ ⁷¹⁹ ⁷²⁰ ⁷²¹ ⁷²² ⁷²³ ⁷²⁴ ⁷²⁵ ⁷²⁶ ⁷²⁷ ⁷²⁸ ⁷²⁹ ⁷³⁰ ⁷³¹ ⁷³² ⁷³³ ⁷³⁴ ⁷³⁵ ⁷³⁶ ⁷³⁷ ⁷³⁸ ⁷³⁹ ⁷⁴⁰ ⁷⁴¹ ⁷⁴² ⁷⁴³ ⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵ ⁷⁴⁶ ⁷⁴⁷ ⁷⁴⁸ ⁷⁴⁹ ⁷⁵⁰ ⁷⁵¹ ⁷⁵² ⁷⁵³ ⁷⁵⁴ ⁷⁵⁵ ⁷⁵⁶ ⁷⁵⁷ ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹ ⁷⁶⁰ ⁷⁶¹ ⁷⁶² ⁷⁶³ ⁷⁶⁴ ⁷⁶⁵ ⁷⁶⁶ ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸ ⁷⁶⁹ ⁷⁷⁰ ⁷⁷¹ ⁷⁷² ⁷⁷³ ⁷⁷⁴ ⁷⁷⁵ ⁷⁷⁶ ⁷⁷⁷ ⁷⁷⁸ ⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ ⁷⁸¹ ⁷⁸² ⁷⁸³ ⁷⁸⁴ ⁷⁸⁵ ⁷⁸⁶ ⁷⁸⁷ ⁷⁸⁸ ⁷⁸⁹ ⁷⁹⁰ ⁷⁹¹ ⁷⁹² ⁷⁹³ ⁷⁹⁴ ⁷⁹⁵ ⁷⁹⁶ ⁷⁹⁷ ⁷⁹⁸ ⁷⁹⁹ ⁸⁰⁰ ⁸⁰¹ ⁸⁰² ⁸⁰³ ⁸⁰⁴ ⁸⁰⁵ ⁸⁰⁶ ⁸⁰⁷ ⁸⁰⁸ ⁸⁰⁹ ⁸¹⁰ ⁸¹¹ ⁸¹² ⁸¹³ ⁸¹⁴ ⁸¹⁵ ⁸¹⁶ ⁸¹⁷ ⁸¹⁸ ⁸¹⁹ ⁸²⁰ ⁸²¹ ⁸²² ⁸²³ ⁸²⁴ ⁸²⁵ ⁸²⁶ ⁸²⁷ ⁸²⁸ ⁸²⁹ ⁸³⁰ ⁸³¹ ⁸³² ⁸³³ ⁸³⁴ ⁸³⁵ ⁸³⁶ ⁸³⁷ ⁸³⁸ ⁸³⁹ ⁸⁴⁰ ⁸⁴¹ ⁸⁴² ⁸⁴³ ⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁷ ⁸⁴⁸ ⁸⁴⁹ ⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ ⁸⁵² ⁸⁵³ ⁸⁵⁴ ⁸⁵⁵ ⁸⁵⁶ ⁸⁵⁷ ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹ ⁸⁶⁰ ⁸⁶¹ ⁸⁶² ⁸⁶³ ⁸⁶⁴ ⁸⁶⁵ ⁸⁶⁶ ⁸⁶⁷ ⁸⁶⁸ ⁸⁶⁹ ⁸⁷⁰ ⁸⁷¹ ⁸⁷² ⁸⁷³ ⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ ⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ ⁸⁷⁸ ⁸⁷⁹ ⁸⁸⁰ ⁸⁸¹ ⁸⁸² ⁸⁸³ ⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ ⁸⁸⁶ ⁸⁸⁷ ⁸⁸⁸ ⁸⁸⁹ ⁸⁹⁰ ⁸⁹¹ ⁸⁹² ⁸⁹³ ⁸⁹⁴ ⁸⁹⁵ ⁸⁹⁶ ⁸⁹⁷ ⁸⁹⁸ ⁸⁹⁹ ⁹⁰⁰ ⁹⁰¹ ⁹⁰² ⁹⁰³ ⁹⁰⁴ ⁹⁰⁵ ⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷ ⁹⁰⁸ ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ ⁹¹¹ ⁹¹² ⁹¹³ ⁹¹⁴ ⁹¹⁵ ⁹¹⁶ ⁹¹⁷ ⁹¹⁸ ⁹¹⁹ ⁹²⁰ ⁹²¹ ⁹²² ⁹²³ ⁹²⁴ ⁹²⁵ ⁹²⁶ ⁹²⁷ ⁹²⁸ ⁹²⁹ ⁹³⁰ ⁹³¹ ⁹³² ⁹³³ ⁹³⁴ ⁹³⁵ ⁹³⁶ ⁹³⁷ ⁹³⁸ ⁹³⁹ ⁹⁴⁰ ⁹⁴¹ ⁹⁴² ⁹⁴³ ⁹⁴⁴ ⁹⁴⁵ ⁹⁴⁶ ⁹⁴⁷ ⁹⁴⁸ ⁹⁴⁹ ⁹⁵⁰ ⁹⁵¹ ⁹⁵² ⁹⁵³ ⁹⁵⁴ ⁹⁵⁵ ⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ ⁹⁵⁸ ⁹⁵⁹ ⁹⁶⁰ ⁹⁶¹ ⁹⁶² ⁹⁶³ ⁹⁶⁴ ⁹⁶⁵ ⁹⁶⁶ ⁹⁶⁷ ⁹⁶⁸ ⁹⁶⁹ ⁹⁷⁰ ⁹⁷¹ ⁹⁷² ⁹⁷³ ⁹⁷⁴ ⁹⁷⁵ ⁹⁷⁶ ⁹⁷⁷ ⁹⁷⁸ ⁹⁷⁹ ⁹⁸⁰ ⁹⁸¹ ⁹⁸² ⁹⁸³ ⁹⁸⁴ ⁹⁸⁵ ⁹⁸⁶ ⁹⁸⁷ ⁹⁸⁸ ⁹⁸⁹ ⁹⁹⁰ ⁹⁹¹ ⁹⁹² ⁹⁹³ ⁹⁹⁴ ⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ ⁹⁹⁷ ⁹⁹⁸ ⁹⁹⁹ ¹⁰⁰⁰ ¹⁰⁰¹ ¹⁰⁰² ¹⁰⁰³ ¹⁰⁰⁴ ¹⁰⁰⁵ ¹⁰⁰⁶ ¹⁰⁰⁷ ¹⁰⁰⁸ ¹⁰⁰⁹ ¹⁰¹⁰ ¹⁰¹¹ ¹⁰¹² ¹⁰¹³ ¹⁰¹⁴ ¹⁰¹⁵ ¹⁰¹⁶ ¹⁰¹⁷ ¹⁰¹⁸ ¹⁰¹⁹ ¹⁰²⁰ ¹⁰²¹ ¹⁰²² ¹⁰²³ ¹⁰²⁴ ¹⁰²⁵ ¹⁰²⁶ ¹⁰²⁷ ¹⁰²⁸ ¹⁰²⁹ ¹⁰³⁰ ¹⁰³¹ ¹⁰³² ¹⁰³³ ¹⁰³⁴ ¹⁰³⁵ ¹⁰³⁶ ¹⁰³⁷ ¹⁰³⁸ ¹⁰³⁹ ¹⁰⁴⁰ ¹⁰⁴¹ ¹⁰⁴² ¹⁰⁴³ ¹⁰⁴⁴ ¹⁰⁴⁵ ¹⁰⁴⁶ ¹⁰⁴⁷ ¹⁰⁴⁸ ¹⁰⁴⁹ ¹⁰⁵⁰ ¹⁰⁵¹ ¹⁰⁵² ¹⁰⁵³ ¹⁰⁵⁴ ¹⁰⁵⁵ ¹⁰⁵⁶ ¹⁰⁵⁷ ¹⁰⁵⁸ ¹⁰⁵⁹ ¹⁰⁶⁰ ¹⁰⁶¹ ¹⁰⁶² ¹⁰⁶³ ¹⁰⁶⁴ ¹⁰⁶⁵ ¹⁰⁶⁶ ¹⁰⁶⁷ ¹⁰⁶⁸ ¹⁰⁶⁹ ¹⁰⁷⁰ ¹⁰⁷¹ ¹⁰⁷² ¹⁰⁷³ ¹⁰⁷⁴ ¹⁰⁷⁵ ¹⁰⁷⁶ ¹⁰⁷⁷ ¹⁰⁷⁸ ¹⁰⁷⁹ ¹⁰⁸⁰ ¹⁰⁸¹ ¹⁰⁸² ¹⁰⁸³ ¹⁰⁸⁴ ¹⁰⁸⁵ ¹⁰⁸⁶ ¹⁰⁸⁷ ¹⁰⁸⁸ ¹⁰⁸⁹ ¹⁰⁹⁰ ¹⁰⁹¹ ¹⁰⁹² ¹⁰⁹³ ¹⁰⁹⁴ ¹⁰⁹⁵ ¹⁰⁹⁶ ¹⁰⁹⁷ ¹⁰⁹⁸ ¹⁰⁹⁹ ¹¹⁰⁰ ¹¹⁰¹ ¹¹⁰² ¹¹⁰³ ¹¹⁰⁴ ¹¹⁰⁵ ¹¹⁰⁶ ¹¹⁰⁷ ¹¹⁰⁸ ¹¹⁰⁹ ¹¹¹⁰ ¹¹¹¹ ¹¹¹² ¹¹¹³ ¹¹¹⁴ ¹¹¹⁵ ¹¹¹⁶ ¹¹¹⁷ ¹¹¹⁸ ¹¹¹⁹ ¹¹²⁰ ¹¹²¹ ¹¹²² ¹¹²³ ¹¹²⁴ ¹¹²⁵ ¹¹²⁶ ¹¹²⁷ ¹¹²⁸ ¹¹²⁹ ¹¹³⁰ ¹¹³¹ ¹¹³² ¹¹³³ ¹¹³⁴ ¹¹³⁵ ¹¹³⁶ ¹¹³⁷ ¹¹³⁸ ¹¹³⁹ ¹¹⁴⁰ ¹¹⁴¹ ¹¹⁴² ¹¹⁴³ ¹¹⁴⁴ ¹¹⁴⁵ ¹¹⁴⁶ ¹¹⁴⁷ ¹¹⁴⁸ ¹¹⁴⁹ ¹¹⁵⁰ ¹¹⁵¹ ¹¹⁵² ¹¹⁵³ ¹¹⁵⁴ ¹¹⁵⁵ ¹¹⁵⁶ ¹¹⁵⁷ ¹¹⁵⁸ ¹¹⁵⁹ ¹¹⁶⁰ ¹¹⁶¹ ¹¹⁶² ¹¹⁶³ ¹¹⁶⁴ ¹¹⁶⁵ ¹¹⁶⁶ ¹¹⁶⁷ ¹¹⁶⁸ ¹¹⁶⁹ ¹¹⁷⁰ ¹¹⁷¹ ¹¹⁷² ¹¹⁷³ ¹¹⁷⁴ ¹¹⁷⁵ ¹¹⁷⁶ ¹¹⁷⁷ ¹¹⁷⁸ ¹¹⁷⁹ ¹¹⁸⁰ ¹¹⁸¹ ¹¹⁸² ¹¹⁸³ ¹¹⁸⁴ ¹¹⁸⁵ ¹¹⁸⁶ ¹¹⁸⁷ ¹¹⁸⁸ ¹¹⁸⁹ ¹¹⁹⁰ ¹¹⁹¹ ¹¹⁹² ¹¹⁹³ ¹¹⁹⁴ ¹¹⁹⁵ ¹¹⁹⁶ ¹¹⁹⁷ ¹¹⁹⁸ ¹¹⁹⁹ ¹²⁰⁰ ¹²⁰¹ ¹²⁰² ¹²⁰³ ¹²⁰⁴ ¹²⁰⁵ ¹²⁰⁶ ¹²⁰⁷ ¹²⁰⁸ ¹²⁰⁹ ¹²¹⁰ ¹²¹¹ ¹²¹² ¹²¹³ ¹²¹⁴ ¹²¹⁵ ¹²¹⁶ ¹²¹⁷ ¹²¹⁸ ¹²¹⁹ ¹²²⁰ ¹²²¹ ¹²²² ¹²²³ ¹²²⁴ ¹²²⁵ ¹²²⁶ ¹²²⁷ ¹²²⁸ ¹²²⁹ ¹²³⁰ ¹²³¹ ¹²³² ¹²³³ ¹²³⁴ ¹²³⁵ ¹²³⁶ ¹²³⁷ ¹²³⁸ ¹²³⁹ ¹²⁴⁰ ¹²⁴¹ ¹²⁴² ¹²⁴³ ¹²⁴⁴ ¹²⁴⁵ ¹²⁴⁶ ¹²⁴⁷ ¹²⁴⁸ ¹²⁴⁹ ¹²⁵⁰ ¹²⁵¹ ¹²⁵² ¹²⁵³ ¹²⁵⁴ ¹²⁵⁵ ¹²⁵⁶ ¹²⁵⁷ ¹²⁵⁸ ¹²⁵⁹ ¹²⁶⁰ ¹²⁶¹ ¹²⁶² ¹²⁶³ ¹²⁶⁴ ¹²⁶⁵ ¹²⁶⁶ ¹²⁶⁷ ¹²⁶⁸ ¹²⁶⁹ ¹²⁷⁰ ¹²⁷¹ ¹²⁷² ¹²⁷³ ¹²⁷⁴ ¹²⁷⁵ ¹²⁷⁶ ¹²⁷⁷ ¹²⁷⁸ ¹²⁷⁹ ¹²⁸⁰ ¹²⁸¹ ¹²⁸² ¹²⁸³ ¹²⁸⁴ ¹²⁸⁵ ¹²⁸⁶ ¹²⁸⁷ ¹²⁸⁸ ¹²⁸⁹ ¹²⁹⁰ ¹²⁹¹ ¹²⁹² ¹²⁹³ ¹²⁹⁴ ¹²⁹⁵ ¹²⁹⁶ ¹²⁹⁷ ¹²⁹⁸ ¹²⁹⁹ ¹³⁰⁰ ¹³⁰¹ ¹³⁰² ¹³⁰³ ¹³⁰⁴ ¹³⁰⁵ ¹³⁰⁶ ¹³⁰⁷ ¹³⁰⁸ ¹³⁰⁹ ¹³¹⁰ ¹³¹¹ ¹³¹² ¹³¹³ ¹³¹⁴ ¹³¹⁵ ¹³¹⁶ ¹³¹⁷ ¹³¹⁸ ¹³¹⁹ ¹³²⁰ ¹³²¹ ¹³²² ¹³²³ ¹³²⁴ ¹³²⁵ ¹³²⁶ ¹³²⁷ ¹³²⁸ ¹³²⁹ ¹³³⁰ ¹³³¹ ¹³³²

სამივე წარწერა ისეა განლაგებული ეკლესიაში შესასვლელის გარშემო, რომ ერთ მთლიან კომპოზიციას ქმნის. პირველი წარწერა თავიდან იწყება მოზრდილი ასოებით, შემდეგ ასოების სიმაღლე თანდათან მცირდება, ხოლო ბალავრის ოთხკუთხა მოჩარჩოებაზე მკვეთრად კლებულობს. დანარჩენი ორი წარწერა შედარებით თანაბარი ზომის მოზრდილი ასოებითაა ამოკვეთილი. ასოების სიმაღლე: 3—5—7—9 სმ. როგორც ვხედავთ, იგი მეტად ცვალებადია და სტრიქონებიც ორხაზოვან ბადეს შორის არ არის განლაგებული. აშკარაა, რომ წარწერა ამოკვეთილია კედლის წყობაში უკვე ჩასმულ ქვის ფილებზე.

სურ. 10

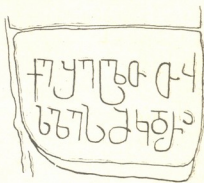

სურ. 11

ტექსტში განკვეთილობის ნიშნებად დასმულია ორწერტილი, თავიდან — ყოველი სიტყვის შემდეგ, შემდეგში — ადგილ-ადგილ, ხოლო წარწერის ბოლოს ტექსტი წარმოდგენილია განკვეთილობის ნიშნების გარეშე. ქარაგმის ნიშნად გამოყენებულია განივი, კლავნილი ხაზი.

Լսյժ. 12

ს. 13

ორთაფოშთის ეკლესიის წარწერის ტექსტი ასეთია:

[illegible][illegible]

ፊፍትኛው ፊርማ፡ ቅር

ቅጠራጠራ፡ ሆኖ ስራ ስራ ይሰራ፡ ስራ ስራ ይሰራ፡ ስራ ስራ ይሰራ፡ ስራ ስራ ይሰራ፡

[illegible]

5 ፅር ትሃዲኡ፡፡ ፅር ንኡኡ፡፡ ክብር፡ ትክሊታክሊክ፡፡ ፅር ንብር ትብርኡ፡፡ ክብር፡ ፅር ትክሊክ፡፡

おあつて ぽつて

Ե՛Շ: Ծ՛Շ ԵՂԻՆՔԻԺԴ Ծ՛Շ ԹՂԻՆԷԴ: ԹՂԵՆԺԻԵՇ: ՇԹՆՇԵՃԻԿՃ:

57670

ፕላንቤት

[1 | 0 | 2 | 5]

II. † 𐤔𐤕𐤍|𐤏|

10 [...] ስርዐቱን ማረጋገጥ

77676[7]

[...] 07: ԺԴՆԾՆԴԴԴԴ

7678-ψ[θ]

[...]ከጋራው ጋር፡ ይገናኛል

ჭ.ფ.ლ.ს[7]

[...] ԵՖԵՐԵՆՈՂԵՄ:

[illegible]

[...] ԳՇԻՆԴԵՆԴԻՆԻ

754-26[67]

15 [...[ḥḥ[Ḥ]ḤḤḤḥḥ:

१२: —

[...] ԴՆ: ՅՈՒՇԱՐԴԻՆԻՆԵՆ

[...]ᄃ[...]

III. ተገንጫታቸው

[...]ᑭᓃᕐᕈᕋᕐᕐ

[illegible]

[...]ᑦ[- - -]ᑭ[-]ᑭᑭᑭᑭ ᑭᑭᑭ

20 [...] ፅፅር ትኬት ፈጽሞ፡፡

† ს(ა)ხ(ე)ლითა ღ(მრთისა)მთა. მე(ო)ხ(ე)ბითა წ(მიდ)ისა ღ(მრ)თისმშ(ო)-
ბ(ე)ლის(ა)მთა, მე, ფადლისმემ(ა)ნ ელმელქ ალვ(ა)შენე ეკ(ლე)ს(ია)ჲ ეხე და
მონ(ა)ტ(ე)რა ყ(ოვლად) ღ(მიდ)ისა ღ(მრ)თისმშ(ო)ბ(ე)ლ(ა)ს(ა)ჲ, ს(ა)დ(ი)დ(ე)-
ბ(ე)ლ(ად) მაშისა, ძისა და ს(უ)ლისა წ(მიდ)ისა, ს(ა)მ(ე)უ(დ)რ(ე)ბ(ე)ლ(ა)დ და
ს(ა)ლ(ო)ცვ(ე)ლ(ად) ს(უ)ლისა ჩ(ემ)ისა და დ(ი)ჟისა, და მშ(ო)ბ(ე)ლ(ა)თა და

შე(ი)ლთა ჩ(ე)მთა მზეგრძელ(ო)ბისათ(უ)ის, და კ(ოველ)თა მ(ო)მ(ა)ვ(ა)ლთა ჩ(ე)მთათ(უ)ის, ძუ(ე)ლს(ა)ვე და მკუ(ი)დრსა მ(ა)მ(უ)ლსა ჩ(ე)მსა შ(ი)ნა. და შევსწირე და მოვ(ა)ვს(ე)ნე მონ(ა)სტ(ე)რსა ამ(ა)ს ანდოკ(ა)მ, მისითა მზღვრ[ი]-თ[ა] — ნა||კალოები|სა წყლ(ი)სა აქ(ა)მთ, [ზემო]მთა რ(ო)მელ გზ(ა)მ გ(ა)-პვ(ა)ლ[ს, და] ჩაღმა წყლისა მისსა] ნაკალოებნი [მ(ა)წ(ა)მ. ვ(ი)ნცა ჩ(ე)მი ესე შეწირ[ული, ანუ] რ(ა)მ(ა)ნცა გუ(ა)რმ(ა)ნ კ(ა)ცმ(ა)ნ [შეცვალ(ო)ს — შე-მცა-იცი(ა)ლ(ე)ბის ს[ჯულის(ა)გ(ა)]ნ [ქრისტიან(ე)თ(ა)მ]სა და ი(უ)დ(ა)მ[ს თ(ა)ნა არს] ნ(ა)წ(ი)ლი მისი; დ(ა)მ(ა)მტკ(ი)ც(ე)ბ(ე)ლ[ნ]ი ამისი დაამტკიცოს ღ(მერთმა)ნ [და წმიდ(ა)მ(ა)ნ] დ(ე)დაქ(ა)ლ(ა)ქმ(ა)ნ.]]

† ამენ[და ესასი] ესე მ(ე)ფ(ე)თ-მ(ე)ფ(ო)ბ(ა)ს[ა] თ(ა)მ(ა)რის(ს)[ა] ინ-(ლი)კტ(ი)ონ[სა] ე⁷.

ქ(რისტე), შეიწყალე ხ(უ)ლ(ი)თა თვსლეს მკ(უ)დრ(ნ)ე.

მ. ბროსემ გამოაქვეყნა ამ წარწერის მხოლოდ პირველი ოთხი სტრიქონის ტექსტი. როგორც ჩანს, დანარჩენის ასლი მას ხელო არ ჰქონია. მის მიერ გამოცემული ტექსტის ბოლო სიტყვების („ფდ ცდელისა“) შესახებ აღნიშნავს, რომ უკანასკნელი ორი სიტყვა ამოუცნობია, თუმცა, შინაარსის გაგებაზე გავლენას არ ახდენს⁷. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს სიტყვაა საკუთარი სახელი „დოფი“; დოფი ელმელიქ ფადლისძის ცოლი იყო და მისი სახელის სწორად წაკითხვას და გააზრებას წარწერის ტექსტის გაგებისათვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს.

აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ნაცვლად სიტყვისა „დოფისა“, ტექსტის ამ ადგილას ა. შანიძე კითხულობს სიტყვას „დედოფლისა“, ხოლო მოხსენების თეზისებში წარწერის შესავალი ტექსტის ნაწყვეტი ასე აქვს გადმოცემული: „სადიდებელად მამისა და ძისა და სულისა წმიდისა, სამკვდრებელად და სალოცველად სულისა ჩემისა და დედოფლისა და მშობელთა ჩემთა და შვილთა ჩემთა მზეგრძელობისათვის“⁸.

ტექსტის ამ ადგილის სწორი წაკითხვა — „დოფისა“ პირველად დ. მუსხელიშვილმა წარმოადგინა⁹.

წარწერის დაზიანებული ადგილები, სიტყვის შემდეგ „მზღვრისა“ სიტყვამდე „დედაქალამან“, აღუდგენლად და მხოლოდ დღეს არსებული უმნიშვნელო ნაწყვეტების სახით არის წარმოდგენილი ბოლო ორ გამოცემაში¹⁰. აღ-

7 M. Brosset, დასახ. ნაშრომი, გვ. 133; მ. ბროსე, ნაცვლად „დოფისა“ კითხულობს „ფრიად ცოდვილისა“.

8 ა. შანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 8.

9 დ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 51.

10 დ. მუსხელიშვილი: „ნა----საწყ----აქით----მეთა რღვზ? გვლრომელ გზამ გაუღის?]- --ო-ს ჩაღმა წყლისა მ-----ნაკალოებნი-----ა ვინცა ჩემი ესე შეწირ[ული]-მნ-ა გორ(?) ბნ კაცმან [შეცუა]ლ(ო)ს შემცაიცილეების ს-----თასა და იღმ (იუდა?)---ნაწილი მისი-[რომელმ]ან დ[ა]ამტკიცოს ღმერთმან----დაქლქნ (დედა ქალამან?)“.

გ. ოთხმეტური: „ნა-----თა რ(ო)მელ გზ(ა)მ გ(ა)პ[ვ(ა)ლს] ჩაღმა: წყლისა, მ-----ნაკალოებნი-----აჩი ესე შეწირ(უ)ლი რ(ა)მ(ა)ნცა გუ(ა)რმ(ა)ნ კ(ა)ცმ(ა)ნ [შუც] [ვ(ა)ლ(ო)ს შე]მცა ცვ(ა)ლ(ე)ბ(უ)ლ (ა)რს ს[ჯ(უ)ლ(ი)სა] [გ(ა)ნ-----მდაღა (sic)-----ლი ც[ოცხალი მათ]ნ-----მცბ(ე)თა წ(მ)ილ(ა)მ(ა)ნ ა[შ(ა)ნ] დ(ე)დაქ(ა)ლ(ა)ქმ(ა)ნ¹¹. აგრეთვე — ესასი] ე(კლესი)აჲ, თვსლეს] თვს(ი)თა[ა] ზზეს (sic)“.

დგენილი ჰქონდა თუ არა ეს ადგილები ა. შანაძეს, არ ჩანს, რადგან, მოხსენების თეზისებში, ბუნებრივია, მას წარწერის მთლიანი ტექსტი არ გამოუქვეყნებია. მისივე დაკვირვებით, „ნაკალოებნი“, რომელიც წარწერის დაზიანებულ ნაწილშია მოხსენებული, შეიძლება ანდიკის მზღვარი იყოს, ან ანდიკასთან ერთად შეწირული ადგილი“¹¹.

რადგანაც მ. ბროსესათვის წარწერის ტექსტის ბოლო ნაწილები უცნობი იყო, თარიღთან დაკავშირებით იგი აღნიშნავს, რომ თარიღის უქონლობა ინტერპრეტაციის ფართო ასპარეზს იძლევა. მისივე შენიშვნით, ორი მნიშვნელოვანი სიტყვის კავშირი, რომელთაგან ერთია ელ-მელიქი, რომელიც უცნობი პირია, ხოლო მეორე ფადლა, ხშირად გვხვდება ბენშადიდების დინასტიაში ფაზლის ფორმით, მაფიქრებინებს, ამ დინასტიის წარმომადგენლებსო. მის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ ტექსტის მცირე ნაწყვეტის მიხედვითაც, რომელიც მის განკარგულებაში იყო, მან სწორად მიაჩნა წარწერის თარიღად XII ს.¹².

წარწერაში აღნიშნული თარიღი — თამარის მეფობის ხუთი ინდიკტიონი, პირველად ა. შანაძემ წარმოადგინა. შემდეგში იგივე დაადასტურა დ. მუსხელიშვილმა. მათ შორის განსხვავება ისაა, რომ ა. შანაძე არ აღნიშნავს კონკრეტულად, თუ რომელი წელი იგულისხმება ამ თარიღის ქვეშ, ხოლო დ. მუსხელიშვილის მიხედვით, აქ 1189 წელი იგულისხმება. ცხადია, რომ იგი ინდიკტიონებს ითვლის თამარის მეფედ მეორე კურთხევიდან. უკანასკნელ პუბლიკაციაში თამარის მეფობის ინდიკტიონები ათვლილია მისი მეფედ პირველი კურთხევიდან და წარწერის თარღად აღნიშნულია 1183 წელი¹³.

წარწერაში აღნიშნული თარიღის — „მეფეთ-მეფობასა თამარისა ინდიკტიონსა ე“ (5), კონკრეტულად განსაზღვრისას ყურადღება უნდა მიექცეს ორ გარემოებას: 1. თამარის მეფედ პირველი კურთხევიდან (1178) მე-5 წელს (1183) მამამისი გიორგი III ჭერ კიდევ ცოცხალი იყო (იგი 1184 წელს გარდაიცვალა). თამარი გიორგის თანამოსაყდრე იყო და არა ერთპიროვნული მმართველი¹⁴. ამიტომ საეჭვოა, რომ 1183 წლისათვის, ე. ი. გიორგი III-ის სიცოცხლეში, წარწერაში თარიღი მხოლოდ თამარის, ან საერთოდ მისი მეფობის წლებით აღენიშნათ. 2. თამარი წარწერაში მოხსენიებულია „მეფეთ-მეფობით“. ასეთი ტიტული მას შეიძლებოდა ჰქონოდა მხოლოდ მამის გარდაცვალების შემდეგ. ამიტომ, ეთვლით, რომ ორთაფოშთის წარწერის თარიღის განსაზღვრისას, თამარის მეფეთმეფობის ინდიკტიონები უნდა ავთვალთ მისი მეფედ მეორე კურთხევიდან (1184) და წარწერაც 1189 წლით უნდა დათარიღდეს, როგორც ამას მიიჩნევს დ. მუსხელიშვილი, თუმცა, ცნობილია, რომ სხვა შემთხვევებში მეფეთა ინდიკტიონები აითვლებოდა მათი თანამოსაყდრედ კურთხევიდან¹⁵.

შინაარსით ორთაფოშთის წარწერა, როგორც ვხედავთ, ერთდროულად

11 ა. შანაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 8.

12 M. Brosset, დასახ. ნაშრომი, გვ. 133—134.

13 გ. ოთხმეუერი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 87.

14 ი. ჭავჭავაძე, ქართული ერის ისტორია, წიგნი II, იხ. მისი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 244.

15 ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, თბ., 1984, გვ. 167, 175 და განსაკუთრებით გვ. 182, საიდანაც ჩანს, რომ ღვეთ ნარინის მეფობის „ორმოცდამეათეუქსმეტე“ ინდიკტიონი, თუ მისი მეფედ პირველი კურთხევიდან, ანუ თანამოსაყდრეობიდან არ ავთვლით, არც აღწევს მისი მეფობის ინდიკტიონების რაოდენობას (იქვე, გვ. 180).

საამშენებლოც არის და ეპიგრაფიკულ საბუთსაც წარმოადგენს — მასში აღნიშნულია ელმელიქ ფადლისძის მიერ მისი და მისი ახლობლების სამარხავ-სამლოცველო ეკლესიისა და მონასტრის აშენება და მისთვის ადგილ ანდიკას შეწირვა. აქვე დადგენილია ამ ანდიკას, თუ ანდიკის საზღვრები — „ნაქალო-ებისა წყლისა აქაჲთ, ზემოთ რომელ გზაჲმ გაჰვალს და ჩაღმა წყლისა მისსა ნაქალოებნი მიწაჲ“.

ნაქალოები მიწის ეკლესიისათვის შეწირვის, ან ნაქალოების მძღვრად დადების საინტერესო პარალელური მასალა დასტურდება 1200 წლის ახლო დროით დათარიღებულ და, მამასადამე, ორთაფოშთის წარწერასთან კრონოლოგიურად ახლო მდგომ, ერთ საბუთში — დაწერილი შიომღვიმის კრებულისა ზოსიმესადმი. აქ, ერთ-ერთი შეწირულების შესახებ აღნიშნულია, რომ „კუ-ლა, მასვე ვენავსა საგლეხოსა ზედა იოვანეს — შენსა გამზრდელსა, ნაქალო-ები მჴედლურა ეყიდა და ზედავე მოეკიდა“¹⁶. აქ, როგორც ვხედავთ, ნაქალო-ების სახელია „მჴედლურა“, რომელიც შიომღვიმეში კვირიკე კახთა მეფის მწირველის ზოსიმეს გამზრდელს იოვანეს უყიდიდა და საგლეხო ვენახისათვის მიუმატებია („ზედავე მოეკიდა“).

როგორც ამ საბუთის ტექსტის მომდევნო ნაწილიდან ჩანს, ეს მიწა სადაო გამხდარა („იოვანეს მთხრობელი აუღდა — ივანებრი წუთერგრძელისძე და მიწაი დაკარგული უთხრა“). მაგრამ, ბოლოსდაბოლოს ეს საქმეც მოუგვარებია ზოსიმეს („საუთრავთა ზედავე შესძინა“) და ამის შესახებ ცალკე საბუთი შეუდგენიათ („თუთ ამისი დაწერილი ძეს“).

როგორც ჩანს, ორთაფოშთის წარწერა-საბუთში დასახელებული ადგილი „ანდიკა“ ეკლესიისა და მონასტრისათვის შეწირული ნაქალოები მიწის სახელი უნდა იყოს, ისევე, როგორც „მჴედლურა“ არის ნაქალოები მიწის სახელი შიომღვიმის კრებულის დაწერილში ზოსიმესადმი. ამ ანდიკას შეწირულების შესახებ მონასტრის ცალკე საბუთიც ექნებოდა, ისევე, როგორც მჴედლურას შეწირულების შესახებ ჰქონდა ცალკე საბუთი შიომღვიმის მონასტრის. ხოლო ეკლესიის კედელზე ამოკვეთილ წარწერაში ანდიკას შეწირულების საბუთის ძირითადი არსია გადმოცემული, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა, ჩვეულებრივ, სხვა შემთხვევებშიც¹⁷.

წარწერის ტექსტში იხსენიებიან: ელმელიქ ფადლისძე, მისი მეუღლე დოფი, ელმელიქის მშობლები და შვილები — სახელების ჯარზე. ცხადია, მათში მთავარია ელმელიქი, რომელსაც „ძუელი და მკვიდრი მამული“ ჰქონია და ამ „მამულსა შინა“ ეკლესია და მონასტერი აუშენებია. ამასთანავე, მის მიერ აშენებული ეკლესია-მონასტრისათვის მას, წარწერაში დასახელებულ ანდი-

¹⁶ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, გვ. 89, № 16: 31—32.

¹⁷ ზოსიმესადმი შიომღვიმის კრებულის დაწერალს ერთი გვიანდელი ვინააწერი მოეპოვება, რომელშიც ეპიგრაფიკული ძეგლი დამოწმებულია საბუთის სიმტკიცის საფუძველად — „ქ. მღვიმეს რომ კრებულნი ბერები რომ წასულან და ბჳიტებს საყდარი აუშენებიათ, ის კრებულნი ამაშიგან სწერია. იქ რომ სახელები სწერია საყდარზედა — ისინი არიან ეს კრებულნი“ (ქართული ისტ. საბ. კორპუსი, I, გვ. 91, № 16: 88—91). აქ საუბარია ბჳიტების საყდრის, ანუ ბჳითის შესახებ, რომელიც გიორგი III-ის ერთი შიომღვიმურ საბუთის მიხედვით, ჯერ კიდევ ადარჩნეს ჰერთა პატრიკია შესწირა შიომღვიმის მონასტრის (იქვე, გვ. 83, № 11: 31—32; დაწერილებით ამის შესახებ ახ.: „მაცნე“, ისტორიის სერია, 3, 1989, გვ. 78). ცხადია, რომ რბილ საწერ მასალაზე შესრულებული საბუთი და ეკლესიის კედელზე ამოკვეთილი მისი მოკლე შინაარსი ერთმანეთს ავსებდნენ ამათიშე შეწირულების სიმტკიცის დასა-მოწმებლად.

კას გარდა, სხვა სახის ქონებაც შეუწირავს. ერთ-ერთი მათგანია მინიატურებით მდიდრულად შემკული ოთხთავის ეტრატზე ვადაწერილი ხელნაწერი, რომელმაც ჩვენს დრომდეც მოაღწია და ამჟამად ხელნაწერთა ინსტიტუტში ინახება (A-26).

ოთხთავის ამ ხელნაწერს მოებოვება გადაწერის ხელითვე შესრულებული მინაწერი: „უფალო ღმერთო, მეოხ ექვენ ელმელიქს და დოფსა და მათთა ძეთა — გიორგის, დადუნასა“. ხელნაწერი აღწერილობაში XIII საუკუნითაა დათარიღებული¹⁸, მაგრამ, ცხადია, რომ მის მინაწერში დასახელებული პირების ორთაფოშთის წარწერაში მოხსენიებულ პირებთან გაიგავების შემთხვევაში, ამ უკანასკნელის თარიღის მიხედვით, იგი უფრო XII ს-ის დასასრულით, ან XIII ს-ის დასაწყისით უნდა დათარიღდეს.

ოთხთავი A-26 (მას „ლარგეისის სახარებასაც“ უწოდებენ, რადგან ბოლოს ლარგეისის მონასტრის საკუთრებას წარმოადგენდა და იქედან მოხვდა საეკლესიო მუზეუმში¹⁹, ხოლო შემდეგ ხელნაწერთა ინსტიტუტში) გადაწერილია ნიკოლოზ კატარაწისძის მიერ. კატარაწისძეები, როგორც ჩანს, XII ს-ის ბოლოსა და XIII ს-ის პირველ ნახევარში სამეფო კარის ერთ-ერთი მწიგნობრები იყვნენ; ცნობილია, რომ ლაშა-გიორგის მიერ გაცემული და ჩვენამდე მოღწეული ორი სიგელი-ბრძანება — ერთი 1207 წლისა გელათისადმი და მეორე 1221 წლისა შიომღვიმისადმი, დაწერილია მიქაელ კატარაწისძის მიერ (ორივე სიგელი მთავრდება ერთნაირი ტრაფარეტული ფორმულით: „დაიწერა ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი... კელითა მწიგნობრისა ჩუენისა მიქაელ კატარაწისძისაითა“²⁰).

რადგანაც ელმელიქისა და დოფის მიერ მათგან აშენებული ეკლესიისა და მონასტრისათვის შეწირული სახარება-ოთხთავი სამეფო კარის მწიგნობართა საგვარეულოს წარმომადგენლის მიერ არის გადაწერილი, უნდა ვიფიქროთ, რომ მათ XII ს-ის II ნახევრის საქართველოს სამეფო კართან რაღაც კავშირი უნდა ჰქონოდათ. მართლაც, როგორც ათონის სვინაქსრის ერთი საღაპე ჩანაწერიდან ჩანს, დოფი — ორთაფოშთის წარწერისა და A-26 ხელნაწერის მიხედვით, ელმელიქ ფადლისძის მეფულე, თამარ დედოფლის გამზრდელი ყოფილა.

ათონის ქართველთა მონასტერში დოფის სახელზე დაწესებული ყოფილა ორი ალაპი — 23 დეკემბერს და 6 ოქტომბერს. პირველი მათგანი ჩაწერილია ათონის სვინაქსარში (Ath.-36; ხელნაწერი გადაწერილია 1074 წ.), ხოლო მეორე შეტანილია ათონის მონასტრის ალაპების წიგნში (A-558).

ათონის სვინაქსრის 122r გვერდზე, ძირითადი ტექსტისაგან თავისუფალ

¹⁸ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. A კოლექცია, ტ. I, თბ., 1973, გვ. 88—89. სპეციალურად ამ ხელნაწერის დათარიღების შესახებ იხ: ელ. მაჭავარიანი, ერთი ქართული ოთხთავის დათარიღების საკითხისათვის, „პალეოგრაფიული ძიებანი“, I, თბ., 1965, გვ. 95—108. აქ, „მხატვრული შემკულობის“ სტილისტური ნიშნებით, ხელნაწერი დათარიღებულია XIII ს-ის I ნახ-ით.

¹⁹ Ф. Д. Жордания, Описание рукописей Тифлисского Церковного Музея, книга I, Тифлис, 1903, с. 20.

²⁰ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. I, გვ. 106, № 21: 16—18, გვ. 110, № 23: 22—24. ცნობილია ნიკოლოზ კატარაწისძის გადაწერილი კადეც ერთი ხელნაწერი — იერ. 67 („მარზვანი“), დაცული იერუსალიმის ბერძნულ საპატრიარქოს ბიბლიოთეკაში. რ. ბლეიკი, განსხვავებით სხვა ავტორებისაგან, მას, სავსებით სწორად, XII ს-ით ათარიღებს. შდრ. ელ. მაჭავარიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 96—97.

ამაზე, წვრილი ნუსხურით, მაგრამ XII ს-ის მკაფიო და გარკვეული ხელით, მიწერილია:

„თ(უეს)ა ღ(ე)კ(ე)ნბერსა კგ.

ამ(ა)სვე ღლ(ე)სა აღაპი დოფისაჲ, თამ(ა)რ დედოფლისა გ(ა)მზრდელის(ა)ჲ.

ამ(ან) კ(ურთ)ხ(ეულ)მ(ან) დედაკ(ა)ცმ(ან) დიდსა დაჭირებასა და უღონობასა ასი ღუკ(ა)ტი შემოსწირა ამ(ა)ს მონ(ა)სტ(ე)რსა და გვრე მოეწერა, ვითა: „სრ(უ)ლი აღ(ა)პი დამიწესეთ და რამცაღა აკლდეს ამას ოქროსა, მიბრძანეთ და ზ(ედ)ა გაგ(ა)სრ(უ)ლებო“.

ამისთ(უ)ს მე, მ(ა)მ(ა)მ(ან) მ(ა)კ(ა)რი, თ(ა)ნაჯერჩანებითა ყ(ოველ)თავე მმ(ა)თ(ა)ჲთა, დაუწესე პ(ან)ა(მ)ც(უ)დი ესე, რ(ა)თაჲ ს(ა)ს(ო)ეზისა მისისაგებრ გ(ა)რდაკლებოდის ყ(ოველ)ით(უ)რთ ს(რულა)დ და უნ(ა)კლულ(ო)დ, ვითა წესი არს ამის მონ(ა)სტრის(ა)ჲ, გ(ა)ლ(ო)ბითა და ლოცვითა, და ღ(მერთმა)ნ არწმ(უ)ნოს; მემსგეფსემ(ან) ჟ(ა)მი უწიროს და ყ(ოველ)თა მმ(ა)თა ულოცონ. და ღ(მერთმა)ნ შეუდგნეს და აკ(ურთ)ხოს იგი და ყ(ოველ)ნი კ(ე)თილისმყოფ(ე)ლნი მონასტრბას ჩუწნისანი, ამინ“²¹.

როგორც ჩანს, შეწირულების „ზედაგასრულება“ საჭირო გამხდარა და დოფის ათონის ქართველთა მონასტრისათვის კიდევ გაუგზავნა 246 დრაჰკანი. ამის შესახებ ათონის სააღაპე წიგნში შემდეგი მოსახსენებელია შეტანილი:

„თ(უეს)ა ოკლ(ონ)ბ(ე)რსა ვ. აღაპი არს ოფი დოფაჲსი. მოსტა ეკლეს(ია)სა დრაჰკანი სძვ. გარდაკლებოდის პანაშვიდი. დაეწდიოს სამი მწუხრისა და ოთხი სამხრად“ (A-558, 196v)²².

ამ აღაპის ბოლო წინადადება ასე უნდა გავიგოთ: „დაეწდიოს“ მიღებულია ზმნიდან „წდევა“, რაც ძვ. ქართულში „სხმას“, „დალევინებას“ ნიშნავდა²³. აღაპის გადახდის დროს, დოფის სახელზე, მონასტრის ბერებს უნდა დარიგებოდა — მწუხრად სამი და სამხრად ოთხი, ალბათ, კრასოვული ღვინო.

დოფის ეს აღაპი, ისევე როგორც აღაპების დიდი რაოდენობა, გადაწერილია იოვანე თაფლაშვილის ხელით. როგორც ჩანს, იგი მას თავდაპირველი დედანი ჩანაწერიდან შემოკლებულად გადმოუწერია²⁴. გარდა ამისა, დედანში სახელის პირველი ასო „დ“, თითქოს, დაზიანებული ყოფილა, ან შეიძლება გარკვევით არც იკითხებოდა და თაფლაშვილს ჯერ „ოფი“ გადმოუწერია, ხოლო შემდეგ, ამის გადაუშლელად, იქვე, მისსავე გაგარძელებაზე „დოფაჲსი“ და-

²¹ ეს სააღაპე ჩანაწერი გამოცემულია ოთხჯერ: სანჯერ — კ. კეკელიძის ერთი და იმავე ნაშრომის პუბლიკაციებში (იხ. მისი, ათონის ლიტერატურული სკოლის ისტორიიდან, ოსუ შრომები, VI, 1936, გვ. 160; იგივე — მისი, ეტიუდები, II, თბ., 1945, გვ. 236. იგივე — იხ. კრებული „ივერიონი — 1000“, თბ., 1983, გვ. 45). ხოლო მეოთხედ — ათონის ხელნაწერთა აღწერილობის I ნაკვეთში (იხ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ათონური კოლექცია, I, თბ., 1986, გვ. 92). რადგანაც ეს გამოცემები ორივედ შემთხვევაში რამდენიმე სხვაობენ ორთოგრაფიულად (ხოლო ერთგან — ტექსტობრივადაც) ჩანაწერის დედნისეული ტექსტისაგან, აქ იგი მოგვყავს მთლიანად.

²² ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წლის ხელთნაწერი აღაპებით, თბ., 1901, გვ. 244, აღაპი № 114.

²³ ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები), თბ., 1973, გვ. 341.

²⁴ ნ. ბერძენიშვილის დაკვირვებით, იოვანე თაფლაშვილს გადაწერისას აღაპები საერთოდ შეუმოკლებია — მათგან ამოუღია სხვადასხვა ისტორიული ხასიათის ცნობები (ნ. ბერძენიშვილი, „ათონის კრებულის“ რედაქცია, იხ. მისი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი IV, თბ., 1967, გვ. 214—215).

უწერია. ასე მივიღეთ ათონის მონასტრის სააღაპე წიგნში ალაპის დამკვეთის სახელად „ოფი დოფამ“. კ. კეკელიძესაც მიუჩნევია, რომ ალაპის დამკვეთის ასეთი სახელი ერქვა სახელის მეორე, სწორ ფორმასთან („დოფი“) ერთად²⁵. მაგრამ, როგორც აღინიშნა, სახელის ასეთი ფორმა იოვანე თაფლაძის — ათონის ქართველთა მონასტრის ალაპების ერთ წიგნად შემკრებ-გადამწერის შეცდომაა, ალაპის დამდებების სახელი იყო „დოფი“²⁶.

მაშასადამე, სხვადასხვა სახის წერილობითი წყაროების — ეპიგრაფიკული ძეგლის, ისტორიული საბუთების, ხელნაწერის მინაწერისა და სააღაპე ჩანაწერების ცნობათა ურთიერთდაკავშირებით მივიღეთ, რომ:

1. XII ს-ის II ნახ-ის საქართველოს ერთ-ერთი წარჩინებული ოჯახი ყოფილა ელმელიქ ფადლისძის სახლობა. ელმელიქი, როგორც მისი და მისი მამის სახელებიდან ჩანს, არაქართული, უფრო „არაბულ-ალმოსავლური“ წარმოშობის პირი უნდა იყოს; ხოლო მისი მეუღლე დოფი — ასევე მისი სახელის მიხედვით, ქართული წარმოშობის მანდილოსანი ყოფილა. ასეთი ქორწინებანი მაშინ რომ უცხო არ იყო, ჩანს იქედანაც, რომ რუსუდან მეფის (1123—1249), როგორც პირველი, ისე მეორე ქმარი, წარმოშობით მაჰმადიანი იყო. მათგან მეორე, არზრუმის მმართველის ტოღრილის შვილი მოღის-ედ-დანი, როგორც მძევალი, საქართველოს სამეფო კარზე იზრდებოდა, იგი „იყო ქნულ-კეთილი და სრული ასაკითა, შეუნიერი გუამითა, მკნე და ძლიერი ძალითა. ვითარ განიცადა, სთნდა მეფესა რუსუდანს და ინება ქმრად მოყვანებად მისი, რომელ აღასრულა და იქორწილა ტოღრილის შვილი“²⁷. მეორე ქმარი იმ პირობით დაქორწინეს რუსუდანზე, რომ მან მაჰმადიანობა უარყო, მოინათლა და გაქრისტიანდა²⁸. უნდა ვიფიქროთ, რომ ასეთსავე ფაქტს ექნებოდა ადგილი ელმელიქისა და დოფის დაქორწინების შემთხვევაში.

2. ელმელიქ ფადლისძის მეუღლე თამარ დედოფლის გამზრდელი ყოფილა და, მაშასადამე, ეს ოჯახი საქართველოს სამეფო კართან დიდად დაახლოებული იქნებოდა.

3. ელმელიქს, როგორც ჩანს, ქრისტიანობაზე „საბოლოოდ მოქცევის“ ნიშნად ეკლესია და მონასტერი აღუშენებია. მისთვის ცოლ-ქმარს შეუწერავეს, რო-

²⁵ იხ. მ. ისი, ეტიუდები, II, გვ. 235. ნ. ბერძენიშვილი იოვანე თაფლაძეს XII ს-ის 40-იანი წლების მოღვაწედ მიიჩნევდა (იხ. მ. ისი, „ათონის კრებულის“ რედაქცია, გვ. 209). ცხადია, მისი ხელით გადმოწერილი „ოფი დოფამ“ ალაპი ამაზე წინა დროით უნდა დაიარსებოდა და, მაშინ, იგი თამარ დედოფლის გამზრდელის დოფის სახელს ვერ დაუდევრებდა. როგორც ჩანს, ან იოვანე თაფლაძის მოღვაწეობის დრო უნდა გადმოეწყოთ XII ს-ის ღისასრულისაკენ, ან „ოფი დოფამ“ და „თამარ დედოფლის გამზრდელი დოფი“ სხვადასხვა პირად უნდა მივიჩნიოთ. მართალია, ამ საკითხს შემდგომი კვლევა სჭირდება, მაგრამ იგი ხელს არ უშლის ელმელიქისა და დოფის შესახებ აქ წარმოდგენილ სხვა იდენტიფიკაციებს.

²⁶ ძველ საქართველოში ეს სახელი რომ იშვიათი არ იყო იქედანაც ჩანს, რომ ტბეთის სულთა მატიანეში შეტანილია ორი სხვადასხვა დოფის მოსახსენებელი (ტბეთის სულთა მატიანე, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკლევა და საძიებლები დაურთო თ. ენუქიძემ, თბ., 1977, გვ. 86, № 207; გვ. 110, № 388); ორივე მათგანი ამ მატიანის XII ს-ით დათარიღებულ ფენას განეკუთვნება. გარდა ამისა, ამ სახელმა თითქმის ჩვენს დღეებამდე მოაღწია — იხ. მაგალითად, ლ. ქი ა ჩ ე ლ ის მოთხრობა „თავადის ქალი ზაია“, სადაც ეს სახელი „დოფის“ და „დოფინოს“ ფორმით დასტურდება; შტრ. აღ. ლ. ლ. ო. ნ. ტ. ი, ქართველური საკუთარი სახელები, თბ., 1986, გვ. 114 („დოფა“).

²⁷ ეპითაღმწერელი, „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ს. ყუბანიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 172: 4—6.

²⁸ ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, წ. III, თბ., 1966, გვ. 39—42.

გორც უძრავი ქონება — ადგილი ანდიკაჲ, ისე საეკლესიო სამსახურებელი — მინიატურებით მდიდრულად შემეკული, ეტრატზე დაწერილი სახარება-ოთხთავი.

4. დოფის, როგორც ღმრთისმოსავ და „კურთხეულ დედაცას“, ათონის მთის ქართველთა მონასტრისათვის ორგზის უხვი შეწირულება გაუტია, რისთვისაც მის სახელზე 6 ოქტომბერს და 23 დეკემბერს ალაპი დაუწესებიათ. ცნობილია, რომ ათონის ქართველთა მონასტრისათვის შეწირულება გაუტია თამარ დედოფალსაც — ათონის სალაპე წიგნში „თუესა ივლისსა კე“ (25) შეტანილია ვრცელი სალაპე ჩანაწერი მის სახელზე²⁹. ამ ჩანაწერიდან ისიც ჩანს, რომ თავისი შეწირულების ნაწილი („ჲ პერპერაჲ“) ათონზე მას გაუგზავნია ნიკოლოზ გულაბერისძის ხელით, რასაც ადგილი უნდა ჰქონოდა 1178—1184 წლებს შორის, როდესაც ნიკოლოზ გულაბერისძე იერუსალიმში და ათონზე იმყოფებოდა. არ არის გამორიცხული, რომ ამ წლებში მისივე ხელით გაგზავნოს ათონზე თავისი მოსახსენებელი თამარ დედოფლის გამზრდელს დოფის. ამ ვარაუდს მეტი საფუძველი ექნება თუ გავიხსენებთ, რომ ნიკოლოზ გულაბერისძეს, გარდა თამარ დედოფლის შეწირულებისა, ათონზე წაუღია, აგრეთვე, აბულასან ქუთათელის შეწირულებაც — 40 პერპერა³⁰; ე. ი. მოსახსენებელთა სხვათა ხელით გაგზავნის პრაქტიკა მიღებული ყოფილა. აქედან გამომდინარე, ათონის მონასტრისათვის დოფის შეწირულება შეიძლება 1178—1184 წწ. დათარიღდეს.

5. ელმელიქს და დოფის ჰყოლიათ შვილები — გიორგი და დადუნა, რომელთა შესახებ ჩვენ, სამწუხაროდ, სხვა ცნობები არ გავაჩნია და მათი შემდგომი ბედი ჩვენთვის უცნობია.

ორიოდე სიტყვით უნდა აღინიშნოს, იმ „არაბულ-აღმოსავლური“ გარემოს შესახებ, რომელიც ამ სახლობას ახლდა, მით უმეტეს, რომ ამგვარი ოჯახები იმდროინდელ საქართველოში, როგორც ჩანს, უცხო არ იყო.

აკად. ა. შანიძე ორთაფოშთის წარწერასთან დაკავშირებით შენიშნავდა: „ქართული ენის ისტორიისათვის წარწერა მნიშვნელოვან მასალას გვაწვდის: არაბული წარმოშობის საკუთარი და საზოგადო სახელები, რომლებიც წარწერაში გვხვდება (საკუთარი: ფადლი, ელმელიქ, საზოგადო: ესასა) „საფუძველი, დაფუძნება“, „შენებულება“), აშკარად მოწმობენ აღმოსავლური ელემენტების გაძლიერებას ენაში“³¹. ასეთი ელემენტები მეტი რაოდენობით და უხვად დასტურდება ა. შანიძის მიერვე გამოცემულ ერთ ასტროლოგიურ ტრაქტატში, რომელიც არაბულიდანაა თარგმნილი³² და ჩვენამდე მოღწეულია ორთაფოშთის წარწერის თანადროული 1188 წლის ხელნაწერით (A-65). ეს ელემენტები დაწვრილებით არის აღრიცხული და გაანალიზებული თვითონ ა. შანიძის მიერ.

ჩვენი საკითხისათვის საინტერესო სურათი ვაპოველინა ელმელიქისა და დოფის შეკვეთით გადაწერილი სახარება-ოთხთავის მოხატულობის დეკორზე

²⁹ ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელნაწერი ალაპები, გვ. 258—259.

³⁰ იქვე, გვ. 257—258.

³¹ ა. შანიძე, ერთი უცნობი თამარის დროინდელი წარწერა, გვ. 8. სიტყვა „ესასა“, „ესესი“-ს ფორმით, თითქმის დასტურდება ს. დილომის წმ. გიორგის ეკლესიის ერთ-ერთ წარწერაშიც, რომელიც X—XI სს. მიჯნით თარიღდება (პ. ზაქარაია, დილომი, „საქ. საზ. მუზეუმის მოამბე“, XVII-B, 1953, გვ. 101—102; შენ. 4 (გვ. 102).

³² ეტლთა და შუდთა მნათობთათჲს. ასტროლოგიური თხზულება XII საუკუნისა. გამოსცა, წინასიტყვაობა და ენობრივი მშობილგა დაურთო ა. შანიძემ, თბ., 1975, გვ. 43—44.

დაკვირვებამ. ხელნაწერს, როგორც ეს წესად იყო მიღებული სხვა ხელნაწერი-ოთხთავეების შემთხვევაში, წინ უძღვის კანონები³³, რომლებიც ჩასმულია ორნამენტირებულ თაღოვან ჩარჩოებში. ხელნაწერში რვა ასეთი გვერდია — 1v, 2v, 3v, 4v, 5r, 6r, 7r, 8r. ყველა შემთხვევაში ჩარჩოს თაღები შემკულია ორნამენტებით. აქედან ხუთი გვერდი (3v, 5r, 6r, 7r, 8r) შემკულია ფოთლოვანი ორნამენტით, ხოლო სამი გვერდი — 1v, 2v, 4v, სტილიზებული ქუფური ასოებისაგან შედგენილი ორნამენტით³⁴ (სურ. 14, 15, 16).

სურ. 14

სტილიზებული ქუფური ასოების ორნამენტად გამოყენება XII ს-ის ქართულ ქრისტიანულ ძეგლებში უცხო არ არის. იგი სხვაგანაც დასტურდება: მაცხვარიშის მაცხოვრის ეკლესიის (ზემო სვანეთი) 1140 წლის მოხატულობაში ეს ორნამენტი ოთხჯერ გვხვდება — დასავლეთი და ჩრდილოეთი კარების თავზე, შიგნიდან, წმ. ეკატერინეს გვირგვინით შემკობის სცენაში და დემეტრე I-ის სამკლავებზე (როგორც ცნობილია, ამ ეკლესიის ჩრდილოეთ კედლის მოხატულობის დასავლეთ მონაკვეთში წარმოდგენილია დემეტრე I-ის მეფედ კურთხევის სცენა)³⁵. ასეთივე მოტივითაა შემკული სამკლავები გიორგი

³³ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, A კოლექცია, ტ. I, გვ. 88—99.

³⁴ A-26-ის კანონების ორნამენტად ქუფური ასოების გამოყენების შესახებ პირველად აღნიშნა თ. ვირსალაძე (იხ. Т. Б. Вирсаладзе, Фресковая роспись художника Микаела Маглакели в Мацхвариши, „ქართული ხელოვნება“, 4, 1955, გვ. 199, შენ. 1.).

³⁵ Т. Б. Вирсаладзе, დასახ. ნაშრომი, გვ. 171, სურ. 2; 172, სურ. 3; 175, 184—185, 199; ტაბ. 56, 57.

III-ისა და რატი სურამელისა ვარძიაში³⁶, ერისთავებისა ზემო კრიხში³⁷, მიქაელ ჩეგინისა აღიშში³⁸. ყველა მათგანი XII ს-ს განეკუთვნება³⁹.

სურ. 15

სურ. 16

³⁶ Г. Гаприндашвили, Вардзия, Л-д, 1975, таб. 78, 80.

³⁷ Т. Б. Вирсаладзе, Фресковая роспись в церкви Архангелов села Земо Крихи, „ქართული ხელოვნება“, 6, 1963.

³⁸ ნ. ალადაშვილი, ა. ა. ვოლსკაია, ზემო სვანეთის კედლის მხატვრობის ძეგლები, „ძეგლის შეგობარი“, 9, 1967, გვ. 31; სვანეთის წერილობითი ძეგლები, II, თბ., 1988, ტბ. 11.

³⁹ შდრ., ნ. ჩოფიკაშვილი, ქართული კოსტუმი (VI—XIV სს.), თბ., 1964, გვ. 107.

თავისთავად, სახარების ხელნაწერისა (A-26) და ეკლესიების, აგრეთვე დიდებულთა სამოსლის მორთულობის ელემენტებად მაჰმადიანურ-აღმოსავლური მოტივის — ქუფური დამწერლობის, თუნდაც სტილიზებული ასოების ორნამენტებად გამოყენება დიდად საინტერესო ფაქტია და მიუთითებს, ერთი მხრივ, როგორც არაბულ-აღმოსავლური ელემენტების გაძლიერებას კულტურაში (ენაში — ა. შანიძე, ხელოვნების ძეგლებში — დასახელებული მაგალითების მიხედვით), ისე, მეორე მხრივ, ქრისტიანულ და აღმოსავლურ-მაჰმადიანურ კულტურათა ღრმა და მჭიდრო სინთეზს XII ს-ის საქართველოში: მის უმალეს გამოხატულებას „ვეფხისტყაოსანი“ წარმოადგენს, რომლის ფაბულის არაბულ-აღმოსავლურ საბუთველში ქართულ-ქრისტიანული სამყაროა წარმოდგენილი.

როგორც ჩანს, დასახელებულ კულტურათა ეს სინთეზი ბევრად უფრო ღრმა და მრავალსიმომცველი იყო, ვიდრე ეს ჩვენ დღეს გვაქვს წარმოდგენილი. ამ მიმართულებით საგანგებო კვლევამ (კონკრეტული მაგალითებისა და ნიმუშების გამოვლენით და გაანალიზებით) ძალზე საინტერესო სურათი შეიძლება მოგვცეს.

ამ სინთეზის კონკრეტული გამოვლენების მაგალითს ჩვენს შემთხვევაში ვხედავთ ელმელაქისა და დოფის არაბულ-ქართული, გაქრისტიანებული ოჯახის შექმნაში, მათ მიერ შეკვეთილი ქრისტიანული წერილობითი ძეგლის მორთულობის ერთ-ერთ ელემენტებად მაჰმადიანური, არაბულ-აღმოსავლური ნოტივის გამოყენებასა და უფრო მეტი, მათ მიერ ეკლესიისა და მონასტრის აშენებაში.

6. ზოგიერთი ახალი მასალა ქობერის ქართული ეპიტაფიების შესახებ

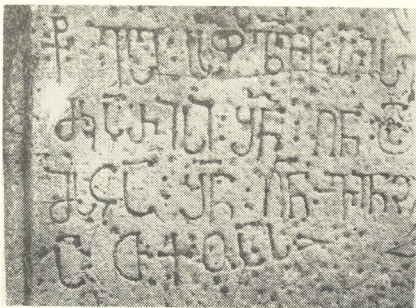
სომხეთის ქართულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებს შორის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანია XIII—XIV სს. საფლავის ქვების წარწერები ქობერის (ქობაძრის) მონასტრიდან. პირველად პ. მურადიანმა გამოაქვეყნა 11 ასეთი წარწერა¹. ამ ეპიტაფიებს შორის გვხვდება, როგორც ცნობილი ისტორიული პირების, მაგ. მხარგრძელთა ფეოდალური სახლის წევრების, ისე სხვა წყაროებით უცნობი პირების საფლავის ქვის წარწერები. უნდა ვივარაუდოთ, რომ გარდა პ. მურადიანის მიერ გამოქვეყნებული ეპიტაფიებისა, ქობერის მონასტრის ეზოში, ან მის მიმდებარე ტერიტორიაზე, სადაც ეს წარწერები აღმოჩნდა, კიდევ არის მოსალოდნელი სხვა დღემდე უცნობი საფლავის ქვების ქართული წარწერების გამოვლენა.

ამეამად მათ მიკვლევას და ამ მეტად საინტერესო მასალის სრულად მოპოვებას ხელს უშლის ის, რომ მონასტრის ტერიტორია მთავარი ტაძრის გარშემო, ასევე, ამ ტაძრის იატაკი და მონასტრის ეზო, მოფენილია დიდი ზომის ქვის ლოდებით, რომლებიც მიწისძვრისა თუ მცირე მიწისქვეშა ბიძგების შედეგადაა ჩამოცვენილი და, შეიძლება ითქვას, დღემდე ცვივა, მონასტრის თავზე

¹ პ. მურადიანი, სომხეთის ქართული წარწერები, წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევა, ერევანი, 1977, გვ. 178—181 (სომხურ ენაზე).

წამომართული კლდეებიდან². როგორც ჩანს, ამ ლოდების ქვიშ დღემდე დაფარულია და მიუკვლეველი არა ერთი და ორი უცნობი ეპიტაფია. უფრო მეტი, ცნობილი ეპიტაფიების ნაწილიც ამჟამად უკვე ლოდების ქვეშაა მოყოლილი და მათი შესწავლა, ან მასალის შემოწმება, შეუძლებელია.

როგორც ჩანს, სწორედ ამავე მიზეზით, ე. ი. იმის გამო, რომ ლოდებით იყო დაფარული და არ ჩანდა, პ. მურადიანის მიერ გამოქვეყნებულ ეპიტაფიებში ქობერის მონასტრიდან არ არის წარმოდგენილი ორი წარწერა — ერთი ვინმე მაკარისა და მეორე — მაკარის შვილის გრიგოლისა. მათი საფლავის ქვები არც ამჟამად ჩანს მონასტრის ტერიტორიაზე. ამ წარწერების მაღალხარისხოვანი, მინაზე გადაღებული ფოტონეგატივები აღმოჩნდა გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის მეტად მდიდარ და ხშირად უნიკალური მასალის შემცველ ფოტოთეკაში. ფოტოთეკის საინვენტარო წიგნის მიხედვით ეს ნეგატივები (№ 5363, 5367) ენიშნის ყოფილი კოლექციიდანაა, დამზადებულია 30-იან წლებში; თუ ვის მიერ, ამის დადგენა, სამწუხაროდ, ამჯერად არ მოხერხდა. ასევე, არ ჩანს სხვა ცნობები ამ მასალის შესახებ.

სურ. 17

მაკარისა და მისი შვილის გრიგოლის ეპიტაფიები ქობერის მონასტრიდან შესრულებულია ასომთავრული, კიდურწერტილოვანი დამწერლობით, პირველი ხუთ და მეორე ექვს სტრიქონად. ორივე წარწერის დასაწყისში დასმულია ქანწილი, რომლის განივი ხაზის ბუდეებში ამოკვეთილია თითო წერტილი. განკვეთილობის ნიშანი ორივე წარწერის ტექსტში — ორწერტილი; ქარაგმის ნიშანი — განივი, კლაცხილი, კიდურწერტილოვანი ხაზი.

² ჯერ კიდევ 1276 და 1279 წლებში, როგორც ეს მონასტრის მთავარი ტაძრის კედელზე ამოკვეთილ ორ სხვადასხვა წარწერაშია აღნიშნული, „ეკლესიაი ესე ყოვლით კარისბჰითურთ“ „დალენილი ზედაით ქვისაგან“ „შეუკაჲმავს“ გიორგი ბერს — შაჰანზე მანდატურთუხუცის ძეს (პ. მურადიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 174—175, 177).

ა. მაკარის ეპიტაფია (სურ. 17, 18):

✠ 75: 1575: 1575
 1575: 1575: 1575
 1575: 1575: 1575
 1575: 1575: 1575

სურ. 18

ქ ესე საფლ(ა)ვი არის მ(ა)კარ(ი)სი,
 შ(ე)უნდვე(ი)ნ ღ(მერთმა)ნ; და მ(ა)სცა
 შ(ე)უნდვე(ი)ნ ღ(მერთმა)ნ, ვინცა თქუას.

ბ. მაკარის შვილის გრიგოლის ეპიტაფია (სურ. 19, 20):

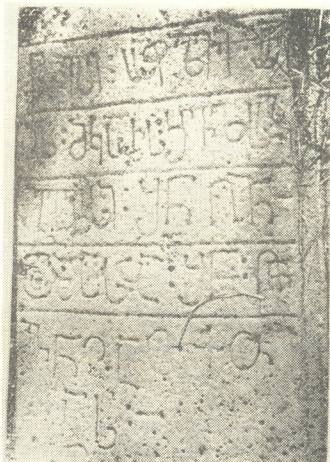
ქ ესე საფლ(ა)ვი არის მ(ა)კარ(ი)ს
 შ(ე)ილ(ი)სა გ(რი)გ(ო)ლი სი, შ(ე)
 უნდვე(ი)ნ ღ(მერთმა)ნ; და მასცა შ(ე)უნ-
 დვე(ი)ნ ღ(მერთმა)ნ, ვ(ი)ნცა თქუას.

როგორც ვხედავთ, ორივე ეპიტაფიის ტექსტი შედგენილია მსგავსი ტრა-
 ფარეტული ფორმულით, რომელიც, ამავე დროს, ქობერის მონასტრის სხვა
 ეპიტაფიების ფორმულების მსგავსია, თუმცა ამათსა და ქობერის სხვა ეპი-
 ტაფიებს შორის მცირე განსხვავება მაინც არის. მაგ., აქამდე ცნობილი ქო-
 ბერის ყველა ეპიტაფია იწყება სიტყვებით „ესე საფლავი...“ და შემდეგ და-
 სახელებულია დაკრძალული პირი³. მაკარისა და გრიგოლის ეპიტაფიაში აღ-
 ნიშნულ სიტყვებს მოსდევს „არის“, ე. ი. „ესე საფლავი არის...“. გარდა
 ამისა, განსხვავებით ქობერის ყველა ცნობილი ეპიტაფიისაგან, მაკარისა და
 გრიგოლის წარწერა მთავრდება სიტყვებით „და მასცა შეუნდვენ ღმერთმან,
 ვინცა თქუას“. მაშასადამე, ისინი ქობერის მონასტრის ეპიტაფიების ტრაფა-
 რეტული ტექსტების შემდგომ განვითარებად შეიძლება მივიჩნიოთ, ქრონო-
 ლოგიურად მათ მომდევნო დროს მიეკუთვნოთ. მართალია, მაკარისა და გრი-
 გოლის ეპიტაფიები ქრონოლოგიურად ერთმანეთისაგან დიდად დაშორებული
 არ უნდა იყოს, როგორც მამა-შვილის საფლავის ქვების წარწერები, მაგრამ
 პალეოგრაფიული ნიშნებისა და ტექნიკური შესრულების ზოგიერთი მონა-

3 იხ. პ. შურადიან, დასახ. ნაშრომი, გვ. 144—145.

8. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1990, № 4

და მისი შვილის გრიგოლის ეპიტაფიების დათარიღება XIII ს-ის დასასრულით და XIV ს-ით, სავარაუდოდ, მათ შორის ერთი თაობის ქრონოლოგიური სხვაობით. სამწუხაროდ, როგორც მაკარი, ისე გრიგოლი, ისევე როგორც ქობერის ეპიტაფიებში დასახელებული პირების უმრავლესობა, სხვა წყაროებით უცნობია.

სურ. 20

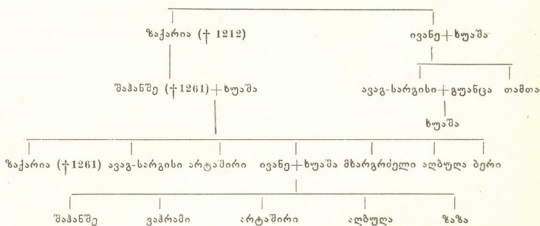
* * *

ქობერის მონასტრის საფლავის ქვების წარწერებს შორის განსაკუთრებით საინტერესოა ერთი ეპიტაფია-ლექსი, რომელიც გამარჯულია შაირით, ე. ი. თექვსმეტმარცვლიანი სტრიქონებით, თარიღდება XIII ს-ის შუა ხანებით, ან XIII ს-ის II ნახევრით და, ამდენად, როგორც ასეთი, ე. ი. შაირით გამართული, ახლოს დგას „ვეფხისტყაოსნის“ ეპოქასთან⁴. თუმცა, ამასთან ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ლექსის გამოქვეყნების შემდეგ აღმოჩნდა XII ს-ის დასაწყისის (1103 წ.) წარწერა-ლექსი, გამართული ასევე შაირით⁵. მაშასადამე, „ვეფხისტყაოსნის“ ეპოქის წერილობით ძეგლებში შაირით გამართული პოეტური ფორმების დადასტურება თუ ჩვეულებრივ მოვლენად არა, განსაკუთრებულ გამონაკლისად უკვე აღარ ჩაითვლება.

⁴ ვ. სილოგავა, სომხეთის ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების გამოცემის შესახებ, „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, № 2, 1980, გვ. 169—170.

⁵ ვაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 16. XI. 1984, გვ. 10—11.

გრძელთა ფეოდალურ სახლში, წყაროების მიხედვით, სახელი ხუაშა, ასეთ პოზიციებში დასტურდება:

როგორც ვხედავთ, სახელი „ხუაშა“ მხარგრძელთა დიდ ფეოდალურ სახლში ოთხჯერ დადასტურდა — ერთხელ რძალ-დედამთილის და ერთხელ ბებია-შვილიშვილის სახელებად. აქედან, ქრონოლოგიურად პირველ ხუაშას, რომელიც XIII ს-ის დასაწყისში მოღვაწეობდა და უკანასკნელ ხუაშას, რომელიც XIII ს-ის II ნახევარში მოღვაწეობდა, მეუღლეთა სახელი იყო ივანე. ეს გახდა მიზეზი იმისა, რომ კოშის წარწერა-საბუთის ივანე და ხუაშა — XIII ს-ის II ნახ-ის მოღვაწეები, შეცდომით მიჩნეული იყო XIII ს-ის დასაწყისის მოღვაწეებად — ივანე ათაბაგა და მის მეუღლე ხუაშა¹⁰.

ამჟამად, როდესაც მოხერხდა ქობერის მონასტრის ეპიტაფია-ლექსის ბოლო სტრიქონში შაპანშეს და ხუაშას — ყველა მონაცემის მიხედვით ცოლ-ქმრის, სახელების წაკითხვა, შეიძლება მეტი დაზუსტებით ვამტკიცოთ, რომ კოშის წარწერისეული ხუაშა — „შაპანშეს და მისთა ძმათა დედა“, არის ივანე II მანდატურთუხუცესის მეუღლე, რომლის სახელი უცნობი იყო და მხოლოდ ვივარაუდეთ, რომ მასაც ხუაშა ერქვა, ისევე როგორც მისი მეუღლის (ივანე II-ის) დედას.

В. И. СИЛОГАВА

ЭПИГРАФИЧЕСКИЕ ЭТЮДЫ И ЗАМЕТКИ

Резюме

Статья состоит из четырех эпиграфических этюдов: 1) Эпиграфический документ из с. Вариани. 2) Надпись Антония Кутатели. 3) Надпись Элмелика Падлисдзе и о воспитательнице царицы Тамар Допе. 4. Некоторые новые материалы о грузинских эпитафиях Коберского монастыря.

В первом этюде опубликован эпиграфический документ, датирующийся X—XI вв. „გელი და სიმტკიცე“ — „xeli da simtkice“ („рука и подтвер-

¹⁰ დაწვრილებით იხ.: ვ. სილოგავა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 159—163.

ждение“), высеченный на тимпане северного входа церкви „დედა ღვთისა“ — „dedaγvtisa“ („Мать Божья“) картлийского села Вариани (Горийский р-н). Эпиграфические документы подобного вида (их до этого было известно семь единиц) в текстах названы как „ხელი“ — „xeli“ („рука“), а варианская, кроме того, названа еще и как „სიმტკიცე“ — „simtḱice“ („подтверждение“). В связи с этим представлены материалы и высказано предположение о том, что дипломатический термин „სიმტკიცე“ — „simtḱice“ („подтверждение“) в древнегрузинских письменных памятниках обозначал рукоприложение к документу.

Во втором этюде впервые издается надпись Антония Кутатели (Кутаисского архиепископа) начала, или же I пол. XI века. Так как известен Антоний Кутатели и во II пол. XII века, как один из активных деятелей эпохи царицы Тамар, представлены аргументы размежевания этих двух одноименных церковных иерархов. Здесь же представлены материалы упоминания в письменных источниках всех известных к настоящему времени Кутаисских архиепископов «раннего периода» и установлен их ряд с начала XI в. по конец XII в.

В третьем этюде публикуется восстановленный текст одной довольно обширной грузинской надписи, датированной «пятым индиктионом царствования царицы Тамар» (т. е. 1189 годом). Надпись по содержанию является как строительной, так и юридическим документом (о пожаловании местности Андика Элмеликом Падлисдзе построенному им монастырю). Упомянутые в надписи ктиторы — Элмелик Падлисдзе и его супруга Допи, идентифицируются с лицами таким же именем в других письменных источниках (приписки рукописей, исторические документы, поминальные записи). Здесь же представлены конкретные материалы относительно памятников христианской и восточной (арабо-мусульманской) культуры Грузии XII века.

В четвертом этюде опубликованы неизвестные ранее две грузинские эпитафии конца XIII—XIV вв. из Коберского монастыря — некоего Макария и его сына Григола. Уточнено заключительное предложение текста одной и ранее известной эпитафии II пол. XIII в. из того же монастыря. Выясняется, что эпитафия принадлежит мандатуртухуцесу Шаханше и его супруге Хуаша. В связи с этим предложена новая, дополненная генеалогическая схема феодального дома Мхаргрдзели.

V. I. SILOGAVA

EPIGRAPHIC STUDIES AND NOTES

Summary

The paper comprises four epigraphic studies: 1) an epigraphic document from the village of Variani; 2) an inscription of Anton Kutateli; 3) an inscription of Elmelik Padlisdze and Dopī, tutoress of Queen Tamar; 4) some new materials on the Georgian epitaphs of the Koberi monastery.

Published in the first study is an epigraphic document, dated to the 10th-11th cent., xeli dasimtḱice („hand and confirmation“), carved on the tympanum of the northern entrance of the dedaγvtisa („Mother of God“) church in the Kartli village of Variani (Gori dist.). In

the texts, epigraphic documents of this type (hitherto seven specimens were known) have been designated *xeli* („hand“), whereas the Variani specimen has the additional designation *simtkice* („confirmation“). Materials are adduced in this connection and it is suggested that the diplomatic form *simtkice* in Old Georgian written documents meant the signing of such a document.

In the second study, the inscription of Anton Kutateli, Archbishop of Kutaisi, datable to the beginning or the first half of the 11th cent., is published for the first time. As another Anton Kutateli is known in the second half of the 12th cent., an active churchman of the period of Queen Tamar, arguments are adduced towards the differentiation of these same-name church hierarchs. Evidence is adduced also on the references in the written sources of all the Kutaisi archbishops of the earlier period, known to date; their sequence is established, beginning with the 11th up to the end of the 12th cent.

The third study presents the reconstructed text of one fairly extensive Georgian inscription dated to the „fifth indiction of the reign of Queen Tamar“ (i. e. 1189). In content, the inscription is both a constructional and a legal document (on the bestowal of the locality of Andika by Elmelik Padlisidze to the monastery built by him. Elmelik Padlisidze and his spouse Dopi—the donors mentioned in the inscription—are identified with same-name persons found in other written sources (colopons of manuscripts, historical documents, feast-day records). Some data are also presented on monuments of the Christian and Oriental (Arabic-Islamic) culture in 11th cent. Georgia.

The fourth study features two hitherto unknown Georgian epitaphs of the end of the 13th-14th cent. from the Koberi monastery; the epitaphs belong to a certain Makari and his son Grigol. The closing sentence in the text of one earlier-known epitaph of the second half of the 13th cent. from the same monastery is specified. The epitaph proves to have belonged to the *mandartukhutsesi* Shahansha and his spouse Khuasha. In this connection, a new supplemented genealogical diagram of the feudal house of the Mkhargrdzeli is proposed.

წარმოდგინა საქართველოს რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტმა

კათოლიკონი ანთროპოლოგი

კოპტური ეთნოგრაფიული თემის მნიშვნელობა თანამედროვე ეგვიპტეში

აღმოსავლეთის ქვეყნებში მოსახლე ეთნიკურ უმცირესობათა ისტორიისა და დღევანდელი მდგომარეობის შესწავლა თანამედროვე ორიენტალისტიკის ერთ-ერთი ყველაზე აქტუალური საკითხია. ამის გარეშე შეუძლებელია არა მარტო ამა თუ იმ ქვეყანაში შექმნილი კონკრეტული ეროვნული სიტუაციის ღრმა გააზრება, არამედ მთლიანად აზიასა და აფრიკაში მიმდინარე რთული სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურული პროცესების სრულყოფილი კვლევა. მიუხედავად ამისა, საბჭოთა აღმოსავლური ისტორიოგრაფიის ყურადღების არეალში ეს საკითხი შედარებით გვიან მოექცა. ამის ერთ-ერთ მიზეზად შეიძლება ისიც ჩაითვალოს, რომ კოლონიური სისტემის დაშლამდე მარქსისტული ორიენტალისტიკა ეროვნულ საკითხს ძირითადად როგორც ეროვნულ-კოლონიურს ისე განიხილავდა და ყურადღებას პირველ რიგში კოლონიალიზმისა და იმპერიალიზმის წინააღმდეგ მიმართულ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობებზე ამახვილებდა¹. ამის გამო, მიუხედავად ბოლო წლებში გამოქვეყნებული ამ პრობლემისადმი მიძღვნილი არა ერთი საყურადღებო ნაშრომისა ამ დარგში სამკალი ჯერ კიდევ ფრიად არს.

ეგვიპტის კოპტური ეთნოგრაფიული თემი სწორედ იმ ეთნიკურ უმცირესობათა რიცხვს განეკუთვნება, რომლის როლი და სტატუსი ქვეყნის ეკონომიკურ, სოციალურ-პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში სრულად შესწავლილი არ არის. ეგვიპტის უძველესი ავტოხტონური მოსახლეობის უცხოელებად ნამდვილმა შემკვიდრებმა, კოპტებმა ჩვ. წელთაღრიცხვის I ს-ში მიიღეს ქრისტიანობა. გადმოცემით ქრისტიანობა ეგვიპტეში წმ. მარკოზმა იქადაგა². მან ალექსანდრიაში დააარსა საეპისკოპოსო კათედრა, რომელიც დროთა განმავლობაში აღმოსავლური ქრისტიანული სამყაროს ერთ-ერთ ყველაზე ავტორიტეტულ ცენტრად იქცა. V ს-ში (451 წ.) ქალკედონის საეკლესიო კრების გადაწყვეტილებით, ალექსანდრიის არქიეპისკოპოსს, რომის, კონსტანტინეპოლის, ანტიოქიისა და იერუსალიმის არქიეპისკოპოსებთან ერთად პატრიარქის წოდება მიენიჭა³. ალექსანდრიის ეკლესიამ თავის უმაღლეს ბრწყინვალეობას IV ს-ში მიაღწია. ამ პერიოდისათვის, როგორც ჩანს, ეგვიპტის მთელს

¹ ამ აზრისა მკ. მ. ლაზარევი. იხ. მისი სტატია „Национальный вопрос в странах Азии и Африки (проблемы исследования), Народы Азии и Африки, № 1, 1979, გვ. 126.

² დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. Болотов В. В., Из церковной истории Египта, вып. 4, СПб., 1893.

³ Дурново Н. Н., Исторические исследования о патриарших и египетских (автокефальных) престолах в православной восточной церкви, М., 1910, გვ. 23.

მოსახლეობას უკვე მიღებული ჰქონდა ქრისტიანობა, ქვეყნის ტერიტორიაზე მრავალრიცხოვანი ეკლესია-მონასტრები არსებობდა⁴. ამ დროისათვის ეგვიპტე აღმოსავლეთ რომის იმპერიის პროვინცია იყო. პოლიტიკურმა უთანხმოებამ კონსტანტინეპოლსა და ალექსანდრიას შორის რელიგიური განხეთქილების სახე მიიღო. ქალკედონის კრებაზე ალექსანდრიელმა ეპისკოპოსებმა პატრიარქ დიოსკორუსის წინამძღოლობით ქრისტეს ერთბუნებრივობის მომხრეებს დაუჭირეს მხარი და ამით გაემიჯნენ ბიზანტიის მართლმადიდებლობას⁵. ამ დროიდან მონოფიზიტობა ეგვიპტის ძირითადი მოსახლეობის რწმუნად იქცა. ბიზანტიის იმპერატორები ცდილობდნენ ეგვიპტელი მონოფიზიტების წინააღმდეგობა გაეტეხათ. ამ მიზნით ისინი დამსჯელ რაზმებს აგზავნიდნენ. ქვეყანა რელიგიური სისხლიანი შეტაკებების სარბიელად იქცა. ამან ხელი შეუწყო ეგვიპტეში ბიზანტიური ბატონობის დამხობას. VII ს-ში (639—641 წწ.) აქ მოსულ არაბ სარდალს ამრ-იბნ-ალ-ასსას, ადგილობრივი მოსახლეობა მეგობრულად შეწვდა. კოპტების პატრიარქმა ბენიამინმა ამრს აღუთქვა, რომ ღმერთს შეევედრებოდა არაბთა გამარჯვებას და ამის სანაცვლოდ „ეკლესიის აღსადგენად“ ფული სთხოვა⁶. არაბულ სახალიფოში კოპტები, სხვა ქრისტიანთა მსგავსად, მუსლიმთა მფარველობაში შევიდნენ და ამის საფასურად სულად გადასახადს ჯიზიას იხდიდნენ. თავდაპირველად, ისევე როგორც სახალიფოს სხვა პროვინციებში, ეგვიპტეშიც ქრისტიანული და მუსლიმური თემები მშვიდობიანად თანაარსებობდნენ. არაბები გადასახადების აკრეფით კმაყოფილდებოდნენ და ქვეყნის მართვა-გამგეობის საქმეში ნაკლებად ერეოდნენ, — იგი ეგვიპტელთა ხელში რჩებოდა, მაგრამ თანდათანობით, არაბიზაციისა და ისლამიზაციის პროცესის გაღრმავებასთან ერთად, მდგომარეობა შეიცვალა, გახშირდა ქრისტიანთა დევნა-დაწიოკება და ამის საპასუხო კოპტების აჯანყებები. ერთ-ერთი უკანასკნელი ყველაზე დიდი აჯანყება 831 წელს ჩაახშეს⁷. პირველი ფატიმანი ხალიფები რჯულშემწყნარებლურად იყვნენ განწყობილი, მაგრამ ხალიფა ჰაქიმის დროს კვლავ ფანატიზმმა დაისადგურა — კოპტებს მრავალრიცხოვანი მძიმე და დამამცირებელი შეწულდევები დაადეს. ჰაქიმის მემკვიდრეების დროს მდგომარეობა ერთგვარად გაუმჯობესდა, მაგრამ შემდგომ საუკუნეებში კოპტებს კვლავ ხშირად სდევნიდნენ XIV ს-ში, სულთან კალატინის დროს არაერთმა ათასმა კოპტმა მიიღო ისლამი. მრავალი ეკლესია-მონასტერი მეჩეთად გადააქეთეს. ოსმალთა პერიოდის ეგვიპტეში კოპტების როლი კიდევ უფრო შემცირდა, მოხდა მათი სოციალური იზოლაცია, ქალაქებში მათ განცალკევებულ უბნებში დაიწყეს სახლობა, წარმოიშვა კარჩაკეტილი კოპტური თემები — სოფლებიც. ნაპოლეონ ბონაპარტის ხანმოკლე ბატონობას ეგვიპტეში (1798—1801) კოპტების მდგომარეობაში არსებითად არაფერი შეუცვლია, მაგრამ მან საუკუნეობრივ ძილს მიცემული ქვეყნის გამოღვიძებას მისცა დასაბამი და, ამდენად, აქ მცხოვრები არამუსლიმი ეთნოსების ყოფაცხოვრებაში ზოგიერთ

⁴ ო. მეინარდუსის აზრით, „ბერების“ (სასულიერო პირთა) რაოდენობა ამ დროს ეგვიპტეში 0,5 მილიონს აღემატებოდა. Meinardus O., Monks and monasteries of the Egyptian Deserts, Caire, 1960, გვ. 380.

⁵ Петров Л., Восточные христианские общества. Краткий очерк их минувшей судьбы и нынешнего состояния, СПб., 1869, გვ. 47.

⁶ იქვე, გვ. 48.

⁷ Мец А., Мусульманский Ренессанс, М., 1973 გვ. 56-57.

არსებით ცვლილებასაც ჩაუყარა საფუძველი. უკვე მუჰამედ ალის მმართველობის ხანამ ამ მხრივ ბევრი სიახლე მოიტანა. იმ დიდი გარდაქმნებისათვის, რომელიც ენერგიულმა ეგვიპტის ფაშამ წამოიწყო, მას ნიჭიერი და მცოდნე თანამოსაქმენი ესაჭიროებოდა. სახელმწიფოებრივ სამსახურში, სხვადასხვა პოსტზე დაწინაურებისას იგი ყურადღებას არ აქცევდა პიროვნების რელიგიურ მრწამსს. ამან გაუხსნა გზა კობტებს მაღალი თანამდებობებისკენ. ბევრმა მათგანმა ბენისა და ფაშის ტიტული მიიღო. მუჰამედ ალიმ გააუქმა ქრისტიანების წინააღმდეგ მიმართული ბევრი კანონი და ებრძოდა მუსლიმური ფანატიზმის გამოვლინებებს⁸. მუჰამედ ალის მეგვიდრეების დროს კობტებმა ახალი უფლებები მოიპოვეს. 1855 წ. ეგვიპტის მმართველმა მუჰამედ საიდმა გააუქმა არამუსლიმებზე დაწესებული სულადი გადასახადი — ჯიზია, კობტებს მიეცათ საშუალება სამხედრო სამსახურში შესვლისა — „არაბების მიერ ეგვიპტის დაპყრობის შემდეგ კობტებმა პირველად მიიღეს უფლება იარაღის ტარებისა⁹. ხედივ ისმაილის დროს დეპუტატთა სათათბიროს საკრებულოში (ნოტაბლების პალატაში) იწყეს კობტი დეპუტატების არჩევა. ეგვიპტის ბრიტანულმა ოკუპაციამ 1882 წელს ძირფესვიანად შეცვალა კობტების მდგომარეობა. რიგი მიზეზების გამო, რომელთაც ქვემოთ განვიხილავთ, არამუსლიმური ეთნორელიგიური ჯგუფების წარმომადგენლები მუსლიმებზე უფრო ადრე და ინტენსიურად ჩაებნენ კაპიტალიზაციის პროცესში, რომელიც ოკუპაციამ დააჩქარა. კობტური თემის ზედაფენშიც გაჩნდნენ კომპარდორები, რომლებიც უცხოურ კაპიტალთან იყვნენ დაკავშირებული და ინგლისელებთან თანამშრომლობდნენ, მაგრამ კობტური მოსახლეობის ფართო მასები აქტიურად ჩაებნენ ეგვიპტელი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში¹⁰. კობტმა მოღვაწეებმა თავიანთი წვლილი შეიტანეს ეგვიპტური ნაციონალიზმის იდეოლოგიის ჩამოყალიბებაში, რომლის გარშემო ერთიანდებოდნენ ეგვიპტელი პატრიოტები განუჩიევლად ეთნიკური და რელიგიური კუთვნილებისა, უცხოელ დამპყრობლებთან საბრძოლველად. 1922 წელს ეგვიპტისათვის ფორმალური დამოუკიდებლობის მინიჭების დღიდან 1952 წლის ივლისის ანტიმონარქისტულ და ანტიიმპერიალისტურ რევოლუციამდე, ქვეყანას მეფე ფარუკის უკიდურესად რეაქციული დასი მართავდა. ამ პერიოდში მმართველი წრეების პროიმპერიალისტური განწყობილებები პარადოქსულად ეხამებოდა მეზობელი პანარაბიზმისა და პანისლამიზმის იდეოლოგიას. ეგვიპტის არაარაბ და არამუსლიმ უმცირესობათა წარმომადგენლები საზოგადოებრივ-პოლიტიკური საქმიანობის ბევრ სფეროს ჩამოაცილეს. იმ მწვავედ მდგარ სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემებთან ერთად, რომლებიც

⁸ მუჰამედ ალის პოლიტიკა კობტებისა და საერთოდ ეთნორელიგიურ უმცირესობათა მიმართ გასათვალისწინებელია საზოგადოდ მისი პიროვნებისა და მმართველობის მნიშვნელობის შეფასებისათვის. სსრკ მეცნიერებთა აკადემიის აფრიკის ინსტიტუტის მეგრ მომზადებულ აფრიკის ისტორიის სახელმძღვანელოში ვკითხულობთ: „Главной целью Мухамеда Али было возрождение былой славы и могущества ислама. Мухамед Али хотел сочетать европейскую технологию с традиционным исламом, ничего не меняя в его социальных и политических структурах (დაყოფა ჩვენი—ქ. ა.). (История Африки XIX—начале XX в., М., 1984 გვ. 48). ეს აზრი ჩვენ საკმაოდ გვეჩვენება.

⁹ Wakin E. A Lonely minority. The modern Story of Egypt's Copts, № 7., 1963, გვ. 10.

¹⁰ კობტებმა თავიდანვე მხარი დაუჭირეს ვაფდის პარტიას. ვაფდის ერთ-ერთი დამაარსებელი, მაქრამ უბეიდ ფაშა კობტი იყო.

მეგობრის ძირითადი მოსახლეობისათვის საერთო იყო, განურჩევლად ეთნიკური კუთვნილებისა და რელიგიური მრწამსისა, ზემოხსენებულმა გარემოებამაც შე-
წოვა ხელი იმას, რომ კოპტების უმრავლესობა ორმოცდაათიანი წლების რე-
ვოლუციურ გარდაქმნებს თანაგრძნობით შეხვდა და გადაწყვეტ მომენტებში
აშკარად და პირდაპირ უჭერდა მხარს ახალგაზრდა ოფიცერთა პოლიტიკურ
ხაზს¹¹.

დღესდღეობით კოპტები თანამედროვე ეგვიპტის ყველაზე მნიშვნელოვან ეთნიკურ უმცირესობას წარმოადგენენ, როგორც რაოდენობრივად, ასევე იმ წვლილის მიხედვით, რომელიც მათ ქვეყნის ეკონომიკურ, სოციალურ-პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში შეაქვთ. ე. უოკინი მათ „ერთადერთ უმცირესობას“ უწოდებს და ეს სახელწოდება თავისი მონოგრაფიის სათაურშიც აქვს გამოტანილი². ვფიქრობთ, ჩვენ მიერ მოტანილი მოკლე ისტორიული ცნობებიც საკმარისია იმისათვის, რომ ნათელი გახდეს კოპტური თემის ისტორიულ-სოციალური განვითარებისა და თანამედროვე მდგომარეობის გულდასმითი შესწავლის აუცილებლობა.

დასავლეთში გამოცემული რამოდენიმე ფუნდამენტური მონოგრაფია კობტების შესახებ, მაგრამ მათი უმრავლესობა კობტური თემის ისტორიისა და თანამედროვე ყოფის გარკვეულ მხარეებს — უმთავრესად საეკლესიო ისტორიას, ღღევანდელ სამონასტრო ყოფასა და რელიგიურ მდგომარეობას ეხება¹³. იმავე ხასიათს ატარებდა თხზულებები და მოგზაურთა ჩანაწერები, რომლებიც რევოლუციამდელ რუსეთში ქვეყნდებოდა¹⁴. საკითხი კი გაცილებით უფრო ფართოა.

დღესდღეობით კოპტების ზუსტი რაოდენობა უცნობია. სხვადასხვა წყაროს მონაცემებით იგი 1,9 მილიონიდან 7 მილიონამდე (შესაბამისად ეგვიპტის არაბთა რესპუბლიკის მოსახლეობის 5—20%) მერყეობს¹⁵. ჩვენ შევეცადეთ შეგვედარებინა ერთმანეთისათვის ზოგიერთ ცნობარსა და ლიტერატურაში დამოწმებული მონაცემები (იხ. ცხრილი)¹⁶.

¹¹ სუფიის კრიზისისა და სამთა აგრესიის პერიოდში კოპტებმა მუსლიმებთან ერთად იარაღით ხელში იკავდნენ ეგვიპტის დამოუკიდებლობას. იგივე შეიძლება ითქვას 1967 წლის ისრაელის აგრესიის მოგერიებაზე.

¹² W a k i n E. დასახ. ნაშრომი.

¹³ მაგ. ო. მენინარდუსის მოხსენიებული ნაშრომი. აგრეთვე, Butler A. G., *The Aeneient Coptic churches of Egypt* t. 1-2. Oxford, 1884., *History of the Patriachs of the coptic church of Alexandria*, Paris, 1904; Cramer M. *Das christlich-koptische Ägypten einst und heute*, Wiesbaden, 1959; Farag K. *Sociological and moral studies in the Field of coptic Monasticism*, Leiden, 1964 წ. სხვ.

¹⁴ გარდა მოხსენებულისა იხ. მაგ.: Тураев Б. А. Египетские церковные впечатления, СПб., 1910; Успенский П., Вероучение, богослужение, чиноположение и правила церковного благочиния египетских христиан (коптов), СПб., 1856.

¹⁵ ზოგიერთი ავტორის ვარაუდით, კოპტების ზუსტი რაოდენობის დადგენა იმატომაც არის გაწელებული, რომ ჩვეულებრივ ფელახები ერაღეზიან შვილების რაოდენობას ოფიციალურად დასახელებას. იხ. მაგ. Hopwood D e r e k „Egypt: Politics and Society 1945—1981“, L, 1983, გვ. 45. ეს დაკავშირებულია ცრურწმენებთან, მცირეწლოვანი ბავშვის გათვალისწინებით.

¹⁶ ჩვენ მიერ გამოანგარიშებული რიცხვები ჩასმულია კვადრატულ ფრჩხილებში.

მოტანილი ცხრილიდან ადვილია დავასკვნათ, რომ ყველაზე მცირე რაოდენობა კომპტებისა მითითებულია იმ გამოცემებში, რომლებიც ძირითადად ეგვიპტის ოფიციალურ წყაროებს ეყრდნობიან. დასავლურ პრესასა და გა-

წყარო	პერიოდი	რაოდენობა	% მთელი მოსახლეობისა
1. Wakin E. „A Lonely minority“ ¹⁷	XX ს. 50-იან წწ. დასასრული 60-იანი წწ. დასაწყისი	4 მლნ	16—17%
2. UW Demographie Year Book 1963 ¹⁸	60-იანი წწ. დასაწყისი	1,9 მლნ	[≈ 8%]
3. Area Hand Book for the United Arab Republic (Egypt) Washington 1970 ¹⁹	60-იანი წწ. დასასრული	2,3 მლნ	7%
4. Dekmejian R. H. „Egypt under Nasir“ ²⁰	70-იანი წწ. დასაწყისი	4 მლნ	16%
5. Chalaby A. „Les Coptes d'Egypte“ ²¹	70-იანი წწ. დასაწყისი	7 მლნ	20%
6. Большая Советская энциклопедия ²²		2 მლნ	
7. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია ²³	70-იანი წწ. დასაწყისი	1,9 მლნ	5%
8. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია ²⁴	1975	2 მლნ-ზე მეტი	
9. „Die Neue Züricher Zeitung“ ²⁵	1980	[≈ 4 მლნ]	10%
10. „Le monde“ ²⁶	1980	5 მლნ-მდე	12% (მაქსიმუმი)
11. Шпажников Г. А. Религия стран Африки ²⁷	80-იანი წწ. დასაწყისი	2, 4—3 მლნ	5—7%
12. Настольная книга атеиста ²⁸	80-იანი წწ. დასაწყისი	3,5 მლნ	9%

მოკვლევებში გაცილებით უფრო დიდი რაოდენობა არის დასახელებული, ხოლო ყველაზე მაღალ რიცხვს (ქვეყნის მოსახლეობის 20%) კომპტი მეცნიერი ა. შალბი ასახელებს, მაგრამ ეს გაზვიადებული ჩანს²⁹. პირადად ჩვენ ყველაზე

¹⁷ Wakin E. დასახ. ნაშრომი, გვ. 4.

¹⁸ Dekmejian R. H. Egypt Under Nasis, New-Iourk, 1971, გვ. 3247.

¹⁹ Соловьев А. К.: К вопросу о значении коптской общины.

²⁰ Dekmejian R. H. იქვე.

²¹ Chalaby A. დასახ. ნაშრომი, გვ. 69.

²² Большая Советская энциклопедия, изд. т. 13 გვ.

²³ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 4, გვ. 13.

²⁴ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 5, გვ. 661.

²⁵ „Die Neue Züricher Zeitung“, 1980, IV, 13, 14.

²⁶ „Le monde“, 1980, IV, 24.

²⁷ Шпажников Г. А. დასახ. ნაშრომი, М., 1981, გვ. 40.

²⁸ Настольная книга атеиста, М., 1985, გვ. 94.

²⁹ სხვადასხვა პროფესიისა და განათლების კომპტებთან ჩვენმა შეხვედრებმა და საუბრებმა დაგვარწმუნა, რომ ისინი ჩვეულებრივ მიდრეკილებას იჩენენ ეგვიპტეში ქრისტიანული მოსახლეობის რაოდენობის გაზვიადებისაკენ.

რეალურად გვეჩვენება მონაცემი 4,5—5 მლნ (ქვეყნის მოსახლეობის დაახლ. 9—10%)³⁰. დღესდღეობით ეგვიპტის ქრისტიანთა დიდი უმრავლესობა ზემო და შუა ეგვიპტის ქალაქებში ცხოვრობს (ასიუტში, ახმამში, ელ-მინიაში, ლუქ-სორში და სხვ.) კაიროსა და ალექსანდრიაშიც ტრადიციულად ბევრი კოპტი სახლობს. ქალაქებში კოპტები მისდევნენ ხელოსნობასა და ვაჭრობას, საგარეო-საზღვაო დიდია მათ შორის მოხელეთა და ინტელიგენციის ფენა, არიან კოპტი მუშები და კოპტი მეწარმეები. სოფლად კოპტური მოსახლეობის ხვედრითი წილი შედარებით უფრო მცირეა. ეს განპირობებულია იმით, რომ სოფლის მეურნეობაში მუსლიმების მიერ ქრისტიანებზე დაწესებული გადასახადები ყველაზე მაღალი იყო. ამდენად, საუკუნეების განმავლობაში სოფლად მცხოვრები კოპტების ძირითადმა ნაწილმა მიიღო ისლამი, ან ქალაქებში გადასახლდა. ეგვიპტელი ფელაქების ცხოვრებაზე ცნობილი მონოგრაფიის ავტორი, თვით წარმოშობით ეგვიპტელი, კათოლიკე სასულიერო პირი ა. აირუ ვარაუდობდა, რომ 50-იანი წწ. დასაწყისისათვის ველახთა შორის დაახლ. 2 მლნ. კოპტი იყო და ეს ეგვიპტის სოფლის მოსახლეობის 10—12%-ს შეადგენდა³¹. ა. აირუს მონაცემები ა. შალაბის მსგავსად, გაზვიადებულად რომც არ მივიჩნიოთ, ქალაქად კოპტური მოსახლეობის ხვედრითი წილი მაინც მეტი ჩანს და ჩვენი ვარაუდით მის მეხუთედს უახლოვდება. ეგვიპტის გარდა კოპტების მცირე თემები არას სუდანში, თურქეთში, ისრაელში, იორდანიაში, ერაყში, კუვეიტში და სხვ.³²

კოპტების თანამედროვე მდგომარეობისა და როლის კვლევა, სრულყოფილი გაშუქება შეუძლებელია იმ ფაქტორების წარმოჩენის გარეშე, რომლებიც გადამწყვეტ ზეგავლენას ახდენდნენ მათ ეკონომიკურ და სოციალურ-პოლიტიკურ სტატუსზე, კულტურაზე, მსოფლმხედველობაზე და ა. შ. მთელი მათი ისტორიის განმავლობაში, განსაკუთრებით კი ეგვიპტეში ისლამის შემოჭრის პერიოდთან.

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ მიზეზები, რომელთაც განაპირობეს სოფლად მცხოვრები მიწათმოქმედი მოსახლეობის ინტენსიური ისლამიზაცია, სხვა ფენებთან და სოციალურ ჯგუფებთან შედარებით და ქრისტიანი-კოპტების უფრო მაღალი კონცენტრაცია სამეურნეო და სოციალური საქმიანობის სხვა სფეროებში.

ისლამის ცნობილი სამართლებრივი და მორალური დებულებების გამო, რომლებიც მუსლიმებს საფინანსო საქმიანობის მთელ რიგ სფეროებში უკრძალავდნენ მონაწილეობას, მთელს არაბულ სახალიფოში და შემდგომ მუსლიმანურ სამყაროში ამ სფეროებში სწორედ არამუსლიმებმა (ქრისტიანებმა, ებ-

³⁰ გასათვალისწინებელია აგრეთვე ისიც, რომ 60-იანი წლების დასაწყისში ჩატარებული გამოკვლევის მიხედვით, მუსლიმი ქალები უფრო ხშირად მშობიარობენ, ვიდრე ამავე სოციალურ მდგომარეობის კოპტი ქალები (Morgue Berger, The arab world, New-Iourk, 1964, გვ. 178; Беляев И. П., Примаков Е. М. Египет. Время президента Насера, М., 1981, გვ. 215. თუმცა კოპტების სოციალურ-კულტურული სტატუსი მოლიანობაში უფრო მაღალია ვიდრე მუსლიმებისა, რაზედაც ქვემოთ ვიმსჯელებთ, და ეს გავლენას ახდენს არა მარტო შობადობის, არამედ სიკვდილიანობის შემცირებაზეც, მაინც აღნიშნულა გარემოება შეიძლება გახდეს მიზეზი ეგვიპტის მოსახლეობაში კოპტების შეფარდებითი რაოდენობის შემცირებისა.

³¹ Айру А. Феллахи Египта. М., 1954, гв. 82, 104.

³² ბოლო ათწლეულებში გაჩნდა კოპტური თემები აშშ-ში, ავსტრალიაში, დასავლეთ ევროპის ზოგიერთ ქვეყანაში.

რაელებმა) მოიკიდეს ფეხი. ეგვიპტეში კობტებმა თავიდან დაისაკუთრეს მაგ., ისეთი დარგები, როგორიც მეფახშეობა და გადასახადების აკრეფა იყო. ასევე ტრადიციულია კობტების მოძალემა სამოხელეო-ბიუროკრატიულ აპარატში. მართალია, ისლამურ სახელმწიფოში არამუსლიმისთვის გზა ძალაუფლების უმაღლესი მწვერვალებისკენ მოჭრილი იყო, მაგრამ სახელმწიფო მმართველობის ქვედა და შუა ეშელონებს უმეტესად ქრისტიანი — კობტები შეადგენდნენ. თავიდან ასე ჩაეყარა საფუძველი კობტური თემის შედარებით ეკონომიკურ წელმაგრობასა და მაღალ სოცო-კულტურულ სტატუსს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ოსმალთა ბატონობის პერიოდში კობტების პოლიტიკური მდგომარეობა გაუარესდა, გაძლიერდა მათი სოციალური იზოლაცია, მაგრამ კობტური თემის ეკონომიკური საფუძველი მაინც შეუტრყეველი დარჩა, XIX ს-ში ქვეყანაში მოსულმა ევროპელებმა, განსაკუთრებით კი ინგლისელებმა კობტებთან საერთო ენის გამოჩახვა სცადეს, ვინაიდან მათ კოლონიებში კომპრადორული ფენა ესაჭიროებოდათ³³. რელიგიის მფარველობის საბაზით მიღებულმა პროტექტორატმა გამოაცხცლა კობტური თემი, ხელი შეუწყო აქ დაგროვილი საკმაო პირვანდელი კაპიტალის ამოძრავებას. იგი გამოსავალს პოულობდა ევროპელების მიერ მოტანილ ახალ საწარმოო ურთიერთობებში. თანდათანობით, საქმიანობის ტრადიციულ დარგებთან ერთად, კობტებმა მტკიცედ მოიკიდეს ფეხი ვაჭრობაში და უფრო მოგვიანებით კაპიტალისტურ წარმოებაში „დასპეციალდნენ“³⁴. ბურჟუაზიულ-კოლონიურ სამოხელეო აპარატშიც, რომლებიც ინგლისელებმა შექმნეს, მათ შესამჩნევი ადგილი დაიკავეს. ეს ადვილებდა მათ წრეში დასავლური, ბურჟუაზიული კულტურის შეღწევას, ევროპულად განათლებული ინტელიგენციის გაჩენას.

XIX ს-ის დასასრულს ბ. ტურაევი წერდა, რომ კობტები „ავსებენ ყველა კანცელარიებს“³⁵. ბ. მოროს ცნობით, გადასახადების ამკრეფთა 97—98% კობტები იყვნენ³⁶. ა. შალაბი, დიდი ბრიტანეთის უმაღლესი კომისრის ე. ჰორსტის სიტყვებზე დაყრდნობით, წერს რომ XX ს-ის დასაწყისში კობტებს დაკავებული ჰქონდათ სახელმწიფო თანამდებობების 45% და იღებდნენ მთელი ხელფასის ფონდის 40%³⁷. აქედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ კობტები ძირითადად ბიუროკრატიული აპარატის საშუალო რგოლში იყვნენ წარმოდგენილნი, რაც კანონზომიერია. დღესდღეობით კობტები, აგრეთვე, მრავლად არიან თავისუფალი პროფესიის პირთა და მოსამსახურეთა შორის. ასე მაგ., ადვოკატთა შორის 33% კობტია, ხოლო მედიკოსთა შორის მათი რაოდენობა 40% შეადგენს³⁸. ბიოგრაფიული ცნობარების ფურცლებზეც არაერთი კობტია წარმოდგენილი ასე მაგ., 70-იანი წლების დასაწყისში ჩიკაგოში გამოცემულ ცნობარში დასახელებულ 132 ეგვიპტელს შორის 20-ზე მეტი კობტია⁴⁰. მათ შორის

³³ Соловьев А. К., О положении коптов..., გვ. 130.

³⁴ იქვე.

³⁵ Тураев Б. А., „Копты“, Энциклопедический словарь, Изд. Брокгауза Ф. И. и Ефрона И. А., т. XVI, СПб., 1895.

³⁶ Morroe Berger, Bureaucracy and Society in modern Egypt Princeton, 1957, გვ. 64.

³⁷ Chalaby A., დასახ. ნაშრომი, გვ. 62.

³⁸ „Le Figaro“, 8, II 1973.

³⁹ Chalaby A., დასახ. ნაშრომი, გვ. 74.

⁴⁰ „Who'swho in the world“, 1871—1972, Chicago.

არიან მეცნიერები, ჟურნალისტები, მსახიობები, იურისტები, ინჟინრები, დიპლომატები, სახელმწიფო მოღვაწენი, სასულიერო პირები და სხვ.

მთლიანობაში კოპტური თემის სოცოკულტურული დონე საკმაოდ მაღალია და ეს მდგომარეობა სტაბილურობით ხასიათდება. მისი სოციალური სტრუქტურის კოპტების ზნე-ჩვეულებების, რელიგიის; აზროვნების თავისებურებათა და ა. შ. გულდასმითი შესწავლა მნიშვნელოვნად გვესახება იმის გამოც, რომ საბჭოთა ორიენტალისტიკაში წარმოიშვა აზრთა სხვადასხვაობა მათი ეთნიკური სტატუსის შესახებ. ამის ძირითადი მიზეზი ის იყო, რომ კოპტური ენა, დიდი ხანია მკვდარია როგორც სალაპარაკო ენა⁴¹. თანამედროვე კოპტები არაბულად მეტყველებენ⁴² და კოპტური, რომელიც დღემდე გამოიყენება საეკლესიო მსახურებაში, არათუ თემის რიგით წევრებს, სასულიერო პირთა უმრავლესობასაც ცუდად ესმის.

ამასთანავე, უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ თანამედროვე ეგვიპტის მუსლიმი მოსახლეობის დიდი ნაწილი წარსულში გამუსლიმებული კოპტ-ქრისტიანებისაგან შედგება. ქვეყანაში მოსული არაბების რაოდენობა აღდგომითი მოსახლეობასთან შედარებით მცირე იყო. კოპტების ინტენსიური არაბიზაციის პარალელურად მიმდინარეობდა არაბების „ნილოტიზაციის“, მათი ნილოსის დაბლობის ძველ კულტურასთან ასიმილაციის არანაკლებ ინტენსიური პროცესი. ამაზე მეტყველებს თუნდაც ძველი და თანამედროვე ეგვიპტელების ეთნიკური ტიპის სიახლოვე⁴³.

სავარაუდებელია, რომ ყოველივე ამან მისცა საფუძველი რიგ მკვლევარს გამოეთქვა აზრი, რომ კოპტები ეგვიპტის მოსახლეობის ძირითადი ნაწილისაგან განსხვავდებიან მხოლოდ თავიანთი რელიგიით და შეცდომა იქნებოდა, რომ ისინი დამოუკიდებელ ეთნიკურ ელემენტად ჩაგვეთვალა. მ. კოროსტოვეცი წერდა: „Иногда приходится сталкиваться с неверным утверждением, что копты являются национальным меньшинством Египта. Это в корне неверно. Копты в этническом отношении часть египетского народа, отличаясь от основного населения лишь религией...“⁴⁴

⁴¹ კოპტური თემის შედარებით მაღალი სოცოკულტურული სტატუსის მიმანიშნებელია აგრეთვე დანაშაულებათა სტატისტიკაც. ე. ჟოკინის ცნობით, 1958 წ. მკვლელობა და სხვა მძიმე დანაშაული ჩაიდინა 1612 მუსლიმმა და 73 ქრისტიანმა 1959 წ. ეს მონაცემები შესაბამისად იყო 1709 და 57 ქრისტიანისათვის 1958 წ. დაკავებული იყო 11000-ზე მეტი მუსლიმი და მხოლოდ 354 ქრისტიანი; 1959 წ. — 9243 მუსლიმი და 261 ქრისტიანი; მათხოვრობისათვის დაკავებულ მუსლიმთა და ქრისტიანთა რიცხვი 1958 წ. იყო 6978 და 237, ხოლო 1959 წ. — 6218 და 204 და ა. შ. ქრისტიანებს შორის თითქმის არ არსებობს პროსტრუტუცია. იხ. 22. ამ მონაცემებიდან გამომდინარე, ქრისტიანების მიერ ჩადენილი დანაშაულებანი აღნიშნულ წლებში არ აღემატებოდა 4,3%.

⁴² ზოგიერთი მკვლევარი ვარაუდობს, რომ კოპტური ენა ყოველდღიური ხმარებიდან არაბულმა უკვე XI—XII სს. განდევნა. ზოგიერთს მიაჩნია, რომ XVII ს-მდე იგი მაინც გამოიყენებოდა სალაპარაკოდ. გ. მელიქიშვილის აზრით, კოპტური ცოცხალ მეტყველებაში შემორჩა XVII ს-მდე. იხ. ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, თბ., 1971, გვ. 12. ეს უკანასკნელი მოსაზრება ჩვენ ნაწლებს სარწმუნოდ მოგვაჩნია.

⁴³ Семенова Л. А., Социальные феодализма в Египте, В сборнике типы общественных откшений на Востоке в средние века, М., 1982, გვ. 107.

⁴⁴ Коростовцев М. А. Египтяне древние и современные, „Вестник древней истории“, 1966, № 1, გვ. 44.

ზოგიერთი მკვლევარი საერთოდ უვლის გვერდს კობტების ეთნიკური კუთვნილების საკითხს. ასე მაგ. ი. ბელიაევსა და ე. პრიმაკოვს თავიანთ მონოგრაფიაში კობტები მოხსენიებული ჰყავთ როგორც „რაოდენობით მცირე მოსახლეობის ჯგუფი“⁴⁵. ამავე დროს მაგ. გ. შპაჟნიკოვს კობტები დამოუკიდებელ „ეთნიკურ ჯგუფად მიაჩნია“⁴⁶.

ჩვენი აზრით საკითხი სწორად ვერ გადაწყდება, თუკი მხედველობაში მივიღებთ მხოლოდ ერთ ან ორ თუნდაც ისეთ მნიშვნელოვან მახასიათებელს ეთნოსისა, როგორიც ენა, ან ეთნიკური ტიპია. ყველა სხვა ფაქტორებთან ერთობლიობაში განხილვის გარეშე ისინი არსებული მდგომარეობის ნამდვილ სურათს ვერ მოგვცემენ. ჯერ კიდევ ფ. ენგელსი აღნიშნავდა სიტუაციას, როცა ენა არ წარმოადგენდა კრიტერიუმს (ეთნიკური კუთვნილების აზრით) საკითხის გადასაწყვეტად⁴⁷. გ. ყორანაშვილი სწორად აღნიშნავს, რომ კაცობრიობის ისტორიაში ყოფილა შემთხვევები, როდესაც ესა თუ ის ხალხი კარგავდა ენას, მაგრამ ამით იგი, როგორც განსაზღვრული სახის ეთნოსი არ ქრებოდა⁴⁸. ამის დასადასტურებლად მკვლევარს მოჰყავს ებრაელებისა და ირლანდიელების მაგალითი⁴⁹.

ენა, როგორც ეთნოსის კულტურის შემადგენელი ნაწილი, ტრადიცია-ებთან, ადამ-ჩვევებთან და ა. შ. ერთად ძალზე მნიშვნელოვან როლს ასრულებს მის კულტურულ ერთიანობაში, ხოლო კულტურული ერთიანობა, ტერიტორიულ ერთიანობასთან და ეკონომიკურ კავშირებთან ერთად საფუძველია ეთნოსის ფსიქიკური წყობის ერთობისა. ჩვენი აზრით, სწორედ ამ უკანასკნელის არსებობა თუ არარსებობა განსაზღვრავს ეთნოსის არსებობა-არარსებობის საკითხს.

მრავალ ფაქტორთა შორის, რომლებიც ეთნოსის ფსიქიკის ჩამოყალიბებაში იღებენ მონაწილეობას, „ეთნიკური ხასიათის დეტერმინანტების სიმრავლე“⁵⁰, ზემოდასახელებულის გარდა განსაკუთრებით უნდა გამოვყოთ ეთნიკური თვითშეგნება, თვითშემეცნება და რელიგია. სავსებით ვეთანხმებით იმ მკვლევართა შეხედულებას, რომელთაც მიაჩნიათ, რომ „ამა თუ იმ ეთნოსის ფსიქოლოგიის, მისი წევრების ქცევის... შესწავლა აღნიშნული მომენტის (ეთნოსის თვითშემეცნების, თვითშეგნების — ქ. ა.) გარეშე შეუძლებელია...“⁵¹ და რომ ეს საკითხი დღესდღეობით არასაკმარისად არის შესწავლილი, რაც ბევრ გაუგებრობასა და შეცდომას ბადებს⁵².

⁴⁵ Беляев И. П., Примаков Е. М. *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 29.

⁴⁶ Шпашников Г. А., *Религии стран...*, გვ. 37.

⁴⁷ Маркс К. и Энгельс Ф., *Сочинения*, т. 6, 1957, გვ. 181.

⁴⁸ გ. ყორანაშვილი, *ეთნიკური თვითშეგნება და ტრადიცია*, თბ., 1984, გვ. 26.

⁴⁹ ებრაელებთან დაკავშირებით შევნიშნავთ, რომ დიასპორების შედეგად მათმა უმრავლესობამ დაკარგა არა მარტო ენა, არამედ ტერიტორიული და აქედან გამომდინარე ეკონომიკური ერთიანობაც, მაგრამ ამანაც ვერ გამოიწვია მათი დევნიანობა.

⁵⁰ გ. ყორანაშვილი, *ეთნოფსიქოლოგია და ტრადიციები*, თბ., 1983, გვ. 20.

⁵¹ იქვე, გვ. 24.

⁵² მ. ლაზარევი წერს: „Особого внимания заслуживают изучение этнолингвистической ситуации в ее социально-политическом аспекте..., а также вопросы этнопсихологии (этнонационального самосознания). Последние ввиду их недостаточной исследованности часто получают толкование совершенно неприемлемое в идейном и научном отношении“, *Лазарев М. С., Национальный вопрос в странах Азии и Африки...*, გვ. 131.

9. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1990, № 4

გაერთიანა და ოფიციალურად მიანიჭა პატრიარქებს არა მარტო სასულიერო, არამედ საერო ძალაუფლება. სწორედ ამ პერიოდში ყალიბდება საბოლოოდ კობტური თემის ის ინსტიტუციური სტრუქტურა და სოციალური სახე, რომელსაც ის დღესაც ინარჩუნებს. ქვემოთ შევეცდებით მოკლედ დავახასიათოთ იგი.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ კობტები ცხოვრობენ როგორც ქალაქად, ასევე სოფლად. მათ არ გააჩნიათ დასახლების ლოკალურად შემოსაზღვრული არე. ისინი განსახლებულნი არიან ეგვიპტის მთელ ტერიტორიაზე, იმავე ქალაქებში და იმავე ან გვერდიგვერდ სოფლებში სადაც მუსლიმები. კობტებით დასახლებული სოფლები და უბნები ადვილად გაირჩევა, რადგანაც აქ მჭიდროდ მინარეთების მაგივრად ქრისტიანული ეკლესიები მოჩანს. იგივე შეიძლება ითქვას კობტების სახლებზე და მათ კუთვნილ საეკლესიოებზე, სახელოსნოებზე და ა. შ. თუმცა სახლების არქიტექტურა ძირითადად არ განსხვავდება მუსლიმების სახლების არქიტექტურისაგან, მაგრამ შესასვლელი კარის თავზე ჩვეულებრივ ჯვარია გამოსახული, ხოლო ინტერიერი (როგორც საცხოვრებლის, ასევე საეკლესიო თუ სახელოსნოს) შემკულია იესო ქრისტეს, ღვთისშობლის, ქრისტიანული წმინდანების, კობტების პატრიარქის გამოსახულებებით. გულსაკიდი ჯვრების ტარება გავრცელებულია ყველა სოციალური ფენის კობტებში, გარდა ამისა მათ უმრავლესობას მარჯვენა წინამხრის შიგა მხარეს ტატუირებული აქვს ჯვრის გამოსახულება, კობტური სახელებიც განსხვავდება მუსლიმების სახელებისაგან, თუმცა, დღეს ისინი იმავე ანტროპონიმულ მოდელზეა აგებული, რაც მუსლიმური ეგვიპტური და, ამდენად, ახლოს დგას არაბულ კლასიკურ სახელთან⁵⁸, მცირედი დაკვირვების შედეგად, უმეტეს შემთხვევაში, ხერხდება სახელის მიხედვით კობტის გამოცნობა იმ შემთხვევაშიც კი, თუ იგი არ ეკუთვნის ისეთ საყოველთაოდ ცნობილ კობტურ გვარებს, როგორიცაა მაგ., გალი, სალამა, ხანა და ა. შ.

კობტურ სახელში ისტორიულად რამოდენიმე შრე განირჩევა. ყველაზე გავრცელებულად შეიძლება ჩაითვალოს ბიბლიური და ქრისტიანულ წმინდანთა სახელები, მაგ. ბუტროს, ანტუნ, გეორგ, აკულინა, ბულოს, მიხაელ, საბა და ა. შ. გარდა ამისა, პოპულარულია ძველეგვიპტური და ელინისტური სახელები (მაგ., რამზეს, მუსა, სეზოსტრის, იზის), ამასთან ერთად კობტურ ინტელიგენციაში, როგორც ჩანს, ევროპელების ბატონობის ხანიდან დამკვიდრდა ისეთი სახელები, როგორიცაა ნელი, უილიამ, ალფონს, ალბერტ, ჟოზეფ, ჯორჯ, ამოლია და ა. შ.⁵⁹

კობტების ცხოვრების წესზე, ზნე-ჩვეულებებზე ზოგადი დაკვირვებაც კი ცხადყოფს, რომ ქრისტიანული რელიგია, ეკლესია დღესაც გადამწყვეტ როლს ასრულებს მათი ყოფისა და კულტურის ყველა სფეროში, ძალზე დიდ გავლენას ახდენს მათ აზროვნებაზე.

კობტური ეკლესიის მეთაური არის პატრიარქი (ამჟამად შენუდა III), რომლის რეზიდენცია XI ს-დან კაიროში იმყოფება. ჯერ კიდევ ცოტა ხნის წინათ იგი ატარებდა „ეგვიპტის, იერუსალიმის წმინდა ქალაქის; ნუბიის, 12 ქალაქისა

⁵⁸ Системы личных имён у народов мира, М., 1986, გვ. 48, 49—50.

⁵⁹ კობტების სახლების შესახებ დაწერილებით იხ. Meinardus O., *Tatto and name. A Study on the Marks of Identification of the Egyptian christians* — Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlands, Wien, 1972.

და ყველა იმ ადგილის, სადაც წმ. მარკოზმა იქადაგა, უწმინდესი პაპის⁶⁰ სახელს, მაგრამ ვინაიდან ნუბიაში ქრისტიანობა დიდი ხანია გაქრა, ხოლო ეთიოპიის ეკლესიამ ავტოკეფალია მიიღო, კობტური ეკლესიის მესვეურთ მოუზნდათ ამ სახელწოდების შეცვლა. 1969 წლის დეკრეტით პატრიარქს ეწოდა „ალექსანდრიის პაპი და იმ ადგილთა პატრიარქი, სადაც ყოფილა წმ. მარკოზი“.

ეგვიპტის ტერიტორიაზე განლაგებულია 19 ეპარქია, რომელთაც არქიების-კობოსები უდგანან სათავეში, გარდა ამისა, არის ორი „თავისუფალი“ ეპისკოპოსი. პირველი ხელმძღვანელობს კობტური ეკლესიის ეკუმენურ განყოფილებას, ხოლო მეორე თეოლოგიურ დაწესებულებებს და საკვირაო სკოლებს. საზღვარგარეთ კობტურ ეკლესიას აქვს ხუთი ეპარქია — იერუსალიმში, სუ-დანში, უგანდაში, სამხრეთ აფრიკასა და კუვეიტიში.

ეპისკოპოსებსა და არქიებისკობოსებს ემორჩილებიან საეკლესიო მსახურნი და ბერები. დღესდღეობით ეგვიპტეში დაახლ. 1200 ეკლესია და სამლოცველო, რვა მოქმედი მონასტერი⁶¹ და 1500-ზე მეტი კობტი მღვდელია⁶².

კობტური ეკლესიის საინტერესო თავისებურებაა ის, რომ პატრიარქის ტახტზე შეიძლება ავიდეს მხოლოდ ბერი და არა ეპისკოპოსი, ან საეკლესიო იერარქიის სხვა წარმომადგენელი.

ამასთანავე იგი უნდა იყოს 50 წლის ასაკს მიღწეული, არ უნდა გააჩნდეს ფიზიკური ნაკლი და ქრონიკული დაავადება და უნდა ჰქონდეს კარგი რეპუტაცია.

კობტური მონასტრები და სამონასტრო ცხოვრება დღეს, რა თქმა უნდა, თავისი ძველი დიდების მხოლოდ ჩრდილს წარმოადგენს, მაგრამ მათი როლი თანამედროვე კობტურ საზოგადოებაში მაინც საკმაოდ შესამჩნევია, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დღესდღეობით ეგვიპტის ტერიტორიაზე 8 მუდმივმოქმედი მონასტერია. ესენია: წმ. ანტონიუსის (მთავარი) და წმ. პავლეს — აღმოსავლეთ უდაბნოში, წმ. მაკარიოსის, წმ. ბიშოის, ას-სურიანის და ალ-ბარამუსის — ვადი-ენ-ნიტრუნი, წმ. სამუელის — ფაიუმში, ალ-მუხარაკი — ასიუტში და სიტ-დამიანა — მანსურას მახლობლად. ამ მონასტრებსა და მათ შემოგარენში მღვთმეებსა და აკლდამებში განდევილად მოსახლე ბერების რიცხვი ყველაზე ოპტიმისტური გამოთვლებითაც 3—4 ასეულს არ აღემატება⁶³.

ოღითგანვე ბერებს კობტების სულიერ და რელიგიურ ფასეულობათა მცველების მოვალეობა ეკისრათ. ამ საქმეს ისინი დღესაც ემსახურებიან, რადგან თანამედროვე კობტებიც თავიანთ შვილებს ხშირად აბარებენ მონასტრებში აღსაზრდელად. ბევრ მონასტერში დღესაც ინახება ძველი კობტური წიგნები და ხელნაწერები. ასე მაგ., წმ. ანტონიუსის მონასტრის ბიბლიოთეკა შედგება 1562 ტომისაგან, ალ-ბარამუსისა დაახლ. 3 ათ. ტომისაგან, წმ. ბიშოისა — 500 ტომისაგან, ას-სურიანის მონასტერში არის ბიბლიოთეკა და მუზეუმი⁶³.

⁶⁰ Назарова Н., Коптская церковь..., გვ. 60.

⁶¹ Meinardus O., „Monks and Monasteries“... გვ. 109. ზოგიერთი სხვა ავტორი უფრო დიდ რაოდენობას ასახელებს.

⁶² ადრე დედათა მონასტრებიც ისევე ყოფილა გავრცელებული ეგვიპტეში, როგორც მამათა. დღესდღეობით დედათა მონასტრები მხოლოდ კაიროში შემორჩა. მკვლევართა აზრით, დღეს აქ ორმოცდაათამდე მონაზონი ცხოვრობს.

⁶³ Meinardus O., Monks and Monasteries...; Farag R., ლსახ. ნაშრომის მიხედვით.

კობტებში დღესაც არსებობს ჩვეულება საერო პირების გარკვეული ხნით მონასტრებში საცხოვრებლად წასვლისა. ე. უოკინს ერთ-ერთ მონასტერში ნაცხოვრები კობტი-სტუდენტის სიტყვებზე დაყრდნობით მოჰყავს დღის განრიგი, რომელსაც იცავენ საერო პირები ამ მონასტერში ცხოვრებისას. განრიგი შეიცავს ისეთ პუნქტებს როგორცაა — „საერთო ლოცვა“, „მესა“, „სიჩუმის დაცვა და მედიტაცია“, „მუშაობა მონასტრის ტერიტორიაზე, კითხვა ან მედიტაცია“, „განბანვა და მოშადება სულური მოქმედების განახლებისათვის“, „კითხვა, მუშაობა და საუბარი ბერებთან, რომლებიც „გვესაუბრებიან ჩვენი ცხოვრების, ცოდვებისა და მომავლის შესახებ“, „შეხვედრები ბერებთან ინდივიდუალურად და ჯგუფურად“⁶⁴.

ყველა მონასტრის თავისი საკუთარი ტიპიკონი აქვს. თითოეული მათგანი ადგილობრივ არქიეპისკოპოსს ემორჩილება და პრაქტიკულად თვითმმართველობის უფლებით სარგებლობს. მონასტრების ასეთ სტატუსს მათი ეკონომიკური დამოუკიდებლობაც უწყობს ხელს. მონასტრის ბიუჯეტი, რომელსაც მთლიანად მისი წინამძღვარი განაგებს, დგება მორწმუნეთა შემოწირულებებიდან და იმ შემოსავლიდან, რომელსაც მონასტრის კუთვნილი მიწიდან იღებენ.

კობტური ეკლესია-მონასტრების არქიტექტურა ღრმად ფუნქციონალურია. კობტების ისტორიულად განპირობებულმა ცხოვრების წესმა შექმნა არქიტექტურული სტილი, რომელიც თემის წევრთა არა მარტო სულიერი, არამედ ყოველდღიური სასიცოცხლო მოთხოვნების დაკმაყოფილებას ემსახურებოდა. ყოველ კობტურ ტაძარს (განუჩრჩველად იმისა, ეკლესია იქნებოდა ის, თუ მონასტერი) აშენებდნენ როგორც ციხე-სიმაგრეს. მის გარშემო ავლებდნენ გლუვ, ციკაბოზედაპირიან ქვის გალავანს. გარდა საკულტო ნაგებობებისა როგორც მონასტრის, ასევე ეკლესიის შენობაში მოთავსებული იყო სასულიერო პირთა საცხოვრებელი ოთახები, ჭა ან წყალსაცავი, ზიარების პურის გამოსაცხობი ღუმელი და სხვ. ტრადიციულად ეკლესია იმ მიდამოში მოსახლე კობტების ცხოვრების ცენტრსა და თავშესაფარს წარმოადგენდა. თავინი ტაძრებში კობტები ეძებდნენ თავშესაფარს დევნა-დაწოცების დღეებში⁶⁵. კობტური განათლების სისტემაც ისე იყო აგებული, რომ ოდიდანვე სკოლები ეკლესიებთან არსებობდა. და თუმცა 1958 წლის საგანმანათლებლო რეფორმამ მათი უფლებები ძლიერ შეზღუდა, სკოლები დღესაც არსებობს. ამჟამად ეს ძირითადად საკვირაო სკოლებია. აქ მოზარდ თაობას ასწავლიან ქრისტიანულ ღვთისმეტყველებასა და კობტურ ენას. ბოლო წლებში გაიზარდა კობტების ინტერესი თავიანთი ენის შესწავლისადმი, მაგრამ ცხადია, ვერც ეს სკოლები, ვერც კობტური თეოლოგიური კოლეჯი კაიროში, რომელსაც ყოველწლიურად 100-მდე მსმენელი ამთავრებს, ვერც ეგვიპტის უნივერსიტეტების რიგ ჰუმანიტარულ და თეოლოგიურ ფაკულტეტებზე კობტური ენის სწავლება ვერ უზრუნველყოფს მის მკვდრეთით აღდგენას. როგორც აღვნიშნეთ, იგი არა მარტო რიგით კობტებს, არამედ ღვთისმსახურთა უმრავლესობასაც ცუდად ესმის⁶⁶. ამის გა-

⁶⁴ Wakin E., დასახ. ნაშრომი, გვ. 126.

⁶⁵ მ. კრამერის მიერ გამოქვეყნებული საბუთების მიხედვით, ერთ-ერთი ასეთი დევნის დროს მარტო თერთი მონასტრის კედლებს 20 ათასამდე ლტოლვილმა შეაფარა თავი (Crzmer M., დასახ. ნაშრომი, გვ. 121).

⁶⁶ ე. უოკინი წერს, რომ ოცამდე ოჯახში კაიროში შინ კობტურად ლაპარაკობენ. მათ შორისაა კობტური მღვდელის დირექტორის ოჯახი, Wakin E., დასახ. ნაშრომი, გვ. 154.

მო მთელი ლიტერატურა, რომელსაც კოპტური ეკლესია გამოცემს, გამოდის ორ ენაზე — კოპტურად და არაბულად (პარალელური ტექსტის სახით), ხოლო კოპტური ყოველკვირეული გაზეთი „ალ-ვატანი“. (პატრიოტი“) არაბულ ენაზე იბეჭდება.

კოპტური თემის მართვა-გამგეობა ხორციელდება სათემო საბჭოების მეშვეობით. ე. უოკინის ცნობით, ასეთი საბჭოები 60-იანი წლების დამდეგისათვის ეგვიპტის ოცზე მეტ ქალაქსა და დასახლებულ პუნქტებში მოქმედებდა. ეს საბჭოები ეკლესიის კონტროლის ქვეშ იმყოფება. მიუხედავად იმისა, რომ მე-19 ს-ის ბოლოს დაწყებული კოპტური ეკლესიის კრიზისი დღესაც გრძელდება, მისი ავტორიტეტი ეგვიპტის ქრისტიანთა დიდ უმრავლესობაში ამჟამადაც იმდენად მაღალია, რომ ეს აძლევს მას საშუალებას თემის მართვის საქმეში გადამწყვეტი სიტყვა შეინარჩუნოს. მაგრამ საბჭოსა და ეპისკოპოსების წმინდა სინოდს შორის რიც საკითხთა გარშემო აზრთა სხვადასხვაობა და უთანხმოება არსებობს. 1955 წ. ნასერის მთავრობის მიერ რელიგიურა სასამართლოების გაუქმებამ კოპტურ სათემო საბჭოს მისი ერთ-ერთი უმთავრესი ფუნქცია მოუშალა. იმავე ხანებში შეიქმნა „კოპტური ორთოდოქსული ეკლესიის ორგანიზაცია“, რომელიც მთლიანად ეკლესიის დაქვემდებარა, ამან მნიშვნელოვნად შეზღუდა საბჭოს ფინანსური ძალაუფლება. ამის გამო კოპტებს შორის იძალა პესიმისტურმა განწყობილებებმა.

კოპტური საეკლესიო რიტუალისა და ადათ-წესების განხილვისას, აშკარად ჩანს კვალი, რომელიც ეგვიპტურ ქრისტიანობას ისლამის გავლენამ დაამჩნია. კოპტები არ ჰამენ ღორის ხორცს, ლოცულობენ აღმოსავლეთისაკენ შებრუნებულნი, მიემგზავრებიან წმინდა ადგილების მოსახილავად (ჰაჯი იერუსალიმში). ეკლესიაში, ისევე როგორც მეჩეთში, მამაკაცები და ქალები ცალ-ცალკე, მათთვის განკუთვნილ ნახევრებში სხედან⁶⁷.

კოპტები ცნობენ ქრისტიანობის შვიდივე საიდუმლოს — ნათლობას, მორცხვას, მონანიებას, ქორწინებას, ზეთისკურთხევას, მღვდლობას და ზიარებას. ისინი იცავენ სხვადასხვა მარხვას (დაახლ. 200 დღე წელიწადში თავს იკავებენ ყველანაირი საკმლისაგან შუადამიდან შუადღემდე და საზოგადოდ არ ჰამენ ცხიმოხნსა და ხორციან კერძებს). მთავარი დღესასწაულებია შობა და აღდგომა. საყურადღებოა ისიც, რომ კოპტური აღდგომის მეორე დღეს, ორშაბათს დღესასწაულობენ შამ-ენ-ნესიმს. გაზაფხულის ეს დღესასწაული ძველ ეგვიპტიდან მოდის და მასში კოპტებთან ერთად მუსლიმებიც მონაწილეობენ. საზოგადოდ კოპტურმა ქრისტიანობამ არამართო ბევრი პირუანდელი ქრისტიანული, არამედ ძველეგვიპტური ელემენტებიც შემოინახა. ა. აირტს მოჰყავს კოპტური საგალობელი მიძღვნილი მიწის ნაყოფიერებისა და მდ. ნილოსის ცხოველყოფელი ძალისადმი, რომლის მსგავსება ნილოსის ძველეგვიპტურ ჰიმნთან აშკარაა⁶⁸. ბ. ტურაევი წერდა, რომ ღვთისმსახურების დროს კოპტები იყენებენ ძველეგვიპტურ მუსიკალურ ინსტრუმენტს — სისტრს⁶⁹, ძალზე დიდ-

⁶⁷ ბევრ მკვლევარს ისლამის გავლენად მიაჩნია ის, რომ კოპტები მისდევნენ წინდაცვლათს. ჩვენი აზრით, ეს ჩვეულება შესაძლოა ძველი ეგვიპტიდან მიმდინარეობდეს, სადაც ჰისი არსებობა უცილობლად დადასტურებულია. იხ. შაგ., *Культура Древнего Египта, под ред. Каши ельсона И. С., М., 1975* გვ. 260.

⁶⁸ Айру А. დასახ. ნაშრომი, გვ. 143.

⁶⁹ Тураев Б. А., Копты...

ხანს შემორჩა გვამების მუმიფიცირების ჩვეულება⁷⁰. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ძლიერად განვითარებული დემონოლოგია და ავგაროზების რწმენა აგრეთვე ამ ელემენტთა რიცხვს განეკუთვნება.

კოპტური ტრადიციებიდან, რომლებიც მათ მუსლიმებისაგან განასხვავებს, უდაოდ საყურადღებოა მათი ოჯახური ტრადიციები. ისინი ქრისტიანულ მორალურ-ეთიკურ წარმოდგენებზეა დაფუძნებული. აქედან გამომდინარე, პირველ რიგში თვალში საცემია განქორწინებების გაცილებით უფრო მცირე რიცხვი, ვიდრე მუსლიმებში, ქალის საგრძნობლად მაღალი მდგომარეობა და შედარებით უფრო დემოკრატიული ოჯახური ცხოვრება მთლიანობაში (რა თქმა უნდა, იგივე პატრიალქალური ოჯახის პირობებში)⁷¹.

საზოგადოდ, კოპტების თვითშეგნებაში ქრისტიანულ სამყაროსადმი მათი კუთვნილების შეგრძნება ორგანულად არის შერწყმული ეგვიპტის უძველესი ცივილიზაციისადმი კუთვნილების, ამ ცივილიზაციის შემქმნელთა უშუალო და პრდაპირი მემკვიდრეობითობის შეგრძნებასთან⁷². ეს არც არის გასაკვირი, რადგან როგორც ვიხილეთ, საუკუნეების განმავლობაში სწორედ ქრისტიანული რელიგია უწყობდა ხელს მათი ეთნიკური თვითმყოფადობის შენარჩუნებას.

ძველეგვიპტური ცივილიზაციისადმი, საზოგადოდ ეგვიპტისადმი კუთვნილების მძაფრი შეგრძნებით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ მიუხედავად იმ სოციალური ჩაგვრისა, რომელსაც კოპტები განიცდიან და იმ ტრადიციული კონტაქტებისა, რომელიც მათ დასავლეთის სამყაროსთან აქვთ, ემიგრაცია მათ შორის მცირეა⁷³.

მაღალი ეკონომიკური და კულტურულ სტატუსი, ერთი მხრივ, და ის საუკუნეობრივი სოციალური ჩაგვრა, რომელსაც კოპტები განიცდიან, უწყობს ხელს იმას, რომ „ნამდვილ ეგვიპტელობის“ შეგრძნებას ხშირად თან სდევს ნაციონალური განწყობილებების გლვივება, მტრული დამოკიდებულება ორი რელიგიის წარმომადგენელთა შორის. შემთხვევითი როდი იყო, რომ ა. სადათის პრეზიდენტობის პერიოდში ისლამური ექსტრემისტული ორგანიზაციების საქმიანობის გააქტიურებას მოჰყვა მუსლიმური და ქრისტიანული თემების ურთიერთობის უკიდურესი გამწვავება, სისხლიანი შეტაკებები მათ შორის.

მუსლიმური ექსტრემიზმი საპასუხო კოპტურ ექსტრემიზმს ბადებს, მაგრამ ეს უკანასკნელი უმეტესწილად მეორადია, გაცილებით უფრო ნაკლებაგრესიულ ხასიათს ატარებს და ხშირად იგი არა მუსლიმების მიმართ, არამედ თვითონ კოპტების შედარებით შემრიგებლურად განწყობილი ფენებისადმი მიმარ-

⁷⁰ Тураев Б. А., „Копты“...

⁷¹ ა. აირუ წერს, რომ ეგვიპტის სოციალური უზრუნველყოფის სამინისტროს მონაცემებით იმ ქალაქებში და სოფლებში, სადაც მუსლიმები კოპტების გვერდიგვერდ ცხოვრობენ მათ შორისაც განქორწინებების რიცხვი საგრძნობლად მცირეა და ეს გამოწვეულია იმით, რომ მუსლიმებს მუდმივად თვალწინ უდგათ კოპტური ოჯახების მაგალითი.

⁷² რელიგიურად განწყობილ კოპტურ წრეებში არსებობს აზრი, რომ ეგვიპტელების მიერ ქრისტიანობის მიღება გასაგები და გარდუვალიც იყო, რადგან თვით ქრისტიანობა ძველეგვიპტური რელიგიისა და კულტურის უშუალო ნაყოფია. ამ აზრითაა გამსჭვალული მაგ. რ. ფარაგის დასახ. ნაშრომი.

⁷³ კოპტების ასეთი განწყობილება უპირისპირდება ეგვიპტის მუსლიმური უმრავლესობის განწყობილებას, რომლის შეგნებაშიც ეგვიპტური ნაციონალიზმის იდეებს მუდამ ებრძოდა „ეპტან-ალ-არაბი“ — მთლიანი არაბული სამყაროსადმი კუთვნილების შეგრძნება. ცნობილია, რომ 1952 წლის რევოლუციის შემდეგ ქვეყანაში საერთო არაბული ერთიანობის პანარებისტულმა იდეებმა იმძლავრა.

თული. ამის საუკეთესო მაგალითია ექსტრემისტული ორგანიზაციის „უმმა კუბტიას“ მოქმედება 50-იან წლებში, როდესაც მან გაიტაცა და აიძულა გადამდგარიყო პატრიარქი იუსაბ II. მთლიანობაში კი კოპტებისათვის უფრო დამახასიათებელია „გასროლის გარეშე ომის წარმოების ტექნიკა“⁷³.

ეს ტაქტიკა გულისხმობს აგრეთვე მჭიდრო ურთიერთმხარდაჭერას, ურთიერთგაბანას, თემობრივი ინტერესების პირველ პლანზე დაყენებას. თანამედროვე ეგვიპტის სოციალურ-პოლიტიკურ ვითარებას, რომ აწალიხებს, ბევრი ავტორი აღნიშნავს, რომ ზოგიერთი მუსლიმური წრეები. უკმაყოფილონი არიან იმით, რომ კოპტები განსაკუთრებულ ერთგულებას იჩენენ თავიანთი კლანის მიმართ და ყოველ ღონეს ხმარობენ, რომ უზრუნველყონ თავიანთი თემის წევრები სამუშაოთი და გავლენიანი პოსტებით, რომ ქარხანაში ერთი კოპტი ინჟინრის მოსვლა მოასწავებს მის კვალდაკვალ ათეულობით კოპტს მუშის გამოჩენას და ა. შ. მაგრამ ასეთი სიტუაცია დამახასიათებელია მთლიანად დღევანდელი ეგვიპტის საზოგადოებისათვის.

ამრიგად, როგორც ვიხილეთ, საუკუნეთა განმავლობაში ეგვიპტის ქრისტიანული ეკლესია კოპტურ თემში ასრულებდა ინტეგრაციულ და კომუნიკაციურ ფუნქციას, ადგენდა და ავითარებდა თემის შიგნით ყოველგვარ არასარწმუნოებრივ-ეკონომიკურ, საოჯახო-ყოფით და ა. შ. კავშირებს, იცავდა და ინარჩუნებდა კოპტების ეთნიკური ტიპის სიწმინდეს, ძველ კულტურულ ტრადიციებს, ამ უკანასკნელის და ახალი ქრისტიანული ეთიკისა და ტრადიციების სინთეზის საფუძველზე აყალიბებდა სპეციფიკურ აზროვნებასა და ფსიქიკას, უწყობდა ხელს განსაკუთრებული ეთნიკური თვითშეგნების შექმნას.

ამრიგად, კოპტები იმ ეთნიკურ ერთობათა რიცხვს განეკუთვნებიან, რომელთა ჩამოყალიბების პროცესში ეთნიკური და რელიგიური კუთვნილების პრინციპები ურთიერთგანპირობებულად და ურთიერთგანმსაზღვრელად გვევლინებიან და ამის გამო მათ ყოფასა და ცნობიერებაში ეს პრინციპები დიფერენცირებული არ იყო.

ზემოთქმული გვაძლევს საფუძველს კოპტები ე. წ. ეთნორელიგიურ უმცირესობათა რიცხვს მივაკუთვნოთ და ეგვიპტის ისტორიაში და თანამედროვე სოციალურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში მათი როლი სწორედ ამ პოზიციიდან ვიკვლიოთ.

К. Р. АМИРЕДЖИБИ

ЗНАЧЕНИЕ КОПТСКОЙ ЭТНОРЕЛИГИОЗНОЙ ОБЩИНЫ В СОВРЕМЕННОМ ЕГИПТЕ

Изучение истории и нынешнего положения этносоциальных меньшинств в странах Азии и Африки является одной из самых актуальных проблем современного востоковедения.

Статья посвящена одному из наименее исследованных вопросов — роли и статусу потомков автохтонного населения Египта — коптов-христиан в экономической и социальной жизни страны. После краткого исторического обзора судеб коптской общины, автор переходит к анализу причин, обусловивших сравнительно высокий экономический и социально-культурный статус коптов. Исследуя положение монофизитской церкви в Египте и структуру коптского

⁷⁴ Wakin E. დასახ. ნაშრომი, გვ. 37.

общинного самоуправления, а также культурные обычаи, традиции, некоторые особенности мышления и поведения коптов, автор приходит к заключению, что на протяжении веков коптская церковь играла относительно общины интегративную и коммуникативную роль, устанавливала и развивала внутри нее всевозможные вневероисповедальные — экономические, семейно-бытовые и т.д. связи, способствовала сохранению чистоты этнического типа и древних культурных традиций коптов, а также синтезу последних с христианской этикой и традициями, формируя тем самым у своих приверженцев специфическое мышление и психику, особое этническое самосознание. Следовательно, копты относятся к числу тех меньшинств Ближнего Востока, в формировании которых принципы этнической и религиозной принадлежности совпадали и поэтому не поддавались дифференциации в их самосознании. Следовательно, по мнению автора, коптов следует отнести к т. н. этнорелигиозным меньшинствам Ближнего Востока.

K. R. AMIREDJIBY

SOME NOTES ABOUT THE PART OF COPTIC COMMUNITY IN
MODERN EGYPT.

Summary

The Study of the history and modern life of ethnic and social minorities in the countries of Asia and Afrika is very actual today.

The article is dedicated to the least known problem—the part and the status of the cristian descendants of autochtonic population of Egypt in economical and social life of the Country.

After the short review of the history of Copts, the author passes to the analysis of the reasons, which caused comparatively high economical, social and cultural status of the Coptic Community.

Having studied the condition of Monophysite Church in Egypt and the structure of the Coptic Community self-government, cultural customs and traditions, some peculiarities of the thinking and behavior of Copts, the author comes to the conclusion, that Coptic Church played integrative and communicative role in the Community during centuries. It established and developed different (economical, family etc) relations, promoted the preservation of the purity of ethnic type and ancient cultural traditions of Copts, the synthesis of them with Christian ethics and traditions. Consequently specific thinking and psychology, particular self-consciousness was built up in minds of its followers. Therefore, Copts belong to those minorities of the Middle East, in formation of which, the principles of ethnic and religious belonging coincided. Because of this fact they resisted differentiation in their self-consciousness. Thus, to the author's mind, Copts have to be attributed to the so-called ethno-religious minorities of the Middle East.

ზურაბ ბრახვაძე

კოლხეთის აღმოსავლეთი რეგიონების (ყვირილის ხეობის) ქართიზაციის საკითხისათვის

წინამდებარე წერილი ეძღვნება ძვ. წ. IV—I საუკუნეების აღმოსავლეთ კოლხეთის (ყვირილის ხეობა) ქართიზაციის და მასთან მჭიდროდ დაკავშირებული ისტორიული პროცესების, კერძოდ, აღმოსავლურ-ქართული კულტურისა და იბერიის პოლიტიკური გავლენის გავრცელების შესწავლას უახლესი არქეოლოგიური აღმოჩენების შუქზე.

რა თქმა უნდა, ისეთი ურთულესი პრობლემა, როგორც კოლხეთის ქართიზაციის პროცესია, შეუძლებელია, ერთი ავტორის მიერ იქნას გადაჭრილი. ეს პერმანენტული საკითხია, რომლის სრულად შესწავლა მომავლის საქმეა, მაგრამ მიგვაჩნია, რომ ყვირილის ხეობაში გამოვლენილ არქეოლოგიურ ძეგლებს (საირხე, მოდინახე) შეუძლიათ გარკვეულად განამტკიცონ ადრე წამოყენებული არაერთი დებულება და წამოჭრან ზოგიერთი ახალი საკითხიც.

ადგილობრივი, ასევე უცხოენოვანი — ბერძნული, ბიზანტიური — წერილობითი წყაროები აღმოსავლეთ კოლხეთის (ყვირილის ხეობის) ტერიტორიაზე მხოლოდ შორაპნის ციხის შესახებ გვაწვდიან ცნობებს. ლეონტი მროველის მიხედვითაც ელინისტური ხანის ყველაზე მძლავრი პუნქტი ამ მხარეში ქართლის სამეფოს საერისთავოს ცენტრი შორაპანი ჩანს¹. მაგრამ, ელინისტური ხანის ფენები არქეოლოგიურად მხოლოდ მოდინახეზე, საირხეში და ითხვისშია დამოწმებული². ამათგან ითხვისის მასალები დღემდე გამოუქვეყნებელია, ამდენად, იძულებული ვართ ამ საკითხების კვლევისას ნაწილობრივ მოდინახეს და ძირითადად საირხის მასალის მიხედვით ვიმსჯელოთ.

არქეოლოგიური აღმოჩენები საირხის ნაქალაქარზე ნათელყოფენ, რომ ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისში აქ საფუძველი ეყრება მძლავრ ეთნოტიკრიკორულ ერთობას, რომელიც თავის აღმავლობას ძვ. წ. V—IV სს-ში აღწევს³.

ძვ. წ. IV ს-ნის II ნახევრის საირხეში რამოდენიმე საინტერესო პროცესი შეინიშნება; ესენია: ურთიერთობის შესუსტება ატიკასთან (ეს ურთიერთობა მეტად ინტენსიურია ადრეანტიკურ ხანაში)⁴, ურთიერთობის გაძლიერება მცირე

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. I, იბ., 1955, გვ. 24.

² ჯ. ნადირაძე, ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1975.

³ საბადურის გორაზე მოპოვებული მასალის დაწვრილებითი ანალიზი, რომელიც წარმოადგენს ჯ. ნადირაძის ნაშრომში (საირხე — საქართველოს უძველესი ქალაქი, თბ., 1990), საშუალებას იძლევა, გამოიყოს მთელი რიგი პერიოდები საირხის განვითარების ისტორიაში. ერთი ასეთი პერიოდი, ანუ საირხის აყვავების ხანა ძვ. წ. V—IV სს-ზე მოდის.

⁴ ჯ. ნადირაძე, საირხე საქართველოს უძველესი ქალაქი.

რე აზიის ელინიზებულ ცენტრებთან და მატერიალურ კულტურაში აღმოსავლურ-ქართული ნაკადის შემოჭრა⁵.

ელინისტური ხანის საირხის მატერიალური კულტურის ძეგლებმა და თვით ძეგლის სტრატეგრაფიამ, ვფიქრობთ, შესაძლებელია, დიდი სამსახური გაგვიწიოს ამ მხარის ქართიზაციის და მისი თავისებურებების დადგენაში.

საირხის მდიდრული სამარხები ქრონოლოგიურად ძვ. წ. V—III საუკუნეებს შორის თავსდება. ძვ. წ. III ს-ის I მეოთხედში სამარხები ქრება და ცოტა ხანში იმავე ადგილას წარმოიქმნება სამოსახლო, რომელიც სტერალური ფენითაა გამიჯნული სამარხებისაგან⁶. ელინისტურა ფენის სისქე 3 მეტრს აღწევს, შეიცავს ორ პორიზონტს და ერთი შეხედვითაც ნათელი ხდება, რომ ამ დროის დასაბუთება საკმაოდ მძლავრია. იმისათვის, რათა მსჯელობას თანამიმდევრული ხასიათი მივცეთ და ჩვენ მიერ გამოთქმული ვარაუდების მეტ-ნაკლები დასაბუთება შევძლოთ, მოკლედ შევხებით ზემოიშვრეთის არქეოლოგიურ ძეგლებზე მოპოვებულ მასალას, რომელიც კოლხეთის მატერიალური კულტურის ისტორიოგრაფიაში ინოვაციად და ელინიზმისა და ქართიზაციის პროცესის შედეგებადაა მიჩნეული. უნდა აღინიშნოს, რომ აღმოსავლეთ კოლხეთში (ყვირილის*ხეობაში) ამიერკავკასიის სხვა რეგიონებისაგან განსხვავებით ქართიზაციისათვის დამახასიათებელი მოვლენები მკვიდრდებოდა ელინიზმის პროცესთან მჭიდრო კავშირში, მასთან ერთად. როგორც საფიქრებელია, ძვ. წ. III ს-ის I მეოთხედის ბოლოს იწყება კოლხეთის აღმოსავლეთი რეგიონების მძლავრი ქართიზაცია, რაც პირველ რიგში დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო ფარნავაზის პოლიტიკურ მოღვაწეობასთან.

სამწუხაროდ, საქართველოს ისტორიის ე. წ. შიდა საორიენტაციო საკითხებს ჩვენში ჭერჭეროვით არ ექცევა სათანადო ყურადღება. როგორც აკად. ნ. ბერძენიშვილი მიუთითებდა, „ცალკე განსახილველია იბერიის ეს დიდი ექსპანსიის ხანა, რაც როგორც საფიქრებელია, სამხედრო დემოკრატიის ხანაში დაიწყო და ფარნავაზით დაგვირგვინდა“⁷.

ფარნავაზის მიერ ამ ტერიტორიების (ყვირილის ხეობის) ქართლის სამეფოს გავლენის არეალში მოქცევის, ცხადია, უნდა გამოეწვია, აღმოსავლურ-ქართული კულტურის ნიშნების მომძლავრება-დამკვიდრება, მაგრამ არქეოლოგიური მონაცემები და კერძოდ, საბადურის გორის № 1 სამარხის ინვენტარიზ. გვაძლევს საშუალებას, ვიფიქროთ რომ აღმოსავლურ-ქართული ელემენტების შემოჭრა ფარნავაზამდე დაიწყო. ყვირილის ხეობის კერამიკულ ნაწარმში ასეთ ნიმუშებად მსხლისებურკოპუსიანი ღოჭები ჩანან, რომლებიც საირხის გარდა მოდინახეზეცაა ფიქსირებული⁸. ვანში მათ გამოჩენას მცირე აზიიდან მესხური

⁵ აღსანიშნავია, რომ აღმოსავლურ-ქართული კულტურის ნიშნები ყვირილის ხეობის კერამიკულ და ბრინჯაოს ნაწარმში ადრეელინისტურ ხანაზე გაცილებით ადრე ჩნდება (იხ. ქვემოთ).

⁶ საირხის სტრატეგრაფია საბადურის გორის მიხედვით იხ. ჯ. ნადირაძე, საირხე — საქართველოს უძველესი ქალაქი, აგრეთვე გ. მახარაძე, საირხის ელინისტური ხანის კერამიკა (ხელოვნების მუზეუმის XI სამეცნიერო სესიის თეზისები), თბ., 1989; მისივე, საირხის საბადურის გორის სტრატეგრაფიისათვის (ხელნაწერი).

⁷ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. VIII, თბ., 1975, გვ. 444.

⁸ ჯ. ნადირაძე, საქართველოს უძველესი ქალაქი, გვ. 91.

⁹ ჯ. ნადირაძე, ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1975, ტაბ. XI, სურ. 15.

ტომების შემოჭრას და მათ მიერ ელინისტური კულტურის შემოტანას უკავშირებენ¹⁰. ყვირილის ხეობაში ეს ნაწარმი მასიურად ძვ. წ. III ს-ის შუა ხანებიდანაა წარმოდგენილი (საბადურის გორის № 1 ფენა) მსხლისებურკოროპუსიანი დოქების გაჩენა, მართალია, ემთხვევა ელინიზმის ეპოქას, მაგრამ ყვირილის ხეობაში კერამიკის ამგვარი სახეობების გავრცელება, ჩვენი აზრით, დაკავშირებული უნდა იყოს ქართლიდან ეთნიკური ჯგუფების ინფილტრაციასთან, რასაც თან სდევდა აღმოსავლურ-ქართული მატერიალური კულტურის ელემენტების შემოჭრა კოლხეთში.

ძვ. წ. IV ს-ის II ნახევრის კოლხეთში და ქართლში დადასტურებულ ახალმოვლენებში ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი მოხატულ კერამიკას უკავია. ყვირილის ხეობაში ამ ტიპის ნაწარმი ყველაზე დიდი რაოდენობით საბადურის გორის ზედა ნასახლარ ფენაშია აღმოჩენილი. ძვ. წ. IV ს-ის III მეოთხედში ვანის ნაქალაქარზე ასეთი სახის კერამიკა თანაარსებობს კოლხური თუნის ნაწარმთან¹¹. დღემდე აზრთა სხვადასხვაობაა მოხატული კერამიკის გენეზისის შესახებ, მაგრამ ჩვენ ამჯერად გვაინტერესებს მისი საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელების გზების პრობლემა.

ი. გაგომიძის აზრით, მოხატული სამტუჩა დოქები კოლხეთში იბერიიდან გავრცელდა, ხოლო რაც შეეხება ზოგადად მოხატული კერამიკის გაჩენას, ი. გაგომიძე ვარაუდობს, რომ წითლად ანგობირებულმა თიხის ჭურჭელმა საფუძველი მოუზადა ჩვენში მოხატული თუნის ნაწარმის წარმოშობას¹². არსებობს მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ მოხატული ჭურჭელი ქართლში გავრცელდა სინოპიდან¹³, ხოლო რადგანაც სამადლოს მოხატული ნაწარმი თითქმის იდენტურია სინოპური კერამიკისა, სავარაუდებელია, ეს ჭურჭელი სამადლოში სინოპელი ოსტატების მოღვაწეობის შედეგად იყოს. რაც შეეხება ვანს, აქ მის გაჩენას მესხური ტომების ექსპანსიის და ელინიზმის გავლენას უკავშირებენ¹⁴.

საირხის ადრეელინისტური ხანის მოხატული კერამიკა ძირითადად ვანის და სამადლოს მოხატულ ჭურჭლებთან პოულობს ანალოგიას. საერთოა როგორც ცალკეული კომპლექსების ფორმები, ასევე მოხატვის მოტივებიც (სარტყლები, სამკუთხედები). ამიტომ იზადება კითხვა, ხომ არ უნდა ვივარაუდოთ სინოპელი ოსტატების არსებობაც საირხეში? საკითხი საკმაოდ რთულია და მისი გადაჭრა ბევრ სიძნელესთან არის დაკავშირებული. მით უმეტეს, რომ ელინისტური ხანის საირხეში ჯერჯერობით კერამიკის მეტი სხვა არავითარი მასალა (მაგ., სინოპური დამღები, კრამიტი, მონეტები და სხვა) არ არის გამოვლენილი, ამის გამო, დღეს მხოლოდ გამოვთქვამთ ვარაუდს, რომ მოხატული კერამიკა, რომელიც შესაძლებელია, მართლაც სინოპიდან გავრცელდა იბერიაში, საირხეში და საერთოდ ყვირილის ხეობაში უფრო იბერიის გზით უნდა შემოსულიყო. აქედანვე სავარაუდებელია, საირხეში მომხატველ ოსტატებელსანთა ინსტიტუტის გაჩენაც. როგორც ცნობილია, IV ს-ის II ნახევრის

¹⁰ О. Д. Лордкипанидзе, Древняя Колхида, Тб., 1979, გვ. 211.

¹¹ О. Д. Лордкипанидзе, Вани в IV—II вв. до н. э. Причерноморье в эпоху эллинизма, Цхалтубო III—1982, Тб., 1986, გვ. 476.

¹² Ю. М. Гагошидзе, Самадло, Тб., 1979, გვ. 90—92.

¹³ მ. ი. ნაძე, ელინიზმის გავლენის საკითხისათვის ამიერკავკასიის ქვეყნებში, კრებული მიძღვნილი ნ. ბერძენიშვილის დაბადების 80 წლისთავისადმი, 1976, გვ. 80.

¹⁴ О. Д. Лордкипанидзе, Вани в IV—II вв. до н. э., გვ. 476

ვანში მოხატული კერამიკა თანაარსებობს როგორც კოლხურ, ასევე ატიკურ წითელ და შავფეფურთან თიხის ნაწარმთან¹⁵. ამ დროის საირხეში ატიკური იმპორტი აღარ ჩანს, გარდა ერთი შემთხვევისა — ლომინაურში, სადაც მოხატული კერამიკისა და ბერძნული ჯამის ნატეხია აღმოჩენილი¹⁶. ამრიგად, მოხატული კერამიკის ნიმუშების გამოჩენა საირხეში ქრონოლოგიურად ესადაგება ვანში მსგავსი კერამიკის გავრცელებას. თავდაპირველად მოხატული ნაწარმი ალბათ იმპორტის საგანი იყო, რითაც აიხსნება მისი მცირე რაოდენობით არსებობა (საბადურის გორის ელინისტური ხანის ფენის ქვედა ჰორიზონტი). მაგრამ თანდათანობით იბერიასთან კონტაქტების გაძლიერებამ და აღმოსავლურ-ქართული კულტურის მოზღვავენამ ამ სახის კერამიკაშიც პოვა ასახვა. და საჭირო გახდა მისი ადგილზე დამზადება. მიგვაჩნია, რომ სწორედ იბერიიდან დაიწყო მასიურად აღნიშნული თუნის ნაწარმის გავრცელება და ამავე ვითარებაში გადაწყვეტი როლი აღმოსავლეთ კოლხეთის ქართოზაციის პროცესმა შეასრულა. ასე რომ, თუ თავდაპირველად მოხატული კერამიკა მხოლოდ იმპორტის საგანს წარმოადგენდა და სინოპედან ვრცელდებოდა, იბერიის გავლენის გავრცელებასთან ერთად იგი უკვე იბერიიდან მომავალ გზას დაუკავშირდა. ამასთან ფეიქრობით, რომ მისი უშუალოდ ადგილზე (საირხეში) წარმოებაც დაიწყო. ეს პროცესი კი ძვ. წ. III საუკუნეზე ადრე არ უნდა მომხდარიყო.

ჩვენ შევეცადეთ, წარმოგვეჩინა ის სიახლენი, რომლებიც შეიმჩნევა ადრე-ელინისტური ხანის საირხის კერამიკის წარმოებაში. მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ეს სიახლენი თანაარსებობენ კერამიკის ადრე ჩამოყალიბებულ ტრადიციულ ნიმუშებთან ერთად. უფრო მეტიც, ძვ. წ. IV—III სს-ების ყვირილის ხეობაში გადამწყვეტი როლი წარმოების ამ დარგში ძირძველ მოსახლეობას რჩება. მსგავსი ვითარება შეინიშნება ოქრომჭედლობაშიც. საირხეში ოქრომჭედლობის არაერთი ნიმუშია აღმოჩენილი. მაგრამ ჭერჯერობით არ ხერხდება ადრეანტიკური და ადრეელინისტური ეპოქების მასალის მკვეთრი გამოიჯნა და მათ შორის ძირეული განსხვავებების დადგენა. ჩვენამდე მოღწეულ ნივთებში ვერ ვპოულობთ ისეთ სხვაობებს, როგორსაც, მაგალითად ვანში აღმოჩენილ ოქრომჭედლობის ნაწარმში, სადაც აშკარად შეინიშნება მთელი რიგი ინოვაციებისა და ადრეანტიკური ხანის ტრადიციების გავლენა¹⁷. ეს კიდევ ერთი მინიშნება უნდა იყოს იმაზე, რომ ძვ. წ. IV—III სს-ებში ყვირილის ხეობის ზემო წელზე ძველი ყოფისათვის დამახასიათებელი ნიმუშები ჯერ კიდევ ინარჩუნებენ არსებით მნიშვნელობას. ამ მოსაზრების გამო შევეხოთ საირხეში და მოდინახეზე ფიქსირებულ დაკრძალვის წესს.

არქეოლოგიური აღმოჩენებით დადგენილია, რომ ვანის ქვეყანაში IV ს-ის II ნახევრიდან სამარხების სხვადასხვა სახეობა ჩნდება¹⁸. რა სიტუაციაა ამ მხრივ საირხის ქვეყანაში? როგორც ითქვა, საბადურის გორის მდიდრული სამარხები ქრონოლოგიურად ძვ. წ. V—III სს-ებს შორის თავსდება. სამარხები წარმოადგენენ აკლამებს, რომლებიც ნაგებია ქვის მშრალი წყობით, ხის მორებით, და რკინის დიდი ზომის ლურსმნებით. ყველა მათგანი დატული ქვა-

¹⁵ О. Д. Лордкипанидзе, Вани в IV—II вв. до н. э., 83. 476.

¹⁶ ჯ. ნადირაძე, დასახ. ნაწარმი, 83. 99—100. ტაბ. IX, სურ. 1—2.

¹⁷ А. Чкония, Ювелирное искусство Колхиды в IV—II вв., до н. э., „Цхატубო, III, 1982“, Тб., 1986, 83. 519.

¹⁸ О. Д. Лордкипанидзе, Вани в IV—II вв. до н. э., 83. 475.

ყრილებით¹⁹. საბადურის გორის აკლდამები საზოგადოების დაწინაურებულ ფენას — ყვირილის ხეობის საგამგეო ერთეულის არისტოკრატიის წარმომადგენლებს ეკუთვნით. შედარებით დაბალი სოციალური წრის მოქალაქეებისათვის, როგორც საირხეში, ასევე მოდინახეზე გამოყენებულია ჩვეულებრივი ორმო-სამარხები. მიცვალებულნი დაკრძალული იყვნენ მოკრუნხულ პოხაში და დამხობილნი აღმოსავლეთით. ადრეანტიკური და ადრეელისტიური ხანის სამარხების შედარებამ ცხადყო, რომ ამ ხანებში არავითარი განსხვავება არც დაკრძალვის წესსა და არც აკლდამების აღნაგობაში არ შეიმჩნევა.

ორივე პერიოდის სამარხებში შენარჩუნებულია დაკრძალვის უძველესი ტრადიცია და სამარხების აგებულებაც ერთი და იგივეა. ის გარემოება, რომ ადრეანტიკური (ძვ. წ. V—IV სს-ების) და ძვ. წ. IV—III სს-ების მიჯნის სამარხები საბადურის გორაზე ერთადაა წარმოდგენილი, მიანიშნებს იმ ფაქტზე, რომ ადრეელისტიური (ძვ. წ. IV ს-ის II ნახევარი — III ს-ის დასაწყისი) ხანის საირხის კულტურა საუკუნეთა მანძილზე ფორმირებული კოლხური კულტურის გაგრძელებაა, ხოლო ასეთ მსჯელობას უნებურად მივყავართ ადრეანტიკური და ადრეელისტიური (ძვ. წ. IV ს-ის II ნახევარი — ძვ. წ. III ს-ის I მეოთხედი) ყვირილის ხეობაში ერთი და იმავე გვარის, მმართველი ზედაფენის კონტინუიტეტის აღიარებამდე.

ამ ორი ეპოქების სამარხები ერთადაა ფიქსირებული მოდინახეს სამაროვანზე²⁰. დაკრძალვის წესი არც აქ განიცდის სხვაობას და სამარხთა აღნაგობაც ერთი და იგივეა. ამიტომ როცა აღმოსავლეთ კოლხეთში ქართიზაციის და ელინიზმის პროცესებზეა საუბარი, აუცილებლად გათვალისწინებულ უნდა იქნას ყვირილის ხეობის ადრეელისტიური (ძვ. წ. IV ს-ის II ნახევარი — ძვ. წ. III ს-ის I მეოთხედი) სამოსახლოს თუ სამაროვნის ფუნქციონირება და ამათი კავშირი ადრეანტიკური ხანის კოლხურ სამყაროსთან. ეს კი ქმნის შთაბეჭდილებას, რომ ყვირილის ხეობის ელინისტიური ხანის საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ცხოვრება ვითარდებოდა ადრეჩამოყალიბებული და განვითარებული კოლხური ცივილიზაციის ბაზაზე. ე. ი. ძვ. წ. IV ს-ის II ნახევარსა და III საუკუნის I მეოთხედშიც წამყვან როლს ადგილობრივი მოსახლეობა ასრულებდა და ამ თვალსაზრისით მთლიანად ელინიზმის ეპოქა გენეტიკურ კავშირშია მის წინამორბედ ხანასთან. შემოტანილი მატერიალური კულტურის ელემენტები არ იწვევს საუკუნეთა მანძილზე ჩამოყალიბებული სულიერი ცხოვრების რამდენადმე მნიშვნელოვან შეცვლას. მართალია, ეთნიკური ჯგუფების მიგრაცია-ინფილტრაცია შეიმჩნევა, მაგრამ ადრეელისტიურ (ძვ. წ. IV—III სს-ების მიჯნა) ხანაში სხვადასხვა მატერიალური კულტურის — ადგილობრივის, აღმოსავლურ-ქართულისა და ბერძნულის — შერწყმის პროცესში გადამწყვეტი როლი მაინც ადგილობრივ მოსახლეობას უნდა შეესრულებინა; მასვე უნდა მოეხდინა ჩამოსახლებული მასების ასიმილაცია და მისი კულტურის ელემენტების ათვისება. აქვე არც იმის დავიწყება შეიძლება, რომ აღმოსავლეთ კოლხეთი განსაკუთრებით ყვირილის ხეობის ზემო წელი *Ab initio* იქცა აღმოსავლური და დასავლური ქართული ტომების, მათის კულტურის შერწყმის ადგილად. როგორც გ. ლომთათიძე აღნიშნავდა, ქართლის სამეფოს

¹⁹ ქ. ნაღორაძე, საირხე, საქართველოს უძველესი ქალაქი.

²⁰ ქ. ნაღორაძე, ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, გვ. 41.

შექმნისთანავე ყვირილის ხეობაში გადიოდა იბერია-კოლხეთის სახელმწიფო-ებრივი საზღვარი, რომელსაც არავითარი გამმიჯნელი ფუნქცია ამ ორ სახელ-მწიფოს შორის არ ჰქონდა²¹. ამ მოსაზრების ერთგვარი დასტური შეიძლება გამოდგეს ზემო იმერეთის ტერიტორიაზე ამ ბოლო დროს გამოვლენილი ძეგ-ლები (საირხე, მოდინახე, გორაძირი), რომლებზედაც კარგად გამოჩნდა სხვა-დასხვა ქართველურ ტომთა მჭიდრო კონტაქტები გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანიდან. ქართველური ტომები ნ. ბერძენიშვილის დებულების თანახმად, უძ-ველესი დროიდანვე ერთად, ურთიერთმეზობლად ცხოვრობდნენ და ამ ურთი-ერთობის მრავალსაუფლოვანი პროცესი ქართველურ ტომთა გაერთიანებით და ამ ტომთა ასიმილაციით დამთავრდა. ამ გაერთიანებას სათავეში ედგა ქართის ტომი, რომელმაც ითავა სხვადასხვა ტომთა გაერთიანება და მოახდინა სხვა ქართველურ ტომთა ასიმილაცია. ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებუ-ლი აზრის თანახმად, იბერიის სამეფოს ჩამოყალიბებისთანავე დასავლეთ სა-ქართველოში და, კერძოდ, არგვეთში უკვე უნდა ეცხოვრათ აღმოსავლურ-ქარ-თულ ტომებს. და იბერიის ძალაუფლებაც უკვე ძვ. წ. III ს-ის დასაწყისში უნდა გავრცელებულიყო აქ²².

ლეონტი მროველის ცნობით, „ფარნავაზმა“ განაწესა ერისთავნი რვათი და სპასებეტი... ერთი გაგზავნა მარგვეს ერისთავად და მისცა მცირით მთითგან, რომელ არს ლიხი, ვიდრე ზღურამდმე ეგრისისა რიონს ზემოთ, და ამანვე ფარნავაზ ალაშენა ორნი ციხენი შორაპანი და დიმნა“²³.

ლეონტი მროველი არგვეთით თითქმის არ არის დაინტერესებული. იგი არც იმას გვამცნობს, თუ რა ხდებოდა აქ ფარნავაზამდე, ან რა მოხდა ფარნა-ვაზის პოლიტიკის შედეგად. მან არ იცის ყვირილის ხეობის წარსული და არ ასახელებს მნიშვნელოვან ცენტრებს. ფაქტობრივად ისტორიკოსი არგვეთის ამ ნაწილზე საერთოდ დუმს. ეს ვითარება არც არის გასაკვირი, ეინადიან რო-გორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია შენიშნული, ლეონტი მროველსა და ჭლან-შერს მიზნად არ ჰქონიათ დასავლეთ საქართველოს ისტორია დაეწერათ. მათი მიზანი იყო აღმოსავლეთ საქართველოს, საკუთრივ ქართლის სამეფოს ისტო-რიის აღდგენა და დასავლეთ საქართველოს, ისევე როგორც სხვა მეზობელ მხარეებს, ეხეობდნენ იმდენად, რამდენადაც ამას მათი თვალსაზრისით ქარ-თლის სამეფოს ისტორია მოითხოვდა²⁴. ამის გამო, ლეონტი მროველი მხო-ლოდ და მხოლოდ მშრალ ისტორიულ ფაქტებს გვაწვდის, მაგრამ ამ ერთი ცნობიდანაც შესაძლებელი ხდება მნიშვნელოვანი დასკვნების გამოტანა.

როგორც უკვე ითქვა, ყვირილის ხეობის არქეოლოგიურ ძეგლებზე განსა-კუთრებით მოდინახეს გვიანბრინჯაოს ხანის სამაროვანზე²⁵ და გორაძირის ადრერკინის ხანის სამაროვანზე²⁶ ზემოთმოტანილი მოსაზრებების დამადასტუ-რებელი სიტუაცია წარმოჩნდა. მოდინახეს და გორაძირის გვიანბრინჯაო — ადრერკინის ხანის მასალაში მკვეთრად გამოიყოფა ორი ჯგუფი. ერთი ჯგუფი

²¹ გ. ლომთათიძე, კლდეეთის სამაროვანი, თბ., 1956, გვ. 133.

²² Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, Тб., 1959, გვ. 119

²³ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 32.

²⁴ დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიულ გეოგრაფიას ძირითადი საკითხე-ბი, I, თბ., 1977, გვ. 81.

²⁵ მასალა ინახება ხელოვნების მუზეუმში.

²⁶ ე. გოგაძე, ც. დავლიანიძე, გორაძირი, თბ., 1981.

ახლო ანალოგიებს კოლხურ ნაწარმთან პოულობს, ხოლო მეორე — აღმოსავლეთ საქართველოს, კერძოდ, სამთავროს პარალელებთან. ამდენად, შესაძლებელი ხდება ვიფიქროთ, რომ აღმოსავლურ-ქართული ეთნოსი ყვირილის ხეობაში ელინისტურ ხანაშდ ჩანს დასახლებული. რა თქმა უნდა, არ გამოირიცხება ამ ნივთებისა და ცალკეული კომპლექსების შემოტანა გაცვლა-გამოცვლის, ან ვაჭრობის გზით, მაგრამ მათი კომპაქტურად თავმოყრა უნდა მიანიშნებდეს ადგილზე წარმოებას და აგრეთვე იმას, რომ ყვირილას ხეობაში, მის ზემო წელზე აღმოსავლურ-დასავლური ქართული ერთობები ოდითგანვე ერთად ცხოვრობდნენ. კოლხეთის სამეფოს ძლიერებისა და საირხის ქალაქობის აღმავლობის ხანაში (ძვ. წ. V—IV ს.) უფრო დაწინაურებული დასავლურ-ქართული ერთობა ჩანს. ეს ვითარება არქეოლოგიური მასალითაც თვალნათლივ დასტურდება²⁷. ვინაიდან არგვეთი აღმოსავლურ-ქართული ტომებითაც იყო დასახლებული, ფარნავაზიანები მას ქართლოსიანთა წილ-ხვედრ მიწა-წყალად და ამდენად, საკუთარ ტერიტორიად განიხილავდნენ. ამიტომ ალბათ შემთხვევითი არ არის, რომ ტრადიციის თანახმად, ფარნავაზმა თავისი ადმინისტრაციული რეფორმების გატარების დროს პირველი ერისთავი დასავლეთ საქართველოში — არგვეთს გაგზავნა და ეს მხარე იბერიას დაუმორჩილა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ იბერიის ძალაუფლების გავრცელებასთან ერთად კოლხეთის აღმოსავლეთ რეგიონებში თავს იჩენს განსხვავებული კულტურულ-ეკონომიკური მოვლენები, რომლებიც აზოს და ფარნავაზის მოღვაწეობას უკავშირდება. შემოდის დაკრძალვის ახალი წესები, ჩნდება წითლად მოხატული და მსხლისებურკორპუსიანი კერამიკა, ცვლილებებს განიცდის ოქრომჭედლობა, არქიტექტურა, ქრება კოლხური თეთრა²⁸. ასე რომ, ისმის კითხვა, — კულტურულ-ეკონომიკური ცვლილებების პარალელურად ფარნავაზის მიერ კოლხეთის აღმოსავლეთის რეგიონების თავის სახელმწიფო-ადმინისტრაციულ სისტემაში მოქცევასთან ერთად რა ცვლილებები ხდება ადგილობრივი მმართველობის აპარატში. როგორც ცნობილია, საირხე ადრეანტიკურ ხანაში ერთ-ერთი სკეპტუხიის ცენტრს წარმოადგენდა და აქედან გამომდინარე ყვირილის ხეობის ზემო წელს კოლხეთის სამეფოს მოხელე — სკეპტუხი განაგებდა²⁹. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია დადგენილი, სკეპტუხია ეთნო-ტერიტორიულ პრინციპზე შექმნილი ერთეულია. მის სათავეში ადგილობრივი საგვარეულო არისტოკრატიის წარმომადგენელი დგას³⁰. გასარკვევია, რა ურთიერთკავშირი შეიძლება არსებობდეს ფარნავაზის დროინდელ ერისთავსა და ადრეანტიკური ხანის სკეპტუხთა საგვარეულოს შორის. გარკვეული დახმარება შესაძლოა გავიწიოს საბადურის გორის სტრატиграფიულმა მონაცემებმა. დასაწყისში ვწერდით, რომ საბადურის გორის მდიდრული სამაროვანი ძვ. წ. V—III ს-ებს შორის თავსდება. ძვ. წ. III ს-ის შემადგებელია პირველი ოცწლეულის ბოლოს სამაროვანი არსებობას წყევტს და

²⁷ ჩვენ საშუალება არა გვაქვს დაწვრილებით შევხებით საირხის ადრეანტიკური ხანის ნივთიერ მასალას. სათანადო პარალელებით იგი წარმოდგენილია ჯ. ნაღირაძის წიგნში „საირხე — საქართველოს უძველესი ქალაქი“.

²⁸ გ. გამყრელიძე, აზო-ფარნავაზის დროინდელი კოლხეთის ისტორიისათვის, მაცნე, ისტორიის სერია, № 3, 1985.

²⁹ ჯ. ნაღირაძე, ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები.

³⁰ მ. ინაძე, კოლხეთის სამეფოს სკეპტუხიათა საკითხისათვის, საქ. მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 26, № 6, 1961, გვ. 783—790.

მოგვიანებით, ალბათ, ძვ. წ. III ს-ის შუახანებიდან ან უკანასკნელ მეოთხეში იმავე ადგილას წარმოიქმნება სამოსახლო³¹. საბადურის გორაზე ადგილობრივი არისტოკრატიის წარმომადგენლები არიან დაკრძალულნი. ცხადია, რომ მათი სახით საქმე გვაქვს რაღაც ადგილობრივ მმართველ ზედაფენასთან³².

ჩვენ საშუალება არა გვაქვს, ყველა სამარხის შესახებ ვისაუბროთ, მხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ძვ. წ. IV—III ს-ების მიჯნის, ან შესაძლოა ძვ. წ. III ს-ის I მეოთხედის სამარხის აღმოჩენას ძვ. წ. V—IV ს-ის სამარხების გვერდით (სამარხი № 1). სწორედ № 1 სამარხის ინვენტარში ჩნდება მსხლისებურკორპუსიანი კერამიკა³³, რაც მიგვანიშნებს, რომ აღმოსავლურ-ქართული ელემენტი უკვე თანდათანობით ფეხს იკიდებს საიბხის მატერიალურ კულტურაში. მიუხედავად იმისა, რომ № 1 სამარხი ძვ. წ. III ს-ის I მეოთხედს მიეკუთვნება, მაინც არ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ იგი ფარნავაზის დროინდელ ერისთავს ეკუთვნის. უფრო მართებული იქნება ფიქრი იმის შესახებ, რომ მასში დაკრძალულია კოლხეთის სამეფოს საგამგეო ერთეულის — საიბხის ქვეყნის მმართველი ზედაფენის ერთ-ერთი უკანასკნელი წარმომადგენელი, რომელიც თავისი იერარქიული ჩამოშავლობით გენეტიკურ კავშირშია საბადურის გორაზე დაკრძალულ ადრეანტიკური ხანის (ძვ. წ. V—IV სს.) არისტოკრატიის ფენასთან. ჩვენი აზრით, სხვა შემთხვევაში № 1 სამარხი ამ სამაროვანზე ვერ მოხვედებოდა. ადრეანტიკური ხანის სამარხების გვერდით ძვ. წ. III ს-ის I მეოთხედის სამარხის არსებობის ფაქტი გარკვეულწილად მხარს უჭერს ქართული საისტორიო ტრადიციის ცნობას და ჩვენს ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულ ვარაუდს იმის შესახებ, რომ ფარნავაზი ქართლში მეფობას კოლხეთის დახმარებით აღწევს და თავის პოლიტიკურ მიზნებს კოლხ დიდებულებზე დაკრძნობით ახორციელებს³⁴. ეს კი მიანიშნებს, რომ ადრეელინისტური ხანის (ძვ. წ. IV—III სს-ების მიჯნა) საიბხის ქვეყანას კოლხეთის სამეფოს მოხელე განაგებდა.

ჩვენს ნათქვამს გარკვეულწილად ამავრებს ის გარემოებაც, რომ № 1 სამარხზე გვიანდელი სამარხი საბადურის გორაზე არ გაგვაჩნია, და ძვ. წ. III ს-ის I მეოთხედის ბოლოს, ან უფრო ადრეც სამაროვანი ფუნქციონირებას წყვეტს. სწორედ ამის მერე ხდება რაღაც ძვრები საიბხის ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, რაზეც სამაროვნის ადგილას წარმოქმნილი ელინისტური ხანის ფენაც მეტყველებს. მიგვაჩნია, რომ სწორედ ელინისტური ხანის ნამოსახლარი ფენის გაჩენის პარალელურად უნდა მომხდარიყო ყვირილის ხეობის ზემო წელის იბერიის ძალაუფლების ორბიტაში მოხვედრაც. ეს ვითარებაც აირეკლავს „ქართლის ცხოვრებაში“ გადმოცემულ ფაქტს, რომ ფარნავაზი ქართლში მომძლავრების და კოლხეთში პოლიტიკური მიზნების განხორციელების

31 ჟ. ნაღორაძე, საიბხე, საქართველოს უძველესი ქალაქი, გვ. 14.

32 მ. ინაძე მიიჩნევს, რომ საიბხის მმართველ ზედაფენას ხელთ ეპყრა როგორც საერო, ასევე სასულიერო ხელისუფლება. მ. ინაძე, ძველი კოლხეთის საზოგადოების სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, მაცნე, ისტორიის სერია, № 4, 1987, გვ. 46—66.

33 ჟ. ნაღორაძე, საიბხე, საქართველოს უძველესი ქალაქი, გვ. 51.

34 ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 25. ამ საკითხზე დაწერილებით იხ. მ. ინაძე, ეგრისისა და ქართლის ურთიერთობისათვის, მნათობი, № 8, 1989.

შემდეგ თავისი დასაყრდენი კოლხი მმართველების პოლიტიკურ სტატუსს აქვე-
ითებს. ამდენად, საბადურის გორის სტრატეგიაში იძლევა საშუალებას გამოვ-
თქვით მოსაზრება, რომ საირხეში სკეპტუხიის ცენტრი მოიშალა, ხოლო ამ
პროცესს მოჰყვა აქ გაბატონებული გვარის ფუნქციის დაკარგვა. ასე რომ,
შესაძლებელი ხდება ვივარაუდოთ, რომ ადრეანტიკური ხანის საირხის სკეპ-
ტუხი და ფარნავაზის დროინდელი ერისთავი სხვადასხვა მმართველ ზედაფენას
განეკუთვნებოდა. ჩვენ მიერ გამოთქმული აზრი, რომ ადრეელინისტურ ხანა-
ში კულტურის ტრანსფორმაციის მიუხედავად ყვირილის ხეობის ზემო წელზე
წამყვანი როლი ადგილობრივ მოსახლეობას უნდა შეესრულებინა, ეხება ძვ.
წ. IV—III სს-ების მიჯნას და ძვ. წ. III ს-ის I მეოთხედს. რადგან როგორც
საბადურის გორის სტრატეგიაში გვიჩვენებს (სამარხების გაქრობა, სამო-
სახლოს წარმოქმნა) ძვ. წ. III ს-ის II მეოთხედიდან ყვირილის ხეობის ზემო
წელზე პოლიტიკურ ცხოვრებაში ახალ მოვლენასთან უნდა გვქონდეს საქმე.
იბერიის პოლიტიკის შედეგად საირხის ქვეყანაში შესაძლოა გაჩენილიყო სპა-
სალარ-ციხისთავის ინსტიტუტი. გ. ცქიტიშვილის აზრით, ქართლის სამეფოს
თითოეულ საგამგეო ერთეულს სპასალარ-ციხისთავები იცავდნენ, რომელნიც
ამავე დროს მეფის ხელისუფლების გამავრცელებელნიც იყვნენ³⁵.

სავარაუდოა, რომ საირხის ქვეყნის ციხეებს მოღინახესა და სვერს შო-
რაპნისა და დიმნას ციხეების ანალოგიური დანიშნულება ჰქონდათ. ის ცი-
ხისთავნი, რომლებიც აქ იბერიის მეფის პოლიტიკას ახორციელებდნენ დაქვემ-
დებარებულნი უნდა ყოფილიყვნენ არგვეთის ერისთავზე. ამრიგად, არგვეთის
პოლიტიკური პეგემონი ქართლის მეფე გახდა (ძვ. წ. III ს-ის II მეოთხედი-
დან). ქართული საისტორიო ტრადიციის თანახმად, ქართლის სამეფოში მეფის
შემდეგ მეორე პირს — „შემდგომი მეფისაჲს“ სპასპეტი წარმოადგენდა, რომე-
ლიც „მთავრობით განაგებდის ყოველთა ერისთავთა ზედა“. ამრიგად, სპასპეტი
ქართლის სამეფოს ყველა საერისთავოს მმართველი და იბერიის სამეფო ხელი-
სუფლების გამტარებელი ჩანს. და თუ ჩვენ ადრეანტიკური ხანის ყვირილის
ხეობაში პოლიტიკური დამოკიდებულების იერარქია ჯერჯერობით არ ვიცით
(სკეპტუხის გარდა ამ დროის მმართველი ჯერჯერობით უცნობია), ქართლის სა-
მეფოს პოლიტიკის შედეგად თითქმის მიახლოებით მაინც ცნობილია, ის ად-
მინისტრაციული აპარატი, რომელიც ყვირილის ხეობის (არგვეთის) ყოველ-
დღიურ ცხოვრებას განაგებდა³⁶.

როგორც აღინიშნა, იერარქიაში შედარებით დაბალ საფეხურზე სპასალარ-
ციხისთავი უნდა მდგარიყო, რომელსაც, ალბათ, ერისთავის ძალაუფლების გან-
ხორციელება და სტრატეგიულ-სატრანზიტო გზების დაცვა ევალებოდა. მას
მოჰყვებოდა უშუალოდ არგვეთის ერისთავი, რომელიც თავის მხრივ, დამოკი-
დებული იქნებოდა მეფის შემდეგ მეორე პირზე და ბოლოს ამ იერარქიის სა-
თავეში იდგა ქართლის მეფე. როგორც შევეცადეთ გვეჩვენებინა, აღმოსავლურ
ქართული კულტურის ელემენტები და მასთან ერთად შესაძლოა აღმოსავლურ-

³⁵ გ. ცქიტიშვილი, ანტიკური ხანის შორაპნის საერისთავოს საკითხისათვის, ისტო-
რიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. 4, ნაკვ. 1, 1958, გვ. 99.

³⁶ მ. ინაძის განმარტებით, ფარნავაზის დროინდელ აღმოსავლეთ კოლხეთში რამოდენიმე
სკეპტუხია — საერისთავოა სავარაუდებელი. დაწერილებით იხ. მ. ინაძე, ეგრისისა და
ქართლის ურთიერთობისათვის, გვ. 161.

10. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1990, № 4

ქართულ ეთნიკური ჯგუფები ყვირილის ხეობაში გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში ჩნდება, თუმცა იმის გამო, რომ საჩხერის ტერიტორიაზე გამოვლენილია მტკვარ-არაქსის ყორღანები³⁷, შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ამ პროცესს უფრო შორეულ წარსულში უდევს სათავე. ადრეელისტურ ხანაში, განსაკუთრებით იბერიის სამეფოს ჩამოყალიბების შემდეგ ქართლი ისწრაფვის კოლხეთისაკენ და თანდათანობით აღწევს არგვეთზე თავისი გავლენის გავრცელებას, როგორც პოლიტიკურად, ისე კულტურულადაც. მიგვაჩნია, რომ ადრეელისტურ ხანაში ქართიზაციის პროცესი შედარებით ნელა მიმდინარეობდა. ბერძენიშვილის შენიშვნით, ეს არ იყო, ვისიმე განზრახული პოლიტიკის ნაყოფი. იქ სადაც მოსახლეობა თხელი იყო, და გარედან მოსული ესახლებოდა, იქმნებოდა სიმბიოზი, რომელიც იმ ელემენტის გამარჯვებით სრულდებოდა, ვისაც მეტი ძალა აღმოაჩნდებოდა³⁸.

ძვ. წ. II ს-დან იბერიაში კრიზისის ხანა დგება. არტაშეს I-ისა და სუმბატ ბივრიტიანის ლაშქრობების დროს იბერია კარგავს მნიშვნელოვან ტერიტორიას, მომდევნო ხანაში არანაკლებ მძიმე სიტუაციაშია დასავლეთ საქართველო, რომელიც ზენტოს ექსპანსიას განიცდის. მითრიდატე IV ევპატორის ლაშქრობის დროს მყარად გაიმიჯნა იბერია-კოლხეთის სახელმწიფოებრივი საზღვარი, რომელიც სტრაბონის მიხედვით, შორაპნის აღმოსავლეთით გადიოდა. რავითარებაა ძველი და ახალი წელთაღრიცხვის შესაყარზე ყვირილის ხეობის ზემო წელზე?

არქეოლოგიური მასალები საირხის საბადურის გორის ელინისტური ნა-მოსახლარი ფენის ზედა ჰორიზონტიდან, რომელიც ძვ. წ. II და ახ. წ. I საუკუნით თარიღდება³⁹ კიდევ ერთხელ ადასტურებს სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულ აზრს, რომ თავისი ისტორიის უაღრესად ძნელ მონაკვეთში შორაპნის დაქარგვის მიუხედავად, იბერიამ შეძლო ზემო არგვეთის შენარჩუნება⁴⁰. ჩვენი მხრიდან იმასაც დავამატებთ, რომ საირხის თანადროული მასალების მიხედვით ქართიზაციის პროცესი ადრეელისტურ ხანასთან შედარებით უფრო მძლავრად სწორედ გვიანელისტურ-გვიანანტიკურ ხანის მიჯნაზე მიმდინარეობს. შევეცდებით, მოკლედ განვიხილოთ ამ პერიოდის ნივთიერი მასალა ჩვენთვის საინტერესო მხრიდან⁴¹.

საირხის საბადურის გორის პირველნასახლარი ფენის ზედა ჰორიზონტში დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი დოქები, რომელთა შორის ყველაზე მრავალრიცხოვან ჯგუფს ქმნიან სამტუჩა დაბალყელიანი ევზემპლიარები. უმრავლესობა მოყვითალო, ვარდისფერი ან წითელი კეციტ ხასიათდება. აქვთ მომრგვალებული მუცელი და ფართო ბრტყელი ძირი, ოდნავ შეაწეული ყური მიმაგრებულია პირის კიდეზე და მხრის ზედა ნაწილზე. ჭურჭლის ხაოიანი ზედა-

³⁷ Б. А. Куфтин, Археологическая маршрутная экспедиция по Осетии и Имеретии, Тб., 1934.

³⁸ ნ. ნე რ ძ ე ნ შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. VIII, გვ. 488.

³⁹ გ. მ ა ხ ა რ ა ძ ე, საირხის ელინისტური ხანის კერამიკა, გვ. 14.

⁴⁰ Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, გვ. 304.

⁴¹ საბადურის გორის ზედა ფენის მასალა წარმოდგენილია ქ. ნადირაძე, საირხე — საქართველოს..., ასევე გ. მ ა ხ ა რ ა ძ ე, საირხის ელინისტური... აქაც და შემდეგაც ესარგებლობთ ამ ნაშრომების ტაბულებით და პარალელებითაც. ამიტომ მოტანილ მასალას მითითებას აღარ გავუკეთებთ.

პირი უმეტესწილად მოხატულია წითლად. მოხატულობა განლაგებულია ფრი-
ზებად. გვხვდება მძივისებრი ან ტალღისებრი ორნამენტი, სარტყლები, ზიგ-
ზაგები, წერტილები, ლაქები. საკუთრივ საირხეში სამტუჩა დოქები აღმოჩე-
ნილია ვეშაბიძის გორაზე⁴² და კარახტინში⁴³. ყველაზე ახლო ანალოგიებს საირ-
ხული დოქები უფლისციხის ნაწარმთან პოულობს⁴⁴. საერთო აქეთ მათ არა
მარტო ფორმები, არამედ მოხატვის მოტივებიც. მართალია, დღემდე გარკვე-
ული არ არის მოხატული სამტუჩა დოქების წარმომავლობის საკითხი, მაგრამ
ჩვენ სავსებით ვიზიარებთ ი. გაგოშვილის აზრს, რომ მსგავსი კერამიკა კოლხეთ-
ში იბერიიდან გავრცელდა⁴⁵.

გვიანელისტიური ხანის საირხეში იბერიის გავლენით ვრცელდება ყელ-
წიბოიანი დოქები. ყელწიბოიანი ჭურჭელი ძირითადად აღმოსავლეთ საქართვე-
ლოს ძველგზებზე გამოვლენილი (მცხეთა, თრელი, ნასტაქისი, ალაიანი, უფლის-
ციხე) ეს გარემოება კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ ყელწიბოიანი ჭურჭელი
იბერიის გზით გავრცელდა ყვირილის ხეობაში.

აღმოსავლეთ საქართველოს გავლენით არის დამზადებული დაბრტყელე-
ბულბირიანი ჯამებიც. ასეთი ჯამები დიდი რაოდენობითაა მოპოვებული უფ-
ლისციხეში, ურბნისში⁴⁶, ნასტაქისში, ციხიაგორაზე⁴⁷. სამეცნიერო ლიტერატუ-
რაში მსგავსი ჯამების გავრცელების ორი გზაა დასახული. ერთი გზაა მცირე-
აზიური ცენტრები, საიდანაც ჯამების ეს სახეობა გავრცელდა აღმოსავლეთით
და დასავლეთით, მაგრამ იმის გამო, რომ ვანში ასეთი ჯამები არ გვხვდება,
ვანის კონტაქტები კი მცირეაზიურ სამყაროსთან საყოველთაოდაა ცნობილი,
უფრო სარწმუნო მეორე ვარაუდი ჩანს, რომლის მიხედვითაც, ჯამების ეს ტიპი
წინა აზიიდან ირანში ვრცელდება, მოგვიანებით კი — არმენიაში⁴⁸. ასე რომ,
შესაძლებელია დაბრტყელებულბირიანი ჯამები მცირეაზიური ელინიზებული
ცენტრებიდან მოუტანოთ ქართველ ტომებს. იბერიაში, სადაც როგორც აღინიშ-
ნა, მსგავსი ჯამები საკმაოდ ბევრია და ფორმების დახვეწილობით, გამოწვისა
და ზედაპირის დამუშავების ხარისხით უფრო სრულყოფილი არიან, ვიდრე
საირხული ნიმუშები. ეს კი გვიქმნის შთაბეჭდილებას, რომ ყვირილის ხეობაში
დაბრტყელებულბირიანი ჯამები სწორედ იბერიიდან შევიდა ხმარებაში.

საირხის ზედანასახლარი ფენის ზედა შრის მასალაში ჩვენი ყურადღება
მიიპყრო ერთმა დოქმა. იგი მოჩაღისფროდაა გამომწვარი, წითლად ანგობირე-
ბულია, კეცი მოვარდისფრო-მოჩაღისფროა, დოქს აქვს ვიწრო პირი, ქობიანი,
ყელწიბოიანი, ყელი დაბალია, მხრებდაშვებულია, თანაბრადმომრგვალებული
მუცელზე, მიმაგრებულია ორი ოვალურგანიკვეთიანი ყური, ძირი ბრტყელია⁴⁹.
ორყურა დოქები ძირითადად იალილუ-თეფეს კულტურისათვის არის დამა-
ხასიათებელი, თუმცა ორყურა ჭურჭელი ჩვენში ადრეც არსებობდა. მსგავსი

42 ქ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე, ყვირილის ხეობის..., გვ. 121.

43 ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1987 წ-ის ანგარიში (ხელნაწერი).
ინახება ხელოვნების მუზეუმში.

44 დ. ხ ა ხ უ ტ ა ი შ ვ ი ლ ი, უფლისციხე II, თბ., 1964, გვ. 80—82.

45 ი. გაგოშვილი, ადრენატიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, თბ., 1964, გვ. 69.

46 ლ. კ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი, ნაქალაქარი ურბნისი, თბ., 1964.

47 კავთისხევის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1980.

48 დ. ხ ა ხ უ ტ ა ი შ ვ ი ლ ი, უფლისციხე, II, გვ. 71.

49 საინვენტარო № ს—83—687.

დოქები აღმოჩენილია აღაიანში⁵⁰. ჯერჯერობით საირხე ასეთი დოქების გავრცელების უკიდურესი დასავლეთი პუნქტია. და ის ფაქტი, რომ მსგავსი ტიპის ჭურჭელი ძალიან ბევრია აღმოჩენილი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე, მიუთითებს კონტაქტებისა და ურთიერთობების განვითარებაზე. ამდენად, სამართლიანია აზრი იმის შესახებ, რომ ანტიკურ-ელისისტური ხანის კავკასიაში ძირეული ძვრები ხდება მატერიალური კულტურისა და სოციალური ეკონომიკის სფეროში⁵¹. აქვე იმასაც დავამატებთ, რომ ასეთი ჭურჭლის გამოჩენა ყვირილის ხეობაში უძველესად იბერიის გავლენას უნდა უკავშირდებოდეს.

აღმოსავლეთ საქართველოს ნაწარმს ემსგავსება ქვევრებიც. ცენტრალურ კოლხეთში ამ დროს ხმარებაშია ადრეანტიკური ხანის იდენტური ნიმუშები. საირხულ ცალეზე კი ქრება ნაკაწრი ორნამენტი და მუქად გამომწვარი ქვევრების ნაცვლად წარმოდგენილია სადა და მოვარდისფროდ გამომწვარი ერთეულები (ისევე როგორც უფლისციხეში, სამადლოში და ციხეაგორაში).

გვიანელისტურ ხანაში იბერიის გავლენა აისახა დაკრძალვის წესის ტრანსფორმაციაშიც. ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ადრეელისტურ ხანაში კულტურის ტრანსფორმაციის მიუხედავად დაკრძალვის წესი ზემოიბერიეთის არქეოლოგიურ ძეგლებზე უცვლელი რჩება. ახ. წ. I ს-ის დასაწყისიდან კი ორმოსამარხების პარალელურად გავრცელებას იწყებს ქვევრსამარხებიც.

ქვევრსამარხები საირხეში მარტო ვეშაბძის გორაზეა დადასტურებული⁵². სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ქვევრსამარხები კოლხეთში აღმოსავლეთ საქართველოდან უნდა გავრცელებულიყო და ეს პროცესი უკავშირდება მცირე აზიიდან ელინისტული ქართული ტომების (მესხების) ექსპანსიას⁵³. მაგრამ არსებობს სრულიად განსხვავებული მოსაზრებაც, რომლის მიხედვითაც ვინაიდან ქვევრსამარხები კავკასიის მთელ ტერიტორიაზე ფუნქციონირებენ მართებული არ იქნება, მათი გავრცელება მესხურ ტომებს დავუკავშიროთ. უფრო სარწმუნოა, რომ კავკასიის ხალხების სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაში მოხდა ძირეული ცვლილებები, კერძოდ, მაღალ დონეზე ავიდა მევენახეობა-მეღვინეობა და ამ მოვლენამ გამოიწვია ქვევრსამარხების გაჩენა⁵⁴. საჭიროდ აღარ მიგვაჩნია, დაწვრილებით შევჩერდეთ ქვევრსამარხების წარმოშობასა და გავრცელების გენეზისზე. მით უმეტეს ეს საკითხი სცილდება ჩვენი თემის ფარგლებს და ამ პრობლემას არაერთი მკვლევარი შეხება⁵⁵, ჩვენ მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ ქვევრსამარხები საირხეში გვიანელისტური ხანის მიწურულს ჩნდება. ჯერჯერობით უფრო ადრეული ეგზემპლარები გამოუვლენელია. ამ ფაქტის გათვალისწინებით ყვირილის ხეობაში, მის ზემო წელზე ქვევრსამარხების გაჩენას ელინისტური პროცესს ვერ დავუკავშირებთ. ასე რომ, ძვ. წ. II—I სს-ებში მატერიალური უკულტურის

⁵⁰ ნ. მირიანაშვილი, შიდა ქართლის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, თბ., 1983, გვ. 40.

⁵¹ Г. А. Лордкипанидзе, Колхида в IV—II вв. до н. э., Тб., 1979, გვ. 33.

⁵² ჯ. ნადირაძე, ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, გვ. 41.

⁵³ О. Д. Лордкипанидзе, Вани в IV—II вв. до н. э. გვ. 480.

⁵⁴ Г. А. Лордкипанидзе, Колхида в IV—II вв. до н. э. გვ. 23.

⁵⁵ ვ. თოლორაძე, დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის საქართველოში (ქვევრსამარხები), თბ., 1980.

ინოვაციის პარალელურად სულიერი ცხოვრების ეს ახალი მოვლენაც, ჩვენი აზრით, ქართიზაციის შედეგი უნდა იყოს.

როგორც შევეცადეთ გვეჩვენებინა, ძვ. წ. IV—I სს-ების ყვირილის ხეობაში მნიშვნელოვანი პოლიტიკურ-კულტურულ-ეკონომიკური და სოციალური ცვლილებები ხდება, რაც ჩვენი აზრით, დიდ მოვლენასთან — ქართიზაციის პროცესთან არის დაკავშირებული. აღმოსავლურ და დასავლურ-ქართული ერთობების ურთიერთობების საინტერესო სურათმა, რომელიც წარმოჩნდა ყვირილის ხეობის არქეოლოგიურ ძეგლებსა და განსაკუთრებით, საირხის, საბადურის გორის მასალების მიხედვით, საშუალება მოგვცა ვარაუდის სახით გამოგვეთქვა ზოგიერთი მოსაზრება. კერძოდ, როდესაც ქართლში ყველა პირობა იქმნება ძლიერი სახელმწიფოს შესაქმნელად, კოლხეთი აშკარად თმობს პოზიციებს და იბერიას ექვემდებარება. როგორც ჩანს, კოლხეთს აკლდა ახლადშექმნილი იბერიის სამეფოსათვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისება მკაცრი სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია. ეტყობა, კოლხეთის ცალკეული სკეპტუხები არ იყვნენ ისეთი ცენტრალიზებული ხელისუფლების მიერ გაერთიანებული, როგორც ელინისტური ხანის იბერიის საერისთავოები. სოციალური კონსოლიდაციისა და პოლიტიკური მმართველობის მხრივ იბერია უფრო ძლიერი აღმოჩნდა და ამან გამოიღო კედეც თავისი შედეგი. იბერია დასავლეთით გაფართოვდა სწორედ კოლხეთის სამეფოს ხარჯზე. აქვე არც იმის დადგენა შეიძლება, რომ იბერიამ უკეთ გადალახა ტომობრივი ურთიერთობის ბარიერი და სახელმწიფო ცხოვრების ასპარეზზეც უფრო უკეთ გამოვიდა, მაშინ როდესაც კოლხეთმა საბოლოოდ ვერ სძლია ტომობრივ განსხვავებებს და ერთ მთლიან პოლიტიკურ ერთეულად ვერ ჩამოყალიბდა. ნ. ბერძენიშვილის შენიშვნით, კოლხეთი იყო სახელმწიფო ტომთა დიდი გაერთიანებებით⁵⁶. ამდენად, იბერიის მიერ კოლხეთის აღმოსავლეთი რეგიონების დამორჩილება და მისი ქართიზაცია სრულიად კანონზომიერი მოვლენა იყო.

З. Д. БРАГВАДЗЕ

К ВОПРОСУ КАРТИЗАЦИИ ВОСТОЧНЫХ РЕГИОНОВ КОЛХИДЫ (Квирильского ущелья)

Резюме

Согласно материалу, добытому на археологических памятниках квирильского ущелья (Саирхе, Модинахе — IV—I вв. до н. э.), в работе освещены проблемы, связанные с картизацией Аргветского эриставства.

Высказано предположение, что признание восточно-грузинской культуры проявляется с поздне-бронзового века и постепенно приобретает господствующее положение в эллинистическую эпоху, особенно во II—I вв. до н. э. Процессу картизации сопутствует распространение власти Иберии в восточных регионах Колхиды; одновременно и Саирхе прекращает функционирование как центр одной из оксептухий Колхидского царства.

⁵⁶ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. VIII, გვ. 364.

Z. D. BRAGVADZE

ON THE PROBLEMS OF KARTISATION IN EASTERN REGIONS
OF COLCHES (KVIRILA RAVINE)

Summary

The work considers with the problems of Kartisation in Argveti principality.

The study of archaeological materials discovered in (Kvirila ravine Sairkhe, Modinakhe) dated to the IV—I centuries B. C. proves that the first indications in Kvirila ravine of the east Kartlian cultural influence can be traced in late bronze age. This process had been strongly intensified in Hellenistic times, especially in II—I centuries B. C.

By that time, Iberia had imposed its domination in Eastern regions of Colchis.

As a result of this process Sairkhe forfeited its dominating position as a chief town of Colchian Skeptukhia.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის საქართველოს ძველი ისტორიის განყოფილებამ

პლაჟიზმ ღუნაშვილი

ცხრაზმის სამარისთავოს პოლიტიკური ისტორიიდან
(XIV ს-ის დასაწყისი)

XIII ს-ის დასასრული და XIV ს-ის დასაწყისი, საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი ტრაგიკული პერიოდია. მონღოლთა მფლობელობაში მოქცეული საქართველო, მძაფრად განიცდის ყაენთა კარზე მიმდინარე განუწყვეტელი გადატრიალებებისა და ძალაუფლების ხელში ჩაგდების ვნებათა ღელვის დამლუპველ შედეგებს.

საყაენო ტახტზე პრეტენდენტთა შორის პოლიტიკური ძალაუფლებისათვის ბრძოლებს შეეწირა სწორედ დიმიტრი II-ე, რომელსაც ხალხმა თავდადებული უწოდა.

დიმიტრი II-ის სიკვდილით დასჯის (1289 წ.) შემდგომ, ვახტანგ II-ის მეფობის წლებში (1289—1292) დიმიტრის ცოლშვილმა სხვადასხვა ადგილას მონახა თავშესაფარი: უფროსი შვილი, დავითი (შემდგომში დავით VIII-ე), დიმიტრიმ თან წაიყვანა ილხანთა კარზე და აქ იგი შემთხვევით გადაურჩა სიკვდილს. ვახტანგი (შემდგომში ვახტანგ III-ე) მთიულეთს — დიმიტრიმ ილხანთა კარზე წასვლამდის გახიზნა. გიორგი (შემდგომში გიორგი V-ე), დედითურთ სამცხეს იყო თავის პაპსთან, ბექასთან¹,... ვახტანგის მთიულეთში ყოფნასთან დაკავშირებით მკვლევარი ე. ხოშტარია (ბროსე), რომელმაც განიხილა ქამთა აღმწერლისა და ძეგლი ერისთავთა მონაცემები, ვარაუდობს, რომ ვახტანგი იზრდებოდა ცხრაზმაში, ერისთავ შალვა ქვენიფნეველის კარზე².

ვახტანგ II-ის სიკვდილის შემდეგ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფე ხდება (1293 წ.) დავით დიმიტრის ძე.

ირანის ილხანთა ტახტისათვის ბრძოლაში გარკვეულწილად ჩაბმული აღმოჩნდა დავით VIII-ე. მალე (1295 წ.) საყაენო ტახტისათვის ბრძოლაში გამარჯვებული გამოდის ყაზანი (1295—1304 წწ.). ყაზანი უნდობლობას უტყბადებს დავით VIII-ეს და თავისთან იბარებს³. ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით ეს უნდა მომხდარიყო 1297 წ. ნოემბრის დამდეგს⁴. დავითმა თავიდან დააპირა წასვლა, მაგრამ შემდეგ შეშინდა, მთიულეთში გაიხიზნა და გზები შეკრა, რის შემდეგაც გადაწყვიტა ყაზანს ყაენის საწინააღმდეგოდ ოქროს ურდოს დაკავშირება. ამ მიზნით, მთიულეთიდან აჯახენის დავით VIII-ე ელჩებს, ოქროს ურდოში. ელჩობას ხელმძღვანელობს დავითის ძმა ვახტანგი⁵. ელჩობის შემადგენ-

¹ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 292 (შემდგომში — ქ.ც. II).

² ე. ხოშტარია (ბროსე), ფეოდალური ხანის საქართველოს მთისა და ბარის ურთიერთობის საკითხები, 1984, გვ. 80—82.

³ ქ.ც. II, გვ. 301.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი II, 1982, გვ. 131.

⁵ ქ.ც. II, გვ. 302.

ლობაში სავარაუდოა მონაწილეობდეს შალვა ქვენიფნეველი. ყოველ შემთხვევაში, ძეგლი ერისთავთა ამ აზრისაკენ გვიბიძგებს⁶. ეს ელჩობა, ჩვენი ვარაუდით, უნდა მომხდარიყო იმავე 1297 წელს. ამ პერიოდისთვის თვით ოქროს ურდოშიც არ ყოფილა სიწყნარე, უფრო მეტიც — შიდა აშლილობა ისეთ საფეხურზე ასულა, რომ „ნოღაის ოჯახი ილხანებთან გაიქცა და ყაზან ყაენს დახმარება სთხოვა“⁷. ამდენად, დავით VIII-ის გაგზავნილი ელჩობა უშედეგო აღმოჩნდა, თუ გავითვალისწინებთ ზამთრის უგზოობას და მანძილის სიშორეს, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ელჩობა საქართველოში 1298 წლის გაზაფხულზე ადრე ვერ დაბრუნდებოდა.

დავითის განდგომის ამბავი რომ გაიგო ყაზან ყაენმა (1297 წ. მიწურული), საქართველოში გამოგზავნა ხუტლუბულა დიდი ჯარით. ხუტლუბულა თბილისში დაბანაკებულა⁸. აქედან გაუშარათეს მოლაპარაკება მთიულეთში მდგომ დავით VIII-სთან, მალე მომხდარა შეთანხმება, რომლის თანახმადაც, გაზაფხულზე დავითი წავიდოდა ყაზან ყაენთან, ისე რომ დავითს ყაზან ყაენისაგან უცნებლობის ბეჭედი ქაზნებოდა.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ვახტანგ III-ის გამეფების თარიღის შესახებ არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა⁹. ნუმიზმატ ც. ღვაბერიძის აზრით, რომელიც ემყარება ვახტანგ III-ის თარიღიან მონეტას. აღმოსავლეთ საქართველოს მეფობას ყაზან ყაენი აძლევს ვახტანგ დიმიტრის ძეს 1297/1298 წლებში¹⁰. აქედან გამომდინარე შეიძლება ვივარაუდოთ შემდეგი: 1298 წ. ოქროს ურდოდან მობრუნებული ვახტანგი, რომელმაც დაინახა რომ ოქროს ურდოს მათთვის არ ეცალა, აძლევს რჩევას დავითს ყაზან ყაენთან გამგზავრებაზე. დავითი იღებს ამ რჩევას და ხუტლუბულას სთანხმდება ყაზან ყაენთან წასვლის შესახებ. მაგრამ დავითი მალე ვახტანგის ერთგულებაში დაექვემდებარა და დაუპატიმრებია ყინვალის ციხეში¹¹. სავარაუდოა, რომ დავითს ამ პერიოდში გაეგზავნა ახალი ელჩობა ოქროს ურდოში მეორე ძმის ბაიდუს მეთაურობით.

ყინვალის ციხიდან ვახტანგი მალე გამოპარულა და მასთან მოციქულად ივანე ბურსელი გაუგზავნია. ძმებს შორის შეთანხმება მომხდარა, რის შემდეგაც ვახტანგს არაგვის ერისთავის, შაბურის ძმის ასული შეურთავს ცოლად. მალე დავითსა და ვახტანს შორის კვლავ მომხდარა განხეთქილება და ვახტანგი წასულა ყაზან ყაენთან¹². ეს უნდა მომხდარიყო 1298 წ. ზაფხულში, მასთან ერთად წასულა შალვა ქვენიფნეველიც. „მაშინ დავით მრავლეთა სიტკბოებითა და მრავლისა ღიდებისა მინიჭებითა ევედრებოდა შალვას, ხოლო მან არა ისმინა, არამედ განამაგრნა ციხენი და შეჰყვარა ერთგულთა მონათა და თვთ წარჰყვა ძესა მას მეფისასა (ვახტანგს — 3. ლ.) ურდოს“¹³.

⁶ ძეგლი ერისთავთა, ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და სიძიებელი დაურთო შოთა მესხიამ, 1954, გვ. 347; კრებული მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისთვის, ნაკ. 30 (შემდგომში ძეგლი ერისთავთა).

⁷ ნ. გაბაშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები იაპონელი მეცნიერის შრომებში, ჟურნ. „მნათობი“, 1987, № 6, გვ. 148.

⁸ ქ. ცხ., II, გვ. 302.

⁹ ქართული წყაროთმცოდნეობა, II, 1966, გვ. 92, შენიშვნა 27.

¹⁰ ც. ღვაბერიძე, საქართველოს ურთიერთობა ილხანთა ირანთან და ჭელაირთა სახელმწიფოსთან, 1986, გვ. 14.

¹¹ ქ. ცხ., II, გვ. 307-308.

¹² ქ. ცხ., გვ. 308.

¹³ ძეგლი ერისთავთა, გვ. 347.

როგორც ჩანს, ყაზან ყაენმა იმავე 1298 წელს მისცა მეფობა ვახტანგს და გამოგზავნა საქართველოში, ხუტლუბულა ნოინითა და დიდი ჯარით. მონღოლები კვლავ თბილისში დადგნენ. დავითმა გამოგზავნა მოციქულად ივანე ბურსელი. მოხდა შეთანხმება, რომლის თანახმადაც დავითმა ხუტლუბულასთან გაგზავნა დედოფალი ოლჯათი, აბრაჰამ კათოლიკოსი ტფილელი ყადი და ივანე ბურსელი. ხუტლუბულამ მოსულები კარგად მიიღო. დედოფალი ბანაკში დატოვა ხოლო კათოლიკოსი, ყადი და ბურსელი გააგზავნა უკან, მეფის მოსაყვანად. მეფემ კვლავ შეშალა პირობა. დედოფლის დაუბრუნებლობა მიზეზად მოიღო — მოითხოვდა დედოფლის დაბრუნებას და იგივენი გააგზავნა ხუტლუბულასთან ახალი ფიცით.

განრისხებულმა ხუტლუბულამ ივანე ბურსელი მოაკვლევინა და დედოფალი გააგზავნა ყაზან ყაენის კარზე. დამსჯელი ჯარი კი დასძრა დავითის წინააღმდეგ. „და მომარტყეს შესვლად მთიულეთს: მოაოჯრეს სომხითი, ქართლი, თრიალეთი, ერწო და დადგეს მუხნარს, ხერკს, ბაზალეთს, ერწოს და თიანეთს, და ვერა ეტეოდნენ სადგომად, და არბევდნენ ქართლსა და ზემოცხენებულ ქუეყანათა“¹⁴.

დავით VIII-ე გუელეთის ციხეში იყო გამაგრებული. მონღოლებმა ციხეს ვერაფერი დააკლეს, ვახტანგს დაუმტკიცეს მეფობა და წავიდნენ ყაზან ყაენთან¹⁵.

ვახტანგ III-ემ „დაიპყრა ტფილისი და ყოველი სომხითი, დმანისი და სამშვილდე“¹⁶. როგორც ჩანს, ვახტანგს შედარებით მცირე ტერიტორია ჰქონია სახელისუფლოდ.

1299 წლისთვის ვახტანგ III-ის ძალაუფლება აღმოსავლეთ საქართველოში მინიმუმამდე ყოფილა შემცირებული. დიდებულნი კვლავ დავით VIII-ეს უპერენ მხარს. ალბათ, ამიტომაც ყაზან ყაენი კვლავ დიდ მნიშვნელობას აძლევს დავით VIII-სთან შეთანხმებას. მაგრამ დავითი ვერც მოლაპარაკებით და ვერც ძალით ვერ დაიმორჩილა.

1299 წლის ნოემბერსა და 1300 წელს ვახტანგ III-ე ყაზან ყაენთან ერთად იბრძვის ეგვიპტეში¹⁷. ძეგლი ერისთავთა მიხედვით „ვახტანგ III-სთან არის შალვა ქვენიფნეველიც, რომლის სახელისუფლო ტერიტორიასაც არბევს დავით VIII-ე. „მაშინ მეფემან დავით შეკრიბა ყოველი ლაშქარი თჳსი და თათარნი შირვანელნი და ყოველნი მყოფნი კახეთს და მუხრანს, და მოადგა ცხრაასევე ჯეჳსა შალვაჲს საერისთავოსა და ჩამოსხნა დვალნი და ჯადელ-ცხავატელნი და ყოველნი მთიულნი ქუემონი და დაწუეს და მოაოჯრეს ყოველი ცხრაზმის ჯეჳი ვარეშე ციხეთა, და ციხეთა ჰბრძოდეს ქუენიფნევეს, ქარჩოხს, ქოლოთს და ისროლს, არამედ ვერ აიხუნეს და შვედ წელ განგრძელდა ჰომი მათი“...¹⁸.

1299 წელს (სავარაუდოა, რომ ეს იქნებოდა მეორე ნახევარში), ყაზან ყაენმა ახლა დავითის მომდევნო ძმა, გიორგი გაამეფა. მაგრამ გიორგი ამ დროს

14 ქ. ცხ. II, გვ. 303.

15. ქ. ცხ. II, გვ. 309.

16 ქ. ცხ. II, გვ. 310.

17 ქ. ცხ. II, გვ. 315—316; ქ. ტაბატაძე, რაშიდ ად-დინის ცნობები საქართველოს შესახებ, კრებულში ქართული წყაროთმცოდნეობა, II, 1968, გვ. 85—86; მისივე, XIV—XV სს. არაბი ისტორიკოსები საქართველოს შესახებ, 1988, გვ. 29.

18 ძეგლი ერისთავთა, გვ. 347.

მცირეწლოვანი იყო და მას რეალური ძალა არ ჰქონდა „ხოლო იყო ყრმა მცირე გიორგი მეფედ ტფილისისა“¹⁹.

მიუხედავად ამისა, რომ ამ პერიოდში საქართველოში უკვე სამი მეფე ზის, რეალური მმართველობის სადავეები მაინც დავითს ჰქონია ხელთ.

მონღოლები ანგარიშს უწევენ შექმნილ ვითარებას და 1300 წელს (ეგვიპტეში ლაშქრობის შემდეგ) კვლავ აგზავნიან ხუტლუბუღას საქართველოში დიდი ლაშქრით²⁰.

ჟამთაღმწერლის მიხედვით, დავით VIII-ეს წინააღმდეგ მონღოლთა ლაშქარში მონაწილეობდნენ: შანშე მხარგრძელი, „ოსნი რომელი სხდეს გორს“, მესხნი — სამცხიდან, თორელნი. თმოგუელნი, ტაოელნი²¹, „მუხიანს მდგომი თათარი ბანთა ნაღუთ“²², „ოგსთა მთავარი ბაყათარი“²³ და ცხრაზმის ერისთავი შალვა ქვენიფნეველი²⁴.

ძეგლი ერისთავთა მიხედვით, „მოვიდა ვახტანგ და შალვა სპარსთა ლაშქრით ურიცხვთა სპითა“²⁵.

ცხადია, მონღოლთა მხარეზე იბრძოდა ყველა. ვინც მხარს უჭერდა ვახტანგ III-ეს და გიორგი V-ეს.

რა ტერიტორიას და სამხედრო ძალას ფლობდა ამ დროს დავით VIII-ე?

„დადგეს ერთგულებასა მეფისასა სურამელი ჰამადა და ამირეჯიბი აბაზას ძე ჭილა და აზნაურნი ქართველნი და სომხითარნი“²⁶, „კეთილად ბრძოდეს შინაურნი მეფისანი, კადელნი და ზოგი ჯევეთ მოსრულნი რჩეულნი“²⁷.

ვახუშტი ეთანხმება ჟამთაღმწერელს²⁸.

ამდენად, საქართველო გაყოფილია ორ ბანაკად: ერთი მხრივ, არიან დავით VIII-ის მომხრენი და, მეორე მხრივ, მონღოლები და ვახტანგ-გიორგის მომხრენი. ძალთა თანაფარდობა, აშკარად ამ უკანასკნელთა მხარეზეა.

დავით მეფის წინააღმდეგ ამხედრებულ ლაშქარს, ჟამთაღმწერლის მიხედვით უწინამძღვრა შალვა ქვენიფნეველმა: თავის სახელისუფლო ტერიტორიაზე გაატარა და ლომისის მთაზე გადასვლით ხადას ხეობაში გადაიყვანა. აქ ერთ გარემოებას უნდა მიეჭკეს ყურადღება. ამ პერიოდისათვის ქსნის ხეობის ზედაწელს (ცხრაზმის საერისთავოს) ფლობს ცხრაზმის ერისთავი შალვა ქვენიფნეველი. სასაზღვრო ზოლი გადის დღევანდელ სოფელ კორინთასთან²⁹, იქ, სადაც ვახუშტის თანახმად, ქსნის ხეობის მთისა და ბარის სასაზღვრო ზოლია³⁰. ქსნის ხეობის ქვედა წელის ინტენსიურ დაკავებას ცხრაზმის ერისთა-

19 ქ.ცხ., II, გვ. 304.

20 ქ.ცხ., II, გვ. 316.

21 ქ.ცხ., II, გვ. 306.

22 ქ.ცხ., II, გვ. 305.

23 იქვე.

24 იქვე.

25 ძეგლი ერისთავთა, გვ. 347.

26 ქ.ცხ., II, გვ. 305.

27 ქ.ცხ., II, გვ. 306.

28 ვახუშტი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით, ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ტ., IV, თბ., 1973, გვ. 246 (შემდეგში ქ.ცხ., IV).

29 გ. ლუნაშვილი, ხევისთავის ინსიგნია ცხრაზმის ხეობიდან, „ძეგლის მეგობარი“ 1988, № 3, გვ. 44—45.

30 ქ.ცხ., IV, გვ. 359.

31 ძეგლი ერისთავთა, გვ. 348; დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალურა საქართველოს სო-

გები XIV ს-ის პირველ წლებში იწყებენ³¹, მანამდის კი ქსნის ხეობის ბარის ზოლის „სანახები აბაზას ძეებს ეკუთვნოდათ“³². მეფის მომხრე ჭილა აბაზას ძე, 1297/1298 წლის ერთი სიგელის თანახმად, დავით VIII-ის მეაბჯრეთუხუცესი ყოფილა, ხოლო ნავროზ აბაზას ძე, ამირეჯიბი და ამირახორი³³.

ხელმწიფის კარის გარიგების (XIV ს.) მიხედვით, „მეაბჯრეთუხუცესი და მეაბჯრენი,... ამილახორის ხელისანი არიან... ამილახორი ვეზირი არის ამირსპასალარისა,... ლაშქრობა და ლაშქრობის ვეზირობა ამირსპასალარის ჯელთ არის“³⁴.

ამირეჯიბი ითვლებოდა მანდატურთუხუცესის მოადგილედ, „ამირეჯიბს ყველგან გზა აქვს საურავისა, სად გინდა იყოს მეფე,... ყველგან მივა და ყველგან იურვის...“ ზემდგომელი ამირეჯიბს მანდატურივე მართებს³⁵.

ამდენად, XIII ს-ის მიწურულისათვის ჭილა და ნავროზ აბაზას ძეებს საკმაოდ მაღალი თანამდებობა ჰქონიათ დავით VIII-ის კარზე, ამავე დროს ძეგლი ერისთავთა მონაცემებით ვიცით, რომ ქსნის ხეობის ქვედა წელზედ არსებულ ლოწობნის ციხესა და მის მიდამოებს XIV ს-ის ათიან წლებამდის ფლობდა ნავროზ აბაზას ძე³⁶.

1300 წლისათვის, როცა მონღოლები დავით VIII-ის წინააღმდეგ დიდ ლაშქრობას აწყობენ, მემკთიანე ქებით იხსენიებს ამირეჯიბ ჭილა აბაზას ძეს³⁷. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ 1300 წლის წინარე ახლო პერიოდში, ჭილა აბაზასძისათვის უწყალობებია დავით VIII-ეს მეორე სახელო — ამირეჯიბობა, რომელიც რაღაც მიზეზის გამო ჩამოუტრთმევია ნავროზ აბაზასძისათვის. წყაროებში, სამწუხაროდ, არ ჩანს მეფემ ნავროზ აბაზასძეს ჩამოართვა მეორე სახელოც — ამირახორობა თუ არა. ხელმწიფის კარის გარიგების თანახმად, ამირახორობის შენარჩუნებით, ნავროზ აბაზას ძეს, მეაბჯრეთუხუცესზე ხომ კვლავ ხელი მიუწყდებოდა.

ამდენად, 1300 წელს მონღოლთა ლაშქარი აჰყვა ქსნის ხეობას³⁸, გაიარეს აბაზას ძეთა სამფლობელო და შევიდნენ ცხრაზმის საერისთავოს ფარგლებში. აქ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ მონღოლებს უწინამძღვრა შალვა ქვენიფნეველი და ლომისაზე გადასვლით ზადას ხეობაში გადაიყვანა. დავით VIII-ემ შეძლო მის ხელთ არსებული სამხედრო ძალის სწორი ორგანიზება. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დავითი საერთოდ კარგ მხედართმთავრად მოჩანს. მას კარგად სცოდნია მონღოლური ბრძოლის წესები, რომელთაც, უთუოდ, ილხანთა კარზე ყოფნისას დაეუფლებოდა. დავითს თავის დროზე მონაწილეობა მიუღია ქელათუ ილხანის ლაშქრობებში 1291—1292 წწ.³⁹

ციკლური ურთიერთობის ისტორიიდან, 1955, გვ. 69; ჯ. გვასალია, ქსნის ხეობის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, წიგნი: საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, III, 1967, გვ. 47....

³² ჯ. გვასალია, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 47.

³³ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, 1984, გვ. 184—185.

³⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, 1970, გვ. 40.

³⁵ იქვე, გვ. 35.

³⁶ ძეგლი ერისთავთა, გვ. 348.

³⁷ ქ. წ. II, გვ. 305.

³⁸ „საცა რამე იყო სამეფო, ყველა ზეესა და ზადას აზიდეს, და არაგვი და ქსანი ჩაზერგეს, გაამაგრა გულმაყარი. „უამთაღმწერელი, ასწლოვანი მათიანე, ტექსტი გმოსაცემად მოამზადა, გამოკლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო რ. კიკნაძემ, 1987, გვ. 239.

ხადაში გადასულ მომხდურებს, დავით VIII-ემ ბრძოლის პარტიზანული ტაქტიკა დაუპირისპირა. თვითონ ციკარეში გამაგრდა თავისი მომხრენი კი ციხე-კოშკებსა და მიუვალ ადგილებში გაამაგრა. ძეგლი ერისთავთას მიხედვით, შალვა ქვენიფნეველის წინამძღოლობით, მონღოლებმა „ერთსა დღესა აიღო ცხრაჲ ციხე და დაარღვა და მას ერთსა კვრისა დაარღვა ციხე ოცდახუთი, თხუთმეტი იქით არაგვსა“⁴⁰. მაინც ვერ ჩაიგდეს ხელში დავით მეფე, პირიქით მან გარკვეულ წარმატებებსაც მიაღწია⁴¹. ძირითადი ბრძოლები დავითის მომხრეებს ისეთ ტყიან ადგილებში უწარმოებიათ, სადაც „ცხენოსანი ვერ შეუვიდოდა საომრად“⁴² და ქუეითად იბრძოდნენ თათარნი“⁴³. წარუმატებელი ლაშქრობის შემდეგ მონღოლები უკან ბრუნდებიან: „აიყარა ღამით გზასა ლომისის თავისასა, დაესხა ქართლს, დაღათუ ვინმე დარჩომილი იყო, მისრა და ტყუე ყო და მოაოგრეს ქართლი, და წარვიდეს ყანეს ყაზანს წინაშე“⁴⁴.

1301 წლის გაზაფხულზე, ხუტლუბუღა კვლავ დიდი ჭარბი შემოვიდა, დადგა თბილისში და ფიქრობდა მთიულეთის დალაშქვრას. „ვითარ ცნეს დიდებულთა... შეკრბეს მეფესა დავითს წინაშე და მოაჴსენებდეს რათა წავიდეს ყაზანს წინაშე“⁴⁵. მეფემ დიდებულთა რჩევა მიიღო და ყაზან ყანთან წასვლაზე თანხმობა განაცხადა. გაიმართა მოლაპარაკება. დავით VIII-ესა და ხუტლუბუღას შორის, მაგრამ ბოლოს მეფე შეშინდა და გუელეთში გამაგრდა. დიდებულებმა რომ ნახეს მეფის პირის შეშლა და თავიანთი ტერიტორიების მოხრება მონღოლების მიერ, „უმრავლესნი წარვიდეს, კითხვითა მეფისათა, დაცვისათჳს ქუეყანისა. ხოლო ხუტლუბუღა კეთილად შეიწყნარებდა ვინცა მოვიდოდა. კუალად მოაოგრა ქუეყანა ქართლისა ზემოქსენებულთ, თვნიერ მთიულეთისა, და წარვიდა ურდოს“⁴⁶.

ქართლის ზემოსვენებული ადგილნი კი შემდეგია: ქართლი, სომხითი, თრიალეთი, ერწო, მუხრანი, ხერკი, ბაზალეთი, თიანეთი⁴⁷. ბუნებრივია, მონღოლები არ დაარბევდნენ იმათ გამოულსა და სახელისუფლო ტერიტორიას ვინც მათ მხარეზე გადავიდა. ტექსტიდან გამომდინარე, მონღოლების მხარეზე გადასულან „პერ-კახნი“, ქართლები კვლავ დავით VIII-ის მხარეზე დარჩნენ. არც უამთაღმწერელი და არც ძეგლი ერისთავთას ავტორი, შალვა ქვენიფნეველის მოქმედების შესახებ ამ დროის მოვლენებთან კავშირში არაფერს ამბობს. სავარაუდოა, რომ შალვამ ერთგვარი ნეიტრალიტი დაიცვა. ვახტანგ

39 რ. კიკნაძე, საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობის საკითხები, 1982, გვ. 190–192.

40 ძეგლი ერისთავთა, გვ. 348.

41 ქ. ცხ., II, გვ. 306.

42 „ნადირნი ტყესა შეესწრნეს, სადა ვერა რბის ცხენია“. ვეფხისტყაოსანი, 77,3. შესაძლებელია ნაწილზე აბაზას ძეც განუდგა მეფეს — მონღოლები გამოატარა უბრძოლველად თავის ტერიტორიაზე, მიუხედავად იმისა, რომ მასი ტერიტორია წინასწარ იყო თავდაცვისთვის გამზადებული, „ქსანი ჩაგერგეს“, სავარაუდოა ასევე რომ ნაწილზე არ შეესრულებინოს მეორე მოვალეობაც: „ამილახორო, მოსხი რემა, ჭოგი და ცხენია“ (ვეფხისტყაოსანი, 54,2 და უცხენოდ დარჩენილმა მეფის ძიოითადმა ლაშქარმა ტყიანი ადგილები აირჩია საბრძოლო პოზიციად).

43 ქ. ცხ., II, გვ. 306.

44 ქ. ცხ., II, გვ. 306.

45 ქ. ცხ., II, გვ. 306.

46 ქ. ცხ., II, გვ. 307.

47 ქ. ცხ., II, გვ. 303.

III-ე ამ დროს საქართველოში არ ყოფილა — „1301—1303 წლებში სულთნის (ეგვიპტის — ვ. ლ.) არმიამ სამჯერ ზედიზედ დაამარცხა ყაზან ყაენისა და ვახტანგ III-ის შეერთებული ლაშქარი“⁴⁸.

ამდენად, ხეტლუბულამ 1301 წელს მოარბია ქართლი, ვერ გაბედა მთიულეთში შესვლა და უკან გაბრუნდა. ჩვენი ვარაუდით, დარბევას გადაურჩა შალვა ქვენიფნეველისა და „ჰერ-კახნის“ სამფლობელოები.

მონღოლთა ყოველწლიურ რბევა-აოხრებას შესაბამისი შედეგებიც მოჰყვა, ჟამთააღმწერლის მიხედვით, „ესოდენ განძნდა შიმშილი, რომელ მძორსა არა წმინდასა ურიდად ჰმადეს“⁴⁹. შიმშილობა განსაკუთრებით მძაფრი იქნებოდა იმ ტერიტორიაზე, სადაც მონღოლები რბევა აოხრებებს აწყობდნენ. ამდენად, სავარაუდოა შემდეგი: ცხრაზმის საერისთავო, მთლიანად და კონკრეტულად შალვა ქვენიფნეველის მამულები, რომლებიც გადაურჩნენ 1301 წელს მონღოლთა მოთარეშებას, ეკონომიკურად შედარებით ძლიერი უნდა ყოფილიყო.

ჟამთააღმწერლის თანახმად, 1301 წლის შემოდგომაზე, დავით VIII-ე ორგულობისათვის აოხრებს შალვა ქვენიფნეველის მამულს: — „ხოლო ვითარ მოიწია სთელი, ჩამოდგა ცხრაზმის ჯეჴსა მეფე დავით და აოჯრებდა მამულსა შალვა ქვენიფნეველისასა ორგულობისათეს“⁵⁰.

ჩვენი აზრით, ცხრაზმის შედარებით ეკონომიკური სიძლიერე იყო ერთ-ერთი მიზეზი, იმისა რომ 1301 წლის შემოდგომაზე (როცა გლეხს წლის მოსავალი ფაქტობრივად უკვე დაბინავებული აქვს, და ცხადია, შალვა ქვენიფნეველს მათგან კუთვნილი გადასახადი უკვე აკრეფილი აქვს), დავით VIII-ე აწყობს შალვა ქვენიფნეველის მამულების დარბევას⁵¹. მარტო ორგულობისათვის შალვა ქვენიფნეველის დასჯა, ალბათ, უფრო უპირიანი იქნებოდა იმავე 1300 ან 1301 წლის დასაწყისში სანამ „ჰერ-კახნი“ განუდგებოდნენ დავითს.

„მაშინ უღონო იქმნა ქუენიფნეველი და ევედრა სურამელსა და მსახურთ-უხუცესსა და ქართლის ერისთავს ჰამადას, რათა იურვოს მეფეს წინაშე, მოაქსენა მეფესა და არა ინება მისთვის დაჰირვა არამედ მიუბოძა ჰამადას, გარდა-იყარა თავსა ნაცარი შალვა და იტყოდა: „ესემცა არს მისაგებელი ორგულთა მეფეთასა“ და შეუნდო მეფემან შალვას“⁵².

ვახტანგ III-ე ამ დროს ყაზან ყაენთან არის და ვერ (ან არ) შეძლო შალვა ქვენიფნეველის დაცვა. შალვა, ხომ ოფიციალური მოსაზრების (ჟამთააღმწერელი) თანახმად დაისჯა დავითის ორგულობისათვის. თუმცა არც ისაა გამოსარიცხი, რომ დავით VIII-ე მოერიდა მონღოლებთან ურთიერთობის შემდგომ გამწვავებას და დასჯიდა შალვა ქვენიფნეველისაგან მის სიუხერენობის სიტყვიერ აღიარებას. მეფის ხელისუფლება ხომ ამ პერიოდში ძალზედ შეზღუდულია ირანის ილხანების მიერ.

48 ბ. სილაგაძე, მასალები საქართველო-ეგვიპტის ურთიერთობის ისტორიისათვის, კრებულში ქართული წყაროთმცოდნეობა, II, 1968, გვ. 93. ვახტანგ III-ეს თან ჰყოლია სამცხის ლაშქარი, ქ. ცხ., II, გვ. 315.

49 ქ. ცხ., II, გვ. 310.

50 ქ. ცხ., II, გვ. 307.

51 ცხრაზმის საერისთავოში შემავალ, ცხრა მცირე ადმინისტრაციულ ერთეულის — ხევის მმართველ ერისთავს — შალვა ქვენიფნეველს, როგორც ჩანს, ძირითადად მამულები ჰქონია ცხრაზმის ხევის.

52 ქ. ცხ., II, გვ. 307.

როგორც აღენიშნეთ, 1301—1303 წლებში ვახტანგ III-ე ყაზან ყაენთან ერთად იბრძვის ეგვიპტეში. მონღოლები მარცხს მარცხზე განაცდიან, მათი წარუმატებელი ლაშქრობები არის, ალბათ, ერთ-ერთი მიზეზი, რომ დავით VIII-ე იწყებს აქტიური პოლიტიკის წარმოებას: „მეფემან დავით შეკრიბა ყოველი მთიული, წარვიდა და მივიდა ტფილისს, და ჰყვა კაცი ცხენოსანი და ქუეითი, ეითარ ათხუთმეტი ათასი“⁵³. დავითის ეს ლაშქრობა, რომელიც 1303 წელს მოხდა⁵⁴, მარცხით დამთავრდა⁵⁵. ამ ლაშქრობის შემდეგ დავითის სახელისუფლო ტერიტორია კიდევ უფრო უნდა შემცირებულიყო. „მაშინ მისცა ვახტანგ დავითს ჯავახეთი და ალასტანი და გამოიყვანა გუელეთით“⁵⁶. როგორც ჩანს, ვახტანგმა მთლიანად ჩამოაშორა დავითი არაგვის ხეობას („გამოიყვანა გუელეთით“) ე. ი. ოქროს ურდოსთან დამაკავშირებელ გზას და სახელისუფლოდ გადასცა საუფლისწულო მამული⁵⁷. — ჯავახეთი, რომლის ცენტრსაც წარმოადგენდა სოფელი ალასტანი. ამით დავითს ფაქტობრივად მოუსპეს განდგომის რეალური საშუალება. მის ხელქვეით ხომ ძირითადად ვახტანგ III-ის ერთგული დიდებულები აღმოჩნდნენ.

ძეგლი ერისთავის მიხედვით, შალვა ქვენიფნეველი აწყობს ლაშქრობას დვალთზე, ალბათ ვახტანგ III-ის სათანადო მითითებით, წინააღმდეგ შემთხვევაში — თავისი სურვილით რომ მოეწყო ლაშქრობა, მის შემადგენლობაში არ იქნებოდა „ყოველი სპაჲ სპარსთა“... „მოსრეს სიმრავლე არამცირელი დვალთაჲ. მაშინ მოწუნეს და მოაოჯრნეს ყოველნი ჰევენი დვალეთისანი და შემუსრნეს და დარღვენეს ყოველნი ციხენი თრუსულით აჩაბეთამდის. მაშინ წავიდა ყოველი სპაჲ სპარსთა“⁵⁸. ჩვენი აზრით, შალვა ქვენიფნეველის ეს ლაშქრობა ითვალისწინებდა დავით VIII-ის ზურგის მოშლას. ალბათ ამიტომაც, დავით VIII-ეს ამის შემდეგ არც ვახტანგ III-ის და არც მონღოლების წინააღმდეგ არავითარი სამხედრო ოპერაცია თითქმის აღარ უწარმოებია. ფაქტობრივად ამ ლაშქრობამ დავით VIII-ის წინააღმდეგობა წელში გასტეხა. ვახტანგმა ესეც არ აკმარა დავითს „მაშინ მეფემან (ვახტანგ III-ე — ვ. ლ.) მიუბოძა შალვას თრუსული, ლუდაჲ, გაგასქენი, მღეთე, არაჯუეთი, ჯანდოი, ყანჩაეთი, აბაზასქეთა მამული, ძაგნაკორნანი, დილუამი, გავაზი (დედანში ამოფეკილი ყოფილა — ვ. ლ.), აწერისკვეი, ბეჯუშე“⁵⁹. უდავოა, შალვა ქვენიფნეველისათვის საერისთავო ტერიტორიის გაზრდა ძირითადად მოხდებოდა დავით VIII-ის ერთგულთა მამულისა (ქილა აბაზასქე) და სახელისუფლო ტერიტორიის ხარჯზე.

ამდენად, ცენტრალური ხელისუფლების სისუსტით, რაც გამოწვეული იყო სამეფო კარის გათიშულობით და მონღოლთა ბატონობით, ცხრაზმის მცირე

⁵³ ქ. ცხ., II, გვ. 316.

⁵⁴ ვ. ჯამრეკელი, XIII—XIV სს. მიჯნის საქართველოს ისტორიიდან, კრებულში: მრავალთავი, V, 1975, გვ. 180.

⁵⁵ ამ ლაშქრობის შემდგომ გარკვეულწილად იცვლება ჟამთააღმწერლის დამოკიდებულება დავითისადმი. ახლა უკვე მეტი ეპიფანეზებით ამკობს ვახტანგ III-ეს შედარებისთვის ქ. ცხ., II, გვ. 308—316 და გვ. 317—322.

⁵⁶ ძეგლი ერისთავთა, გვ. 348.

⁵⁷ დ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, 1985, გვ. 109.

⁵⁸ ძეგლი ერისთავთა, გვ. 348.

⁵⁹ იქვე.

ადმინისტრაციული ერთეულის ერისთავი, შალვა ქვენიფნეველი ახდენს ახალი ტერიტორიების მიერთებას და თავის სახელისუფლო ტერიტორიის ზრდას. მსულები პუნქტების გეოგრაფიულ ადგილმდებარეობას კარგად საზღვრავს. მუსხელიშვილი. „თრუსი“ — ცხადია თრუსოს ხეობას გულისხმობს, თერგის სათავეებს.

„ლოდა — არაგვის სათავეშია; „მლეი“ — იქვეა, ლუდას ქვემოთ; „არაგვეთი“ — იქვეა მლეიას ქვემოთ; „ხანდო“ — ფასანაურის ქვემოთ არაგვზე; „ყანჩაეთი“ — ქსნის ხეობა მდ. შუა წელზე, მარჯვენა ნაპირზე; „აბაზასძეთა მამული“ — „ლოწობანი“ — იქვეა ყანჩაეთის ზემოთ, ქსნის მარცხენა სანაპიროზე; „აწერისკევი“ — პატარა ლიახვის ზემო წელზე; „ბეკუშე“ — პატარა ლიახვის სათავეებში“⁶⁰.

„დაგნაკონათას“, „დილუმისა“ და „გავაზთან“ დაკავშირებით მეცნიერი ვარაუდობს, რომ მათი ლოკალიზაცია საძიებელია ქსნის ხეობის შუა წელსა და პატარა ლიახვის სათავეებს შორის⁶¹.

აღნიშნულ განსაზღვრებას, ჩვენ მთლიანად ვიზიარებთ, მხოლოდღა ერთი: აბაზასძეთა მამულის დაკონკრეტება მარტო ლოწობნის მიდამოებით სწორი არ უნდა იყოს და რატომ.

აბაზასძეთა შესახებ ცნობილია შემდეგი.

1. XI ს-ის შუაწლებში ქართლის ერისთავი არის ივანე აბაზასძე⁶². 2. 1297/1298 წ. სიგელში მოხსენიებულია ჭილა აბაზასძე — მეაბჯრეთუხუცესი და ნაეროზ აბაზასძე — ამირეჯიბი და ამირახორი⁶³. 3. ჟამთააღმწერელი, 1300 წლის ამებთან დაკავშირებით დავით VIII-ის ერთგულთა შორის ასახელებს ამირეჯიბ ჭილა აბაზასძეს⁶⁴; 4. ძველი ერისთავთა ავტორმა იცის აბაზასძეთა მამული მდ. ქსნის ხეობის ქვედა წელზე, და ნაეროზ აბაზასძის მფლობელობაში მყოფი ლოწობნის ციხე⁶⁵.

არა პირდაპირი ცნობები

1. VII ს-ის ანონიმი ავტორის სომხურ გეოგრაფიაში ქსნის ხეობა გაყოფილია ორ ადმინისტრაციულ ერთეულად — ქსნის ხევად და ცხრაზმად⁶⁶; 2. ცხრაზმის ადმინისტრაციული ერთეულის ქვედა საზღვარი XIV ს-ის დასაწყისისათვის ჩამოდის ლოწობან-ყანჩაეთის მიდამოებამდის⁶⁷; 3. „შემდგომად თამარ მეფისა ქართლის ერისთავი სხუა, ქსნისა სხუა“⁶⁸; 4. სოფელი ალევინი მდ. ქსნის მარცხენა სანაპიროს ჩაყოლება, კორინთის ჩათვლით შედიოდა წილენელის სამწყსოში⁶⁹; 5. მდ. ქსნის მარჯვენა სანაპირო ქვემოდან, სოფელ კორინთიდან კი ორივე სანაპირო სათავემდის შედიოდა სამთავნელის სამწყსოში⁷⁰.

60 დ. მუსხელიშვილი, კახეთ-პერეთის პოლიტიკური გეოგრაფიის საკითხები XII—XIII სს-ში, წიგნში: საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, III, 1967, გვ. 82.

61 იქვე, გვ. 82—83.

62 ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, 1955, გვ. 296.

63 ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, 1984, გვ. 185.

64 ქ. ცხ., II, 1959, გვ. 305.

65 ძველი ერისთავთა, გვ. 348.

66 გ. გვასალია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 24—25.

67 ძველი ერისთავთა, გვ. 348.

68 ვახუშტი, ქ. ცხ., IV, 1973, გვ. 382.

69 ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, 1970, გვ. 563.

70 ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, 1970, გვ. 198—206.

ყოველივე ზემოთქმულიდან აბაზასძეთა მამულის შესახებ შეიძლება ვივარაუდოთ შემდეგი.

ადრეფეოდალურ პერიოდში ქსნის ხეობა აერთიანებდა ორ ადმინისტრაციულ ერთეულს ქსნის ხეცსა და ცხრაზმას. მათ შორის საზღვარი გადის ლოწობნის ციხისა და ყანჩაეთის მიდამოებს ზევით (სოფ. კორინთასთან). ქსნის ხეობა გაყოფილია ორ საეპისკოპოსოს — სამთავნელსა და წილენელს შორის.

ქსნის ხევი შედის ქართლის ერისთავის მფლობელობაში. XI ს-ის შუა წლებში, ქართლის ერისთავი არის ივანე აბაზასძე. აბაზასძენის შემდეგ ქართლის ერისთავები ხდებიან სურამელნი (აბაზასძენი და სურამელნი, ერთი საერთო გვარის — ტბელების, განაყარნი ყოფილან)⁷¹.

სურამელნი, უტოვებენ აბაზასძეებს ქსნის ხეცს სამამულო და სამოხელეო მფლობელობაში. სამამულო მფლობელობა უნდა ყოფილიყო ძირითადად მდ. ქსნის მარცხენა ნაპირის ჩაყოლებაზე, სამოხელეო კი მდ. ქსნის მარჯვენა მხრის ჩაყოლებაზე.

ამ აზრისაკენ გვიბიძგებს ის გარემოებაც, რომ გვიან შუა საუკუნეების საამილახვრო სოფლები ძირითადად განფენილი იყო მდ. ქსნის მარჯვენა ნაპირის ჩაყოლებაზე⁷², ხოლო ამავე პერიოდში ქსნის მარცხენა სანაპიროზე სოფელ ოძისში მამულები ეკუთვნოდათ აბაზასძეებს⁷³. აღნიშნულიდან გამომდინარე, წყაროში მითითებული „აბაზასძეთა მამული“ ლოკალიზდება, ქსნის ხეობის მარცხენა სანაპიროზე: სოფელ ალევინიდან (აქ, მხედველობაში მისაღებია ისიც რომ, ლოწობნის ციხის მიდამოებში — სამების მთაზე არის, ალევის სამების VII ს. (ნ. ჩუბინაშვილი) სამონასტრო კომპლექსი) მდინარე ქსნის მარცხენა ნაპირის ჩაყოლებით, სოფელ ოძისის ჩათვლით (20—25 კმ. სიგრძევი განაკვეთი). ე. ი. გასაგები ხდება ხოფის სამონასტრო კომპლექსის (XIII ს-ის პირველი ნახევარი⁷⁴), ახალგორის, ... ამ პერიოდის მფლობელთა ვინაობა. ისინი აბაზასძენი ყოფილან. აღნიშნული ტერიტორიის გადაცემა შალვა ქვენიფნე-ველისათვის უნდა მომხდარიყო 1303 წლის მეორე ნახევარში.

„ხოლო შალვა მოიყვანა ცოლად ოვსთა მეფისა ასული სახელით შირდი“⁷⁵. წყაროში მითითებული „ოვსთა მეფე“ უნდა იყოს ქამთააღმწერელთან დასახელებული „ოვსთა მთავარი ბაყათარ“, რომელიც შალვა ქვენიფნეველთან ერთად მიუძღვოდა მონღოლთა ლაშქარს დავით VIII-ის წინააღმდეგ⁷⁶. სავარაუდოა, ამ ქორწილით შეკრა შალვა ქვენიფნეველმა პოლიტიკური კავშირი ქართლში მოთარეშე ოსებთან და ამით ერთგვარად გადააჩრჩინა სახელისუფლო ტერიტორია მათი განუკითხავი თარეშისაგან. როგორც ჩანს, ეს პოლიტიკური კავშირი მიმართული იყო დავით VIII-ის წინააღმდეგ.

71 ქართული წარწერების კორპუსი 1, ლაბიდარული წარწერები 1, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V—X სს.) შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, 1982, გვ. 59—60.

72 დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან (სათავადოები), 1955, გვ. 120.

73 ჯ. გვასალია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 44.

74 რ. მეფისაშვილი, ვ. ცინცაძე, საქართველოს ისტორიული პროვინციის — შიდა ქართლის მთის ნაწილის ზღვითმომდებლება, 1975, გვ. 117.

75 ძეგლი ერისთავთა, გვ. 348.

76 ვ. გამრეკელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 190.

1306 წელს, ვახტანგ III-ე კვლავ მოიხანს ყაზან ყაენის ჯარში, ეგვიპტის წინააღმდეგ მებრძოლთა შორის⁷⁷.

„ძეგლი ერისთავთა“ მიხედვით, „მაშინ მოკუდა დავით მეფე, და მასვე წელს მოკუდა ვახტანგ მეფე“⁷⁸ მოყვანილი ფრაგმენტი სინამდვილეს არ შეეფერება. დღეს უკვე ცნობილია, რომ ვახტანგ III-ე გარდაიცვალა 1308 წელს, რომლის სიკვდილის შემდეგ, მომხდარა გარკვეული შეთანხმება დავით VIII-ესა (1293—1311 წწ.) და მონღოლებს შორის, არ არის გამორიცხული, რომ შეთანხმებას დავით VIII-ესა და მონღოლებს შორის აწარმოებდა შალვა ქვენიფნეველი. დავით VIII-ე გარდაიცვალა 1311 წელს. მონღოლებმა მეფობა დაუმტკიცეს გიორგი (VI-ე) დავითის ძეს. ირკვევა, რომ გიორგი VI-ესა და ნავროზ აბაზასძეს შორის მომხდარა განხეთქილება, რასაც შედეგად ის მოჰყვა, რომ ნავროზის სამფლობელო — ლოწობნის ციხე, შალვა ქვენიფნეველის ხელში აღმოჩნდა⁷⁹. ეს უნდა მომხდარიყო 1311 წლის ახლო პერიოდში (არ არის გამორიცხული, რომ მათ შორის განხეთქილება შალვა ქვენიფნეველმა მოაწყო. ამ განხეთქილებით ხომ ყველაზე მეტად მან ისარგებლა).

როგორც დავინახეთ, XIII ს-ის დასასრულისათვის ირანის ილხანთა ტახტისათვის გამართულ ბრძოლებს, ერთგვარ გაგრძელებასავით მოჰყვა საქართველოს სამეფო ხელისუფლებისათვის გაშლილი ბრძოლა, ძმებს: დავით VIII-ესა და ვახტანგ III-ეს შორის აღმოსავლეთ საქართველო მონღოლთა წყალობით ორ ნაწილად აღმოჩნდა გაგლეჯილი. ცხრაზმის ერისთავი შალვა ქვენიფნეველი თავიდანვე აღმოჩნდა ჩაბმული, ხან მეფის ხან მონღოლთა მხარეზე.

მონღოლთა ხელისშეწყობით საქართველოს სამეფო ხელისუფლებასათვის გაშლილ ბრძოლას, დამღუპველი შედეგები მოჰყვა ერთიანი საქართველოსათვის. ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტებამ კი კარგი ნიადაგი შექმნა ადგილობრივ ხელისუფალთა განდიდებისათვის. ასეთ პირობებში ცხრაზმის შედარებით პატარა საერისთავო ახერხებს მეზობელი ტერიტორიების ექსპანსიას. თუ XIII ს-ის დასასრულისათვის ცხრაზმის საერისთავო ფლობდა მდ. ქსნის ზედა წელს და სასაზღვრო ზოლი ძირითადად შემოისაზღვრებოდა: აღმოსავლეთიდან — ლომისის, ცხრაზმის, საფეშეთის, ბაწარქედის, სამეგურის მთებით და ჩამოდიოდა სოფელ კორინთასთან; ჩრდილოეთიდან — მდ. ქსნის სათავეები, და ქნოღოს მიდამოები; დასავლეთიდან — პატარა ლიახვის სათავეები, ისროლის ხევი, ქოლოთი, ლეხურის სათავეები, ზებაყურის მთა; სამხრეთით: სოფელ კორინთის მიდამოები.

არაუგვიანეს, 1313 წლისათვის კი ცხრაზმის „საერისთავოს ჩრდილო-აღმოსავლეთი და აღმოსავლეთი საზღვარი გასდევდა თეთრი არაგვის ხეობას სათავედ მთიულთკარის სანახებამდე.

საერისთავოს დასავლეთის საზღვრად ნაჩვენებია „ბეჭულე“, რომელიც მდებარეობს ჩაბარუნის-ხევისა და პატარა ლიახვის შესართავთან და „აწერის კევი“ — ზეხუმის ქვემოთ პატარა ლიახვის სანაპიროზე. ჩრდილო დასავლეთით „ბეჭუმის მთა“-ზე გადიოდა საზღვარი საერისთავოსა და ქვემო დვალეთს შორის, ... სამხრეთის მიმართულებით საერისთავოში შემოდიოდა ყანჩაეთი⁸⁰

⁷⁷ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, 1979, გვ. 611—612.

⁷⁸ ძეგლი ერისთავთა, გვ. 348.

⁷⁹ ძეგლი ერისთავთა, გვ. 348.

⁸⁰ გ. არაბაშია, ძეგლი ერისთავთა, როგორც საისტორიო წყარო, საკანდიდატო დისერტაცია ხელნაწერის უფლებით, 1983, გვ. 172.

11. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1990, № 4

მდ. ქსნის მარჯვენა ნაპირზე და აბაზასძეთა ყოფილი მამული, რომელიც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მოიცავდა მდ. ალუურას ქვედა წელიდან მდ. ქსნის მარცხენა ნაპირის ჩაყოლებით მოისამდე.

ამით ერთგვარად მთავრდება ცხრაზმის საერისთავოს საზღვრების გაფართოება საქართველოს სამეფო ხელისუფლებისათვის ბრძოლის პერიოდში.

В. Д. ГУНАШВИЛИ

ИЗ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ ЦХРАЗМИЙСКОГО ЭРИСТАВСТВА (НАЧАЛО XIV В.)

Резюме

В конце XIII в. — начале XIV в. нижняя часть административной единицы Цхразма проходила до пограничной линии гор и равнин Ксанского ущелья (около сегодняшнего села Коринта).

Монгольское нашествие ослабило Грузинское царство и центральную власть. На царском троне одновременно восседали 3 царя: Давид VIII, Вахтанг III и Георгий V, между которыми шла борьба за государственную власть; победителем выходит Вахтанг III, которому активную помощь оказывали монголы.

Эристав Цхразмиского эриставства Шалва Квенипневели, пользуясь слабостью центральной власти и поддержкой монголов, увеличивает свою территорию: объединяет соседние территории, начиная с истоков рек Арагви, Терека, Маленькой Лиахви, до расположенной в середине Ксанского ущелья административной единицы — Кснис Хевски, входящей в вотчину Абазасдзеевых, составляя территорию левого берега реки Ксани от сегодняшнего села Алеви до села Одзиси.

V. D. GUNASHVILI

FROM POLITICAL HISTORY OF THE TSKHRAZMA'S KINGDOM (THE BEGINNING OF THE XIV TH CENTURY)

Summary

At the end of the 13 th century and at the beginning of the 14 th century lower part of the administrative unit of Tskhrazma reached the Border line of mountains and plains of Ksanskoye Canyon (now village Korinta).

The Mongolian invasion weakened Georgian Kingdom and central georgian power. There were three Kings at the throne at the same time: David the 8 th, Vakhtang the 3 rd, and George the 5 th, they were fighting between each other for the state power; Vakhtang the 3rd became the winner, who was actively helped by the Mongols.

Eristavi of the Tskhrazma's kingdom Shalva Kvenipneveli had no strong central power, was well supported by Mongols and enlarged his territory; he united the neighbouring territories at the beginning of the rivers of Aragvi, Tergi, Little Liakhvi and administrative Unit of the Ksni Khevis parts situated at the middle of Asanskoye Canyon—Abazasdze's votchina which included the territory of the left bank of the river of ksani, beginning with the today's village Alevi and village Odzisi (inclusive).

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის განყოფილებამ

განმაცემი

ჩაჩხეთის მესაქონლეობა და მთიელთა მიგრაციის
საკითხები

ჩაჩხეთ-ინგუშეთი მდებარეობს ჩრდილო კავკასიის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, უკავია კავკასიონის ქედის ჩრდილო ფერდობები და მდინარეების თერგისა და კუმის სამხრეთ დაბლობები. მას ჩრდილოეთით ესაზღვრება სტავროპოლის მხარე, ჩრდილო-აღმოსავლეთით და აღმოსავლეთით — დაღესტნის ავტონომიური რესპუბლიკა, დასავლეთით — ჩრდილოეთ ოსეთის ავტონომიური რესპუბლიკა და სამხრეთით — საქართველო. სპეციალური ლიტერატურული მონაცემების მიხედვით, ჩაჩხეთი XV—XVI ს-მდე მთებში ცხოვრობდნენ და ცალკეულ ტერიტორიულ ერთეულებად იყოფოდნენ. ამ ჯგუფების სახელწოდებები უმეტესად იმ მთის ან მდინარის სახელწოდებებიდან გამომდინარეობდა, სადაც ისინი იყვნენ განსახლებული. პირველი ჩაჩხური დასახლებები ბარად XIV ს-ის დასასრულს ჩნდება, ეს იყო სოფ. პარჩხოი, რომელიც დაარსა ნაშახას მთიდან ჩამოსულმა პარჩხოი ტიპამ. შემდეგში ნაშახადან გამოდიან სხვა ტიპებიც: ბენოი, ცონტაროი, კურჩალოი და სხვები, რომლებიც იკავებენ აკასისა და გუმისის ხეობათა ზედა წელს და ახლად ჩამოყალიბებული სოფლებიც იმის სახელს ღებულობდნენ ვინც იქ დაესახლა. მთიელები პირველ ხანებში ესახლებოდნენ იმ ველებსა და ხეობებში, რომლებიც სუნჯით, არღუნით და მათი შენაკადი მდინარეებით ირწყვებოდა, შემდეგ კი თანდათანობით მთელი დიდი ჩაჩხეთის ბარი დაიკავეს. კავკასიის ომის დამთავრებისა და რუსეთთან შეერთების შემდეგ ჩაჩხეთი თერგის ოლქის შემადგენლობაში შევიდა¹.

ძველი ინგუშური სოფლებიც მთებში იყო და იქ ხალხი საზოგადოებებად — თემებად, სასოფლო-ტერიტორიულ ერთეულებად იყოფოდა. ასეთი საზოგადოებები იყო ჯეირახის, ფეპის (ქისტების), ლალაის, ცორის, მეცხალის. მათი ბარად ჩამოსახლება XVI—XVII ს-დან იწყება. ერთ-ერთი პირველი ინგუშური სოფელი, რომელიც ბარში იქმნება იყო ან გუ შ თუ ინ გუ შ, ტარსკოეს ველზე, დღევანდელი სოფ. ტარსკოეს ადგილას და ხალხის სახელწოდება ინ გუ შ-იც აქედან მომდინარეობს. რევოლუციამდე ისინი შედიოდნენ თერგის ოლქის ნაზრანის ოკრუგში². თვითონ ინგუშები თავის თავს ლალაი-ს უწოდებდნენ (ერთ-ერთი თემის სახელწოდება ყველაზე გაავრცელეს). ლალაების განსახლების ძირითადი კერა იყო მდ. ასის შუა წელი და ამ ნაწილში მისი შენაკადები. ამ ტერიტორიას ეწოდება ლალაიჭოქი, განსხვავებით ასის ხეობის ზედა წელისა. რომელსაც ფხიჭოქი (ხევსურების ხეობა) ეწოდება. ხალხური ეტიმოლოგიით საიტყვა ლალა ინგუშური ციხე-სახლის

¹ Чеченцы, Народы Кавказа, I, М., 1960, გვ. 347.

² Ингуши, Народы Кавказа, I, М., 1960, გვ. 375.

სახელწოდება ღალა-დან მომდინარეობს. ეს აზრი სპეციალურ ლიტერატურაშიდაცაა ასახული, მაგრამ ახალ გამოკვლევებში საეჭვოდაა მიჩნეული და აღნიშნული ტერმინი ღალა-დანაა დაკავშირებული, როგორც მოიხსენიებიან ინგუშები ქართულ წყაროებში³.

ჩაჩნეთ-ინგუშეთის მთის ზოლში მეურნეობის ძირითადი დარგები იყო მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა ამ უკანასკნელის უპირატესობით. თუმცა, მესაქონლეობაც გარკვეულად იზღუდებოდა საკვები ბაზის ნაკლებობით. მაშინ როდესაც მთა ბართან ინტენსიურად არ იყო დაკავშირებული, რაც მეცხვარეობის ფართო მასშტაბით განვითარებისათვის აუცილებელი პირობა იყო, უპირატესობა ეძლეოდა მსხვილფეხა მესაქონლეობას, ხოლო ცხვარს იყოლებდნენ იმდენს, რამდენის გამოკვებაც შეეძლოთ მთის პირობებში. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც მთიელებმა ინტენსიურად დაიწყეს ბარის საზამთრო საძოვრებით სარგებლობა და ამით გააფართოეს მესაქონლეობის სამეურნეო ბაზა, მსხვილფეხა მესაქონლეობა პირველობას უთმობს მეცხვარეობას. უნდა აღვნიშნოთ, რომ მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის პროდუქციის ზევდრითა წონის შეუსაბამობა, ცოტად თუ ბევრად, შეინიშნება არა მარტო ჩაჩნეთ-ინგუშეთში, ჩრდილო კავკასიის⁴ და საქართველოს ყველა კუთხის მთიან ზოლში⁵. მიწათმოქმედება თავისი მასშტაბებით მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა მესაქონლეობას და მიწათმოქმედების პროდუქციით მთიელთა მომარაგების საკითხი გადაუჭრელ პრობლემად რჩებოდა. ეს გარემოება იყო მთის ბართან ეკონომიკური კავშირის აუცილებლობის ძირითადი ფაქტორი.

მიუხედავად აღნიშნულისა, მეურნეობის ორივე დარგი — მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა, მტკიცედ იყვნენ ერთმანეთთან დაკავშირებული და ურთიერთწარმატებას განაპირობებდნენ. ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ კავკასიის მთური მიწათმოქმედება, რომელიც მიწათმოქმედების პროდუქციით აკმაყოფილებდა მოსახლეობის მხოლოდ მინიმალურ მოთხოვნილებებს, ყოველთვის მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მესაქონლეობასთან, რომელიც მას უზრუნველყოფდა ბუნებრივი სასუქით. მიწათმოქმედებას, მართალია, არ ჰქონდა წამყვანი მნიშვნელობა, მაგრამ ის იყო ტრადიციული და ინტენსიური თავისი აგროტექნიკური საშუალებებით, მასთან დაკავშირებული რიტუალური წეს-ჩვეულებებით, მეურნეობის წარმოების ზუსტად მიგნებული ფორმებით, მდიდარი ემპირიული ცოდნა-გამოცდილებით. აქედან გამომდინარე, კავკასიის მთიელთა სამეურნეო ყოფის თავისებურებად მიჩნეულია მალალმთიანი ალპური მესაქონლეობის შერწყმა მთური მიწათმოქმედების ინტენსიურ ფორმებთან⁶.

3 Р. Харадзе, А. Робакидзе, К вопросу о нахской этнонимике, Кавказский этнографический сборник, II, Тб., 1968, გვ. 20.

4 ვალ. ითონიშვილი, ცენტრალური კავკასიის მთიელების საოჯახო ყოფა, თბ., 1969, გვ. 36, 212; მისივე, მოხვევების საოჯახო ყოფა, თბ., 1970, გვ. 33; მისივე, ქართველ მთიელთა ყოფ-ცხოვრებიდან, თბ., 1976; ბ. გამყრელიძე, ცენტრალური კავკასიის მთიელთა ალპური მესაქონლეობა, თბ., 1982, გვ. 41, 217; მისივე, Система скотоводства в горной Осетии, Кавказский этнографический сборник, V, Тб., 1980, გვ. 7.

5 А. Робакидзе, Некоторые черты горского феодализма на Кавказе, Советская этнография, № 2, 1978, გვ. 15.

6 У. Лаудаев, Чеченское племя, сборник сведений о кавказских горцах, Тифл., 1872, вып. VI, გვ. 10.

ჩაჩნეთში გამოიყოფა ორი ძირითადი სამეურნეო ზონა — მთისა და ბა-
რის, მათთვის დამახასიათებელი მეურნეობის დარგებითა და წარმოების ფორ-
მებით და მოსახლეობაც იყოფოდა მთიელებად და ბარელებად. უფრო კონ-
კრეტულად: გამოიყოფა ლ ა მ ა რ ხ ო ი ანუ ლ ა მ ა რ ო ი — მთიელები, რომ-
ლებიც ცხოვრობდნენ მაღალმთიან ზოლში, შიშველ მთებზე, თვითონ ტერმინი
კი წარმოდგება სიტყვიდან ლ ა მ — მთა; ჭ ა ბ ე რ ლ ო ი — იგივე მთიელები,
რომლებიც ცხოვრობდნენ ჩაჩნეთ-ინგუშეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილის
მაღალმთიან ზოლში. მათი მეურნეობის ძირითადი დარგი იყო მეცხვარეობა.
გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ამ ტერმინის ფუძე შეიცავს ორ კომპონენტს —
ზეგანს, ა რ ა — ველი, რომლისგანაც შემორჩა მხოლოდ ასო „რ“, ხოლო ბო-
ლო ფორმანტი ლ ა // ლ ო ი მიუთითებს ეთნიკურ სახელწოდებაზე — ჭაბერ-
ლოი⁷. ჩვენ მიერ ვედნოში ჩაწერილი მასალების მიხედვით, აღნიშნული ტერ-
მინი ჭ ა ბ ა-დან მომდინარეობს და მატყლის გუნდას ნიშნავს. ტერმინი კრე-
ბიი მნიშვნელობისაა, ის მცირე ერთეულებად — ტიპებად (გვარებად-პატრო-
ნიმებად) იყოფოდა და მოხრობლები, ქვედა ზოლში მცხოვრები მოსახლეობა.
მათ მეცხვარეებად მიიჩნევენ და როგორც შედარებით უსუფთაო ხალხს დიდი
პატივით არ მოიხსენიებენ. ამჟამად ჩაჩნეთის ეს კუთხე თითქმის დაცლილია
მოსახლეობისაგან და სოფლები ნანგრევებადაა ქცეული; შ ა ტ ო ი — მთის
ჩრდილო ფერდობებზე მცხოვრებნი. იყვნენ ლამარხოზე დაბლა, ბართან ახ-
ლოს. ეს ტერმინი წარმოდგება სიტყვიდან შ უ, რაც სიმაღლეს ნიშნავს. შატო-
ელებს უმეტესად უწოდებდნენ მხოლოდ შიშველი მთების ჩრდილო ფერდო-
ბებზე მცხოვრებთ და ეს სახელწოდება მათ ბარის ჩაჩნებისაგან მიიღეს⁸; ნ ო ხ-
ი — ასე უწოდებენ ჩაჩნეთს თავის თავს. უ. ლაუდაევის ცნობით, ჩაჩნები
ბარში ჩასახლების შემდეგაც განაგრძობდნენ მესაქონლეობის ფართო მასშტა-
ბით წარმოებას, ეს იყო მათი მეურნეობის ძირითადი დარგი, საკვებში დიდი
რამდენობით იყენებდნენ ყველს და ამიტომაც თავის თავს უწოდებდნენ ნ ა ხ-
ი ო -ს. ეს ტერმინი მიუთითებდა ხალხზე, რომელთაც უხვად ჰქონდათ ყველი
და პირველ ხანებში ასე იწოდებოდნენ მხოლოდ ბარის ჩაჩნები⁹. ჩვენ მიერ
ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, ეს სახელწოდება წარმოდგება
ტერმინ ნ ო ხ-იდან, რაც გუთანს ნიშნავს, ნოხი — იყვნენ ბარის რაიონის
მცხოვრებნი, რომელთა მეურნეობის წამყვანი დარგი იყო მიწათმოქმედება:
ჩ უ ე ჭ ა რ ნ ა ხ — შიგა ჩაჩნები, რომელთა მეურნეობის ძირითადი დარგი იყო
მიწათმოქმედება, ხოლო მესაქონლეობას ეწეოდნენ უფრო ფართოდ ვიდრე
მათი მეზობლები ნოხი; ა რ ს თ ხ ო ი — ძირითადად მისდევდნენ მესაქონლე-
ობას, იყო მეომარი ხალხი და დანარჩენი ჩაჩნებისაგან გამოირჩეოდნენ წეს-
ჩვეულებების ლოკალური თავისებურებებით; ტ ე რ კ ი ს ტ ხ ო ი — თერგისპი-
რელები, მათი ტერიტორიის დიდი ნაწილი გამოიყენებოდა ზამთრის საძოვრე-
ბად, რომლითაც ჩაჩნებს გარდა კავკასიის სხვა მთიელებიც სარგებლობდნენ.
ამ ზოლში ზაფხულობით ბალახეულს გვალვა წვაკვს, ამიტომ თერგისპირელები
შიგა ჩაჩნების სათიბებს თიბავდნენ სანახევროდ.

ჩაჩნეთის ერთ მხარეს, სოვეტსკოეს რაიონში, მოხრობლები მთად მიიჩ-
ნევენ ხილდხაროის, შარო-არლუნის, ჭენტო-არლუნის, მაისტის და მათ ვან-

⁷ А. Сулейманов, Топонимия Чечено-Ингушетии, ч. I, Грозный, 1976, გვ. 219.

⁸ У. Лаудаев, დასახ. ნაშრომი, გვ. 5, 9, 10.

⁹ იქვე, გვ. 3.

შტობებზე მდებარე ხეობების სოფლებს, სადაც მეურნეობის წამყვანი დარგი იყო მესაქონლეობა. მთიელებად მიიჩნევენ თავს რაიონული ცენტრის სოვეტსკოესა (ყოფილი შატისი) და მისი მიმდებარე სოფლების მცხოვრებნიც. ნამდვილი მთიელებისთვის ეს ზონა, სადაც მესაქონლეობასთან ერთად საკმაოდ ფართო მასშტაბები ჰქონდა მიწათმოქმედებას, იყო ბარი. სინამდვილეში სოვეტსკოე მდებარეობს ხეობათა გზასაყარზე, მთისა და ბარის გამოყოფილ შოლში და რეგულირებას უწევდა ამ ორი სამეურნეო ზონის სოციალურ-ეკონომიკურ ურთიერთობას. აქ პერიოდულად იმართებოდა ბაზრობა, სადაც თავს იყრიდა არა მარტო ჩაჩნეთის მთისა და ბარის მოსახლეობა, არამედ, სავაჭროდ საქარ-თველოსა და დაღესტნის მოსახლეობა რაიონებიდანაც კი გადმოდიოდნენ.

რაიონულ ცენტრ ვედნოს შოლში მცხოვრები მოსახლეობის აზრით, მთის ზოლი იწყება სოფ. სერჟენიუროთის ზემოთ ხეობით ახკანუ (ახკან — მთის მდინარე, მთის ხეობა, ჩუ-ში). ამ ხეობაში შედის სოფლები: ბენეიკორტი, ცავედნო, ხინჯიკორტი, ვედნო. ვედნოდან იწყება მეორე ხეობა დიშნი-ვედანი და მთავრდება სოფ. ხარაჩოთი. გადმოცემით, აქ მოსულა ორი ძმა დიშნო და ხარაჩო, რომელთაგანაც ერთს საფუძველი დაუდევს დიშნი ვედნოსა და მეორეს ხარაჩოს არსებობისათვის, მათ მცხოვრებლებსაც ერთს უწოდებდნენ დიშნი ტეიპას, ხოლო მეორეს — ხარაჩო ტეიპას¹⁰. ამ მთისძირა ზოლში ხარაჩო ყველაზე ძველი სოფელია, საიდანაც მოხდა სოფელთა განსახლება შედარებით დაბალ და ბარის მიდამოებში.

მთლიანად კუთხის ან ცალკეული ხეობების ზონებად დანაწილების საკითხთან დაკავშირებით, ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ მთიელთა მესაქონლეობის სამეურნეო რესურსები საკმაოდ ფართო ტერიტორიაზე იყო გაშლილი. აქედან ვლბულობთ ვერტიკალური ზონალობის სახესებით ჩამოყალიბებულ სისტემას და მესაქონლეობის წარმოების მთა-ბარულ ფორმას, რომელიც მთისა და ბარის სამეურნეო რესურსების თანმიმდევრულ, გეგმაზომიერ ათვისებას ითვალისწინებდა როგორც ერთი ხეობის ფარგლებში, ისე უფრო ფართო მასშტაბებითაც. ქვეყნის ან რომელიმე დასახლებული ერთეულის (ხეობის, სოფლის) ზონალობის კვლევის საკითხთან დაკავშირებით, შეეცადეთ ყურადღება გაგვემახვილებია მათი მთად და ბარად დანაწილების პრინციპებზე, რამდენადაც ცალკეულად აღებული ყველა გეოგრაფიული ერთეულის ლანდშაფტის თავისებურებები მნიშვნელოვნად განსაზღვრავდა სამეურნეო წარმოების თავისებურებებს. ყოველ ხევს ჰქონდა თავისი მთა და ბარი, ბარი ეწოდებოდა იმ ზოლს, სადაც სოფლები იყო გაშენებული და პირუტყვის გამო-

10 ამ შემთხვევაში ხარაჩო ტეიპა ხარაჩოლის, მნიშვნელობით იხმარება. მასში შე-
 მავალი ნათესაური ჯგუფები იყო: უმარნეი, ბეჩნეი, ჰახუნეი, სუნგურნეი, მესდი-
 ნეი, ლეზლინეი. ამათგან სხვებზე ადრე მოსულა უმარნეი. ყველაზე ნაყოფიერი ადგილები
 დიკავა და დასახლებაშიც ბოლომდე შეინარჩუნა კომპაქტურობა. როდესაც სოფელში
 ახალი ტეიპა — ნეი მოდიოდა ის უმარნეის უნდა მიეღო. ასე მიუღია მას ბაიკონეი
 (მჭედლების ნეი) და სუნდურნეი (მქსოველების ნეი, რომელთა წინაპარი ქართველი ყო-
 ფილა). ეს ორივე ნეი უმარნეის წინაშე გარკვეულ ვალდებულებას ასრულებდა, ერთი მჭედ-
 ლობას ეწეოდა, მეორე კი ქსოვდა.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩაჩნეთი ტეიპას სტრუქტურის კვლევა ჩვენს მიზანს სცილ-
 დება და მას არც ეხება. ამ საკითხთან დაკავშირებით იხ. Е. Мамакаев, Чеченский
 тайп (род) и процесс его разложения, Грозный 1962; Р. Харадзе, А. Робак-
 идзе, Характер сословных отношений в горной Ингушетии, Кавказский этногра-
 фический сборник, II, Тб., 1968, გვ. 127.

ზამთრება ხდებოდა, ხოლო მთა მისი ალპური საძოვრებია¹¹. ვაჟა-ფშაველას განმარტებით, „მთას ეძახიან თითოეულს ნაწილს, მის ფერდობზე ცალკე ადამიანის სათიბად მიზომილს სოფლისაგან“; ბარს უწოდებენ ფშავ-ხევსურეთს ქვემოთ მდებარე ქართლისა და კახეთის ადგილებს; ერთი სოფლის ფარგლებში კი „მთა-ბარ“-ში იგულისხმებოდა სოფლის სახნავი და სათიბი ადგილები, სასოფლო მამულები და სათიბები, რომლებიც ყოველ წელიწადს ნაწილდებოდა წილისყრით. აქედან გამომდინარე, მეურნეობის წარმოების ფორმაში — „მთაბარობა“-ში, რაც მტკიცედ არის დამკვიდრებული ქართველ მთიელთა მეტყველებაში, იგულისხმება ზაფხულობით მთაში, ხოლო ზამთრობით ბარში ყოფნა¹². ცნობილია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს მიკუთვნებული მთისა და ბარის ეკონომიკურ ურთიერთობას ქვეყნის სოციალურ და პოლიტიკურ განვითარებაში და ამ ურთიერთობის განმტკიცებაში რა მნიშვნელობა აქვს მიკუთვნებული მესაქონლეობას¹³. გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ სწორედ მესაქონლეობის მთა-ბარულმა ბუნებამ, მესაქონლეობისა და მიწათმოქმედების ორგანულმა კავშირმა უდიდესი როლი შეასრულა მთისა და ბარის ეკონომიკური კავშირის განმტკიცებაში. ეს იყო მთისა და ბარის მოსახლეობის დაახლოების, მათი ეთნიკური კონსოლიდაციის ეკონომიკური პირობა, რასაც თან სდევდა მნიშვნელოვანი სოციალური და პოლიტიკური გარდაქმნები.

მესაქონლეობის წარმოების აღნიშნულ ფორმას შორეულ წარსულში ეყრება საფუძველი. დადგენილია, რომ ამიერკავკასიაში და საერთოდ კავკასიაში ადამიანი უკვე ნეოლითის ხანაში გადადის წარმოებით მეურნეობაზე¹⁴, ადრეული ბრინჯაოს ხანაში კი ფეხს იკიდებს მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის შერწყმული მეურნეობა¹⁵. III ათასწლეულის დასაწყისიდან მოყოლებული თითქმის მთელი ამიერკავკასია, გარდა მისი დასავლეთ ნაწილისა, ათვისებულია მტკვარ-არაქსის კულტურის მატარებელი ტომების მიერ. ისინი ისტენსიურად იყენებდნენ ყველა ზოლს — ბარის, მთისწინა და მთის ზონებს. შემდეგ კი ეს კულტურა ამიერკავკასიის ფარგლებს სცილდება, გადადის ჩრდილო კავკასიაში და მოიცავს დაღესტანსა და ჩაჩნეთ-ინგუშეთის გარკვეულ ოლქებს¹⁶. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ადრებრინჯაოს ხანაში მოსახლეობის მოძრაობა ბარიდან მთისაკენ, ბართან ერთად მთისწინა და მთის ზონების სამეურნეო მიზნით გამოყენება მესაქონლეობის წარმოების ახალი ფორმების ჩამოყალიბებით იყო გამოწვეული. ეს აზრი ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაშიც არის გაზიარებული¹⁷. აქვე აღნიშნულია, რომ ადრებრინჯაოს ხანის მთისწინა დასა-

¹¹ ი. კიკვიძე, მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში, თბ., 1976, გვ. 69.

¹² ვაჟა-ფშაველას მცირე ლექსიკონი, თბ., 1969, გვ. 54, 180.

¹³ ი. ჭავჭავაძე, საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, 1, თბ., 1930, გვ. 317; ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, 1, თბ., 1964, გვ. 358; მ. ისიგე, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VIII, თბ., 1975, გვ. 229—232.

¹⁴ ალ. კალანდაძე, ჰესის ხანა საქართველოში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, 1, თბ., 1970, 121; ი. ჭავჭავაძე, ქართველ ტომთა ეთნიკური ისტორიის საკითხისათვის, თბ., 1976, გვ. 35, 43.

¹⁵ ტ. ჩუბინიშვილი, ენეოლითური და ადრეული ბრინჯაოს კულტურა საქართველოში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, 1, გვ. 144.

¹⁶ ი. ჭავჭავაძე, ქართველ ტომთა ეთნიკური ისტორიის..., გვ. 92, 163. დასახ. ნაშრომი, გვ. 289—291.

¹⁷ В. Шамиладзе, Хозяйственно-культурные и социально-экономические проблемы скотоводства Грузии, Тб., 1979, გვ. 287.

ხლებებში მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის სიმბიოზური განვითარება მოითხოვდა ახალი საძოვრების ათვისებას. ეს კი ხდებოდა ადგილობრივ ახოს ალებისა და მთის ზოლში ლაბავ//საბოსლოს ტიპის სამეურნეო ბაზების მოწყობის გზით. შემდგომში, მთისწინა მესაქონლეობისა და მიწათმოქმედების სიმბიოზური განვითარების პროცესში, როგორც ჩრდილო, ისე სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიაზე, ეს ბაზები დასრულებულ სახესღებულებში¹⁸.

ძვ. წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევარში და განსაკუთრებით II ათასწლეულის პირველ ნახევარში, თრიალეთის კულტურის მატარებელ ტომებში, განვითარების ახალ საფეხურზე აღის მეთურნეობის ძირითადი დარგები მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა. მკვეთრად ვითარდება მეცხვარეობა, რასაც ხელს უწყობდა მთისწინა და მთის ზოლის ათვისება. ამ დროისათვის თრიალეთის მაღალმთიან პლატოზე მიკვლეულია დროებითი სეზონური სამოსახლოები, ხოლო ზამთრის საძოვრებად გამოყენებული ჩანს ქვემო ქართლის ვაკე¹⁹. რაც შეეხება ჩრდილო კავკასიას, დადგენილია, რომ ძვ. წ. II ათასწლეულში ვითარდება „საივალაო“ ტიპის მესაქონლეობა, ზაფხულობით საქონელი მიჰყავდათ მაღალმთიან ალპურ იალალებზე, სადაც დროებით სადგომებს „яйлар“-ებს აწყობდნენ, ზამთრობით კი საქონლის დიდი ნაწილი ზღვისპირა ველებზე ჩაჰყავდათ, სადაც „кош“-ი და „кутан“-ები ჰქონდათ მოწყობილი. საქონელს მთისა და ბარის საძოვრებზე დაჰყვებოდა მამაკაცების ის რაოდენობა, რაც მათი მოვლა-პატრონობისთვის იყო საჭირო. მესაქონლეობა ამ პერიოდშიც ერწყმოდა მიწათმოქმედების განვითარებას²⁰. ეს არქეოლოგიური მონაცემები ყურადღებას იქცევს პარალელური სამეურნეო ბაზების ტრადიციული გამოყენების პრინციპებთან დაკავშირებით. ცხადი ხდება, რომ მესაქონლეობის ის ფორმები, რომლებიც ეთნოგრაფიული კვლევის საგანია, კავკასიის მოსახლეობაში შორეულ წარსულში ისახება და ჩვენამდე სავესებით ჩამოყალიბებული სისტემის სახით აღწევს. ეთნოგრაფიული მასალისა და სპეციალური ლიტერატურული მონაცემების მიხედვით, ტერმინი кутан²¹, кло-та²² ნიშნავს ხუტორს, ახალშენს (выселок), პარალელურ სამეურნეო ბაზას, მესაქონლეობის ხუტორული ტიპის დროებით დასახლებას, ე. ი. ბაზას რომელიც ახალი დასახლებული ერთეულის, სოფლის და უფრო მეტიც, სასოფლო ტერიტორიული ერთეულის — თემის ჩამოყალიბების პრო-

¹⁸ В. Шамиладзе, დასახ. ნაშრომი, გვ. 289—291.

¹⁹ ო. ჯაფარიძე, შუაბრინჯაოს ხანა საქართველოში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, 1, გვ. 201, 223.

²⁰ В. Марковин, Культура племён Северного Кавказа в эпоху бронзы (II тыс. до н. э.), М., 1960, გვ. 133.

²¹ В. Христианович, Горная Ингушия, Р/Д, 1928, გვ. 36.

²² А. Робакидзе, Жилища и поселение горных ингушей, КЭС, II, Тб., 1968, გვ. 89; Чеченско-русский словарь, М., 1961, გვ. 265.

²³ В. Христианович, დასახ. ნაშრომი, გვ. 36.

ცესს, რაც პარალელური სამეურნეო ბაზების მოწყობით იწყებოდა. რაც შეეხება ჩაჩნეთს, მასთან დაკავშირებით მოვიყვანთ რამოდენიმე კონკრეტულ მაგალითს.

ჭენთო-არღუნის ხეობის ზედა წელში (სოვეტსკოეს რაიონი) მთებზე იყო ისეთი ადგილები, საიდანაც თივის სოფელში გადმოტანა ძნელდებოდა, ამიტომ იქვე სათიბეებში ან მათთან ახლოს აგებდნენ სამეურნეო ბაზებს კიბთარებს სადაც მარაგდებოდა თივა და იყოლიებდნენ საქონელს. ზაფხულობით ცხვარი და მსხვილფეხა საქონელი მთას ზედა ფერდობებზე მიუდიოდათ, შემოდგომაზე კი დაბლა ჩამოჰყავდათ თავიანთ ბაზებზე და იქვე იზამთრებდნენ. ამ შემთხვევაში ჩვენ მხედველობაში არ გვაქვს ცხვრის დიდი ფარგის მოძრაობის ფარგლები. ამდენად, ცხვრისა და საქონლის გარკვეული ნაწილი მთელი წლის განმავლობაში გასული იყო სოფლიდან და სამეურნეო ბაზებზე დაბინავებული. ის ერთი მთის ზოლში განლაგებული მთისა და ბარის, საზაფხულო და საზამთრო ბაზებს — კიბთარებს შორის მოძრაობდა. ერთ-ერთი მთხრობელის გადმოცემით, კიბთარებთან აწყობდნენ მცირეოდენ სახნავ ფართობებს და ზამთარ-ზაფხულ იქ ცხოვრობდნენ. იქ, სადაც ესლა სოფელი დუბი-ოულია ადრე სამეურნეო ბაზები კიბთარები ყოფილა, შემდეგ დუბის სახლი აუგია, ადგილი მუდმივ საცხოვრებლად უქცევია და სოფელსაც მისი სახელი დარქმევია. ასევე სოფლად ქცეულა ჭენთოი ლამზე „ხუტორ იტკლუშკა“, სადაც პირველად ითის აუგია სამეურნეო ბაზა, იქვე კარტოფილს თესდა და მესაქონლეობას ეწეოდა, ხოლო ითის შვილს დროებითი სადგომი მუდმივ საცხოვრებლად უქცევია.

ვედენოს რაიონის მაღალმთიან სოფლებში, ჭაბადლოის თემში ცხვარი და მსხვილფეხა საქონელი ძირითადად გაყვანილი ჰყავდათ სოფლიდან და მთელი წლის განმავლობაში სოფელთან ახლოს მდებარე მთის სხვადასხვა სიმაღლეზე მდებარე კოტარებს შორის მოძრაობდა. ცხადია, ამ შემთხვევაშიც მხედველობაში არ გვაქვს ცხვრის დიდი ფარგის მოძრაობის ფარგლები. იყო ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც სამეურნეო ბაზებთან აწყობდნენ მცირეოდენ სახნავ ფართობებს და ასეთი ოჯახების წევრთა გარკვეული ნაწილი იქ ატარებდა მთელ წელიწადს. კოტარები თანდათანობით, იქ მეურნეობის გაფართოებასთან ერთად, მუდმივ საცხოვრებლად იქცეოდა და სოფლად ყალიბდებოდა. მთხრობლები მეურნეობის წარმოების ასეთ ფორმას უწოდებენ „ხუტორულს“.

ტერმინი „ხუტორული ფორმა“ ასეთივე მნიშვნელობით გვხვდება ჩრდილო კავკასიის სხვა ხალხებშიც. მაგალითად, დაღესტანში ხუტორი განმარტებულია როგორც „обособленная от поселения опорная база с локальным самостоятельным хозяйством, преимущественно животноводческим, с различными постройками, в том числе для проживания“²⁴. მათი მოწყობის მთავარ პირობად აქ მიჩნეულია მეურნეობის მისწრაფება გამოენახათ მესაქონლეობის წარმოების ოპტიმალური სისტემა — გამოეზამთრებიათ რაც შეიძლება მეტი საქონელი, შეემცირებიათ გადასახიდი საკვების რაოდენობა, მიეახლოებიათ საქონელი საძოვრებისათვის და მათთვის ბინა დაედოთ იქ, სადაც უფრო მოსახერხებელი იქნებოდა საკვების მომარაგება, გა-

²⁴ М. З. Османов, Формы традиционного скотоводства народов Дагестана в XIX — начале XX века, Автореферат докторской диссертации, М., 1985, с. 27.

მოზამთრება და ძირითადი სამიწათმოქმედო სამუშაოების წარმოება. ამასთან, გამოყოფილია ხუთორების სამი ქვესახეობა: 1. *выгонный*, 2. *пастбищный* და 3. *яйлажный*. პირველი არის მსხვილფეხა საქონლის სამეურნეო ბაზა სახნავი და სათიბი ფართობების ზონაში, რომელსაც დროთა განმავლობაში სოფლად ჩამოყალიბების ტენდენცია ექმნებოდა; მეორე — ცხვრის საზამთრო ფარეხებს მიეკუთვნება, ხოლო მესამე — საზაფხულო იალაღების დაბალ იარუსებზე მდებარე სამეურნეო ბაზაა სადაც რძის პროდუქტები მზადდებოდა²⁵. ჩვენთვის აქ განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ პარალელური სამეურნეო ბაზა, „ხუთორი“, საცხოვრებელ ნაგებობათა კომპლექსის ერთ-ერთი კომპონენტი, რომლებშიც მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის სამეურნეო დარგები კომპლექსურად იყო წარმოდგენილი, თანდათანობით დამოუკიდებელ ერთეულად გამოყოფის ტენდენციას აჩენს და ახალი დასახლებული ერთეულის, სოფლის ჩამოყალიბების საფუძველი ხდება.

იმ ლოკალური თავისებურებების განსაზღვრაში, რაც კავკასიის მეორე კუთხისთვის, ბალყარეთისთვის იყო დამახასიათებელი, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს მიკუფდებული პარალელურ სამეურნეო ბაზას ბ ა უ-ს. ეს ბაზები ძირითადად იმართებოდა საცხოვრებლის მომორებით სამეურნეო ფართობებზე და საქონლის სოფელში ყოფნას მთელი წლის მანძილზე გამორიცხავდა, ყოველი ოჯახი შინ იტოვებდა თითო-ორიოლა ძროხას. საქონელი ფაქტობრივად წელიწადში ორჯერ იცვლიდა ადგილს, გაზაფხულზე, მისის ბოლოდან სექტემბრამდე მალაღმთიან საძოვრებზე იყო, დანარჩენ დროს კი დაბალ ზოლში ატარებდა. ორივე ამ სიმაღლის ზონაში გამართული ჰქონდათ მკვიდრად ნაგები სადგომები — ბაუ, რომლებიც მხოლოდ მესაქონლეობის ინტერესებთან იყვნენ დაკავშირებული. მესაქონლეობის ამ ფორმას, რომელმაც გარკვეული გავლენა იქონია როგორც დასახლების, ისე საცხოვრებელ ნაგებობათა ფორმირების საქმეში²⁶, „ხუთორული მეურნეობა“ უწოდეს²⁷.

ამგვარად, ზემოთ მოტანილი მონაცემები ჩანს ური მასალის ანალოგიურია, ამა თუ იმ კუთხისათვის დამახასიათებელი ლოკალური თავისებურებების მიუხედავად, მეურნეობის წარმოების ერთიან სისტემასთან გვაქვს საქმე. როგორც უკვე გვქონდა აღნიშნული, ჩანს მთელი მთიელთა მესაქონლეობის სისტემაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა პარალელური სამეურნეო ბაზები კოტარ-ები. ცალკეულ შემთხვევებში იქვე, მცირეოდენ სახნავ ფართობებზე მოჰყავდათ ქერი და კარტოფილი. საქონელი წლის განმავლობაში, ვერტიკალურ ზონალობაში სხვადასხვა დონეზე განლაგებულ სამეურნეო ბაზებს შორის მოძრაობდა. რამდენადაც ოჯახი ეწეოდა ორხელ მეურნეობას — სოფელში და პარალელურ სამეურნეო ბაზებზე, მისი შემადგენლობა ამ ორ პუნქტზე იყო განაწილებული. მთხრობლები კოტარ-ებს სამეურნეო დასახლებად მიიჩნევენ,

²⁵ М.-З. Османов, *Формы традиционного скотоводства...* გვ. 27; Его же, *Формы скотоводства даргинцев во второй половине XIX — начале XX вв. Хозяйство, материальная культура и быт народов Дагестана в XIX—XX вв.*, Махачкала, 1977, გვ. 34; С. Асятилов, *Социалистические преобразования в хозяйстве аварцев*, Автореферат кандидатской диссертации, Махачкала, 1966, გვ. 9.

²⁶ ალ. რობაქიძე, *დასახლების ფორმა ბალყარეთში, კავკასიის ეთნოგრაფიული კრებული*, 1, თბ., 1964, გვ. 35.

²⁷ Н. Грабовский, *Экономическое положение бывших зависимых сословий Кабардинского округа, ССКГ, Тифл.*, 1870, გვ. 4.

ხოლო მეურნეობის წარმოების ამ ფორმას — ხუტორულად, რამდენადაც შეიძლებოდა ისინი დამოუკიდებელ დასახლებულ ერთეულებად, ხუტორებად ქცეულიყვნენ.

საკითხი დგება მთიელთა მიგრაციაზე მთისწინა და ბარის რაიონებში, რასაც ადგილი ჰქონდა არა მარტო ჩაჩნეთში, არამედ საქართველოშიც და საერთოდ, ჩრდილო კავკასიის ყველა კუთხეში. ამ პროცესის განმსაზღვრელ ფაქტორად შეიძლება მივიჩნიოთ სამეურნეო ყოფის თავისებურებები და პირველ რიგში მესაქონლეობის წარმოების ფორმები. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, პირველი ჩაჩნური დასახლებები ბარში XIV ს-ის დასასრულს ჩნდება. ეს დაკავშირებული იყო ოქროს ურდოს დასუსტებასთან; შემდგომში, XVI ს-ის მეორე ნახევარსა და XIX ს-ში, რაც განაპირობა სასაქონლო ურთიერთობის განვითარებამ, კავკასიაში კაპიტალისტური ურთიერთობის შემოჭრამ. ყოველივე ამან ბიძგი მისცა ქვეყნის ეკონომიკის შემდგომ აღმავლობას²⁸. ამგვარად, XIV ს-ის ბოლო პერიოდი შეიძლება მივიჩნიოთ ჩაჩნეთში მეურნეობისა და კერძოდ, მესაქონლეობის განვითარების ახალ ეტაპად, რამდენადაც საფუძველი ეყრება მთისა და ბარის ეკონომიკური მთლიანობის აღდგენას, რაც მესაქონლეობის და პირველ რიგში, მეცხვარეობის განვითარებისთვის აუცილებელი პირობა იყო. მთიელთა ექსპანსიაც ბარის რაიონებისაკენ დიდი მესაქონლეების ხელშეწყობით ხდებოდა და მეურნეობის ეს დარგიც მთაში, ტრადიციისამებრ დიდხანს ინარჩუნებდა წამყვან მნიშვნელობას, შემდეგ კი ბარად მესაქონლეობა თანდათანობით უთმობს პირველობას მიწათმოქმედებას.

მიგრაციის პროცესებთან დაკავშირებით, ჩაჩნეთში ახალ ფართობების ათვისება ახოს ირ ზ უ-ს ადების გზით ხდებოდა. სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ჩაჩნეთში ტყე ბევრი იყო და ადგილობრივი მცხოვრებნი სათანადოდ ვერ აფასებდნენ ამ სიმდიდრეს. ყველას ახალ ადგილზე მისულს შეეძლო გაეჩნება ტყის გარკვეული მონაკვეთი და მოეწყო საცხოვრებელი და სამეურნეო ფართობები. ასეთი შრომით მოპოვებული მიწა უკვე ამ ოჯახის კერძო საკუთრება ხდებოდა²⁹. მთი მთიდან ბარისაკენ მიგრაციის მიზეზებად კი მიჩნეულია როგორც სამეურნეო, ისე პოლიტიკური ფაქტორები: მთაში მიწების არასაკმარისი რაოდენობა, რაც მოსახლეობის მატებასთან ერთად საგრძნობი ხდებოდა; მიწასთან დაკავშირებული დავა და უთანხმოებები, და საქართველოს მხრიდან გარკვეული უფლებების მოთხოვნა მთიელებს მძიმე მდგომარეობაში აყენებდა³⁰. იქერიელები და შატოელები ისე გამარჯვდნენ, რომ აღარ შეეძლოთ თავიანთი ცხვარი და საქონელი მთაში გამოეყვებათ, მაშინ როდესაც ბარის გაშლილი ველები მეტად მოხერხებული იყო მესაქონლეობისათვის. ამასთან, მომრავლებული გვარები ცდილობდნენ ბარად ეშვონათ მიწის ნაკვეთები. პირველ ხანებში ისინი ბარად მცირე ხუტორებად ესახლებოდნენ ცხვრისა და საქონლის გამოკვების მიზნით, მაგრამ მთაში თავიანთ მიწებზე მთლიანად არ აუღიათ ხელი. მალე ისინი თავისუფლდებიან რა მემამულეთა ვალდებულებებისგან, თანდათანობით იკავებენ დიდი და მცირე ჩაჩნეთის მთელ ბარს მდ. სუნჯის ნაპირებამდე, იწყებენ დიდი აულების მშენებლობას.

²⁸ ე. ბ. ო ჩ ა შ ვ ი ლ ი, სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობა ჩაჩნეთ-ინგუშეთში XVIII ს. ბოლოს და XIX ს. პირველ ნახევარში, თბ., 1975, გვ. 30 (საკანდიდატო დისერტაცია, ხელნაწერი).

²⁹ Чечня, Газ. «Кавказ», 1851, № 96.

³⁰ У. Лаудаев, Чеченское племя... გვ. 12.

მათგან ყველაზე ძველად მიჩნეულია ჩეჩენ-აული, რომლისგანაც მიიღო ხალხმა სახელწოდება ჩეჩენი³¹.

მთხრობელთა გადმოცემით, როდესაც ვედნოს რაიონის სოფ. ერსინოში დღევანდელი მოსახლეობა მოვიდა მთელი მისი ტერიტორია ტყით იყო დაფარული. ახალმოსახლეებს სახნავები იმდენი აღმოაჩნდათ, რისი გაჩეხვა და მოსუფთავებაც შეძლეს. შემდგომშიც ასე იყო, კაცი რომ ოჯახს გამოეყოფოდა მას უფლება ეძლეოდა ტყე გაეჩეხა და თავისთვის სამეურნეო ფართობები შეექმნა. თივა მხოლოდ ყანის პირებში ითიბებოდა, მთაზე ე რ ს ი ნ ო ი ლ ა მ კი მხოლოდ ზაფხულობით მიჰყავდათ ცხვარი და მშრალი საქონელი. ცხვარი აქ ცოტა ჰყავდათ, უფრო მეტად ამრავლებდნენ თხას, რომელიც ზამთარ-ზაფხულ ტყეებში იყო გაშვებული. სოფ. დიდი ვარანტის მოსახლეობის მეტა წილი მთის სოფლებიდან — ჭაბერლოიდან, ხილდიხარიდან, ხაჩაროიდან, ხულუნდოიდან და სხვა ხეობებიდან არის ჩამოსული. ამა თუ იმ ჯგუფის სახელწოდებაც — ჭაბერლოი ტეიპა, ხილდიხარი ტეიპა, ხაჩაროი ტეიპა და ა. შ. იმ ადგილზე მიუთითებს საიდანაც არიან მოსულები. ახალმოსახლეს სოფელი სოფლის განაპირას ტყის გაჩეხვისა და სამეურნეო ფართობების მოწყობის უფლებას აძლევდა. ამდენად, სოფლის ძველი მოსახლეობა, ძველი ტეიპები — ი უ რ თ ხ ო გამოიყოფოდნენ შემდგომ მოსული ტეიპებისაგან — კ ე ბ ი ა ხ ქ ი ნ ა შ. მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი აქ ჩამოსულა მთის სოფელ სოუტიეიდან, რომელიც დიდი ვარანტიდან დაახ. 20 კმ-ით იქნება დაშორებული. საყურადღებო ისაა, რომ სოუტიელებს დაბლა ჩამონაცვლების შემდეგაც არ მიუტოვებიათ მთის სოფელი, თავიანთი სახლები სამეურნეო ბაზებად აქციეს და მის ფართობებს სათიბ-საძოვრებად იყენებდნენ.

საკვიალურ ლიტერატურაში მოტანილია გადმოცემა იმის შესახებ, რომ ჩერმოელების გვარი, რომელიც ხევსურული წარმოშობის ყოფილა, სოფ. მისტიდან გამოსულა და აულ ნაშეხაში დაესახლა. ერთ-ერთმა მათგანმა, რომელმაც მშობლები დაკარგა, გადაწყვიტა დაეტოვებია ეს სოფელი. ახალი ადგილის ძებნისას ის პირველი მივიდა მთაზე, რომელსაც შემდგომ ეწოდა ჩ ე რ მ ო ი ლ ა მ, ე. ი. ჩერმოელების გვარის მთა. მალე მას შეუერთდნენ სხვა თანამოგვარეებიც და ასე გაჩნდა იჩკერიაში სოფელი ჩერმი³². ჩვენ მიერ ჩაწერილი გადმოცემის მიხედვით, ითუმყალეს მხარეს მდებარე ერთ-ერთი ხეობიდან წამოსულან მონადირეები, ასულან ჩერმოილაშზე, მოსწონებიათ მისი ვარემო და დასახლებულან. ეს მთა ვრცელი, სწორი, მზიანი ადგილია, აქვს შესანიშნავი საძოვრები თავისი დასაზამთრებელი ადგილებით და მისი მცენარეული მალალპროდუქტიულობით გამოირჩევა. მოსახლეობა ძირითადად მსხვილფეხა მესაქონლეობას მისდევდა. მეურნეობის ეს დარგი ჩერმოილაშზე შიდაალპურ ხასიათს ატარებდა, მისი მოქმედების რადიუსი მალალმთიან ზოლში მდებარე ერთი სოფლის საზღვრებში მოქცეული სამეურნეო ფართობებით შემოიკაზმებოდა³³. რაც შეეხება მიწათმოქმედებას, მცირეოდენ სახნავ ფართობებზე ქერსა და კარტოფილს თუ დათესავდნენ.

³¹ იქვე, გვ. 19.

³² У. Лаудаев, დასახ. ნაშრომი, გვ. 40.

³³ მესაქონლეობის ფორმებთან, კერძოდ ალპურთან და მთა-ბარულთან დაკავშირებით იხ. В. Шамилдзэ, Хозяйственно-культурные и социально-экономические проблемы скотоводства Грузии, Тб., 1979, გვ. 86, 142; მისივე, საქართველოს ისტორიულ-ენოგრაფიული ატლასი, თბ., 1986, გვ. 100, 109.

XIX ს-ის პირველ ნახევარში ჩერმოელები იწყებენ სამოსახლოდ ახალი ადგილების ძებნას და ინაცვლებენ შედარებით დაბალ ზოლში, რაიონულ ცენტრ ვედენოს გასწვრივ, ადგილზე რომელიც მანამდე ტყით იყო დაფარული და არსებენ სოფ. მახკეტის, რაც ჩაჩნურად ახალ ადგილს ნიშნავს. აქ ისინი ჩეხავენ ტყეს, რის შედეგადაც ქმნიან საცხოვრებელ და სამეურნეო ფართობებს. ეს მოხდა 1830-იან წლებში. ამ დროს აღნიშნულ ზოლში უკვე არსებობდნენ სოფლები: ქირავეიურთ, ელისტანჯი, ხათუნი, ვედენო, ჭარაჩო და სხვა. ჩერმოელების მახკეტიში დასახლებას წინააღმდეგობა გაუწიეს სადოევებმა, რომლებიც მახკეტიდან დაახ. 200—300 მეტრზე ცხოვრობდნენ, მდინარის მეორე მხარეს მდებარე ერთ-ერთ ბორცვზე სადოიკორტ-ზე. ეს ბრძოლა ჩერმოელების სასარგებლოდ დამთავრდა და სადოევები არგეშტში გადასახლდნენ (მახკეტიდან 7 კმ-ის დაშორებით). ჩერმოელები ამის შემდეგაც იბრძვიან თავიანთი ტერიტორიის გასაფართოებლად მეზობელი სოფლების ხარჯზე. საბოლოოდ მახკეტი, გარკვეულ საზღვრებში, მტკიცდება ჩერმოელების უფლებებში³⁴.

მახკეტი გარდამავალ ზოლშია მოქცეული, აქ დამკვიდრებული მოსახლეობა ადვილად უკავშირდებოდა, ერთი მხრივ, ჩერმოილამს, თავიანთ ყოფილ საცხოვრისს, რომელიც უკვე, როგორც ჩვეულებრივ ხდებოდა, მთის საზაფხულო საძოვრების ფუნქციას ასრულებდა, ხოლო ბინები პარალელურ სამეურნეო ბაზებად იქცა; ხოლო, მეორე მხრივ, ჩაჩნეთის ბარის რაიონებს. აქვე იყო ვედენოც, მთავარი სავაჭრო ცენტრი, ჩაჩნეთის მთისა და ბარის ურთიერთობის ერთ-ერთი მარეგულირებელი რგოლი. მახკეტი უმოკლესი კომუნიკაციებით, ვედენოს გვერდის ავლითაც უკავშირდებოდა ბარის რაიონებს. პერიოდულად, კვირაობით აქაც იმართებოდა ბაზრობა, მთიელებს გასაყიდად ჩამოჰყავდათ საქონელი, მოჰქონდათ რძის პროდუქტები, ბარელებს კი ამოჰქონდათ სიმინდი, ხახვი, ნიორი, კიტრი და სხვა. მახკეტის მოსახლეობა ფართო მასშტაბით აწარმოებდა მიწათმოქმედებას, თესდნენ სიმინდს, ხორბალს, კარტოფილს; მნიშვნელოვნად ვითარდებოდა მესაქონლეობა, განსაკუთრებით კი მეცხვარეობა, იყვნენ ოჯახები რომელთაც 1000 სული ცხვარიც კი ყავდათ. ზაფხულობით მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი თავიანთი ცხვრითა და მსხვილფეხა საქონლით კვლავ უბრუნდებოდნენ ჩერმოილამზე თავიანთ ბინებს, აქ ისინი ამზადებდნენ რძის პროდუქტებს, თიბავდნენ, თესდნენ მცირეოდენ კარტოფილს და საქონლის გარკვეულ ნაწილსაც იქვე აზამთრებდნენ. ნაწილი საქონლისა შემოდგომაზე მახკეტიში ჩამოჰყავდათ, ხოლო ცხვრის დიდი ფარები თერგისპირებისაკენ მიემართებოდნენ.

ამგვარად, მოსახლეობის მიგრაცია მთიდან მთისწინა და ბარის რაიონებში პირველ რიგში, მესაქონლეობის განვითარების ინტერესებით იყო განპირობებული. მოსახლეობის ექსპანსიას დიდი მესაქონლეები მეთაურობდნენ და გარკვეულ პერიოდში მეურნეობის ეს დარგი ბარადაც ინარჩუნებდა უპირატესობას. მთიანი და მაღალმთიანი ზონები მოსახლეობისაგან მთლიანად დაიცალა ან მისი მოსახლეობა მნიშვნელოვნად შემცირდა, მაგრამ ამ ზოლის სამეურნეო ფართობები კვლავ გამოიყენებოდა საზაფხულო საძოვრებად. ცხადია, ყოველივე ამას არ შეიძლებოდა უარყოფითად არ ემოქმედა მთაში მიწათმოქმედ-

³⁴ ამის შესახებ შამილის მიერ შედგენილი საბუთი არაბულ ენაზე, 1840 წლით დათარიღებული, რომელიც მახკეტის საშუალო სკოლაში ინახება.

ბის განვითარებაზე, რასაც ისედაც მცირე მასშტაბები ჰქონდა. კავკასიის ომის დამთავრებამ და კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებამ ძლიერი ზიანი მისცა ჩრდილო კავკასიის ბარის რაიონებში მიწათმოქმედების აღმავლობას. ყუბანსა და თერგზე რუსეთის სამხრეთ რაიონებიდან გადმოსულმა მოსახლეობამ თან მოიტანეს ახალი სამეურნეო იარაღები, სასოფლო სამეურნეო კულტურები, ათვისეს მიწათმოქმედების ახალი მეთოდები. კავკასია ერთგვარ რუსეთთან სავაჭრო ურთიერთობაში. მთიელებმა მიატოვეს ტერასული მეურნეობა, რომელიც დიდ შრომას მოითხოვდა და დაიწყეს მარცვლეულის შექმნა ბარის რაიონებში. მათ ძირითად საქმიანობად იქცა მესაქონლეობის განვითარება, რის პროდუქციაზე ბაზარზე დიდი მოთხოვნილება იყო³⁵.

მთიელი მესაქონლეების სამეურნეო ბაზები საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიაზე იყო გაშლილი — მაღალმთიანი ალპური იალაღებიდან ბარის საზამთრო საძოვრებამდე. ასეთ ვითარებაში ჩამოყალიბდა მესაქონლეობის წარმოების მთაბარული ფორმა, რომელიც ითვისებდა საქონლის მოძრაობას ვერტიკალური ზონალობის კრალში და მთისა და ბარის საძოვრების თანამიმდევრულ ათვისებას როგორც ერთი ხეობის ფარგლებში, ისე უფრო ფართო მასშტაბითაც³⁶.

მთაბარული მესაქონლეობის სისტემაში მწაშენელოვანი ადგილი ეჭირა პარალელურ სამეურნეო ბაზებს, რომლებიც, ძირითადად, სახნავ და სათიბ ფართობებში იყო მოწყობილი. სოფელს, მთისა და ბარის სამეურნეო კომპლექსებს შორის იქმნებოდა საქონლის გადაადგილების ვერტიკალურ-ჰორიზონტალური სისტემა, რომელიც სავსებით პასუხობდა მთაბარულ სამეურნეო კომპლექსებსა და მათთან დაკავშირებულ მეურნეობის ფორმებს. მეურნეობის მარეგულირებელი ცენტრი იყო ძირითადი საცხოვრებელი ადგილი. სიმაღლის ყველა ზონაში ოჯახი სიმბიოზურად აწარმოებდა მეურნეობის ორივე დარგს. ამასთან დაკავშირებით, მთისა და ბარის სამეურნეო ბაზები შეიძლება განვიხილოთ როგორც ერთ მთლიან საცხოვრებელ კომპლექსში შემავალი ერთეული. ამავე დროს, ეს ბაზები ქმნიდნენ ახალი დასახლებული ერთეულის ჩამოყალიბების საფუძველს.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჩაჩნეთ-ინგუშეთში ტერმინი კოტარ აღნიშნავს ხუტორს, პარალელურ სამეურნეო ბაზას, განსახლებას, მესაქონლეების ხუტორული ტიპის დროებით დასახლებას, რომელიც დროთა განმავლობაში სოფლად ყალიბდებოდა. ტერმინი კოტარ ფართოდ არის გავრცელებული მსოფლიოს სხვა ხალხებშიც, კერძოდ სლავებში. ის აღნიშნავს სოფელს, დროებით დასახლებას, მიწის ნაკვეთს, სათემო საძოვარს და ა. შ. საყურადღებოა, რომ ეს ტერმინი, ისევე როგორც ქართლში³⁷ დაკავშირებულია მიწათმფლობელობის ფორმებთან. ნ. მარი მასში ხედავს სკვითური წარმოშობის ზოგადკავკასიურ ტერმინს და ქართულ საკუთარ-თან კავშირში განიხილავს³⁸. ამ ტერმინს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმდენად, რამდენადაც ახოს ადებისა და სამეურნეო ბაზების მოწყობის ორგანიზაცია, მასთან დაკავშირებული შრომა მიწის მისაკუთრების საფუძველს ქმნიდა, იყო ამ პროცესის საწყისი ეტაპი³⁹.

³⁵ Б. Калоев, Земледелие народов Северного Кавказа, М., 1981, гл. 32.

³⁶ В. Шамиладзе, Хозяйственно-культурные и социально-экономические проблемы скотоводства Грузии, Тб., 1969, гл. 142; მისივე, მესაქონლეობა საქართველოში, „საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ატლასი“, თბ., 1986, გვ. 109.

ვეფქრობთ, ჩაჩნური კოტარ როგორც ტერმინოლოგიურად, ისე სამეურნეო დანიშნულებით, დაკავშირებულია ოსურ *უაეტაერ-თან*, რომელიც ქმნიდა *ნაეხსტაერ//дыуаеран* ფორმის მეურნეობას. ის ასევეა დაკავშირებული ბალყარულ ბაუ-სთან, რომელიც სვანურ *ლ ა ბ ა ვ / ბ ა უ -ს* ანალოგიურადაა მიჩნეული³⁷. სვანური ლაბავეები ქმნიდნენ მეურნეობის წარმოების გარკვეულ ფორმას, რომლის აღმნიშვნელადაც ჩვენ ფიქსირებული გვაქვს ტერმინი *ლიცადუნალ* და რომელიც მთიულურ ორხელაობას ან იმერულ ორგანობას შეესაყვესება. ჩაჩნეთის რიგი კონკრეტული მაგალითები თუშურ სოფელ-ბოსლობის ფორმის მეურნეობის ანალოგიურია³⁸. ეთნოგრაფიული მასალა საშუალებას გვაძლევს იმისათვის, რომ მეურნეობის წარმოების ფორმები როგორიცაა „ხუტორული მეურნეობა“ (ჩაჩნეთში, ბალყარეთში, დაღესტანში), ნეხსტერ//დიუბან (ოსეთში), ქართული ლიცადუნალ (სვანეთში), ორხელაობა (მთიულეთში), ორგანობა (იმერეთში), ორკომობა (ქსნის ხეობაში) ერთ ჯგუფში გავერთიანოთ, როგორც მთა-ბარული მეურნეობის შემადგენელი ნაწილი.

Б. В. ГАМКРЕЛИДЗЕ

СКОТОВОДЧЕСКОЕ ХОЗЯЙСТВО ЧЕЧНИ И ВОПРОСЫ МИГРАЦИИ ГОРЦЕВ

Резюме

1. Чечено-Ингушская АССР расположена в юго-восточной части Северного Кавказа, занимает северные склоны Кавказского хребта и южную часть Терско-Кумской низменности. До XV—XVI вв. чеченцы жили в основном в горах. Основными отраслями хозяйства в горной части Чечено-Ингушетии были земледелие и скотоводство с преимуществом последнего. Обе отрасли хозяйства были прочно связаны друг с другом, обуславливали взаимные успехи.

2. Хозяйственные ресурсы скотоводства горцев были разбросаны на обширной территории, начиная с высокогорных альпийских и кончая зимними равнинными пастбищами. Отсюда получаем полностью сформированную систему вертикальной зональности и горно-равнинного скотоводства, которая предусматривала последовательное

³⁷ ამ ტერმინთან დაკავშირებით იხ. რ. ხარაძე, აღ. რობაქიძე, სვანეთის სოფელი ძველად, თბ., 1964, გვ. 39; А. Робакидзе, Жилища и поселения горных ингушей, Кавказский этнографический сборник, II, Тб., 1968, გვ. 93; Б. Гамкредидзе, Система скотоводства в горной Осетии, Кавказский этнографический сборник, V, Тб., 1980, 47; მისივე, ცენტრალური კავკასიის მთიელთა ალბური მესაქონლეობა, თბ., 1982, გვ. 128.

³⁸ Н. Марр, Избранные, т. II, М.-Л., 1934, გვ. 190.

³⁹ А. Робакидзе, Жилища и поселения горных ингушей, გვ. 89.

⁴⁰ რ. ხარაძე, აღ. რობაქიძე, სვანეთის სოფელი ძველად... გვ. 37.

⁴¹ Б. Гамкредидзе, Из истории скотоводства в Ингушетии. Кавказский этнографический сборник, II, Тб., 1968, გვ. 237; მისივე, Система скотоводства в горной Осетии..., გვ. 7; მისივე, სამეურნეო ყოფის ისტორიიდან მთიულეთში. კავკასიის ეთნოგრაფიული კრებული, III, თბ., 1971, 43; მისივე, ცენტრალური კავკასიის მთიელთა ალბური მესაქონლეობა, გვ. 41 და შემდეგ.

освоение хозяйственных ресурсов гор и равнин как в рамках одного ущелья, так и в более широких масштабах.

3. Термин кутан//киотар обозначает хутор, выселок, параллельную хозяйственную базу, которая закладывала основу для выселок и формирования новых населенных пунктов. Поскольку семья одновременно вела хозяйство как в селе, так и на временных хозяйственных базах, состав семьи был распределен между этими двумя пунктами. Сказители киотары считают хозяйственными поселениями, а указанную форму хозяйства хуторским, которая в свою очередь стимулировала процесс возникновения независимых пунктов.

4. Определяющим фактором процесса миграции горцев в предгорных и равнинных районах можно считать особенности хозяйственного быта горцев и, в первую очередь, формы ведения скотоводства. Первые чеченские поселения на плоскости были основаны к концу XIV в., но массовый характер они принимают только со второй половины XVIII в. и в XIX в. Таким образом, конец XIV в. можно считать одним из значительных этапов развития скотоводства среди чеченцев, поскольку с этого периода закладывается новая основа экономического единства гор и равнин, что было обязательным условием для дальнейшего развития скотоводческого хозяйства, особенно овцеводства.

B. B. GAMKRELIDZE

HERDING AMONG THE CHECHENS AND THE QUESTIONS OF MIGRATION AMONG MOUNTAIN PEOPLES

Summary

The article is devoted to the study of Chechen settlements in the northern slopes of the great Caucasion Range in the chechen-Ingushi ASSR, Till the XV th—XVI th centuries the Chechens had lived mainly in the mauntains but by the end of the XIV century some movement towards the valleys had begun, along the riverbanks of the Sunjei and the Argun and later into great chechenia.

The main economic ressonres were cultivation and, most importantly herding, althou grazing areas were limited. Cattle herding was dominant until the establishment of relations with the valleys facilitated the development of sheep herding. Pastoral activities covered a large territory, using high altitude, alpine pastures and in the winter using valley pastures. Such vertical practices of animal husnandry were developed early on and led to the establishment of symbiotic relations between cultivation and herding.

The term „kutan/kiotor“ was used for the compex of temporary shelters for the herds and herders. Ethnographic research has enabled the author to trace the establishment of village and village based territorial units and their parallel mobility as independent units. The Chechen herding

economy developed like wise parallel „Kiotor“ bases which consisted of both cultivation and pastoralism, sometimes allowing for oats and potatoes to be grown next to grazing lands where the latter were small in size. The members of Chechen families were deployed both in the villages in the lowlands and in temporary dwellings in the higlands in the summer. This type of economy and settlement, which acquired the name of „Kiotor economy“ in specialist literature, stimulated the development of independent settlement units.

The end of the XIV th century is an important period in Chechen history Since it makes the beginning of the establishment of economic activity in the lowlands and valleys which was to lead to the development of a particular kind of herding economy. The majority of these typical settlements and economic activities were established, however, only in the second half of the XVIII th century and in the XIX th century. Using the highland pastures and lowland settlement as distinct economic units led to the expansion of sheep herding although cattle continued to maintain their importance. Eventually high altitude territories were used only for summer grazing and all other economic and residential practices were confined to the lowlands and walleys.

წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფიის განყოფილებამ

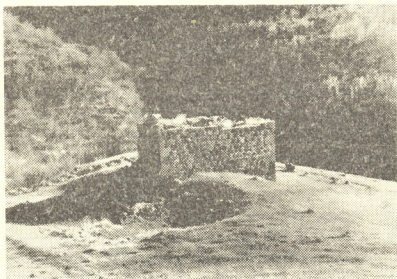
პავლე ზირფილაშვილი

ოგოლეთის ტყეში ოგოლთა თავშესაფრის შესახებ

სოფელ ხიზაბავრიდან (ასპინძის რაიონი) 7—8 კილომეტრზე მდებარეობს ნახევრად დანგრეული ოგოლეთის ეკლესია ირგვლივ შემორჩენილი „დამწვარი სახლების“ ნაშთებით (ტაბ. I. სურ. 1), რომელიც მეცნიერულად შეუსწავლელია.

ოგოლეთის ტყეში შესასვლელ „ვიწრო ჭიშკარს“, საიდანაც მხოლოდ საცალფეხო ბილიკი გადის, „კლდეკარი“ ეწოდება. ამ ადგილას კლდის სიმაღლე შვიდ მეტრს აღწევს. კლდეკარიდან დაახლოებით კილომეტრის დაშორებით, გამოდის ცივი ანკარა წყარო, რომელსაც ხალხი „უკვდავების წყაროს“ უწოდებს. მის შორიახლო არის ოგოლეთის ეკლესია, რომელსაც სახურავი აღარა ექვს, კედლები ნაწილობრივ დაზიანებულია, აღსანიშნავია, ისიც, რომ ეკლესიის კუთხის, სარკმლისა და თაღების გადაწყვეტილებები, კედლის სხვა ქვებისაგან განსხვავებით, უფრო კარგადაა დამუშავებული. დასავლეთის კედლის საძირკველად ბუნებრივი კლდეა გამოყენებული.

აღმოსავლეთის კედლიდან 3—5 მეტრის დაშორებით არის სხვა ნაგებობათა ნაშთები, ხოლო ამ უკანასკნელიდან თხუთმეტოდ მეტრის მოშორებით კიდევ უფრო კარგად მოჩანს საძირკველი ექვსი სხვა ნაგებობისა. აღსანიშნავია ისიც, რომ ზოგიერთი ნაგებობა ორთაბიანი ყოფილა.

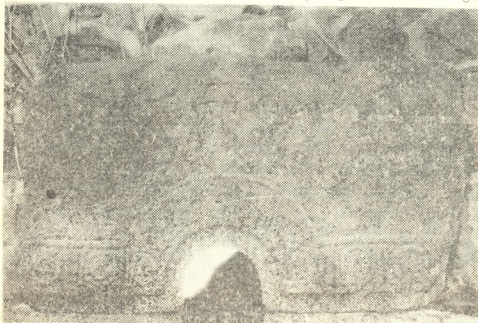
სურ. 1.

ქართულ ისტორიულ წერილობით წყაროებში ოგოლეთის ძეგლების შესახებ არავითარი ცნობა დაცული არაა. იგი მოიხსენია ნ. ბერძენიშვილმა 1933 წელს ჯავახეთის ექსპედიციის დღიურში იმ ვერანათა სიაში, რომელიც სოფ. ხიზაბავრის კომისარმა პეტრე პოსოშვილმა ჩააწერინა. ასე, რომ მეცნიერს, როგორც მისი დღიურიდან ჩანს, აღნიშნული ძეგლი თავად არ უნახავს¹.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1964, გვ. 171.

1960 წელს „ლიტერატურულ გაზეთში“ გამოქვეყნდა ჩვენი წერილი სათაურით „ობოლეთი“². იგი მოხსენიებულია, აგრეთვე, როგორც მიკროტობონიმი მ. ეელიჯანაშვილის³ და გრ. ბერიძის⁴ ნაშრომებში.

ობოლეთის ეკლესიის სარკმლის გვირგვინის ქვაზე 1942 წელს მივაკვლიეთ ერთსტრიქონიან დაქარაგმებული სიტყვებისაგან შემდგარ ასომთავრულ წარწერას (ტაბ. II, სურ. 1), რომლის მთლიანი წაკითხვა ან შინაარსის გაგება იმ

სურ. 2.

დროისათვის არ მოხერხდა. 1960 წელს, ცნობილი მკვლევრის თეიმურაზ ბარნაველის რჩევით, განმეორებით გადავიღეთ როგორც წარწერა (ტაბ. II, სურ. 2, 3), ისე მთლიანად ძეგლი გარემოცვაში (ტაბ. I, სურ. 1); თეიმურაზ ბარნაველმა ჩვენი თხოვნით წარწერა შეისწავლა⁵ და „ობოლეთის“ ეკლესიის წარწერის შესრულების თარიღად ივარაუდა X—XI სს-ის მიჯნა⁶.

თ. ბარნაველმა ასეთ ხერხს მიმართა: წარწერა დაანაწევრა, გამოყო მასში შემავალი ძლიერ დაქარაგმებული სიტყვები, ამასთან გაითვალისწინა და სწორად წარმოადგინა შებრუნებით დაწერილი ასოები, მაგალითად, პირველ ყოვლისა, ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებას, რომ წარწერაში მარჯვნივ გამოიყოფა ორი ასო — F (წ) და C (ა), რომელთაგან უკანასკნელი შებრუნებითაა დაწერილი: მაშასადამე, აქ ვღებულობთ სიტყვას $\text{FC} = \text{წა}$ ე. ი. „წმიდა“.

² 3. ფირფილაშვილი, ობოლეთი, ლიტერატურული გაზეთი, 2.9.1960, № 36 (1206), გვ. 2.

³ მ. ეელიჯანაშვილი, ხიზაბერის მეგზური, თბ., 1974, გვ. 8.

⁴ გ. ბერიძე, ჭავჭავაძის დილექტის სალექსიკონო მასალა, თბ., 1981, გვ. 195, 199.

⁵ თ. ბარნაველი, სოფ. ობოლეთის ეკლესიის წარწერა 4 გვ. (3 მანქანაზე ნაბეჭდი, ხელნაწერი, ინახება ჩვენთან — 3. ფ.).

⁶ ავტორმა აღნიშნული წარწერის გამოქვეყნება ვერ მოასწრო, რამდენადაც, ჩვენ საკითხთან დაკავშირებით მას გარკვეული მნიშვნელობა აქვს, თავს ნებას ვაძლევთ და ფრაგმენტების სახით აქვე ვიყენებთ წარწერის ავტორისეულ ახსნას უმნიშვნელო კომენტარებით. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ფრაგმენტის გამოქვეყნება მხოლოდ მეცნიერულმა კვლევამ ან უბრალოდ მოქალაქეობრივმა მოვალეობამ როდი განაპირობა, არამედ იგი იმავ დროს, უაღრესად თავმდაბალი მეცნიერის და უანგარო მამულშიშვილის ნათელი ღსოვნისა და პატივისცემის ერთგვარი დადასტურებაცაა (3. ფ.).

დავგრჩა ოთხი ასო, რომელთაგან **ჟ** (ე) და **ზ** (ლ) ასოები წარწერის ცენტრში მოცემულია შებრუნებით; სტრიქონის დასაწყისში კი **ს** (ს) და **ც** (ა) დაწერილია სწორად; მაშასადამე, აქ ვლებულობთ ასოთა ჯგუფს **სზზწ=სზსი** =სალე.

თ. ბარნაველი ფიქრობდა, რომ ამ სიტყვაში იგულისხმება რომელიმე წმინდანის სახელი, რომელსაც მიეკუთვნებოდა ეკლესია; მაგალითად, ასოთა ჯგუფი სალე შესაძლოა იკითხებოდეს როგორც სახელი „სალომე“, „სავლე“⁷, ან სხვა რომელიმე ეკლესიის მიერ კანონიზებული პერსონაჟის სახელი.

ასევე, მკვლევრის მიხედვით, მოყვანილ ვარიანტში შეიძლება გვქონდეს ეკლესიის დასახლება „სალომე წმიდა“, „სავლე წმიდა“, ან სხვა მსგავსი ვარიანტი⁸.

ან იქნებ იყოს წინაუკმოდ წაითხვის შემდეგი ვარიანტი: წმ ელსა, ე. ი. „წმიდა ეკლესია“, რაც საკმაოდ ხშირად გვხვდება წარწერებში⁹.

დასასრულ, მკვლევარი დასძენდა, რომ საკითხის საბოლოოდ გადაწყვეტა შეიძლებოდა ადგილობრივ ცნობათა შეკრების შედეგად.

ამგვარად, ობოლეთის ეკლესია, თ. ბარნაველის მიხედვით, X ს-ის დასასრულსა და XI ს-ის მიჯნაზე აუშენებიათ, „წმიდა სალომეს“, „სავლეს“ ან რომელიმე სხვა წმიდანის სახელზე. მკვლევარი იმასაც ვარაუდობდა, რომ შეიძლება წარწერა წინაუკმოდ იკითხებოდეს როგორც „წმიდა ეკლესია“ და სხვ.

მართალია, ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის ისტორიამ ისეთი წმიდანების სახელები, როგორიცაა „სალომე“ ან „სავლე“, ეკლესიის მშენებლობა არ იცის, მაგრამ ჩვენ ამგვარი ახსნა უფრო მართებულია მიგვაჩნა მხოლოდ იმ გარემოების გათვალისწინებით, რომ წარწერაში მოხსენიებული პიროვნება თუ წმიდანი არა, გავლენიანი სასულიერო პირი მაინცაა. ამიტომ, იგი შეიძლება იყოს ეკლესიის შემკვეთი ქველმოქმედი ან აღმამენებელი. იქნებ ამგვარი მოსაზრების სასარგებლოდ მიუთითებდეს ისიც, რომ ხალხში დაცული გადმოცემის მიხედვით, ოდესღაც, რომელიღაც დიდი შემოსევისას¹⁰, მტერს გაუნადგურებია სოფლები: ხიზა, ბავრა (ნაწილობრივ), გომი, ჩიხორიში, ოსპნაური, ვარანტა, თეთრობი, კოროშეთი, ოდანი, ჭეროული, ჭობარეთი, წერიკუნტა, კიციხე, ნაისა, გრია, ზვილიში და სხვ.¹¹ ლეონოზ პირს, რომლის სახელიც გადმოცემაში დაცული არაა, ზემოთ დასახელებულ თხუთმეტ გავრანებულ-აოხრებულ სოფლის (შესაძლოა სხვა სოფლების) ობლად დარჩენილი ბავშვებისათვის ამ ტყეში გაუშენებია თავშესაფარი და ეკლესია, რის შემდეგ ეკლეს-

7 თ. ბარნაველი, სოფ. ობოლეთის ეკლესიის წარწერა (დასახ. ხელნაწერა), გვ. 3.

8 იქვე, გვ. 2.

9 იქვე, გვ. 3.

10 ხალხის გადმოცემაში „დიდი შემოსევის“ სახელით ცნობილი დამპყრობთა ლაშქრობაში, ჩვენი აზრით, უნდა იგულისხმებოდეს არაბთა ამირას აბულ კასიმ ქე აბუსაიხის შემოსევა, რომელმაც 914 წ. პირისაგან მიწისა აღგავა ჯერ სომხეთის, ხოლო შემდეგ აღმოსავლეთ საქართველოს (სამცხესა და ჭავჭავეთში) მთელი სოფლები და ქალაქები, რაც ი. ჭავჭავაძის თქმით, შესანიშნავად აღწერა სტეფანე მტებვარმა 914—918 წწ. „გობრონის მარტვილობაში“ (ქართველი ეყრის ისტორია, II, თბ., 1948, გვ. 102) თუ ჩვენი ვარაუდი სწორია, მაშინ გადმოცემაში დაცული ცნობებიც სინამდვილის ანარეკლი უნდა იყოს.

11 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1964, გვ. 171.

სიას „ობოლთა“ ეკლესია შერქმევია, ტყეს კი „ობოლეტის“ ტყის სახელწოდება მიუღია.

დღეს ხალხში მთელი ეს მიდამო „ობოლეტის“ სახელწოდებითაა ცნობილი¹². შესაძლოა არც იყოს გამორიცხული, რომ წარწერაში წმიდანად მოხსენი-

სურ. 3.

ებული „სალომე“ ან „სავლე“ და ხალხის გადმოცემაში რეალურად არსებული უცნობი პირი, რომელსაც ხალხი მიაწერს ტყეში თბოლ ბავშვთა თავშესაფრის გაშენებას, ერთი და იგივე იყოს.

ამგვარი მოსაზრების სასარგებლოდ ლაბარაკობს როგორც ისტორიული ცნობები, ისე ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემორჩენილი მასალები. მაგალითად, გიორგი ზუცესმონაზონის (მცირე, XI ს.), ი. ჯავახიშვილის¹³, კ. კეკელიძის¹⁴, ჯ. აფციაურის¹⁵ და სხვათა მიხედვით ცნობილია, რომ XI ს-ის დასაწყისში უცხოეთიდან ჩამოსული გიორგი მთაწმინდელი ომებითა და შიმშილით განაწამებ საქართველოში ხუთი წლის განმავლობაში მეფე ბაგრატ IV-ის მხარდაჭერით კრებდა უპატრონო-უდედმამო, უმწეოდ დარჩენილ თბოლ ბავშვებს, ასწავლიდა მათ რაც კი რამ საჭირო იყო. მერე, იმავე მეფის ნებართვით, ის უკანვე გაბრუნებულა, ათონზე, სადაც წაუყვანია 80 თბოლი ბავშვი აღსაზრდელად და ქართულ მონასტრებში ქართველ ბერთა და მოღვაწეა რიცხვის გასაძლიერებლად.

ამ საკითხთან დაკავშირებით, საყურადღებოა ეთნოგრაფიულ ყოფაში დაცული ერთი ცხოვრებისეული დეტალი, მაგალითად, ცნობილია, რომ 1940 წლამდე ქალის სახელი სალომე (სალო) და მამაკაცის სახელი სავლე (პავლე), მესხეთ-ჯავახეთში და განსაკუთრებით სოფ. ხიზაბაგრაში დიდი მოწონებით, პატივით სარგებლობდა და სხვა სახელთა შორის მეტად გავრცელებული იყო.

¹² პ. ფირფილაშვილი, თბოლეტი, ლიტერატურული გაზეთი, 2.9.1960. № 39, გვ. 2.

¹³ ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1948, გვ. 190.

¹⁴ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1941, გვ. 191—192.

¹⁵ ჯ. აფციაური, გიორგი მცირის „გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრება“. თბ., 1980, გვ. 31—32, 97—98.

შესაძლოა მოამაგე, „წმიდანთა“ ტოლი ადამიანის სახელი ამ გზით შემოინახეს უმეტესად იმ ობოლმა ბავშვებმა და მათმა შთამომავლებმა.

ცხადია, მოტანილი გადმოცემის მიხედვით ძნელია იმის მტკიცება, რომ გეოგრაფიული სახელი „ობოლეთი“ თითქოს წარმოდგებოდეს იქიდან, რომ XI ს-ის დასაწყისში „ობოლეთის“ ტყეში ეკლესიასთან ერთად თითქოს გაშენებული იყო „ობოლ ბავშვთა თავშესაფარი“, მაგრამ ეს ცნობა თავის მხრივ, ისტორიული საბუთების და ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით, ერთგვარ ნი-ადავს პოულობს.

ივ. ჯავახიშვილს თავის შრომებში დადგენილი აქვს, რომ V ს-ში ვარსკენ პიტიაშის მამამ აღმართა სამარტვილენი და მის გვერდით ეკლესიანი აღაშენა¹⁶, ხოლო V ს., დიდ ბაკურს ქალაქებში „გლახაკთა თავშესაფარი“ აუგია — მას „საგლახაკთა ქალაქისაჲ“ ეწოდებოდა¹⁷. იმავე მკვლევრის მიხედვით, ბაგრატ კუროპალატს (876 წ.) კი გლახაკთა და უძლურთა სასარგებლოდ განსაკუთრებული გადასახადი „გლახაკთა ნაწილი“ დაუწესებია¹⁸.

ასევე მკვლევრების მ. საგერაშვილის¹⁹, მ. შენგელიას²⁰ მონაცემებით X—XIII სს. საქართველოში ამგვარი დაწესებულებები ჩნდება მონასტრებთან არსებულ სასნეულო-ქსენონთა გვერდით და სხვ.

ერთი სიტყვით, როგორც ივ. ჯავახიშვილის, ისე სხვა მკვლევართა მიხედვით, V—XIII სს. საქართველოში ობლებზე, მოხუცებსა და დავრდომილებზე ზრუნვა სახელმწიფოებრივ საქმედ ყოფილა აღიარებული.

ამასთან, ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, როგორც ითქვა, გიორგი მთაწმინდელის მაგალითით ისიც ირკვევა, რომ აღნიშნულ დაწესებულებებს არა მარტო სახელმწიფო ქმნიდა და უწევდა მატერიალურ დახმარებას, არამედ ცალკეული გავლენიანი ქველმოქმედი პირებიც. მაგალითად, შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“ ავთანდილი თავის ანდერძში როსტევეან მეფეს სთხოვს: თუ რაიმე შეემთხვევა და ველარ დაბრუნდება, მისი ქონების ნაწილი ობლებს, გლახაკებს და არასმქონეებს მისცეს, ხოლო ნაწილიც ხანაგათა და ხიდთა აგებას მოახმაროს²¹.

საყურადღებოა, რომ ჩვენი დიდი მეცნიერის ივ. ჯავახიშვილის²² და სხვა ზოგიერთი მკვლევრის (მ. გაბაშვილის²³) მონაცემების მიხედვით ობოლთა თავშესაფრები XI—XIII სს. გავრცელებული ყოფილა არა მარტო მახლობელ

16 ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, თბ., 1946, გვ. 74.

17 ივ. ჯავახიშვილი, იქვე, გვ. 63.

18 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თბ., 1948, გვ. 112.

19 მ. საგერაშვილი, საჟურნალო დაწესებულებანი ძველ საქართველოში, დროშა, № 3, 1956.

20 მ. შენგელია, მედიცინის განვითარების ზოგიერთი ძირითადი საკითხი საქართველოში, თბ., 1961, გვ. 109—110.

21 შ. რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“, ალ. ბარამიძის, კ. კეკელიძის, ა. შანიძის რედ., თბ., 1951, გვ. 171, სტ. 803—804.

22 ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, თბ., 1946, გვ. 63.

23 მ. გაბაშვილი, საქართველოს ქალაქები XI—XII საუკუნეებში. თბ., 1981, გვ. 124—133.

აღმოსავლეთის ქვეყნებში, არამედ მეზობელ სომხეთშიც, და იქაც ის სახელმწიფო და კერძო ქველმოქმედთა მხარდაჭერით არსებობდა²⁴.

ამგვარად, ქართული წერილობითი წყაროები ერთგვარ წარმოდგენას გვაძლევს იმის შესახებ, რომ ძველად საქართველოში ობლებს, დავრდომილთ და მოხუცებს არა მარტო სახელმწიფო, არამედ ცალკეული ქველმოქმედი პირები თავიანთ პირად მზრუნველობას არ აკლებდნენ. გვინდა აქვე შევნიშნოთ, რომ ობოლთა, დავრდომილთა, მოხუცთა და სხვათა მატერიალური უზრუნველყოფა, ვფიქრობთ, პირველყოვლისა, გულისხმობს მათთვის შესაფერის თავშესაფრის მოწყობას, მაგარმ არსებულ წყაროებს არა თუ აღწერილობა, არამედ ყველა მათი სახელი ზუსტად როდი შემოუნახავს. ამიტომაც ზოგი მათგანი თუ დავას არ იწვევს, ზოგი კი პირიქით — სადავო და გასარკვევია. ყოველივე ზემოაღნიშნულის შემდეგ უნებლიედ იბადება კითხვა: არსებობდა თუ არა დამოუკიდებელ დაწესებულებად და რა სახელით იხსენიებოდა წერილობით წყაროებში ხალხის მიერ ძველ საქართველოში „ობოლთა თავშესაფრად“ წოდებული დაწესებულება?

საკითხი მით უფრო საინტერესოა, რომ ს.-ს. ორბელიანის „სიტყვის კონაში“ სპარსული სიტყვა „ხანაგა“ — „ობლების საკრებულო სახლად“ განმარტებული²⁵. ნ. ჩუბინაშვილის მიხედვით კი „ხანაგა“ „სავალახაო“ და „ობოლთა საკრებულო სახლია“²⁶. ე. ი. ჩუბინაშვილის მიხედვით „ხანაგა“ ორ დაწესებულებას „სავალახაოს“ და „ობოლთა საკრებულო სახლებს“ აერთიანებს, რაც ჩვენი აზრით, ყოველად წარმოუდგენელია. ამაზე ქვემოთ შევჩერდებით.

უნდა შევნიშნოთ ისიც, რომ ს.-ს. ორბელიანი ზემოაღნიშნული განმარტებებისა წყაროზე არ მიუთითებს, ნ. ჩუბინაშვილი კი „ვეფხისტყაოსანს“ ემყარება²⁷.

„ვეფხისტყაოსანს“ ემყარება აგრეთვე გ. ბერიძე და „ხანაგას“ განმარტავს „სასტუმრო, უპატრონო ბავშვთა სახლად“²⁸ და სხვ.

ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, „ხანაგა“ სპარსული სიტყვაა და დაახლოებით სარწმუნოებრივი დანიშნულების ნაგებობას — დერვიშთა სახლს ჰქვია. ქართულად — განაგრძობს ავტორი, „ხანაგა“ კატეგორიულად სრულიად სხვა დანიშნულების დაწესებულებაა და ურესტორნო სასტუმრო სახლს გულისხმობს²⁹.

მ. გაბაშვილი ამასთან დაკავშირებით სამართლიანად შენიშნავს, რომ თუ ეს ასეა, მაშინ, რა თქმა უნდა, ყოველგვარი აზრი ეკარგება „ხანაგას“, „საობლო სახლის“ და „საღვთო სახლის“ მნიშვნელობის განმარტებას „ვეფხისტყაოსნის“ ბევრ თარგმანში³⁰, მაგრამ, მისი აზრით, არ შეიძლება ანგარიში არ გა-

²⁴ А. А. Оганесян, История медицины в Армении, II, Ереван, გვ. 179—186.

²⁵ ს. ს. ორბელიანი, სიტყვის კონა, ს. იორდანიშვილის რედ. წინასიტყვაობით, თბ., 1949, გვ. 897.

²⁶ ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, აღ. ლლონტის რედ. და გამოკვლევით, თბ., 1961, გვ. 462.

²⁷ ნ. ჩუბინაშვილი, იქვე, გვ. 462.

²⁸ გ. ბერიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 173.

²⁹ ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატ. კულტ. ისტორიისათვის, I, გვ. 27, 62.

³⁰ მ. გაბაშვილი, საქართველოს ქალაქები XI—XII საუკუნეებში. თბ., 1981, გვ. 133.

აღმოსავლეთის ქვეყნებში, არამედ მეზობელ სომხეთშიც, და იქაც ის სახელმწიფო და კერძო ქველმოქმედთა მხარდაჭერით არსებობდა²⁴.

ამგვარად, ქართული წერილობითი წყაროები ერთგვარ წარმოდგენას გვაძლევს იმის შესახებ, რომ ძველად საქართველოში ობლებს, დავრდომილთ და მოხუცებს არა მარტო სახელმწიფო, არამედ ცალკეული ქველმოქმედი პირები თავიანთ პირად მზრუნველობას არ აკლებდნენ. გვინდა აქვე შევნიშნოთ, რომ ობოლთა, დავრდომილთა, მოხუცთა და სხვათა მატერიალური უზრუნველყოფა, ვფიქრობთ, პირველყოვლისა, გულისხმობს მათთვის შესაფერის თავშესაფრის მოწყობას, მაგარმ არსებულ წყაროებს არა თუ აღწერილობა, არამედ ყველა მათი სახელი ზუსტად როდი შემოუნახავს. ამიტომაც ზოგი მათგანი თუ დავას არ იწვევს, ზოგი კი პირიქით — სადავო და გასარკვევია. ყოველივე ზემოაღნიშნულის შემდეგ უნებლიედ იბადება კითხვა: არსებობდა თუ არა დამოუკიდებელ დაწესებულებად და რა სახელით იხსენიებოდა წერილობით წყაროებში ხალხის მიერ ძველ საქართველოში „ობოლთა თავშესაფრად“ წოდებული დაწესებულება?

საკითხი მით უფრო საინტერესოა, რომ ს.ს. ორბელიანის „სატყვის კონაში“ სპარსული სიტყვა „ხანაგა“ — „ობლების საკრებულო სახლად“ განმარტებული²⁵. ნ. ჩუბინაშვილის მიხედვით კი „ხანაგა“ „საგლახაო“ და „ობოლთა საკრებულო სახლია“²⁶. ე. ი. ჩუბინაშვილის მიხედვით „ხანაგა“ ორ დაწესებულებას „საგლახაოს“ და „ობოლთა საკრებულო სახლებს“ აერთიანებს, რაც ჩვენი აზრით, ყოვლად წარმოუდგენელია. ამაზე ქვემოთ შევჩერდებით.

უნდა შევნიშნოთ ისიც, რომ ს.ს. ორბელიანი ზემოაღნიშნული განმარტებებისას წყაროზე არ მიუთითებს, ნ. ჩუბინაშვილი კი „ვეფხისტყაოსანს“ ემყარება²⁷.

„ვეფხისტყაოსანს“ ემყარება აგრეთვე გ. ბერიძე და „ხანაგას“ განმარტავს „სასტუმრო, უბატრონო ბავშვთა სახლად“²⁸ და სხვ.

ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, „ხანაგა“ სპარსული სიტყვაა და დაახლოებით სარწმუნოებრივი დანიშნულების ნაგებობას — დერგისათა სახლს ჰქვია. ქართულად — განაგრძობს ავტორი, „ხანაგა“ კატეგორიულად სრულიად სხვა დანიშნულების დაწესებულებაა და ურესტორნო სასტუმრო სახლს გულისხმობს²⁹.

მ. გაბაშვილი ამასთან დაკავშირებით სამართლიანად შენიშნავს, რომ თუ ეს ასეა, მაშინ, რა თქმა უნდა, ყოველგვარი აზრი ეკარგება „ხანაგას“, „საობლო სახლის“ და „საღვთო სახლის“ მნიშვნელობის განმარტებას „ვეფხისტყაოსნის“ ბევრ თარგმანში³⁰, მაგრამ, მისი აზრით, არ შეიძლება ანგარიში არ გა-

²⁴ А. А. Оганесян, История медицины в Армении, II, Ереван, გვ. 179—186.

²⁵ ს. ს. ორბელიანი, სატყვის კონა, ს. იორდანიშვილის რედ. წინასიტყვაობით, თბ., 1949, გვ. 897.

²⁶ ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, აღ. ლლონტის რედ. და გამოკვლევით, თბ., 1961, გვ. 462.

²⁷ ნ. ჩუბინაშვილი, იქვე, გვ. 462.

²⁸ გ. ბერიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 173.

²⁹ ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატ. კულტ. ისტორიისათვის, I, გვ. 27, 62.

³⁰ მ. გაბაშვილი, საქართველოს ქალაქები XI—XII საუკუნეებში. თბ., 1981, გვ. 133.

ევწიოთ იმას, რომ ს.-ს. ორბელიანი „ხანაგას“ „ობლების საკრებულო სახლებს“ უწოდებს³¹. ამის გამო იგი, ისევე როგორც ნ. ჩუბინაშვილი ფიქრობს, რომ ქართულ სინამდვილეში „ხანაგას“ ობოლთა და გაჭირვებულთა თავშესაფრის მნიშვნელობაც ენიჭებოდა³², ნ. ჩუბინაშვილისაგან განსხვავებით მ. გაბაშვილი აღნიშნავს, რომ ქართულ სინამდვილეში ამის დამადასტურებელი საბუთები არ მოიპოვება³³ და უპირატესობას ისევ ივ. ჯავახიშვილის განმარტებას ანიჭებს, თანაც ვარაუდობს: „ხომ არ იყო სპარსული „ხანაგას“ შესატყვისი „გლახაკთა თავშესაფარი“ ანუ „საგლახაკო ქალაქისა“³⁴.

მ. გაბაშვილი, ერთი მხრივ, მართებულიად აყენებს საკითხს იმის შესახებ, რომ „ხანაგის“ ივ. ჯავახიშვილისეული განმარტება უფრო სწორია და მართებული, მაგრამ, მეორე მხრივ, ჩვენ ვერ გავიზიარებთ მის ვარაუდს, თითქოს ქართულ სინამდვილეში „ხანაგის“ დამადასტურებელი საბუთი არ მოიპოვებოდეს და ამის გამო მის ქართულ შესატყვისად „გლახაკთა თავშესაფარი“ ან „საგლახაკო ქალაქისა“ უნდა დარჩეს³⁵. მკვლევარი თავის ვარაუდს იმით ამართლებს, რომ აზრი არ დაეკარგოს „ხანაგის“ „საობლო სახლის“ და „საღეთო სახლის“ მნიშვნელობებს „ვეფხისტყაოსნის“ ბევრ სხვადასხვა თარგმანს³⁶. ამ მოსაზრების ექვემდებარება დასტურად არც ის ვარაუდი გამოდგება, რომ ს.-ს. ორბელიანი მას „ობლების საკრებულო სახლად“ თარგმნის³⁷.

უკვე აღვნიშნეთ, რომ ამგვარ განმარტებას ისევ ნ. ჩუბინაშვილისეულ ახსნასთან მიეყვარათ³⁸. ნ. ჩუბინაშვილი კი „ვეფხისტყაოსნის“ ემყარება³⁹. ავთანდილი თავის ანდერშში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გარკვევით ამბობს, რომ მისი ქონების ნაწილი ობოლთა, გლახაკთა ად არასმქონეთა უზრუნველსაყოფად გაიცეს, ხოლო ნაწილი კი, „ხანაგათა“ და ხიდთა აგებას მოხმარდეს⁴⁰. ე. ი. „ხანაგა“ რომ „საობლო სახლი“ ყოფილიყო, ავტორი ამ სიტყვებს სხვადასხვა ცნებებად არ მიიჩნევდა.

ამგვარად, „ვეფხისტყაოსნის“ მოტანილი ტექსტის ანალიზი გვიჩვენებს რომ შუა საუკუნეების საქართველოში ხიდებთან ერთად „ხანაგა“ გზათა მშენებლობასთან დაკავშირებული ნაგებობაა და როგორც ივ. ჯავახიშვილი ფიქრობს, სასტუმროს ტიპის დაწესებულებაა⁴¹.

მართალია, „ხანაგის“ ივ. ჯავახიშვილისეული ახსნის დამადასტურებელი წერილობითი საბუთი ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება, მაგრამ ამ დანაკლისს აგებს ქართულ ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემორჩენილი მასალა. მაგალითად, ახალციხე-ახალქალაქის მიმართულებით მიმავალი გზის პირას, მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე, სოფ. ხიზაბაგრის სანახებში, მდებარეობდა და მისი ნაშ-

31 ს.-ს. ორბელიანი, სიტყვის კონა, გვ. 897.

32 მ. გაბაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 133.

33 იქვე.

34 იქვე.

35 იქვე.

36 იქვე.

37 ს.-ს. ორბელიანი, სიტყვის კონა, გვ. 897.

38 ნ. ჩუბინაშვილი, გვ. 462.

39 იქვე, გვ. 462.

40 შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, დასახ. გამოცემა, გვ. 171. სტრ. 803—804.

41 ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, თბ., 1946, გვ. 62.

მასალა ცხადყოფს, მის ტერიტორიაზე არსებულმა „ხანმა“ სათანადო ცვლილებებით ჩვენს დრომდე მოაღწია. ყურადსაღებია ისიც, რომ გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში აღნიშნულ გზაზე ახალქალაქამდე რამდენიმე ასეთი სოფელი — გომია დასახელებული⁵¹. ამასთან, მოტანილი მაგალითის გამო იბადება კითხვა: ტოპონიმი — „გომი“ ხომ არ წარმოადგენს სპარსული „ხანაგის“ ქართული სახელწოდების — სასტუმროს სინონიმს ან მის თავდაპირველ ქართულ სახელს — მგზავრთა (მოგზაურთა) „სადგომს“, რომელსაც შემდგომში ჩამოშორდა თავსართი „სად“ და, თავის მხრივ, გომი ტოპონიმად — სოფლის სახელად იქცა, ხოლო მისი სპარსული შესატყვისი „ხანაგა“ კი მის ტერიტორიაზე მდგომი სასტუმროს (სადგომი ნაგებობის) სახელი გახდა. ან იქნებ, აღნიშნული ტოპონიმი „გომი“ გარკვეული დროისათვის აქ ერთდროულად ორი სხვადასხვა „ხანაგის“ და „ხანის“ ან მისი მსგავსი რომელიმე სხვა დაწესებულების, მაგალითად, ფუნდუკის არსებობაზე მიგვანიშნებს, რომლებიც შემდგომ, დროის მოთხოვნის მიხედვით, ერთიმეორეს შეერწყმნენ და ერთ დაწესებულებად „ხანად“ იქცნენ.

ამგვარი ვარაუდის სასარგებლოდ მიუთითებს ისიც, რომ საქართველოში არის სოფლები, სადგურები, გაჩერებები, რომლებიც იხსენიებიან როგორც „გომის“, ისე „ხანის“, „ხანდოს“ და სხვა მსგავსი სახელით. ასევე, ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, ძველად საქართველოში საცხოვრებელ ადგილსა და ნაგებობას სადგომიც ეწოდებოდა და სადგურიც⁵²; მკვლევარი იმასაც აღნიშნავს, რომ სადგომი ადამიანისათვის განკუთვნილი საცხოვრებელი იყო, სადგური კი ცხოველთან ან საგნებთან დაკავშირებული, სადაც ან დგამდნენ რამეს, ან ჰყავდათ საქონელი⁵³.

გარდა აღნიშნულისა, ყურადღებას იქცევს კიდევ ერთი გარემოება. ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, სასტუმროები ძველად ჩვენშიც არსებობდა და ასეთი ნაგებობის შესახებ ცნობებიც მოგვეპოვება, მაგრამ როგორც დიდი მეცნიერი შენიშნავს, სათანადო წერილობითი წყაროების უქონლობის გამო მისი ამსახველი ტერმინი ჯერ არა გვაქვს. უცხო წერილობით წყაროებში, მაგალითად, ბერძნულში I ს-დან მოყოლებული სასტუმროს პანდოქიონი ეწოდება. იგი გვგვხვდება V—VI ს-ის ქართულ სასულიერო წერილობით წყაროებში, რასაც მკვლევარი ჩვენში რომაელების პოლიტიკური ბატონობის ხანას უკავშირებს, მაგრამ XII ს-ის ეს ტერმინი სრულიად დავიწყებულია და მის ნაცვლად დასავლეთიდან (იტალიის გზით) შემოდის ტერმინი „ფუნდუკი“ („ფონდუკოს“), ხოლო აღმოსავლეთიდან სპარსეთის გავლენით „ხანაგა“⁵⁴.

საყურადღებოა, ისიც, რომ ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, „ფუნდუკისა“ და „ხანაგას“ ნაგებობებს შორის არსებობს განსხვავება. „ფუნდუკი“ „ქარვასლის“ მსგავსი ნაგებობაა, რომელშიც მგზავრებს შეეძლოთ როგორც თავშესაფარის შოვნა, ისევე საქონლის დაყენებაც. ხანაგა კი მხოლოდ მგზავრთათვის განკუთვნილი ურესტორნო შენობაა და ცხოველთათვის თავშესაფარი აქ არ იყო. ისე,

51 იქვე, გვ. 17.

52 ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატ. კულტურის ისტორიისათვის, გვ. 6.

53 იქვე, გვ. 7.

54 იქვე, გვ. 28.

რომ „ფუნდუკი“ განსაკუთრებული მნიშვნელობა, გაცილებით უფრო მეტი შესაძლებლობა ჰქონდა, ვიდრე სასტუმროს, მაშინდელი მიმოსვლის, ურთიერთობისა და ეკონომიური, ალბ-მიცემობის საქმესთან დაკავშირებული მოღვაწეობისათვის⁵⁵. ამიტომ იყო, რომ თამარმა თბილისიდან ჭავჭავთში მიმავალ გზაზე, თრიალეთში გადასასვლელ უღელტეხილზე ორი „ფუნდუკი“ ააგებინა: ერთი ქედს იქით, ერთი ქედს აქეთ⁵⁶.

საქართველოში „ფუნდუკების“ და „ქარვასლების“ არსებობის ფაქტები სხვადასხვა დროს დამოწმებულია ვ. ბაგრატიონის⁵⁷, ე. შარდენის⁵⁸, ე. თაყაიშვილის⁵⁹, ზ. გულისაშვილის⁶⁰, მ. პოლიევქტოვის⁶¹ და ზ. ედილის⁶² და სხვათა მიერ. სადღეისოდ ზოგიერთი მათგანი შესწავლილია არქეოლოგების ლ. ჭილაშვილის⁶³, ნ. ბერძენიშვილის⁶⁴, და არქიტექტურულად ი. ციციშვილის⁶⁵ მიერ. ნ. კვეხერელმა-კოპაძემ⁶⁶ მათ მიუძღვნა მონოგრაფიული გამოკვლევები, მაგრამ „ხანაგის“ განსაკუთრებით კი „ხანის“ ნაგებობის შესახებ, გარდა ზემოთ მოტანილი თვით ტერმინ — „ხანის“ განმარტებისა, არსად არაფერია ნათქვამი.

ქართულ ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემორჩენილი, ჩვენ მიერ დამოწმებული ნივთიერი მასალა — „ხანის“ ფუნქციონირების დადასტურების ფაქტი, იმაზე მეტყველებს, რომ ამ ტიპის დაწესებულებანი ჩვენში არსებობდნენ. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დროის მოთხოვნით და პოლიტიკონომიკური სიტუაციის გამო ისინი — „ხანაგა“ და „ხანი“ — თავის დროზე ფუნქციურად ერთიმეორეს შეერწყნენ და ერთ მთლიან დაწესებულებად „ხანად“ იქცნენ. „ხანი“ საბოლოოდ დასავლური „ფუნდუკის“ ტიპის დაწესებულებად გვესახება. საყურადღებოა ისიც, რომ ტერმინი „ხანი“ უფრო მეტად გავრცელებულია სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოს პროვინციებში, რაც იმას გვაფიქრებინებს, რომ იგი ჩვენში თურქეთის გზითაა შემოსული. თუ ამგვარი ვარაუდი სწორია, გამოდის, რომ შუა საუკუნეებში გაბატონებული სპარსული სიტყვა „ხანაგა“ ჩვენში, თურქულ სიტყვა „ხანს“ შეუცვლია. როდის მოხდა ყოველივე ეს?

ივ. ჭავჭავიშვილის მიხედვით „ხანაგა“ XI—XII სს-ში გვხვდება, უნდა

⁵⁵ ივ. ჭავჭავიშვილი, იქვე, გვ. 28.

⁵⁶ იქვე.

⁵⁷ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941, გვ. 40, 45.

⁵⁸ Путешествие кавалера Шардана по Закавказью в 1672—1673 гг. Журнал „Кавказский Вестник“ за 1901 г. № 5 გვ. 233.

⁵⁹ Е. Такайшвили, Археологические экскурсии, разыскания и заметки, Вып., IV, Тифлис, 1913, გვ. 102.

⁶⁰ ზაქ. გულისაშვილი, ქარვასლის ხეობა, გაზეთი „ივერია“, 1900, 20. 7. № 155, გვ. 3.

⁶¹ М. Полиевктов, Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений, გვ. 297, 386.

⁶² ზ. ედილი, საინგილო, თბ., 1947, გვ. 154.

⁶³ ლ. ჭილაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 94.

⁶⁴ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 106.

⁶⁵ ირ. ციციშვილი, ქართული არქიტექტურის ისტორია, თბ., 1955, გვ. 74.

⁶⁶ ნ. კვეხერელი-კოპაძე, გზათა მშენებლობა საქართველოში, თბ., 1974, გვ.

ვიფიქროთ XIII ს-შიც იქნებოდა, მაგრამ შემდეგში აღარაა⁶⁷. ამასთან მკვლევარი ვარაუდობს, რომ XVI ს-ის პირველ ნახევრამდე საქართველოში „ფუნდუკი“ არსებობდა, ხოლო შემდგომ იგი ცოცხალი სიტყვა აღარაა და XVII ს-ის „ქარავანსარიში“ ანუ „ქარავანსაჲმ“ შეცვალა⁶⁸.

თუ ჩვენს მსჯელობას ივ. ჯავახიშვილის ზემოთ მოტანილ მტკიცებას დავუმატებთ, გამოდის, რომ სიტყვა „ხანი“, რომელმაც შეცვალა „ხანაგა“, ხმარებაში შემოსულა XIV ს-ში, რადგან სიტყვა „ხანაგა“ XIII ს-ის აქეთ აღარ იხმარება⁶⁹.

ამგვარად, თუ ჩვენი მტკიცება საფუძველს მოკლებული არაა და სპარსული სიტყვა „ხანაგა“ მომდევნო საუკუნეებში თურქულმა სიტყვა „ხანმა“ შეცვალა, მაშინ „ხანაგის“ ივ. ჯავახიშვილისეული განმარტება ერთადერთ სწორ მართებულ ახსნად უნდა მივიჩნიოთ, რადგან „ხანაგას“, რუსთაველის მიხედვით, როგორც თავის დროზე შენიშნა ივ. ჯავახიშვილმა, გარდა ზემოთ დასახელებული ნიშნებისა, აქვს კიდევ ერთი განმასხვავებელი ნიშანიც. კერძოდ, მას თავის კომპლექსში, შენობის შესასვლელთან აქვს სადარაჯო სახლო და ჰყავს დარაჯი — მეთვალყურე, რაც მოხუცთა და გლახაკთა თავშესაფარს არ აქვს⁷⁰. ეს გასაგებიცაა, რადგან „ხანაგის“ ან „ხანის“ პატრონი — მფლობელი თუ გამგებელი, თავის მხრივ, ვალდებული იყო მგზავრები და მათი ქონება-საქონელი დაეცვა ხელყოფისაგან.

ზემოთქმული საშუალებას გვაძლევს დავუშვათ, რომ ერთიმეორისაგან დამოუკიდებლად არსებობდა როგორც „ხანაგა“ — ურესტორნო სასტუმრო სახლი⁷¹, რომელმაც ჩვენამდე დროის მოთხოვნის მიხედვით ზოგიერთი ცვლილებებით „ხანის“ სახელწოდებით მოაღწია, ისე „ობლების საკრებულო სახლი“⁷², რომელსაც ხალხი „ობოლთა თავშესაფარს“ უწოდებს. ამასთან მოქმედებდნენ „მოხუცთა“ (ჯერაკუმია)⁷³ და გლახაკთა თავშესაფრები⁷⁴. აღსანიშნავია, რომ დასახელებულ დაწესებულებებს არა მარტო სახელმწიფო უწყვედა მატერიალურ დახმარებას, არამედ ცალკეული გავლენიანი ქველმოქმედი პირებიც არ აკლებდნენ მზრუნველობას; აღნიშნულ დაწესებულებათა არსებობას, როგორც ი. ჯავახიშვილი შენიშნავდა, რაღაც პრინციპი ედო საფუძვლად, რომლის მიხედვითაც ისინი სავსებით განსხვავდებოდნენ „ხანაგისაგან“. წინააღმდეგ შემთხვევაში „მოხუცთა“, „გლახაკთა“ და „ობოლთა“ „თავშესაფარი“ ერთი რომელიმე სახელწოდებით იქნებოდა მოხსენიებული. ასევე შინაარსობრივადაც შეუძლებელია „გლახაკთა“, „მოხუცთა“, ან „არასმქონეთა“ თავშესაფარში ყოფილიყო ის პირობები, რაც საჭიროა ბავშვის მოვლა-პატრონობისა და აღზრდის თვალსაზრისით ან პირიქით. რაც მთავარია, იგი ეწინააღმდეგება ბავშვის აღზრდის იდეის იმ პრინციპებს, რაც მოცემულია „ვეფხისტყაოსანში“⁷⁵.

67 ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 63.

68 იქვე, გვ. 62.

69 ი. ჯავახიშვილი, მასალები... დასახ. გამოცემა, გვ. 63.

70 იქვე, გვ. 27.

71 იქვე, გვ. 63.

72 ს. ს. ორბელიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 897, 464.

73 ი. ჯავახიშვილი, მასალები... დასახ. გამოცემა, გვ. 82.

74 ი. ჯავახიშვილი, მასალები... დასახ. გამოცემა, გვ. 63.

75 გ. თავიშვილი, ადამიანის დანიშნულება და აღზრდის იდეები „ვეფხისტყაოსანში“, I, თბ., 1974, გვ. 81—122.

ზემოაღნიშნულის შემდეგ, რა თქმა უნდა, იზრდება ინტერესი ჩვენ მიერ ზემოთ დასმული კითხვის მიმართ, თუ რა ეწოდებოდა ძველი ქართული წყაროების მიხედვით (აღრე ფეოდალურ ხანაში და შემდეგ) ხალხის მიერ შერქმეულ „ობოლთა თავშესაფარს“? ან როგორც მას სულხან-საბა უწოდებს — „ობოლთა საკრებულო სახლს“?

ამგვარი კითხვა მით უფრო ბუნებრივია, რომ ჩვენამდე მოღწეული პირველი ლიტერატურული ძეგლიდან „წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი“ (V ს.) მოყოლებული, ქართულ წერილობით წყაროებში ვხვდებით მშენებლობის ხელოვნებასთან დაკავშირებულ ისეთ ტერმინებს, როგორიცაა „სასახლე“, „ეკლესია“, „სენაკი“, „სენა“, „ციხე“, „სამარტილე“⁷⁶ და სხვ.

მაგალითად, ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, იაკობ ზუცესის ცნობით, ვარსკენ პიტიახშის მამამ არშუშა პიტიახშმა (V ს.) ცურტავეში, „აღჰმართნა სამარტკლენი და ეკლესიანი აღაშენნა“⁷⁷.

ასევე საყურადღებოა, რომ VI ს-ში, გ. ჩუბინაშვილის⁷⁸ და ლ. მენაბდეს⁷⁹ მიხედვით, გარეჯში, დავით გარეჯელს მონასტერში აუშენებია სამარტილე და ეკლესია. ხოლო ილარიონ ქართველს, 855 წელს დავით გარეჯში „დღივითს სამატკროსა შინა ეკლესია“ გაუფართოებია, განუფრცია და ხელახლა უკურთხებია⁸⁰. ლ. მენაბდის აზრით, აღნიშნული ეკლესია გამხდარა ნიმუში, რომლის მიხედვით შენდებოდა მთავარი ეკლესიები ცალკეულ მონასტრებში⁸¹.

ამგვარად, მართებულად უნდა მივიჩნიოთ ივ. ჯავახიშვილის მტკიცება იმის შესახებ, რომ ეკლესიანი და სამარტილენი V ს-ის ძეგლებში ჩვეულებრივი მოვლენაა და ამ დროიდან მოყოლებული ძალიან გავრცელებულია⁸². ამნასთან, იმავე მკვლევრის მიხედვით, მიუხედავად იმისა, რომ ორივე სახის ნაგებობა სასულიერო დანიშნულებისაა, ეკლესიასა და სამარტილეს შორის მაინც არსებითი განსხვავებაა. ეკლესია, — აღნიშნავს ივ. ჯავახიშვილი, საერთო სამლოცველოა, ხოლო „სამარტილის“ ახსნისას, ეყრდნობა რა სულხან-საბას განმარტების ლათინურ მნიშვნელობას (ე. ი. სიტყვის ნაწილობრივ შინაარსი — პ. ფ.), დაასკვნის, რომ „სამარტკლე“ სახუროთმოძღვრო ტერმინია და მარტილეთათვის განკუთვნილი პატარა ნაგებობაა⁸³. იქვე დასძენს: თუ არსებობდა პატარა, უნდა არსებულიყო დიდი ნაგებობაც⁸⁴.

ივ. ჯავახიშვილისთვის ინტერპრეტაციაში „სამარტილის“ კონკრეტულ ფუნქციურ დანიშნულებაზე არაფერი აქვს ნათქვამი, თუ რას წარმოადგენდა დიდი ან თუნდაც პატარა სამარტილე — წამებულთა დასასაჯელ საკანს, თუ მათ საცხოვრებელ, თუნდაც „დასაყუდებელ“ ადგილს?

„შუშანიკის წამებიდან“ ვგებულობთ, რომ დასჯილი შუშანიკი „სამარტილეში კი არ შეიყვანეს, არამედ ციხე-ქალაქის ერთ-ერთ პატარა „სახლაც-

⁷⁶ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 33, 74, 80, 70.

⁷⁷ იქვე, გვ. 74.

⁷⁸ Г. Чубинашвили, Пещерные монастыри Давид-Гареджи, Тб., 1948, გვ. 35—42.

⁷⁹ ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, ტ. I, ნაკვეთი I.

⁸⁰ Г. Чубинашвили, დასახ. ნაშრომი, გვ. 35—42.

⁸¹ ლ. მენაბდე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 281.

⁸² ი. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 74.

⁸³ იქვე, გვ. 74.

⁸⁴ იქვე, გვ. 18.

ში: „... ვითარცა შევიდეს ციხედ პოვეს სახლაკი ერთი ჩრდილოეთ კერძო, მცირე და ზნელი, და მუნ შეაყენეს წმიდა იგი“⁸⁵.

ამგვარ მოსაზრებას მხარს უჭერს, აგრეთვე, ის გარემოება, რომ სულხან-საბა ორბელიანის⁸⁶, ნ. ჩუბინაშვილის⁸⁷ და ი. ჯავახიშვილის⁸⁸ მიხედვით, „შეწამებულთა“ და დამნაშავეთა დასამწყვდეველ განკუთვნილ შენობას უძველეს ძეგლებში ეწოდება: „საპყრობილე“, „სადილეგო“, „საკანი“, „საპატიმრო“ და არა „სამარტელე“.

ამგვარად, როგორც „შუშანიკის წამებიდან“, ისე მომდევნო ხანის ქართული წერილობითი წყაროების მიხედვით დგინდება, რომ „სამარტელის“, როგორც წამებულთა დასამწყვდევე-დასასჯელი ნაგებობის ფუნქცია გამორიცხულია და იგი სულ სხვა დანიშნულების ნაგებობად გამოიყურება.

ვიდრე გავარკვევდეთ „სამარტელის“ როგორც ნაგებობის კონკრეტულ ფუნქცია-დანიშნულების საკითხს, საჭიროა განვმარტოთ, რას უნდა ნიშნავდეს ქართულად სიტყვა „მარტელი“ და აქედან გამომდინარე „სამარტელე“?

სულხან-საბა ორბელიანის სრული განმარტებით, „მარტელი ლათინთა ენაა, მოწამეს უწოდენ; ხოლო მესხნი ყრმასა უწოდენ“⁸⁹.

ნ. ჩუბინაშვილის მიხედვით, „მარტერი მოწამე, ტანჯული, მესხურად ყმა-წვილი, ბავშვი“⁹⁰.

ე. ი. ჩვენ დიდ ლექსიკოლოგთა განმარტებით, ლათინური სიტყვის — „მარტელის“ მესხური შესატყვისი სრულიად სხვა მნიშვნელობის სიტყვაა, იგი „ყრმას“, „ყმაწვილს“, „ბავშვს“ ნიშნავს და თუ ამ განმარტებით ვიხელმძღვანელებთ, გამოდის, რომ „სამარტელე“ ქართულად „საყმაწვილეს“, „ყრმათათვის“ — „ყმაწვილთათვის“, „ბავშვთათვის“, განკუთვნილ „საბავშვო სახლს“ უნდა წარმოადგენდეს და არა „საწამებელ ან მოწამეთა სამარხო“ ადგილს, როგორც ნ. ჩუბინაშვილის აქვს განმარტებული (იხ. დასახ. გამოცემა, გვ. 346).

ამგვარი მოსაზრების სასარგებლოდ მიუთითებს თავად იაკობ ცურტაველის ცნობა, სახელდობრ: შუშანიკმა ქმრის გამაზდიანების შემდგომ სასახლეს თავი რომ მიაწება, ეკლესიითგან შინ კი აღარ დაბრუნდა, ანდა „სამარტელეს“ კი არ მიიშურა (როგორც ეს თავის დროზე სამართლიანად შენიშნა ივ. ჯავახიშვილმა⁹¹, არამედ „ვითარცა აღასრულეს მწუხრისა ქამი, სახლაკი ერთი მცირე პოვა მახლობელად ეკლესიასა და შევიდა მუნ შინა... და მიეყრდნა ყურესა და მწართა ცრემლითა ტიროდა“⁹²).

ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, „სახლაკი“ პატარა სახლის აღმნიშვნელია, იხმარებოდა აგრეთვე ტერმინი „სენაკი“ და „სენა“⁹³. მკვლევრის აზრით, „სე-

85 ი. ცურტაველი, წამება წმიდისა შუშანიკის დედოფლისა, გვ. 39.

86 ს.-ს. ორბელიანი, სიტყვის კონა, გვ. 568, 569.

87 ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, გვ. 350.

88 ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 70.

89 ს.-ს. ორბელიანი, სიტყვის კონა, გვ. 194.

90 ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, გვ. 269.

91 ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 9. გვინდა აქვე შევნიშნოთ, რომ ღღემდე ამ სიტყვის „მარტელის“ განმარტების დროს მკვლევრები გაურკვეველი მიზეზების გამო არატომდა იყენებდნენ განმარტების მხოლოდ ლათინურ ვარიანტს, მესხურ განმარტებას, კი უყურადღებოდ ტოვებდნენ (პ. ფ.).

92 იაკობ ცურტაველი, დასახ. თხზულება, გვ. 39.

93 ივ. ჯავახიშვილი, გვ. 9, 18, 19.

ნაკი“ ცურტავეში სასახლის გარეშეც ყოფილა და ეკლესიის მახლობლადაც მდებარე⁹⁴. იაკობ ხუცესის ცნობით, დიდმარხვის მოახლოებისთანავე... „მივიდა... შუშანიკ მახლობელად წმიდასა ეკლესიასა და იძია მცირე სენაკი და მუნ დაეყუდა“-ო⁹⁵.

ამ ამონაწერებიდან ნათლად ჩანს, რომ სარწმუნოებისათვის თავდადებული წამებული — შუშანიკი, ექვსი წლის განმავლობაში „სამარტვილში“ ერთხელაც კი არ ყოფილა და რაც მთავარია, არც ვარსკენს გამოუყენებია იგი შუშანიკის საიხოლაციოდ.

ზემოთქმული საშუალებას გვაძლევს დავუშვათ, რომ „სამარტვლე“, რადგან იგი სასულიერო დანიშნულების ნაგებობათა კომპლექსში შედის⁹⁶, განკუთვნილი უნდა ყოფილიყო იმ ყმაწვილ (შესაძლოა ობოლთა) ბავშვთა სამზრუნველოდ ანუ მონასტრად⁹⁷, რომლებსაც სახელმწიფო მომავალ ღვთის მსახურებად და სასულიერო პირებად ზრდიდა. იქნებ ამგვარი მოსაზრების სასარგებლოდ ლაპარაკობს სხვადასხვა დროის და ხასიათის ის ისტორიული ცნობები, რომლებიც ბედის უკუღმართობას გადაურჩნენ და ჩვენამდე, ამა თუ იმ ბედნიერი შემთხვევის წყალობით, ნაკლული სახით მოაღწიეს. ასე მაგალითად, ლ. მენაბდის მიხედვით, VI ს-ში დაარსებულ დავით გარეჯის ლავრაში IX ს-ის პირველ ნახევარში, 15—16 წლის ასაკში სასწავლებლად მიდის შემდგომში სახელგანთქმული მოღვაწე და მეცნიერი ილარიონ ქართველი⁹⁸, იმავე ავტორის შრომიდან ვგებულობთ, რომ XI ს-ში გიორგი — პროხორე შავთელი, გამოჩენილი საეკლესიო მოღვაწე, მცირეწლოვანი მიიყვანეს მონასტერში⁹⁹. ჩვენს საკითხთან დაკავშირებით, იქვე ყურადღებას იქცევს იოსებ არაგვის ერისთავის შვილის ანდერძი, რომლის მიხედვით, ერთხელ კიდევ დასტურდება ნათლისმცემლის მონასტერში აღსაზრდელად ბავშვის მიყვანა-მიბარება. თვით იოსები იქ ათი წლისა მისულა¹⁰⁰. ანდერძი საყურადღებოა იმიტომაც, რომ იგი გვაცნობს როგორც მონასტერში მიბარებულ ბავშვთა აღზრდელებს, ისე იქ მოღვაწე მწიგნობრებსაც¹⁰¹.

მოტანილი მაგალითები, ერთი მხრივ, თვალნათლივ მიუთითებენ მონასტერში არსებულ ბავშვთა აღზრდის იმ ტრადიციებზე, რომელიც ჩვენში საუკუნეთა განმავლობაში არსებობდა, ხოლო, მეორე მხრივ, ცხადყოფენ ზემოთ მოტანილ იმ ისტორიული ცნობის სისწორეს, რომ ბაგრატ IV-ემ (1027—1072), საქართველოში უცხოეთიდან ჩამოსულ გიორგი მთაწმინდელს მარტვილთა¹⁰²

⁹⁴ ივ. ჯავახიშვილი, დსახ. ნაშრომი, გვ. 19.

⁹⁵ იაკობ ცურტაველი, დსახ. თხზულება, გვ. 88.

⁹⁶ ივ. ჯავახიშვილი, დსახ. ნაშრომი, გვ. 74.

⁹⁷ მონასტერი ლათინურია, ქართულად სამზრუნველო ჰქვან, მონაზონთ საკრებულოსა (საბა. სიტყვის კონა, გვ. 219).

⁹⁸ ლ. მენაბდე, ძველი მწერლობის კერები, I, ნაკვეთი მეორე, თბ., 1962, გვ. 280.

⁹⁹ ლ. მენაბდე, იქვე, გვ. 434.

¹⁰⁰ იქვე, II, თბ., 1980, გვ. 31.

¹⁰¹ იქვე, გვ. 249.

¹⁰² მარტვილის მონასტერი მარტვილის რაიონში მდებარეობს. ვახუშტი წერს: „ბანძას“ ზეით, მაღალს ადგილზედ, არს ჭყონდიდი, ეკლესია გუნბათიანი, დიდშენი, მარტვირისა“ (იხ. მისი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, IV, თბ., 1973, გვ. 776).

მონასტერში მოღვაწეობა და ჭყონდიდის¹⁰³ კათედრა შესთავაზა¹⁰⁴. მეფის ამგვარი არჩევანი არცაა გასაკვირი, რადგან გიორგი მთაწმინდელს ჩამოსვლისთანავე მიზნად დაუსახავს ეთავა სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის ყველაზე დიდი საქმე, როგორმე მოეწყო ომის და შიმშილის შედეგად გავრანებულ-გაპარტახებულ საქართველოში ობლად დარჩენილი ბავშვებისათვის. ხოლო, თავის მხრივ, ეს საქმე მატერიალური სახსრების გარდა, მოითხოვდა ტექნიკურად და მატერიალურად სრულყოფილ საწვრთნელ ბაზას — კერას, რომელიც ამასთან მტრისათვის შეუვალ-მიუღვამელ იქნებოდა. ასევე, უნდა ახლოს ყოფილიყო ბიზანტია-კონსტანტინოპოლთან, რომ საჭირო შემთხვევაში აქედან ახალგაზრდები უცხოეთში გაეგზავნათ. ქართულ საგანმანათლებლო კერებში ცოდნის მისაღებად¹⁰⁵ და სხვ. გარდა ამისა, ჩვენი მოსაზრებით თუ სიტყვა „მარტვირი“ ქართულად ბავშვს — ყრმაშვილს ნიშნავს და „სამარტვილე“ ეკლესიითურთ წარმოადგენდა ყრმაშვილთათვის განკუთვნილ სულიერ სავანეს (ე. ი. ბავშვთა საწვრთნელი დაწესებულების კომპლექსს), გამოდის, რომ ამ კომპლექსში „სამარტვილე“ საერთო საცხოვრებლის — სამხრუნველოს ანუ მონასტრის როლს ასრულებდა. და მართლაც, აკ. ჭყონდიდის, სადაც ადრე მუხის მსახურების სალოცავი იყო, მხოლოდ მაშინ ეწოდა „მარტვლა“ როცა იქ ეკლესია და მონასტერი (სამხრუნველო) გააშენეს (ს. მაკალათია¹⁰⁶, ლ. მენაბდე¹⁰⁷, და სხვები). თუ ეს ასეა, მაშინ მსგავსი მუშაობის წარმოებისათვის სათანადო ბაზა და ტრადიცია მარტვირში ადრეიდანვე უნდა ყოფილიყო დამკვიდრებული. ე. ი. ჩვენი ფიქრით, მასში ღებულობდნენ ბავშვებს, რომლებიც თავიდანვე ღვთისადმი დიდი სიყვარულით გამოირჩეოდნენ, და შესაძლოა ობლებსაც, რომელთაც სახელმწიფო თავის საჭიროებისათვის ზრდიდა და იყენებდა. ამიტომ არ არის გამორიცხული, ის გარემოება, რომ მარტვილის მონასტერი თავიდანვე ამ მიზნისათვის ყოფილიყო განკუთვნილ-აშენებული და სახელწოდება მარტვილიც სიტყვა-ყრმაშვილიდან იყოს წარმოებული. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან საქართველოში ქრისტიანული რელიგიის გავრცელება საჭირო ეროვნულ კადრსაც მოითხოვდა და ჩვენი ფიქრით, მარტვილის მონასტერი ამ მიმართებით ადრეიდანვე, ალბათ, ერთ-ერთ წამყვან დაწესებულებას წარმოადგენდა. ამგვარი მოსაზრების სისწორეს ერთხელ კიდევ მხარს უჭერს ივ. ჯავახიშვილის ზემოთ მოტანილი მტკიცება იმის შესახებ, რომ ეკლესიანი და სამარტვილენი V ს-ის ძეგლებში ჩვეულებრივი მოვლენაა და ამ დროიდან მოყოლებული საქართველოში ძალიან გავრცელებული ყოფილა¹⁰⁸.

ჩანს, გიორგი მთაწმინდელის უცხოეთიდან ჩამოსვლის დროს, ომით და შიმშილით განაწამებ საქართველოში სხვა კერებს შორის მარტვილის მონას-

¹⁰³ მარტვილს ძველად ჭყონდიდის (მეგრულად დიდი მუხა) უწოდებდნენ. დადგენილია, რომ იქ ადრე მუხის მსახურების სალოცავი იყო. როცა იქ მოწამეთა (მარტვილთა) ეკლესია ააგეს და მონასტერი გაშენდა, მას მარტვილი ეწოდა) ს. მაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1941, გვ. 348).

¹⁰⁴ ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, I, ნაკვეთი II, თბ., 1962, გვ. 549—554.

¹⁰⁵ ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, II, თბ., 1930, გვ. 31, 247.

¹⁰⁶ ს. მაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1941, გვ. 348.

¹⁰⁷ ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, I, ნაკვეთი II, 1962, გვ. 549—554.

¹⁰⁸ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 74.

ტერი მუშაობისათვის უფრო ხელსაყრელი იყო, ამასთან აკმაყოფილებდა ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ პირობას და როცა გიორგი მთაწმინდელმა მეფეს თავისი განზრახვა გაანდო, მხარდაჭერა პოვა. ყოველ შემთხვევაში, ისტორიულ ცნობას რომელსაც თითქმის ყველა მკვლევარი (ივ. ჯავახიშვილი¹⁰⁹, გ. საბინი¹¹⁰, კ. კეკელიძე¹¹¹, ჯ. აფციაური¹¹² და სხვანი) იზიარებს სახეზეა, რომ გიორგი მთაწმინდელი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ხუთი წლის განმავლობაში აგროვებდა ობლად დარჩენილ ბავშვებს, მათ ზრდიდა, წერტნიდა და აყენებდა ცხოვრების გზაზე...

ამას იმიტომ ვიმეორებთ, რომ ამ ცნობის ფონზე გიორგი მთაწმინდელი საქართველოში გვევლინება არა როგორც ტრადიციის დამწყები, არამედ მისი აღმდგენელი და შესანიშნავი გამგრძელებელი.

აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, გ. მთაწმინდელის შესანიშნავ წინამორბედად ცურტავის, გარეჯის, მარტვილის და სხვა სამარტვილეების აღმშენებლის თუ დამაარსებლის შემდეგ, უნდა მივიჩნიოთ ჩვენთვის ჭერჯერობით უცნობი პირი (რომლის მოღვაწეობა თითქმის ემთხვევა ან ცოტათი წინ უსწრებს გ. მთაწმინდელის მოღვაწეობას), რომელმაც სოფ. ხიზაბავრის მახლობლად მდებარე ტყეში (X ს-ის დასასრულს და XI ს-ის დამდეგს) ითავა აგებულიყო ფუნქციურად „მარტვილის“ — სულიერი სივანის მსგავსი (მაგრამ არქიტექტურულად მცირე მასშტაბის შენობებით) დაწესებულება — „ობოლთა თავშესაფრითა და ეკლესიით, რომელსაც ხალხმა, თაობებმა, თავისი პირვანდელი მწიგნობრული სახელის „სამარტვილეს“ ან ძველი ქართული სახელის „საყმაწვილეს“ ნაცვლად პირდაპირ ცხოვრებისეული სახელი — „ობოლთა საცხოვრისი“ ანუ შემოკლებით „ობოლეთი“ უწოდა. იქნება იმიტომ, რომ იგი იმ ხანად მხოლოდ ობლებისათვის იყო განკუთვნილი.

„ობოლეთის“ ძეგლებს აშკამად დიდი კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა ენიჭება, რადგან დღემდე საქართველოში ამ ტიპის დაწესებულება ფიზიკურად მიკვლეული ან ამ თვალსაზრისით, ამ კუთხით შესწავლილი არ არის. ამიტომ საშურია მისი სათანადო, კომპლექსური შესწავლა.

П. М. ПИРПИЛАШВИЛИ

О СИРОТСКОМ ПРИЮТЕ В ОБОЛЕТСКОМ ЛЕСУ

Резюме

В Аспиндзском районе, в 7—8 километрах от села Хизабавра, в Обоветском лесу находятся Обоветская церковь и остатки «сожженных домов» вокруг него (табл. I, рис. 1). Надпись на церкви (табл. II, рис. 1). Теймуразом Барнавели датирована концом X — началом XI веков и расшифрована как «Св. Саломе», «Св. Савле»

¹⁰⁹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. II, გვ. 187, 190, 191.

¹¹⁰ გიორგი ხუცესმოწაზონი, ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა; გ. საბინი, საქართველოს სამოთხე, 1882, გვ. 437, 438.

¹¹¹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1941, გვ. 192.

¹¹² ჯ. აფციაური, გიორგი მცირის, „გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრება“, თბ., 1980, გვ. 32, 98.

13. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1990, № 4

или «Св. церковь». Основываясь на этих данных, а также анализируя литературные сведения и устные предания, предполагается, что Оболетский комплекс являлся сиротским приютом, построенным неизвестным лицом по имени «Саломе» или «Савле». Подчеркнуты большое культурно-историческое значение «Оболети» и необходимость его комплексного изучения, так как учреждение подобного типа в Грузии ранее не обнаруживалось.

P. M. PIRPILASHVILI

TO THE PROBLEM OF THE ORPHANAGE IN THE OBOLETI WOOD

Summary

In the Aspindza vicinities, in 7—8 kilometers from Khizabavra village, in the Oboleti wood, Oboleti church and the remains of „burnt house“ around of it are disposed (tab. I. fig. I.). The inscription over the church (tab. II. fig. I.), by Teimuras Barnaveli is dated by the end of the X—th and beginning of the XI-th centuries and is deciphered as „St. Salome“, „St Savle“ or „St. church“. Based on this data and analysing literary information and legends, the author supposes that the Oboleti complex is the orphanage, built by the unknown for us person „Salome“ or „Savle“. The great cultural-historical significance of „Oboleti“ is emphasized and its complex investigation is considered necessary, because such kind of institution has not been found yet in Georgia.

წარმოადგინა საქართველოს რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ვ. ბერიძემ

პრაქტიკული ასტრონომია

გვლას ცივილიზაცია

XX ს-ის დიდ არქეოლოგიურ აღმოჩენებს მიემატა კიდევ ერთი საყუარადღებო აღმოჩენა: იტალიელმა არქეოლოგებმა სირიის არაბთა რესპუბლიკის ტერიტორიაზე მიაკვლიეს ებლას — უძველეს ქალაქ-სახელმწიფოს, რომელიც ძვ. წ. III—II ათასწლეულებში არსებობდა სირიის ტერიტორიაზე. აღნიშნულმა გათხრებმა კიდევ ერთხელ უარყო მეცნიერთა მიერ ადრე ჩამოყალიბებული დოგმატური მოსაზრება იმის შესახებ, რომ კაცობრიობის პირველი ცივილიზაციები იქმნებოდა მხოლოდ დიდი მდინარეების მიმდებარე ტერიტორიებზე: ტიგროსისა და ეფრატის შუამდინარეთში, ნილოსზე, ინდის აუზში და სხვ. ებლას აღმოჩენამ წარმოაჩინა ძვ. წ. III ათასწლეულის ქალაქი-სახელმწიფო, რომლის ცენტრი არ უკავშირდებოდა დიდ მდინარეებს. ეს სახელმწიფო თავისი განვითარებით დიდად არ ჩამოუვარდებოდა ეგვიპტესა და შუმერს.

მეცნიერები ებლას გათხრებამდე იცნობდნენ. მის შესახებ ცნობებს შეიცავენ ძვ. წ. III—II ათასწლეულების ლურსმული ფირფიტები, რომლებიც ებლას მოიხსენიებენ როგორც ძლიერ სახელმწიფოს. მის წინააღმდეგ ილაშქრეს სადგონ აქადელმა, ნარამსუენმა და სხვ. მეფეებმა.

1964 წ. რომის უნივერსიტეტმა მიიღო გადაწყვეტილება სირიაში არქეოლოგიური გათხრების წარმოების შესახებ. იტალიელი არქეოლოგები დაინტერესებული იყვნენ შეესწავლათ წინაეოლინისტური ხანის დასავლეთ აზიის კულტურა, ფინიკიის სანაპირო ქალაქები და არამეული კულტურის ცენტრები. ამ მიზნით, რომის უნივერსიტეტმა დამასკოს სიძველეთა გენერალურ დირექტორატს მოთხოვა ნებართვა არქეოლოგიური გათხრების საწარმოებლად ალექსანდრიის რეგიონის ორ პუნქტში: ალექსანდრიის სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე თელ-მარდინის ბორცვზე და მისგან ჩრდილოეთით, თელ-აფისში. ნებართვა დაუყოვნებლივ იქნა გაცემული, რაც არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელის პაოლო მატეის სიტყვებით, გამოწვეული იყო იტალიელი არქეოლოგებისადმი სირიელთა სიმპათიებით.

პაოლო მატეიმ კარგად იცოდა ისტორიულ მეცნიერებაში გაბატონებული აზრი იმის შესახებ, რომ სირიასა და პალესტინაში „ქალაქური ცივილიზაცია“ (საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში ე. წ. „კლასობრივი საზოგადოება“) შეიქმნა ძვ. წ. II ათასწლეულში და ამ მოვლენაზე დიდი გავლენა იქონიეს ე. წ. „სამდინარო ცივილიზაციებმა“ (ეგვიპტე, მესოპოტამია). მაგრამ პაოლო მატეი არ იზიარებდა ამ აზრს და მან გადაწყვიტა ჩაეტარებინა არქეოლოგიური გათხრები სირიაში. მისი არჩევანი შეჩერდა თელ-მარდინის ბორცვზე. პ. მა-

ტიე სამი მიზეზით განმარტავს თავის არჩევანს; ზედაპირული კერამიკული მასალა უეჭველად განეკუთვნებოდა ძვ. წ. 2500—1500 წწ.; 56 პა ფართობის დასახლება სარწმუნოს ხდიდა ვარაუდს, რომ თავისი არსებობის დროს ეს ადგილი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა სირიის ისტორიაში; დაბოლოს, ბედნიერი შემთხვევის წყალობით ბორცვზე აღმოჩენილი იქნა ძვ. წ. XIX ს-ის თასი. ნაპოვნი ამტკიცებდა ვარაუდს იმის თაობაზე, რომ ამ პერიოდში ქალაქს ჰქონდა სასახლის ჩამოყალიბებული სტრუქტურა და სახელისნოები, სადაც

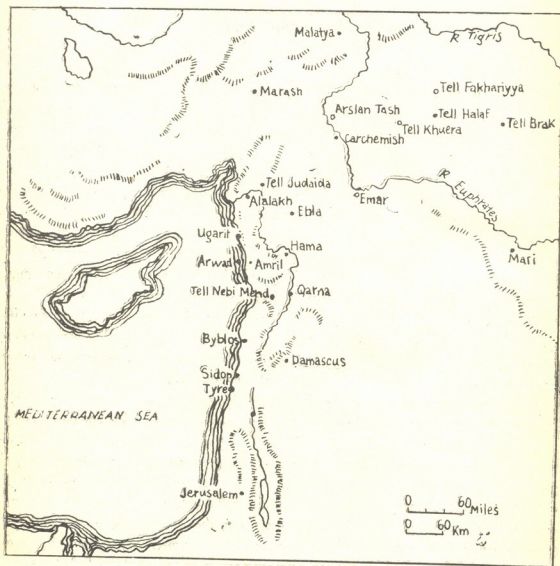

Figure 1 The Major Archaeological Sites of Syria

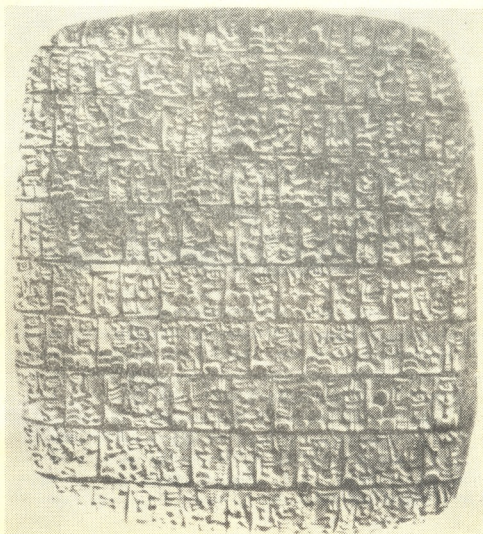
აწარმოებდნენ მალაღმხატვრულ საგნებს. გათხრების შედეგად აღმოჩენილმა სხვადასხვა პერიოდის მრავალრიცხოვანმა კულტურულმა ფენებმა დაადასტურა პ. მატეის მოსაზრება.

არქეოლოგიური გათხრების პირველი პერიოდის მიზანი იყო აკროპოლისის კედლებისა და ე. წ. „ქვედა ქალაქის“ ფენების შესწავლა. გათხრილი იქნა სამეფო სასახლის ნაწილი და მონუმენტური ქვის ჭიშკარი. პირველი ხუთწლეულის აღმოჩენებიდან აღსანიშნავია ბაზალტის სტელა აქადური ლურსმული წარწერით, რომელიც იხსენიებდა ებლას მეფეს. სწორედ მაშინ იგულისხმეს იტალიელმა არქეოლოგებმა, რომ გათხრილი ობიექტი იყო ქ. ებლა. თუ

აქამდე ისინი მიზნად ისახავდნენ შეესწავლათ შუაბრინჯაოს ხანის I და II ფენები, ებლა გადაწყვიტეს გამოეცვლიათ ადრეებრინჯაოს ხანის ქალაქის IV ფენაც. არქეოლოგებს რწმენას მატებდა ის აზრი, რომ ისინი თხრიდნენ სარგონის მიერ დამარცხებულ და წარამსუენის მიერ დაპყრობილ ებლას.

უძველესი დასახლებები თელ-მარდის ტერიტორიაზე შეიმჩნევა მარდის I ფენაში — პროტოისტორიული პერიოდი (ძვ. წ. 3500—2900 წწ.), დასახლება ინტენსიურობა იზრდება მარდის II A ფენაში (ძვ. წ. 2900—2400 წწ.). ამ პერიოდის ებლას ურთიერთობანი აქვს ადრედინასტიური ხანის მესოპოტამიასთან. შემდგომ ეტაპზე, მარდის II B 1 ფენაში (ძვ. წ. 2400—2250 წწ.) ებლა უკვე მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ცენტრია. ამ პერიოდს განეკუთვნება სამეფო სასახლე, არქივები, ტაძარი, საფორტიფიკაციო ნაგებობები. ძვ. წ. 2300 წ. ებლაში იგი შეიჭრა სარგონ აქადელი, ხოლო ძვ. წ. 2225 წ. ებლა განადგურა ნარამსუენ აქადელმა. ებლას ისტორიის შემდგომი ეტაპია მარდის II B 2 ფენა (ძვ. წ. 2250—2000 წწ.). მესოპოტამიაში იგი ემთხვევა აქადის დინასტიის დასასრულს, გუთიების ბატონობის ხანას, ლამაშის II დინასტიასა და ურის III დინასტიის ეპოქას. ეს არის ადრეებრინჯაო IV B ხანა. უნდა აღინიშნოს, რომ ძირეული სხვაობა ამ ფენასა და წინა ფენას შორის, მატერიალური კულტურის საგნების მიხედვით, არ შეიმჩნევა.

როგორც არქეოლოგიური მასალა მიუთითებს, ზემოაღნიშნული ეპოქის დასასრულს მოხდა კატასტროფა, რომლის შედეგადაც ებლა განადგურდა. ებ-

სურ. 2. თიხის ფირფიტა ეკონომიკური ხასიათის ტექსტით (ალეპოს არქეოლოგიური

ლას ხელახალი აღორძინება იწყება მარდის III A (ძვ. წ. 2000—1800 წწ.) ფენიდან და ემთხვევა ქ. ისინისა და ქ. ლარსას დინასტიების ბატონობას მესოპოტამიაში, ამორეელთა გამოჩენას მესოპოტამიასა და სირიაში. ებლა კვლავ მნიშვნელოვანი ცენტრი ხდება. აღდგა არქიტექტურული ნაგებობანი, გალავნის კედლები. აღმოჩენილი მდიდარი კერამიკა, ქანდაკებები და ხელოვნების სხვა ნიმუშები მიუთითებენ ამ პერიოდის ებლას სიძლიერეზე. შემდგომ ეპოქაში მარდის III B ფენა (ძვ. წ. 1800—1600 წწ.) მნიშვნელოვანი კულტურული ძვრები არ შეიმჩნევა. არქეოლოგიური გათხრები ნათელყოფს, რომ ქალაქი კვლავ განადგურდა. მისი მოსპობა, ერთი მოსაზრების მიხედვით, დაკავ-

სურ. 3. მეომრებისა და ლომების თავების გამომსახავი რელიეფი
(აღებოს არქეოლოგიური მუზეუმი).

შირებულია იმხადის სამეფოსთან; მეორე მოსაზრების თანახმად, ებლა გაანადგურა ხეთების მეფე ხათუსილი I-მა, ან მისმა მეგვიდრე მურსილიმ ძვ. წ. 1600 წ. ამ დროიდან ებლაში დასახლების კვალი აღარ შეიმჩნევა, რასაც მოწმობს მარდის IV A და B ფენები (ძვ. წ. 1600—1200 წწ.).

ძვ. წ. 900—720 წწ. (მარდის V B ფენა) ებლა ასრულებდა ციხე-სიმაგრის ფუნქციებს ჰამათისა და ლაშაგის არამეული სამეფოებისათვის. ძვ. წ. 720 წ. ებლა გაანადგურა სარგონ II-მ, რომელმაც დაიპყრო ჰამათი და მისი მიმდებარე ტერიტორიები. ამ პერიოდიდან იწყება ჯერ ასურელთა, ხოლო შემდეგში ბაბილონელთა ბატონობა. გათხრების შედეგად გამოვლინდა, აგრე-

თვე, სპარსელთა ბატონობის პერიოდის ფენა, ელინისტური ხანისა და ბიზანტიური ხანის ნიმუშები, ისლამური ეპოქის მატერიალური კულტურის ძეგლები.

1968 წ. ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის შედეგად აღმოჩენილი იქნა ბაზალტის სტელის ფრაგმენტი, რომელიც სპარსულ-ელინისტურ ხანაში გამოყენებული იყო სამშენებლო მასალად. იგი თარიღდება ძვ. წ. 190 წლით. ფრაგმენტზე შემორჩენილია აქადურ ენაზე შესრულებული წარწერა ასურული დიალექტის მეშვეობით. წარწერაში მოიხსენიება ებლას მეფე იბათლიმი. ებლა მოიხსენიება სარგონ აქადელის წარწერაშიც, აგრეთვე ნარამსინისა და

სურ. 4. რიტუალის გამომსახავი რელიეფი (ალეპოს არქეოლოგიური მუზეუმი).

ლაგაშის ენის გუდგას ტექსტებშიც. როგორც ურის მესამე დინასტიის წარწერები მიუთითებენ, ებლას მოსახლეობას მკიდრო სავაჭრო კონტაქტი ჰქონდა დამყარებული შუმერთან. ებლას და მარის ხალხს იხსენიებს ისინის დინასტიის წარმომადგენელი იშბიერა (ძვ. წ. 2017—1985 წწ.) ძველბაბილონურ ტექსტში — „მითი ნიფურის ღვთაება ნანაზე“, მოიხსენიება ებლას ველი. წარწერა ალალახიდან (ძვ. წ. 1700 წ.) გვაუწყებს ქორწინების შესახებ ალალახის მეფის ძისა და ებლას მეფის ასულს შორის, ალალახის მეფის ვიზიტის შესახებ ებლაში. ებლა მოიხსენიება მარის ღურსმულ ტექსტებშიც.

1973—1976 წწ. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი იქნა მსაკუთრივ ებლას სამეფო არქივები. თიხის ფირფიტების საერთო რაოდენობა

17050 აღმატებოდა. გამოიკვეთება სამი ტიპის ფირფიტები: მართკუთხა, კვადრატული და მრგვლოვანი.

არქივი შინაარსობლივად მრავალფეროვანია: აღმოჩენილია სავაჭრო-ეკონომიკური, პოლიტიკური, სოციალური, რელიგიური, დიპლომატიური, ლიტერატურული თუ ლექსიკური სახის მასალები. განსაკუთრებით აღსანიშნავია შუმერულ-ებლური ლექსიკონი.

ებლას ტექსტები, მიუხედავად სირთულისა, რაც დაკავშირებულია მათ ინტერპრეტაციასთან, გარკვეულწილად ნათელს ფენს ვაჭრობისგან მიღებული შემოსავლის ფინანსურ სტრუქტურას, ქსოვილებისა და ლითონის ნივთების დანაწილების ორგანიზაციას და ვაჭრობას, საკვების გაცემის რაციონის სისტემას, საკმაოდ გავრცელებული მსხვილფეხა რქოსანი საქონლისა და ცხვრის მოშენების ტექნოლოგიას, სამიწათმოქმედო სამუშაოებზე კონტროლის

სურ. 5. სტატუის ტორსი შეფე იბითლიმის წარწერით (ალეპოს არქეოლოგიური მუზეუმი).

ორგანიზაციას, ტაძრებისა და ღვთაებებისადმი მსხვერპლშეწირვის სისტემას, სამეფო სასამართლო ინსტანციების საქმიანობას, დიპლომატიურ ურთიერთობებს, მწერალთა მომზადების მეთოდებსა და სამეურნეო-ადმინისტრაციული ცხოვრების სხვა მნიშვნელოვან ასპექტებს. უნდა ითქვას, რომ ფირფიტების ფორმით შესაძლებელია გაირკვეს, თუ რა ხასიათის წყაროსთან გვაქვს საქმე. მაგალითად, ისტორიული დოკუმენტები იწერებოდა მხოლოდ მრგვლოვანი ფორმის ფირფიტებზე. დოკუმენტები „ბიბლიოთეკის“ ოთახებში თემატურად იყო განლაგებული. ცალ-ცალკე ინახებოდა სამიწათმოქმედო-ადმინისტრაციული ტექსტები, სავაჭრო, ლიტერატურული, ლექსიკური და ისტორიული ხასიათის დოკუმენტები, დეკრეტები და წერილები. გამოიყენებოდა დოკუმენტაციის შენახვის სამი მეთოდი: ფირფიტებს აწყობდნენ ღია თაროებზე, გრძელ სკამებზე, დაზიანებისაგან დაზღვევის მიზნით ფარავდნენ ხის დაფებით.

* მრავალრიცხოვანი ლურსმული ტექსტების აღმოჩენისთანავე ექსპედიციის ეპიგრაფისტმა ჯ. პეტინატომ, რომელსაც საკმაო გამოცდილება ჰქონდა შუმერული და აქადური წარწერების ამოკითხვაში, დაიწყო მათი დამუშავება. მან პირველმა აღმოაჩინა შუმერულ-ებლასური ლექსიკონის ფრაგმენტები. ებლას სამეურნეო ტექსტების კითხვისას პეტინატომ დაასკვნა, რომ მათში მოიხსენიებოდნენ ასურულ-ბაბილონური ტექსტების ცნობილი ქალაქები: აშური, ქანესი, სიქიმი, მეგიდო, სამარია, ლაზა, სოდომი, გომორა, სიგორი და სხვ. იქმნებოდა შთაბეჭდილება, რომ ებლა წარმოადგენდა არა მნიშვნელოვან ქალაქ-სახელმწიფოს, არამედ იმპერიას ღაზადან (პალესტინის უკიდურესი სამხრეთ სანაპირო და მკედარი ზღვის სამხრეთ სანაპირო), ვიდრე დღევანდელი თურქეთის ცენტრალურ ნაწილამდე. ექსპედიციის ხელმძღვანელმა პ. მატეიმ თავის პირველ წიგნს ებლას შესახებ უწოდა „ებლა — იმპერიის ხელახალი აღმოჩენა“, ხოლო პეტინატომ: „ებლა — თიხაში აღბეჭდილი იმპერია“. ჰიპოთეზას ებლას იმპერიად მიჩნევის შესახებ, მკვლევართა აზრით, ადასტურებდა დოკუმენტი, რომლის მიხედვით მარის მეფე ებლას მეფეს უგზავნიდა ოქროსა და ვერცხლს (ხარკს). ისტორიკოსთა დიდმა ნაწილმა იმთავითვე არ გააზიარა ებლას იმპერიად მიჩნევის ჰიპოთეზა. თავდაუზოგავი შრომის შედეგად, რაც გამოიხატებოდა ებლას ტექსტების თითოეული ლურსმული ნიშნის იდენტიფიცირებაში, მეცნიერები მივიდნენ დასკვნამდე, რომ წარწერებში მოხსენიებული ქანესი არ შეესატყვისებოდა მცირე აზიის ქანესს. მკდარი აღმოჩნდა პეტინატოსეული ამოკითხვა სახელწოდებების: აშური, ლაზა, სოდომი, გომორა, სიგორი, სიქიმი და მეგიდო. რაც შეეხება მარის, ნაპოვნი იქნა წარწერები, რომელთა მიხედვითაც ებლას მეფეები მარის მეფეებს უგზავნიან ოქროსა და ვერცხლს. ამგვარად აღმოჩნდა, რომ ებლა წარმოადგენდა ადრეობრივ აოსს ეპოქის დიდ ქალაქ-სახელმწიფოს, რომელიც შესაძლოა შეეადარათ შუმერულ ლავაშს. ებლას ჩრდ. სირიული ცივილიზაციებთან ერთად, თამამად შეიძლება ჩაითვალოს ძვ. წ. III ათასწლეულის ახლო აღმოსავლეთის ერთ-ერთ უძველეს ცივილიზაციად.

ებლას ტექსტების დამწერლობა კლასიკური მესოპოტამიური ლურსმულის ნიმუშია, რომელიც იხმარებოდა ძვ. წ. IV ათასწლეულის შუმერში ადმინისტრაციული შინაარსის ტექსტების შესადგენად. ნიშნები პალეოგრაფიულ ევოლუციაზე მიუთითებენ. შემორჩენილია როგორც პრესარგონული, ასევე

ლუგალზაგის ურუქელის, სარგონ აქადელის, ურუქაგინასა და ლუგალანდას ეპოქის დამწერლობითი ნიმუშები. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ნარამსუ-ენის ეპოქისათვის დამახასიათებელი ნიშნების ევოლუცია, ებლასთვის უცნობია.

სავარაუდოა, რომ თავდაპირველად დამწერლობა, შუმერებისაგან გადაიღეს სემიტმა აქადელებმა, ხოლო სემიტი-ებლავლები სარგებლობდნენ ძველ-აქადურის სამწერლობო სკოლის გამოცდილებით. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ აქადელები შუმერული იდეოგრამების მნიშვნელობას თავიანთ ენაზე სწორად თარგმნიდნენ (მაგალითად, *lugal.šarrum* „მეფე“, *dam-’attatum* („ცოლი“). ხოლო ებლავლები ამავე ნიშნებს უთავსებდნენ არა შუმერულ ან აქადურ მნიშვნელობას, არამედ ცვლიდნენ მათ ებლავური სიტყვებით. მაგალითად, აქადურად *šarrum* აღნიშნავდა „მეფეს“. აქადელები სწორედ ამგვარად კითხულობდნენ შუმერულ იდეოგრამას *lugal* „მეფე“, *attatum* — აქადურად აღნიშნავს „ცოლს“ და ისინი სწორედ ამგვარად თარგმნიდნენ შუმეროგრამა *dam*-ს. ებლავურად *šarrum* აღნიშნავდა „დიდებულს“, *attatum* „ქალს“ და „მხევალს“, ამიტომაც შუმეროგრამებს *lugal* და *dam* ებლავლი მწერლები იყენებდნენ „დიდებულის“ და „მხევალის“ აღსანიშნავად. რაც შეეხება „მეფეს“ და „ცოლს“ ებლავლები მათ სხვა იდეოგრამებით ვაღმოსცემდნენ. ტექსტების შესწავლამ აჩვენა, რომ მათში გამოყენებული ლურსმული ნიშნები ებლავლებმა შეითვისეს ჩრდილოეთ შუმერული დამწერლობიდან. სწორედ ამით აიხსნება სამხრეთ შუმერული სამეურნეო ხასიათის ტექსტებისაგან აბსოლუტურად განსხვავებული იდეოგრამების გამოყენება, რაც დღევანდელ ეტაპზე აძნელებს ებლას ტექსტების სრულ ინტერპრტირებას. რაც შეეხება ორთოგრაფიას ის სავსებით შესატყვისება ძველ აქადურს.

ისევე როგორც მესოპოტამიურ აქადურში, ებლას ტექსტებშიც უხვი რაოდენობით იხმარება შუმერული ლოგოგრამები. ენა აშკარა არქაული სემიტურია, რასაც მოწმობს სემიტური ფონეტიკური ფორმით დაწერილი სიტყვები, კავშირები და ამ ფორმების შუმერული შესატყვისები, სინტაქსი და სემიტური პრეფიქს-სუფიქსები.

ებლავური ენა, დღევანდელი მონაცემების მიხედვით, არის აფრაზიულ ენებში შემავალი სემიტური ენების ოჯახის ერთ-ერთი არქაული ენა. ის დაკავშირებულია როგორც ჩრდილო-აღმოსავლეთ სემიტურ (აქადურ), ასევე დასავლეთ სემიტურ (არამეულ) ენებთან, რაც იმის მიმანიშნებელია, რომ ებლავური ენა წარმოადგენდა აღმოსავლეთ სემიტური და დასავლეთ სემიტური ენების შუა მყოფ პრასემიტურ დიალექტურ კონტინუუმს, რომელიც არც თუ ისე დიდი ხნის წინ გამოეყო საერთო სემიტურ არქაულ ენას.

ებლას მჭიდრო კონტაქტები ჰქონდა ჩრდ. მესოპოტამიის ისეთ მნიშვნელოვან ქალაქ-სახელმწიფოებთან, როგორიცაა: ემარი და აბარსალი. სამხრეთ-დასავლეთით მას ემეზობლებოდა ჰამათი. ებლას ვასალი ქალაქები იყვნენ ევფრატისა და ბალისის მიდამოებში მდებარე ირიდუმი და ხარანი. მნიშვნელოვანი სავაჭრო ურთიერთობანი ჰქონდა ებლას ქაქმიუმთან და გასურთან (გვიანი პერიოდის ნუზი) და განსაკუთრებით ქიშთან — ქვემო მესოპოტამიის ჩრდ. ნაწილში. ისევე როგორც მარი, ებლა აკონტროლებდა სავაჭრო გზას ლიბანისა და ამასის კედარის ტყეებისა და მცირე აზიის ვერცხლისა და სპილენძის საბადოებისაკენ. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის გარემოება, რომ ურუქის

მეფე ლუგალზაგისის (დაახლოებით ძვ. წ. 2336—2310 წწ.) გამარჯვებამ ქიშის ქალაქ-სახელმწიფოზე გაუხსნა მას „გზა ტიგროსსა და ევფრატზე, ქვემო და ზემო ზღვებზე“. ლუგალზაგისის დამარცხებამ აქადის მეფე სარგონთან (ძვ. წ. 2316—2261 წწ.), ამ უკანასკნელს საშუალება მისცა ელაშქრა ჩრდ. დასავლეთ სირიაში ტავროსის „ვერცხლის მთებამდე“. სარგონის წარწერის მიხედვით, „ღვთაება დაგანმა უბოძა მას მარი, იარმუთი და ებლა“. სავაჭრო ურთიერთობანი ებლას ბიბლოსის საშუალებით აკავშირებდა ეგვიპტესთანაც. საკუთრივ ებლასა და ბიბლოსს შორისაც არსებობდა შუამავალი ქალაქ-სახელმწიფო. მკვლევართა აზრით, ასეთი შუამავლის როლს ასრულებდა რომელიღაც სამხრეთ სირიული პოლიტიკური ერთეული, ისეთი როგორცაა, მაგალითად, ჰამათი, კათნა, ან თუნთი, რომლებიც აკონტროლებდნენ უღელტეხილებს ლიბანსა და ფინიკიის სანაპიროებს შორის. ებლას სასახლეში აღმოჩენილია ალექსანდრიის კურტულის ნამტკრებები ეგვიპტის IV დინასტიის ფარაონის ხეფრენის (ძვ. წ. 2600 წ.), VI დინასტიის ფარაონის პიოპი I-ის ამოტვიფრული სახელებით. აღმოჩენილია აგრეთვე ავღანური ლაზურიტი და თუთია.

ებლას საზოგადოების სტრუქტურის შესახებ ლაპარაკი ნადრევია მანამ, სანამ არ დამუშავდება მთელი არქივი ებლური ტექსტებისა, თუმცა ისინი შექს მოჰყენენ მხოლოდ სახელმწიფო აპარატის სოციალურ სტრუქტურას და არაფერს გვამცნობენ სათემო სექტორის შესახებ.

სახელმწიფოს სათავეში ედგა პიროვნება, რომლის აღსანიშნავადაც წერილობით წყაროებში გამოიყენებოდა შუმეროგრამა en („ბატონი“), რომელიც ებლაურად თარგმნება როგორც „მეფე“ (malikum). ქვემო მესოპოტამიის სამხრეთ ნაწილში ტერმინით en აღინიშნებოდა ქურუმი, რომელიც გარკვეულ შემთხვევაში სარგებლობდა მეფის უფლებებითა და პრივილეგიებით. საერთოდ, კი შუმერული ქალაქ-სახელმწიფოს სათავეში იდგა პიროვნება, რომლის ტიტულს აღნიშნავდა შუმეროგრამა lugal „დიდი ადამიანი“. სწორედ ამ ტერმინის აქადური თარგმანი šarrum აქადის დინასტიის დესპოტური სამეფო ხელისუფლების ეამს, იქცა ცნება „მეფის“ ამღვინიშნელ სინონიმად. ებლაელი მწერლები შუმერული lugal-ის ამ ეკვივალენტს (š arrum) თავიანთ ენაზე თარგმნიდნენ როგორც „დიდგვაროვანი ადამიანი“. ებლას ტექსტებში ამ შუმეროგრამით აღინიშნებოდნენ სამეფო მეურნეობის ცალკეული დარგების მმართველებიც, რომლებიც ემორჩილებოდნენ მეფეს (შუმეროგრამა en — ებლაური malikum). ამ უკანასკნელს ადმინისტრაციულ და სამხედრო ლიდერის ფუნქციებთან ერთად ეკისრებოდა გარკვეული საკრალური ფუნქციაც, რომლის კონკრეტუზაციაც შესაძლებელი იქნება მხოლოდ ტექსტების საბოლოო შესწავლის შემდეგ.

ებლას მეფე — malikum სახელმწიფოს მართავდა ორი ან სამი მრჩეველის დახმარებით. მრჩეველ-უზუტეცსთა ინსტიტუტი არსებობდა ამ პერიოდის სირიის სხვა ქალაქ-სახელმწიფოებშიც. სამეურნეო საქმეებს განაგებდა მოხელე 'adanum-„ბატონი“. სახელმწიფო სამიწათმოქმედო და სასაქონლო მეურნეობანი მიმოფანტული იყო ქალაქ-სახელმწიფოს მთელ ტერიტორიაზე. იმ მუშახელს (e'-durus) შორის, რომლებიც იღებდნენ საკვებ რაციონსა და მიწის ნაკვეთებს თავის გაბოსაყვებად, მოიხსენიებიან „ახალგაზრდა მუშება“ (guruš), „უფროსი მხენელები“ (engar) და მონები (ir₁₁). ზოგ ადგილას მო-

ილია ავახვასაძე

შობა მაცხოვრისა

დაუმძიმდა კაცთა ნათესავსა ძველი რჯული, ძველი აღთქმა. შეერყა სა-
ძირკველი კაცთა ცხოვრებასა, რომელსაც ქვაკუთხედად ედვა ძველის აღთქმის
მოძღვრება: „თვალი თვალისა წილ, კბილი კბილისა წილ“. სხვა მადლის
მწყურვალმა სულმა კაცისამ იგრძნო, რომ ამ მოძღვრების საფარ-ქვეშ ველარ
იდგომილება დიდხანს, — და ძველი ქვეყანა ირყევა, ირღევეა, მიდის და იფუ-
შება. იგრძნო, რომ იგი ღმერთი მსჯავრისა და შურის-გებისა, ღმერთი წყრო-
მისა და რისხვისა ამასთანავე კაცთმოყვარე, მადლის მომფენი, ყოვლად მო-
წყალე და ყოველთა შემწყნარებელი ღმერთიც უნდა იყოს.

ამ ქვეყნის რყევასა და რღვევაში ჯერ კარგად ვერ გამოიკვეთილი სასო-
ება ადამიანისა, ჰხედავს-რა ძველს დედა-ბოძს სულის საფარისას წამოსაქცე-
ვად გამზადებულს, ჰკენეს და ჰღაღადებს ზეგარდამო შთავონებულთ კაცთა
ბაგითა. რყევისა და რღვევისაგან თავის ბუდიდამ ამომფრთხალი გული ადა-
მიანისა უთვისტომოდ, უბინაოდ ჰრჩება. გული შემინებელი, ელდაცემული
ეძიებს ახალს სადგურს, ახალს ბინას, რომ მივიდეს და იქ განისვენოს. ბუნ-
დად და გამოუტყვევლად ჰგრძნობს, რომ უნდა ამოვიდეს ახალი ვარსკვლავი,
ახალი ალიონი, რომელმაც უნდა გზა აჩვენოს და გააგნებინოს ძველის ქვეყ-
ნის რყევისაგან ატეხილს მტვერ-ბუქსა და ბინდ-ბუნდში.. ერთხელ წაირღვნა
ქვეყანა, ეხლა კი უნდა დახსნილ იქმნას და აი ამ მხსნელს ელის ხსნის მწყურ-
ვალე სული.

„შენ, ბეთლემ, ქვეყანა ეგე იუდასი! — ჰღაღადებს ზეგარდმო
შთავონებული წინასწარმეტყველი: — არა სადა უმრწემეს ხარ
მთავართმა შორის იუდასთა, რამეთუ შენგან გამოვიდეს წინამძღვა-
რი, რომელმან დამწყსოს ერი ჩემი, ისრაელი!“

ადამიანი რაღაც ლოდინშია, გარღვეულ უფსკრულის წინაშე მდგომარე;
სასოს არ იკვეთს, რომ მოვა მაცხოვარი და თავის ყოვლად-მხსნელს ხელსა
მომაწვდისო. სასიკეთო აღსავსენი, სულით განდიდებულნი და აღფრთოვანე-
ბულნი წინასწარმეტყველნი წინათ-ჰგრძნობენ ამა მოსვლასა და ვითა მახარო-
ბელნი ნუგუმ-სიციმენ გულწასულს ადამიანს, მოვაო, ოღონდ შენ „განმზადნე
გზანი მისნო“.

„აჰა ესერა მე წარვალინო ანგელოსი ჩემი წინაშე პირსა შენსა, რო-
მელმან განმზადნეს გზანი შენნი წინაშე შენსაო, — ჰღაღადებს სრულის
რწმენის ღაღადითა წინასწარ-გრძნობით აღტაცებული ისაია წინასწარ-
მეტყველი: — განმზადნით გზანი უფლისანი და წრფელპყვენით ალაგ-
ნი მისნი“.

და აპა „გზათა განმზადებად და წრფელყოფად ალაგათა მისთა“ მოველინა ქვეყანას იოანე წინამორბედი „მლაღდებელი უდაბნოსა შინა“. გულშერყეულს და ნუგეშის მწყურვალს ქვეყანას ჰგონია, რომ აი ეს არის იგი, ვინც ასე ძლიერ სწყურიან ჩვენს ობლად შთენილს სულსა და ვისაც ასეთის სასოებით მოველოდებოდითო. არაო, ეუბნება წინამორბედი იოანე:

„ესერა მოვალს უძლიერესი ჩემსა შემდგომად ჩემსა, რომლისა ვერ ღირსვარ გახსნად ხამლთა მისთასა. მე ნათელ-გცეთ თქვენ წყლითა, ხოლო მან ნათელ-გცეთ თქვენ სკლითა წმიდითა“.

იშვა ქრისტე, იშვა იგი, რომელმან ნათელ-სცა ქვეყანას სულითა წმიდითა, იშვა იგი დედისაგან, რომელ კურთხეულ არს დედათა შორის. იშვა იგი, რომელიც, — როგორც იოანე მახარობელი ამბობს, — „დაემკვიდრა ჩვენ შორის და ვიხილეთ დიდება მისი, დიდება ვითარცა მსოფლო — შობლისა სთამამისა მიერ, სავსე მადლითა და ჭეშმარიტებით... რამეთუ რჯული მოსესგან მოეცა, ხოლო მადლი და ჭეშმარიტება იესოს მიერ იქმნა... რამეთუ არა მოავლინა ღმერთმან ძე თვისი სოფლად, რათა დაჰსაჯოს სოფელი, არამედ რათა აცხონოს სოფელი მის მიერ“. იშვა იგი, რომლის გამო სთქვა იოანე წინამორბედმავე:

„აპა ტარიგი ღვთისა, რომელმან აღიხვნეს ცოდვანი სოფლისანი! ესე არს, რომლისათვის იგი ვსთქუ: შემდგომად ჩემსა მოვალს კაცი, რომელი პირველ ჩემსა იყო, რამეთუ უპირატეს ჩემსა არს“.

„ნუ გეშინი, — ახარებს ქვეყანას ანგელოზი: — ნუ გეშინი, რამეთუ აპა ესერა გახარებ თქვენ სიხარულსა დიდსა, რომელი იყოს ყოვლისა ერისა, რამეთუ იშვა ღღეს თქვენდა მაცხოვარი... და ესე იყოს თქვენდა სასწაულად: ჰპოვით ყრმა იგი, შეხვეული და მწოლარე ბავასა“.

რა დიდებული სახეა, რა დიდებული ხატია!... ღმერთი, მოვლინებული ცხონებად და ხსნად ქვეყნისა, ღმერთი ახალის აღთქმისა, რომელმან უნდა „აღიხვნეს ცოდვანი სოფლისანი“, ძე ღვთისა და კაცისა, რომელმან უნდა ნუგეშსცეს ქვეყანას, — „მოვედინ, მაშვრალნო და ტვირთ-მიძინო, და მე განვიცვენოთ თქვენ“, ღმერთი, რომელმან უნდა ნათელ-სცეს ბნელს ქვეყანას სულითა წმიდითა-იშვა ვითა ღარიბი ღარიბ საფარ ქვეშ და არის „შეხვეული და მწოლარე ბავასა“!.. მარტო ერთი ვარსკვლავიდა აღმომხდარი აღმოსავლეთით და იგი დანათის ზედ ადგილსა მას შობისასა ნიშნად მისად თუ, — რა სხივოსანი მადლი მოეფინა ქვეყანას დედისაგან, რომელიც ამიტომ „კურთხეულ არს დედათა შორის“! ყრმა-ღმერთი „შეხვეული და მწოლარე ბავასა“! არისღა სადმე სხვა ხატი, რომ დიდებამ ასე აღიდოს სიღარიბე და სიღარიბემ ასე აღიდოს დიდება! ყველაზედ უწინარეს ამ ხატითა ითქვა შობისავე უმაღ იგი თავდაბლობა კაცთმოყვარე ქრისტე-ღმერთისა, რომელმაც მერე გააოცა ცუდმედიდობით გარყვნილი ძველი ქვეყანა.

იშვა იგი, ვინც გაჭირვებულს და ძირით თხემამდე შერყეულს ქვეყანას მოაცილა უღმობელი საძირკველი „თვალი თვალისა წილ, კბილი კბილისა წილ“ და ამის მაგიერ შთაუდგა „გიყვარდეს მოყვასი შენი, ვითარცა თავი შენი“ და ამაზედ ხელახლად დაადგინა დასარღვევად გამზადებული ქვეყანა, ვითარცა კლდეზედ, რომელსაც ვერც ჟამი და ვერც დრო ვერ შეჰმუსრავს და ვერ შეარყევს. ამ კლდეს ზედ დაანთხია მან თვისი ღვთაებური სისხლი და ზედ გადაატეხა თვისი უბიწო ხორჭი. კაცთმოყვარე ძე კაცისა, ქვეყნის ხსნად მოგ-

ლინებული, კაცმაცვე ჯვარს აცვა და ჯვარცმული მაინც ჯვართმცემელთათვის ჰლაღებდა ღვთისა მიმართ: ღმერთო, შეუნდევე, რამეთუ არა უწყიან რას იქმან! აი რა სულგრძელი, რა კაცთმოყვარე, რა ყოვლად-მოწყალე ღმერთი იშვა ღღეს და ამას სამართლიანად ჰხარობს და ღღესასწაულობს მთელი ქრისტიანობა.

მას აქეთია აღსდგა ქვეყანა ახალის აღთქმისა, ახალის ცხოვრებისათვის. მას აქეთ შეაფარა კაცმა თავი თავისი ღმერთსა და სიყვარულისას, მშვიდობისას, მოწყალებისასა და შენდობისას. განახლდა კაცი და ღღეს განახლებულ კაცს ძალუძს სასოებით სთქვას: „შენ ხელახლად შემქმენ მე. ქრისტე-ღმერთო, და დამდევე ჩემზედა ხელი შენი. შენ სცან დაჯდომაი ჩემი და აღდგომაი ჩემი. ალაგნი ჩემნი და ნაწილი ჩემნი და ნაწილნი ჩემნი შენ გამოიკვლიენ და ყოველნი გზანი ჩემნი წინასწარ იხილენ... საკვირველ ქმნა ცნობა შენი ჩემგან, განძლიერდა და ვერ შეუძლო მას! შენ ხარ ხსნა ჩემი, შენი მოძღვრება-მაცხოვარ ჩემდა, და ველარსად განვერინო სულისა შენისაგან და პირისა შენისაგან ველარსად ვივლტოდე: აღ-თუ-ვჰხდე ცად, შენ მუნ ხარ! შთა-თუ-ვჰხდე ჯოჯოხეთად, ახლოსვე ხარ! აღ-თუ-ვიპყრნე ფრთენი ჩემნი განთიად და დავემკვიდრო მე დასასრულსა ზღვისასა, — და რამეთუ მუნცა ხელი შენი მიძლოდეს მე და მარჯვენემან შენმან შემიწყნაროს მე!“.

**აკად. ს. ჯანაშიას დაბადების 90 წლისთავისადმი
მიძღვნილი სამეცნიერო სხდომაები**

გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსის და საზოგადო მოღვაწის, აკად. ს. ჯანაშიას მეცნიერული მემკვიდრეობა კარგა ხანია ქართული ისტორიოგრაფიის ოქროს ფონდშია შესული, ხოლო მოწიწების გრძნობა მისი პიროვნების სსოენისადმი დღითიდღე იზრდება მის მშობელ ხალხში.

1990 წ. 16 ნოემბერს, სრულიად საქართველოს გიორგი შერვაშიძის საზოგადოების ინიციატივით მოეწყო ზიმონ ჯანაშიას დაბადების 90 წლისთავისადმი მიძღვნილი საჯარო სხდომა. სხდომა შესავალი სიტყვით გახსნა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა რ. მეტრეველმა. ისტ. მეცნ. დოქტორმა მ. ინაძემ წარმოადგინა მოხსენება: — „საქართველოს ძველი ისტორიის საკითხები ს. ჯანაშიას შრომებში“. მომხსენებელმა საინტერესოდ წარმოაჩინა გამოჩენილი მეცნიერის ღვაწლი საქართველოს ძველი ისტორიის მეცნიერული შესწავლის საქმეში. „ფეოდალური საქართველოს სოციალ-ეკონომიკური განვითარების ზოგიერთი კარდინალური საკითხი ს. ჯანაშიას შრომებში“ — ასეთი იყო პროფ. ე. ხოშტარია-ბროსეს მოხსენების თემა. ცნობილია, რომ ს. ჯანაშიას მეცნიერულ მემკვიდრეობაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია აფხაზეთის ისტორიის პრობლემების კვლევას. სწორედ ამ საკითხს მიეძღვნა ისტ. მეცნ. კანდიდატის გ. ანჩაბაძის მოხსენება: „აფხაზეთის ძველი ისტორიის საკითხები ს. ჯანაშიას შრომებში“. ს. ჯანაშიას ღვაწლი ქართული ეთნოგრაფიის ჩამოყალიბება-განვითარების საქმეში, ცხადად წარმოადგინა პროფ. ე. ითონიშვილმა. სხდომაზე მოგონებებით გამოვიდნენ პროფ. გ. ჟორდანიას და დოც. კ. ჩოლოყაშვილი.

ამავე წლის 20 ნოემბერს ს. ჯანაშიას დაბადების 90 წლისთავისადმი მიძღვნილი სხდომა მოაწვევს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიამ და ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა. სხდომა გახსნა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტმა, აკად. ა. თავხელიძემ. სიტყვებით და მოგონებებით გამოვიდნენ აკადემიკოსები ა. აფაქიძე და ვ. ბერიძე, მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტები მ. ლორთქიფანიძე, ბ. ჯორბენაძე, პროფესორები ი. მეგრელიძე, შ. ბაღრიძე და სხვები.

ფასი 1 მან. 30 კპ.

6280/30

ინდექსი 78197
სტრუქტურა